

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**İBN NÂKIYÂ'NIN
“EL-CÜMÂN” ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE
KUR'ÂN'DA TEŞBİH**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fatma SEYMEN GÖKDAĞ

BURSA 2007

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**İBN NÂKIYÂ'NIN
“EL-CÜMÂN” ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE
KUR'ÂN'DA TEŞBİH**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fatma SEYMEN GÖKDAĞ

Danışman

Doç. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK

BURSA 2007

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda U2004641 numaralı Fatma SEYMEN GÖKDAĞ'ın hazırladığı "İbn Nâkıyâ'nın *"el-Cümân"* Adlı Eseri Çerçevesinde Kur'ân'da Teşbih" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 16/03/ 2007 günü 14:00 – 15:15 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. İbrahim ÇELİK
Uludağ Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Doç. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Çağfer KARADAŞ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

...../...../ 20.....

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Tahir BAŞTAYMAZ

ÖZET

Yazar : Fatma SEYMEN GÖKDAĞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 220
Mezuniyet Tarihi : 16 /03 / 2007
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK

İBN NÂKIYÂ'NIN "EL-CÛMÂN" ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE KUR'ÂN'DA TEŞBİH

Kur'ân, nâzil olduğu dönemde belâgatın revaçta olması nedeni ile muhteşem bir belâgat ve i'câz mucizesi olarak indirilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân lafızları ve âyetleri, belâgatta ve i'câzda edebî erişilmezlik seviyesinde olmalarıyla birlikte, manayı ifade etmede insanı hayranlığa sevk eden pek çok dil inceliği ve anlam derinliklerini bünyesinde barındırır. Manayı, insanın zihnine yaklaştırma ve farklı boyutlarıyla ortaya koymada çokça kullanılan teşbîh, bir söz sanatı ve anlatım tekniği olarak Kur'ân'da farklı çeşitleriyle ve benzer olanlarıyla birlikte yaklaşık yüz kırk iki âyette yer almaktadır. Teşbîh, aralarında ya hakikaten ya da mecâzen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. Kur'ân ilimlerinde, Kur'ân'ın İcâzı konusuyla bağlantılı olarak ele alınan teşbîh konusu Arap Edebiyatı'nda (Belâgat) Beyân İlminin ilk konusu olarak işlenmiştir.

Hicrî V. asırda, Bağdad'da yaşamış olan Ebû Kâsım Abdullah b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Davud b. Nâkiyâ *el-Cûmân fi teşbihâti'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'daki teşbihleri, Bakara sûresinden başlayarak Fil sûresine kadar otuz altı sûre başlığı altında elli üç âyet çerçevesinde, ele alınan teşbihe benzer teşbihin yer aldığı diğer âyetlere de yer vermek sûretiyile incelemiştir.

Sûrelere göre tertip edilmiş olan bu eserde, öncelikle konu edilen teşbihin yer aldığı âyete yer verilmiş, sonrasında âyette açıklanmaya ihtiyaç gösteren lafızlar incelenerek, lügavî tahlile tabi tutulmuştur. Âyeti âyetle, hadisle, rivâyetle tefsir ve şiirle istihsat metodunun kullanıldığı eserde, nüzûl sebepleri ve kıraat farklılıklarına da yer verilmiş, konu müellif tarafından da açıklanmıştır. Eser, bu şekilde müstakil olarak Kur'ân'da teşbih konusunun işlendiği, döneminin kültür birikimini ve Kur'ân'a bakışını günümüze ulaştırın ve Kur'ân'ın anlaşılmasına ışık tutan önemli bir kaynak olma özelliği göstermektedir.

Anahtar Sözcükler

Belâgat	İ'câz	Teşbîh	İbn Nâkiyâ
Kur'ân İlimleri	Dil İlimleri	Tefsir	İnci

ABSTRACT

Author : Fatma SEYMEN GÖKDAĞ
University : Uludağ University
Main Discipline : Basic Islamic Sciences
Discipline : Commentary of the Qur'an
Attribute of Thesis : Master of Arts
Page Count : XII + 220
Graduation Date : 16 /03 / 2007
Thesis Supervisor : Associate Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK

TASHBIH IN THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF IBN NÂQİYÂ'S BOOK NAMED "al-CUMÂN"

The Quran, is the most miraculous remark dispatched as an excellent pattern of balaghah (rhetoric) and ijaz in view of the fact that the balaghah is the most popular in the age the Quran appeared. Hence, the Quranic terms and verses, in addition to their literary beauty, contain numerous linguistic features to express the meaning, leading one to be filled with great admiration. Tashbih, employed extensively in familiarizing one's mind with the meaning and introducing the meaning with a lot of its aspects, as an art of remark and a technique of explanation is available in the hundred and forty two verses of the Quran with different sorts and with similar expressions. The tashbih, on the other hand, is the resembling things among which there are metaphorically or really relations. The tashbih as a subject dealt with in relation with the ijaz of the Quran in the Sciences of Quran is studied in Arabic literature (balaghah) as the first article proposed in the context of the Ilmu al-Bayan (balaghah).

In his book called *el-Cumân fî teşbihâti'l-Quran* Ebû Qâsım Abdullah b. Muhammed b. Nâqiyâ, lived in Baghdad in the fifth century of Hegira, examined the similes in all of the surah of Quran between the Baqara and the Fil, under the thirty six surah topics and in the context of fifty three verses, considering the orders of surah, referring to the other verses with similes of the same kind. Initially, the verse of Quran including the topic tashbih is given place in the book, which is arranged with respect to surah order. Later on, by studying the remarks which require to be explained in the verses, they are submitted to semantic analyses. In the book, where the method of istishhaad a verse with a verse, hadith, riwayat, tafsir, and poem is adopted, are introduced the nuzul reasons and the reading varieties. Besides, the main topic is also clarified with the author's own ideas. The text exists as a significant source book in that the subject of tashbihat at the Quran is autonomously studied in a manner previously mentioned in this book, and the book conveys the cultural collection and the evaluation of the Quran of its era to nowadays.

Key Words

Balaghat (Rhetoric)	Ijaz	Tashbih	Ibn Nâqiyâ
Qur'anic Sciences	Linguistic Sciences	Tafsir	Pearl

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah'a (s.a.s.) vahyedilmiş, onun kalbinden inananların kalplerine; onların kalplerinden, Allah'ın (c.c.) koruması ve inananların çabaları sonucunda hem sözlü hem de yazılı olarak nesilden nesile aktarılıp günümüze ulaştırılmış muhteşem bir hazinedir. Kur'ân yalnızca bir kitap değil; iman, ilim, irfan ve hikmete susamış ruhlarımıza çağlayan bir şelâle; zihinlerimizin, gönüllerimizin ve yolumuzun ışığı ve kalplerimizin nûrudur. İnananların yol haritası, dünyanın bilinmezlikleri ve karanlıklarında kaybolmuş ruhların güneşidir.

Kur'ân'ın inananlar ve tüm insanlar için anlamını ve kıymetini anlatmada kelimeler kifayetsiz kalmaktadır. Kur'ân'a verilen değer, elbette ki kelimelerle ifade edilebilir bir şey değildir; bu ancak, onun yaşanması ve onu Gönderenin muradının hakkıyla anlaşılmasını hayatlarımıza geçirilmesiyle mümkündür. Burada önemli ve bizim çalışmamıza da esas teşkil eden nokta, Kur'ân'ın hakkıyla anlaşılmasının gerekliliği ve zaruretidir. Bu anlayışla, Kur'ân üzerine sayısız çalışma yapılmış ve onu anlamaya yönelik sayısız eser yazılmıştır.

Kur'ân'ın anlaşılması, yalnızca tek tek lafızlarının anlamına vakıf olunması değil; lafızlarının delalet ettiği manalarının bilinmesiyle birlikte, muhataplarını benzerini getirmekten âciz bırakan belâgat ve fesâhat sahibi İlâhî bir kelâmı muhatap olduğunun bilincinde olarak, lafızların edebî bir tarzda dizilişinin, manaları ortaya koymada kullanılan söz sanatlarının ve dil inceliklerinin bilinmesini de gerektirmekte; bu anlamda Arapça'ya tüm incelikleri ve belâgatıyla vakıf olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu hususlar, Kur'ân ilimlerinden biri olan ve söz güzelliği ile de ilgilenen i'câzü'l-Kur'ân kapsamında ele alınmış ve burada Kur'ân âyetlerinin belâgat ve fesâhat yönü işlenmiştir. Anlatıma zenginlik ve akıcılık katan teşbîh konusu da Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatıyla ilgilidir.

Bir yüksek lisans hacminde hazırlanan elinizdeki çalışma, Kur'ân ilimlerine dair eserlerde adı, konuyla ilgili müstakil olarak yazılmış eser tanımlamasıyla geçen, İbn Nâkıyâ'nın "*el-Cümân fi teşbîhâti'l-Kur'ân*" adlı eseri çerçevesinde Kur'ân'da teşbîh konusunu incelemeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, Kur'ân'ın anlaşılmasını için Arap dilinin inceliklerinin ve belâgatının bilinmesinin önemine işaret edilmiştir. Birinci bölümde teşbîh kavramı, anlam çerçevesi ve diğer ilimlerle ilişkisi yönüyle ele alınmıştır. İkinci bölüm, İbn Nâkıyâ'ya ve çalışmamıza kaynaklık eden eserine tahsis edilmiş; öncelikle İbn

Nâkıyâ'nın, yaşadığı dönem, şahsî ve ilmî hayatı, hoca ve talebeleri, eserleri başlıklarıyla tanııldıktan sonra *el-Cümân*'ın muhteva ve metot yönüyle incelenmesine geçilmiştir. Üçüncü bölüm ise, müstakil olarak Kur'ân'da teşbîh konusuna tahsis edilmiş; Bakara sûresinden başlanarak Fîl sûresine kadar Kur'ân'da teşbîhle anlatımın yer aldığı âyetler, Mekke ve Medine dönemi sûreleri şeklindeki iki ana başlıkta, konularına göre tasnif edilerek tek tek ele alınmış ve incelenmiştir. Tez, çalışmayı değerlendiren bir sonuç ve kaynakça ile son bulmuştur.

Elinizdeki bu çalışmanın bir tez olarak varlık âlemine çıkmasında benim dışımda çok sayıda emek sahibi vardır. Bu çerçevede; çalışmayı baştan sona takip eden danışmanım Doç. Dr. Abdulhamit Birşık ve eserdeki şiirlerin çözümlenip anlaşılması konusunda yardımlarını esirgemeyen hocam Yard. Doç. Dr. Hasan Taşdelen başta olmak üzere Hocalarım; tezin çalışılması döneminde maddî-mânevî yardımlarını gördüğüm Değerli Ailem'e, bana destek olan arkadaşlarıma, kütüphane personeline ve bu neticenin ortaya çıkmasını en çok kendisine borçlu olduğum Değerli Eşim'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Kur'ân'ı anlama faaliyeti Resûlullah (s.a.s.) döneminden başlayıp günümüze kadar sürmüş, kıyamete kadar da sürecek bir ilim ve hikmet yolculuğudur. Bu yolculuğa adanan geçmiş nesiller üzerlerine düşenleri yapmalarıyla Kur'ân'ı ve onu anlamaya yönelik çalışmalarını, tefsir ve Kur'ân'a dair eserlerini ellerimize teslim ederek, dünya ötesine geçtiler. Şimdi bizler, bu yolculuğa karınca adımı kadar bile olsa bir katkı sağlayabilirsek kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

Bursa 2007

Fatma SEYMEN GÖKDAĞ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEŞBİH KAVRAMI VE İLİŞKİLİ OLDUĞU İLİMLER

I. ANLAM ÇERÇEVESİ	5
A. Lügavî Anlamı.....	5
1. Kelimenin kökü.....	5
2. Ş.b.h. kökünün türevleri (iştikâkı).....	5
B. İstîlâhî Anlamı	7
II. LİTERATÜRDEKİ YERİ	7
A. Kur'ân-ı Kerîm'de Teşbih	8
1. Kur'ân'da “شبه” kökünden türeyen kelimelerin kullanımı	8
2. Bir Söz Sanatı ve Anlatım Yöntemi Olarak Kur'ân'da Teşbih	12
B. Dînî İlimlerde Teşbih	26
1. Hadis'te teşbih.....	26
a. Hadislerde “شبه” ve iştikâkının kullanılması	26
(1) Fiil olarak.....	26
(2) İsim olarak	29
b. Resûlullah'ın (s.a.s.) anlatımında teşbih sanatını kullanması	31
(1) İnsanın eceli ile emelinin misali	32
(2) Aklî olanın hissî olana benzetilmesi.....	32
(3) İlim öğrenmek ve yazı yazmak	33
2. Kur'ân ilimlerinde teşbih	34
a. Tanımı.....	34
b. Teşbihin hakikât/mecâz sınıflandırmasındaki konumu.....	34
c. Teşbih edatları.....	35
d. İstiâre ile teşbihin farkı	36
e. Teşbih çeşitleri	38
(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin durumuna göre teşbih çeşitleri	38
(a) Her ikisinin de hissî olması	39
(b) Her ikisinin de aklî olması.....	39
(c) Aklî olanın hissî olana benzetilmesi.....	39
(d) Hissî olanın aklî olana benzetilmesi.....	40
(2) Müşebbeh ve müşebbehün bihten biri dikkate alınarak yapılan teşbih çeşitleri.....	40
(a) Gözle görülen bir şeyin, karşıtı ve zıddının bilinmesiyle, aklî olan teşbih	40
(b) Gözle görülmeyen bir şeyin, gözle görülene teşbihi	40
(c) Mutad olan bir şeyin, mutad bir şekilde cereyanı ile teşbih	41
(d) Kolaylıkla bilinmeyen bir şeyin, kolayca anlaşılması için yapılan teşbih.....	41
(e) Vasfında kuvvetli olmayanın, kuvvetli olana benzetilmesi	41

(3) Diğer teşbîh çeşitleri.....	41
(a) Teşbîh-i mürekkeb	42
(b) Teşbîh-i müekked	42
(c) Teşbîh-i mürsel	42
(d) Teşbîh-i maktûb	43
C. Belâgatta Teşbîh.....	43
1. Belâgat ilminin temel kavramları.....	43
a. Fesâhat ve Belâgat	44
b. Beyân	45
2. Belâgat ilminde teşbîh	45
a. Tanımı.....	45
b. Unsurları	46
c. Çeşitleri	47
(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin birden fazla oluşlarına göre teşbîh çeşitleri	47
(2) Vech-i şebihin hususiyetlerine göre teşbîh çeşitleri.....	48
(3) Teşbîh edatı cihetinden teşbîh çeşitleri	49
(4) Gayesine göre teşbîh çeşitleri.....	50
(5) Teşbîh-i belîğ.....	50
(6) Teşbîh-i maktûb	51
(7) Teşbîh-i zımnî.....	52
d. Gayeleri.....	52
(1) Müşebbehe isnâd olunan şeyin mümkün olduğunu açıklamak.....	52
(2) Müşebbehin durumunu belirtmek	53
(3) Müşebbehin durumunun miktarını ortaya koymak.....	53
(4) Müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek.....	53
(5) Müşebbehi süslemek ve ona karşı rağbeti arttırmak üzere durumunu güzel göstermek.....	54
(6) Sevilmemesini ve rağbet edilmemesini sağlamak üzere müşebbehi çirkin göstermek ve onu kötölemek.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

İBN NÂKIYÂ VE KUR'ÂN'DA TEŞBÎHE DAİR ESERİ "EL-CÛMÂN"

I. İBN NÂKIYÂ.....	55
A. İbn Nâkiyâ'nın Yaşadığı Dönemde Bağdad Ve Tarihe Kaydedilenler	55
1. Siyâsî durum.....	55
2. Kültürel gelişmeler.....	57
B. İbn Nâkiyâ'nın Hayatı	57
C. Hocaları	58
D. Talebeleri.....	58
E. Eserleri	59
II. İBN NÂKIYÂ'NIN KUR'ÂN'DA TEŞBÎH'E DAİR ESERİ "EL-CÛMÂN FÎ TEŞBÎHÂ TÎL-KUR'ÂN".....	61
A. Tanıtımı.....	61
1. Genel çerçevesiyle "el-Cümân".....	61
2. el-Cümân'ın neşirleri	61
B. el-Cümân'ın Muhtevası.....	62
1. Mukaddime	62
2. İncelenen teşbîhler	63
C. İbn Nâkiyâ'nın el-Cümân'daki Metodu.....	71
1. Âyeti âyetle tefsir	71

a. İncelenen teşbîhin geçtiği başka âyetlere yer verme	71
b. Âyetin mânâsını diğer âyetlerle açıklama	72
c. Geçen lafzı âyetle açıklama	72
d. Geçen lafzın kök bilgisini âyetle delillendirme	73
e. Âyeti kullanıma delil gösterme	73
f. Âyette işlenen konuyla ilgili diğer âyetlere yer verme	74
2. Âyeti Hadisle tefsir	74
a. Teşbîhe Hadis'ten örnek verme	74
b. Âyette bahsedilen konuyu Hadis ile açıklama	75
c. Geçen lafzı Hadis ile örneklendirerek açıklama	76
3. Lügavî tahlil	76
a. Lafzın anlamını verme	77
b. Arabın kullanımına yer verme	82
c. Sarf bilgisi verme	83
d. Nahiv bilgisi verme	84
(1) Tekillik-çoğulluk:	84
(2) İrâbını zikretme:	84
(3) Lafzın cümledeki konumunu belirtme:	85
4. Şiirle istişhât	85
a. Âyette geçen teşbîhi şiiri örnek göstererek açıklama	85
b. Âyette geçen teşbîhle ifade edilen manayla ilgili şiiri örnek gösterme	86
c. Lafzı, şiiri örnek göstererek açıklama	87
d. Kullanımla ilgili şiiri örnek gösterme	88
5. Kıraat bilgisi verme	89
a. Kıraatı, imamlarıyla birlikte zikretme	89
b. Kıraat farklarını belirtme	89
c. Kıraatte farklı vecihleri dayanağıyla birlikte açıklama	90
6. Sebeb-i nüzûl nakletme	90
7. Kelâmî açıklamaya yer verme	91
8. Âyetten hüküm çıkarma	92
9. Rivâyetle tefsir	92
a. Sahabe kavli	92
b. Tâbiî kavli	93
10. Müellifin bir kaynağa dayanmaksızın kendi görüşü ile tefsiri	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE TEŞBÎH

I. MEKKÎ SÛRELERDE TEŞBÎH	96
A. Âhiret İnanıcı	96
1. İnsanın dünyada imtihanında olması	96
2. Kıyâmet	99
a. Kıyâmetin vakti	99
b. Kıyâmetin kopuş anında kâinatın durumu	101
(1) Kıyâmet koparken gökler	101
(2) Kıyâmet koparken yeryüzü/dağlar	103
c. Kıyâmetin kopuşu esnasında insanların durumu	105
3. Haşr	106
a. Mahiyeti	107
b. İnsanların durumu	109
4. Cennet	110
a. Cennet içecekleri	111

b. Cennet hanımlarının güzelliği	113
5. Cehennem	116
a. Cehennemin mahiyeti.....	116
b. Cehennemdeki karşılama	118
(1) Cehennem yiyeceği.....	118
(2) Cehennem içeceği	120
B. Dünya	121
1. Allah'ın kudretinin eserlerinin sahnelendiği mekân olarak dünya	121
a. Gökyüzündeki işaretler	122
b. Yeryüzündeki işaretler.....	123
(1) Denizde giden dağlar gibi gemiler.....	124
(2) Gece ve gündüz	125
2. Dünyanın Mahiyeti-Fâniliği	126
C. İnsan	130
1. İnsanın yaratılışı	130
2. İnanan insan.....	132
3. İnanmayan insan.....	132
a. Müşriklerin iç dünyalarının tasviri	133
b. İnançsızların içinde buldukları durum.....	133
c. Duaları	137
d. Mekkelilerin Kur'ân mesajı karşısındaki tutumları.....	138
(1) İnkâr edenlerin iç dünyalarını saran korku	138
(2) Mesajı duymazlıktan gelme tavrı: sağır gibi	141
(3) Bile bile inkâr içinde olmaları	144
e. İnançsızlığın sonu	144
(1) Dünyada helâk	144
(2) Âhirette azap.....	152
(a) İnkâr edenlerin amellerinin boşa çıkması	152
(b) İnkâr edenlerin gerçeği görerek suçlarını itiraf etmeleri.....	154
(c) İnkâr edenlerin yaşayacağı pişmanlık	154
4. İnananlarla inananların farkı.....	156
D. Vahiy	156
E. Peygamberler Ve Mucizeleri.....	157
1. Peygamber tasviri.....	157
2. Mucizelerin tasviri	158
a. Hz. Musa.....	158
b. Hz. Nuh	160
c. Hz. Süleyman.....	161
d. Zülkarneyn.....	163
F. Âhlâkî değerleri yerleştirme.....	164
1. Hak ve batılın ayrımı	164
2. Toplumsal huzura yönelik olumlu tavırlar.....	165
II. MEDENÎ SÜRELERDE TEŞBÎH.....	167
A. İtikâdî Konular.....	167
1. Allah (c.c.)	167
2. İman	170
3. Hz. Muhammed (s.a.s.).....	170
a. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ışık saçan bir kandil olduğu.....	171
b. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) duâsının sükûnet olması	171
4. Âhiret inancı.....	172
a. Dünya	172
b. Cennet	173

B. İnsan	173
1. Mü'min insan tipi	173
a. İlahî mesaja muhatap olmanın sorumluluğu	174
b. İnfak	175
c. Mü'minin vasıfları	176
2. Kâfir-müşrik insan tipi	179
a. İnkâr edenlerin vasfı	179
b. İnkâr edenlerin Kur'ân mesajı karşısındaki tutumları	182
c. İnkâr edenlerin Peygamber'e (s.a.s) hitapları	186
d. İnkâr edenlerin iç âlemlerini tasvir	186
e. İnkâr edenlerin amelleri	187
3. Münâfık insan tipi	190
a. Münâfıkların Kur'ân mesajı karşısındaki tutumları	190
b. Münâfıkların hallerinin tasviri	194
c. Münâfıkların iç dünyalarının tasviri	195
d. Münâfıkların iç (gerçek) yüzlerinin tasviri: Aldatıcılıkları	197
C. Hükümler	199
1. Ahlâkî hükümler	199
2. Fikhî hükümler	200
a. Oruç	201
b. Hac	202
c. Hayız	203
d. Faiz	204
3. İctimâî hükümler	205
a. Resûlullah (s.a.s.) ve hanımları	205
b. Aile	208
c. Sosyal ilişkiler	209
(1) Toplumsal huzurun sağlanması	209
(2) Mü'minlerin birbirlerine karşı konumu	210
(3) Mü'minlerin diğer inanç sahipleri ile ilişkisi	211
SONUÇ	213
KAYNAKLAR	217
ÖZGEÇMİŞ	220

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
bs.	: Baskı, basım
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren, tercüme eden
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
h.no.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Mîladî
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden, neşreden
ts.	: Basım tarihi yok, tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları, yayınevi
yay.y.	: Yayın kuruluşu belirtilmemiş
y.y.	: Basım yeri belirtilmemiş

BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR

İbn Nâkıyâ, <i>el-Cümân</i> (Zerzur-Dâye)	: İbn Nâkıyâ, <i>el-Cümân fî teşbîhâti'l-Kur'ân</i> , thk. Adnan Muhammed Zerzur, Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Kuveyt, 1968.
İbn Nâkıyâ, <i>el-Cümân</i> (Dâye)	: İbn Nâkıyâ, <i>el-Cümân fî teşbîhâti'l-Kur'ân</i> , thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2002.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm inananların hayatlarının merkezinde durması; benliklerin imana ulaşması, zihinlerin doğruyu bulması ve insanların da kendilerine ihsan edilen bu rehberlik ışığında doğru yaşayabilmesi için gönderilmiş bir hidayet kaynağı olduğundan mesajının anlaşılması hayâtî öneme sahiptir. İndirildiği dönemde, toplumun dilini, kavram ve üslûbunu kullanması sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) ve çağdaşları tarafından anlaşılıp mesajı kavranılan Kur'ân inananların yol rehberi idi. Bu hidayet kaynağı olması özelliğinden ötürü, indirildiği andan itibaren Kur'ân'ın açıklanması çalışmaları başlamış; önce Allahü Teâlâ kelâmını Peygamberine açıklamış, Resûlullah (s.a.s.) ashabına vahyi iletmekle kalmamış, onun manalarını ve varsa amelî gerekliliklerini açıklayarak Kur'ân'ın yaşanılan bir hayat düsturu olmasını sağlamıştır.

Bu şekilde vahyedildiği dönemde anlaşılarak yaşanılan bir kelâm olan Kur'ân, sahabenin gayretleri ile kendilerinden sonraki nesillere hem lafızları hıfzedilerek hem de manaları ilim meclislerinde hafızalardan hafızalara nakledilerek sonra da yazıyla kaydedilerek korunmuş ve bizlere kadar ulaştırılmıştır.

Kur'ân'ın elimize bir bütün olarak ulaşması ve Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik ilmî birikimin de bir kültür hazinesi olarak karşımızda durmasına karşın, Kur'ân'ı anlamakta, Kur'ân'ın indirildiği dönemde kullanılan dile tam anlamıyla hâkim olamayışımız sebebiyle problemler yaşamaktayız. Bu durumda, Kur'ân'ı anlama çalışmaları, öncelikle onun dilini anlayıp çözümlenmeye yönelik olmak durumundadır. Burada mesele, sadece Arapçanın bilinmesini değil; Kur'ân'ın hakkıyla anlaşılması için indirildiği dönemin Arapçasının, kelime ve kavramlarına, onlarla ifade edilen dünya görüşü, bakış açısı ve mana derinlikleriyle birlikte; söz sanatlarına, ifadelerin edebî anlatımla kazandığı incelik ve mana zenginliğiyle birlikte hâkim olunmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çerçevede, Kur'ân'da manayı ifade etmede kullanılan anlatım yöntemlerinin, belâgat boyutuyla birlikte ele alınmasının önemi apaçık ortadadır. Kur'ân'ın tek düze bir metin değil, manayı ifade etmede bir belâgat ve dil mucizesi olduğu aşikârdır. Bu husus, Kur'ân âyetlerini okurken göz önünde bulundurulması ve Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik çalışmalarda konunun manaya etkilerinin ortaya konmasını gerekli kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki, *“Onlar, ‘Bu Kur'ân'ı Muhammed uydurdu’ diyorlar, öyle mi? Gerçekte onlar iman etmeye yanaşmıyorlar. Eğer onlar bu iddialarında dürüst iseler, Kur'ân'a*

benzer bir söz getirsinler.”¹ ve benzer mealdeki diğer âyetler², Kur’ân’ın Allah tarafından Resûlullah’a (s.a.s.) vahyedilmiş ilâhî kelâm olduğu hakîkâtini inkâr edenlere yöneliktir. Aynı zamanda Kur’ân’ın Allah tarafından gönderilmiş bir mûcize olduğunu ve insanların ona benzer bir kelâmı ortaya koymalarının imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Kur’ân’ın i’câzı tartışmalarının odak noktasında duran ve konuyu açıklayan âyetlerde ifade edilen husus, Kur’ân İlimleri’ne dair genel nitelikli eserlerin İ’câzü’l-Kur’ân başlığında veya müstakil olarak bu konuya tahsis edilen eserlerde açıklanmış ve tartışılmıştır.

Sözlükte “âciz bırakmak” anlamına gelen *i’câz* kelimesi, “gücü yetmemek, yapamamak” manasına gelen *‘acz* kökünden türetilmiş olup, azimli, kararlı, sabırlı olmak; işini sağlam yapmak gibi anlamlar içeren *hazm* kelimesinin zıt anlamlısıdır.³ Kur’ân lafzına izafet yapılmak sûretiyle ortaya çıkan *İ’câzü’l-Kur’ân* tabiri ıstılahta, Kur’ân’ın, insanları, onun bir benzerini ortaya koymaları bakımından âciz bırakması anlamını taşır.⁴

Kur’ân’ın, benzerinin ortaya konması imkânsız bir kelâm olması, onun bir yandan Allah tarafından vahyedilmiş olduğunun delili olmakta öte yandan da lafızlarındaki fesâhatı, belâgatı ve bunlarla birlikte insanı derinden etkileyerek imana sevk eden mana inceliklerini ve güzelliklerini bünyesinde barındırdığını ifade etmektedir.

Kur’ân’ın anlaşılması ve ifade ettiği manalardaki murâd-ı İlâhî’nin açık seçik idrak edilebilmesi, Kur’ân’ın bu özelliğinin de göz önünde bulundurulmasıyla, onun yalnızca Arapça bir metin olarak görülmesi yanlışlığından kurtulularak; harf ve lafızlarının seçimi, dizilimi, âyet ve âyet gruplarının ortaya konuluşundan, manaları ifade etmede indirildiği dilin inceliklerini ve söz sanatlarının kullanılmasına kadar içeriğinde bulunan her olgunun dikkatle incelenmesi ve bunların hikmet ve anlamlarının, ifadeye katkılarının ortaya konması ile mümkün olacaktır.

Kur’ân, Allah’ın peygamber gönderdiği topluma kendi dilleriyle hitab etmesi hikmetinin sonucunda Arapça olarak vahyedilmiştir. Kur’ân Allah kelâmı, O’nun konuşması, O’nun sözü olduğuna göre, evveleminde dille alakalıdır, dilsel bir olgudur. Kur’ân’ın bu özelliği ise, onun “dilsel bir olgu” olarak yerini tayin etmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. İşte bu nedenle dil, Kur’ân’ın amacının ifadesi ve bu ifade biçiminin kendisidir. Kur’ân’ın “dilsel bir olgu” şeklinde tavsif edilmesi halinde, onun ancak dille, dilin tabiatıyla açıklanabilir olduğu da söylenmiş ol-

¹ et-Tûr 52/33–34.

² el-Kasas 28/49–50, el-İsrâ 17/88, Hüd 11/13–14, Yûnus 10/38, el-Bakara 2/23–24.

³ İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mûkerrem el-İfrîkî el-Misrî, *Lisânü’l-Arab*, I-XV, c. V, Dâru Sadır, Beyrut, ts., s. 369.

⁴ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, thk. Mustafa Deyb el-Begâ, c. II, 4. bs., Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 2000, s. 1002.

maktadır.⁵ Bu husus, Allah'ın, âyetleri anlaşılın, düşünülün diye insanlara hidâyet kaynağı olarak indirildiği gerçeğinin ifadesi olarak Kur'ân'da da dile getirilmiştir.⁶

Allah'ın mesajını iletmede, Arap dilini bir vasıta olarak belirlemesinin tabii bir sonucu olarak, Kur'ân-ı Kerîm Arap dilinin sınırları içindedir. Nasıl her dil, belli bir muhitin, belli bir coğrafyanın, belli bir kültür ve hayat tarzının izlerini taşırsa, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki Arap dili de, o dönemin ve o bölgenin kendisine özgü şartlarının, Arap örf ve adetlerinin kısaca hayat tarzının izlerini taşır. Kelimelerin anlamı, o çerçevenin ve şartların içinde doğmuş, o dönem Arap kültürünün etkisiyle şekillenmiştir. Dolayısıyla Kur'ân da indirildiği dönemin dil özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.⁷ Bu sebeple, Kur'ân'ın doğru anlaşılması, indirildiği dönemin Arapçasının, kelimelerinin kökenine, kullanım bilgisine, kelimelerin ifade ettiği farklı anlam boyutlarına, söz sanatlarına ve bunların manaya etki ve katkılarına vakıf olmayı zorunlu kılmaktadır.

Kur'ân'ın, indirildiği dönemde Araplar'ın belâgatte ileri bir seviyede olması sebebiyle bir belâgat ve dil mucizesi olarak gönderilmiş olması da, onun dilinde Arapçanın edebî tarzda kullanıldığının delilidir; dolayısıyla Kur'ân'ın anlatımında söz sanatları yer almakta ve Kur'ân'ın anlaşılmasında bunların da incelenmesi önem arz etmektedir. Bu hususun, ilk dönem Kur'ân araştırmalarından bu yana araştırmacıların dikkatini çekmesinin bir sonucu olarak, Kur'ân ilimleri alanında çalışan âlimler, Kur'ân'ın diline yönelik *Îrâbu'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-Kur'ân*, *Bedâiyü'l-Kur'ân* vb. başlıklar altında incelemeler yapmışlar, bu ve benzeri adlarla eserler ortaya koymuşlardır. Hatta denilebilir ki, *Kur'ân İlimleri* alanı bizzat Kur'ân'da bulunan her olgunun dikkatle incelenmesi ve açıklanması amacıyla yönelik çalışmaların bir bütünüdür. Bu çalışma alanlarından *Garîbü'l-Kur'ân*, Kur'ân lafızlarının anlamlarını ortaya koymayı amaçlar. Bu alanda müstakil olarak pek çok eser ortaya konmuştur. Bu eserler arasında Ebû Ubeyde, Ebû Ömerî'z-Zâhid ve Uzeyzî'nin eserleri sayılırken, er-Râğib el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*ı özellikle zikredilir. Tefsir alanında, Kur'ân lafızlarının konu edildiği eserler ise *Meâni'l-Kur'ân* adıyla karşımıza çıkar. Bu konuda da eseri zikredilen müfessirler Zeccâc, Ferrâ, Ahfeş ve İbnü'l-Enbârî'dir.⁸

Hakkında pek çok eser yazılan diğer alan *Îrâbu'l-Kur'ân* ise, isminden anlaşıldığı üzere Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılabilmesi için, cümleleri oluşturan kelimelerin irabının bilinmesi

⁵ Cündioğlu, Dücane, *Kur'an-ı Anlama'nın Anlamı*, Kitabevi, y.y., ts., s. 17.

⁶ Yûsuf 12/2: "Düşünesiniz diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."

⁷ Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 126-127.

⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 353.

amacına yönelik yapılan çalışmaların adıdır. Bu alanda, Mekki, Havfi, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî ve es-Semî adlı âlimlerin eserleri önemlidir. Tefsirlerde de bu konu incelenmiştir.⁹

Mecâzü'l-Kur'ân pek çok çalışmada konu edildiği üzere, Kur'ân lafızlarının hakikât ve mecâz olanlarının bilinmesi yönündeki çalışmaları bünyesinde toplayan alandır ve bu alan da teşbih gibi Kur'ân'ın edebî yönüyle alakalıdır. Kur'ân'ın mecâzî ifadeleri barındırması tartışmalı olmakla birlikte bu konuda İzzeddin b. Abdisselâm'ın müstakil bir eser ortaya koyduğu nakledilir.¹⁰

Kur'ân İlimleri'nde, Kur'ân lafızlarının ve lafızlarla ifade edilen mananın anlaşılmasına yönelik çalışmaların yer aldığı alanlardan biri de *Teşbihâtü'l-Kur'ân* konusudur. Konu, Kur'ân İlimleri'ne dair bazı eserlerde *Kur'ân'da Teşbih* başlığı altında incelenirken,¹¹ bazılarında Kur'ân'ın, benzerinin ortaya konması imkansız bir kelâm olmasının konu edildiği *İcâzü'l-Kur'ân* başlığı altında işlenmiş ve bu alanda müstakil olarak yazılmış eserlerde ele alınmıştır.¹² Tefsirlerde de bünyesinde teşbihle anlatım bulunan âyetler ele alınarak açıklanmıştır. Konu müstakil olarak ise h. V. asırda yaşayan İbn Nâkiyâ el-Bağdâdî tarafından *el-Cümân* adlı eserde incelenmiştir.¹³ Aralarında ya hakikaten ya da mecâzen münâsebet bulunan bir şeyi diğer bir şeye benzetmek¹⁴ şeklinde tanımlanan teşbih, Kur'ân âyetlerinde, mananın farkı bir şekilde ifade edildiği bir söz sanatı olarak yaklaşık yüz kırk iki yerde kullanılmış ve teşbih ile anlatımın yer aldığı bu âyetlerde mana, insana çok şeyi bir arada düşündüren ve insanın iç âlemine tesir ederek onu doğruya, iyiye ve güzele sevk eden bir tarzda sunulmuştur.

Kur'ân'ın anlaşılmasında, edebî sanatlı ifadelerin ve bu ifadelerle ortaya konan derin ve ince manaların incelenmesi, Kur'ân'ı anlama çabasındaki insanlara farklı bir bakış açısı sağlaması ve Kur'ân'a bakışta sağlam bir zemin oluşturması açısından önemlidir.

⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 575; literatür için ayrıca bkz. Birşik, Abdulhamit, "İrâbü'l-Kur'ân", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, ss. 376-379.

¹⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 753 literatür için ayrıca bkz. Birşik, Abdulhamit, "Mecâzü'l-Kur'ân", *DİA*, c. XXVIII, Ankara, 2003, ss. 223-225.

¹¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 753; ayrıca bkz. ez-Zerkeşî, İmam Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, c. III, İsa el-Babî el-Halebî ve Şürekâühû, Kahire, 1972, s. 414.

¹² er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistanî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Bekrî Şeyh Emin, Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, Beyrut, 1985, s. 188-230; ayrıca bkz. Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mu'cizetü'l-Kübrâ: el-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts., s. 241-257; et-Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim el-Bağdâdî, *el-İksîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdülkadir Hüseyin, el-Matbaatü'l-Nemûzeciyye, y.y., 1977, s. 132-139.

¹³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 773.

¹⁴ et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefî, *el-Keşşâfî istulâhâti'l-fünûn*, I-II, c. II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1998, s. 552.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEŞBİH KAVRAMI VE İLİŞKİLİ OLDUĞU İLİMLER

I. ANLAM ÇERÇEVESİ

Bir kavramın anlaşılmasında, kavramın tanımlanması, diğer bir deyişle kavramı ifade eden kelimenin lügatte ve istilâhî anlamları ortaya koyan eserlerde nasıl tanımlandığının bilinmesi önemlidir. Kavramın anlam çerçevesi bu yolla belirlenince, kavramın ifade ettiği mana doğru bir şekilde anlaşılabilir olacağından bu, araştırmacıyı konunun mahiyetini ve diğer ilimlerle ilişkisini ortaya koyarken yanlış değerlendirmelerden uzak tutar kanaatiyle, teşbih kavramı bu şekilde iki yönlü olarak incelenecektir.

A. Lügavî Anlamı

Bir kelimenin lügavî anlamı, kelimenin kök manasının ne olduğu ve o kelimedenden hangi kelimelerin türetildiği konusunda bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır. Bu şekilde iki yönlü olarak ele alınma kavramı dilbilgisel uzantılarıyla birlikte tanıma imkânı sağladığı gibi, kavramın iştikâkının kök ile olan ilgisini de ortaya koyar.

1. Kelimenin kökü

Şe-be-he (شبه) kökü, sözlükte eş-şibhü, eş-şebühü ve eş-şebihü vezinlerinde mastar olarak misil (مثل)¹ ve nazîr (نظير) kelimeleriyle eş anlamlı olarak benzer, eş, aynı cinsten olan şey; denk, küfuv² anlamlarında kullanılır. Kelime fiil olarak, “ب”nin şeddesi ile “شَبَّهَ” şeklinde benzetmek,³ if’âl babında “أَشْبَهَ” şeklinde benzemek anlamındadır.⁴ Burada kelimenin kökünün, iki unsur arasındaki ilişkiyi anlayıp bu ilişkiden yola çıkarak mananın anlaşılmasına işaret ettiği görülür.

2. Ş.b.h. kökünün türevleri (iştikâkı)

¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 503; ayrıca bkz. ez-Zâvî, Tâhir Ahmed, *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ tarikati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa*, I-IV, c. III, İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1972, s. 670.

² Ahmed Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I-V, c. IV, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, s. 813.

³ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 505.

⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 503.

Sözlüklerde, ş.b.h. kökünden türetilen altı farklı kelime bulunmaktadır.

Karışıklık: “ الشُّبْهَة ” kelimesi şüphe, karışıklık demektir.⁵ Karışıklık kavramı benzerlik ile anlam itibariyle iç içedir, çünkü iki unsur birbirine benzer olduğunda bir karışıklık ortaya çıkabilir, ancak benzerlik sebebiyle ortaya çıkan karışıklık bu benzerlik ilişkisinin belirlenmesi ve farklılıkların ortaya konması ile çözülebilir.

İçinden çıkılamayan işler: “ المُشْتَبِهَات ” kelimesi, işlerin içinden çıkılamayanı, müşkil olanı demektir.⁶ Bu anlam da kökteki benzerlik anlamıyla bağlantılıdır. Benzer olanların birbirinden ayırt edilmesi zordur ve birbirine benzer olanların karıştırılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Benzetmek: “ التَّشْبِيْه ” bir şeyi diğerine benzetmek demektir.⁷ Burada da kök anlam belirgin olarak karşımızda durmaktadır, benzetmek iki unsur arasındaki ortak noktaları ortaya koymak sûretiyle gerçekleştirilir; bu da iki şey arasındaki ilişkiye dayanır.

Benzeşmek: “ التَّشَابُهَات ” Kur'an'daki âyetlerden, tefsiri diğerlerinden daha zor anlaşılman, bazen lafzında bazen manasında anlaşılma zorluğu bulunandır. Fukahâya göre, zahirinden kastettiği anlaşılamayandır.⁸ Zahirden kastedilen anlaşılmayan denilince de, zahir ile kastedilen mana arasındaki ilişkinin belirlenerek anlamın ortaya konması durumu anlaşılmaktadır. Bu da iki unsur ve arasındaki benzerlik ilişkisine dayanır; müteşâbih âyetler arasında zikredilen A'râf sûresinin 54. âyetinde⁹ geçen “ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ”: “*Sonra Allah tahtına kuruldu*” ifadesi âlimlerce farklı şekillerde açıklanmıştır. Maddî âleme has taht, tahta kurulmak ifadelerinin Allah hakkında kullanıldığı âyette, zahirine göre anlaşılması zor bir mana mevcuttur. Ancak, taht kelimesinin hükümlerlik, yönetim, kudret kavramıyla ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda mana ortaya çıkar ve kastedilen mananın “*Allah, kâinâtın hükümlerliğini elinde bulunduran- dır; ilim ve kudretiyle bütün varlık âlemini yönetendir.*” şeklinde olduğu anlaşılır.

⁵ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-Arabiyye*, I-VII, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, c. VI, 2. bs., Dâru'l-İlmi Lil'Melâyin, Beyrut, 1979, s. 2236.

⁶ ez-Zemahşerî, Cârullah Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-belâga*, I-II, c. I, Matbaatü Dâri'l-Kütüb, Mısır, 1976, s. 477; ayrıca bkz. İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 503, el-Cevherî, *es-Sıhah*, c. VI, s. 2236.

⁷ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 503; ayrıca bkz. el-Cevherî, *es-Sıhah*, c. VI, s. 2236.

⁸ er-Râgıb el-İsfehânî, el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Encelû el-Mısıriyye, y.y., 1970, s. 373.

⁹ el-A'râf 7/54: “*Şüphesiz, Allah'tır sizin Rabbiniz; gökleri ve yeri altı çağda yaratan; ve arşa, o sınırsız kudret ve iktidar makamına kurulan. Gündüze, kendisini ivedilikle kovalayan geceyi sarıp sarmalayan O; koyduğu yasalara boyun eğen güneşiyle, ayıyla, yıldızlarıyla her şey O'nun: Bütün bir yaratılış ve tüm buyurma, yasama kudreti. Ne yücedir Allah, ne uludur âlemlerin Rabbi!*”

Pirinç: “ الشَّبَه ” (eş-şebehü) ya da “ الشَّبَه ” (eş-şibhü) kelimesi sararıp değişmiş bakır, pirinç alaşım demektir. Sararmış bakırdan alınmıştır.¹⁰ Cevherlerden, rengi altına benzeyendir.¹¹ Bu manada da, iki şey arasındaki benzerlik ilişkisi söz konusudur. Maden cinsinden rengi altın gibi sarı olanlar kastedilmiş ve bunların renk bakımından altına benzerliği vurgulanarak iki unsur ilişkilendirilmiştir.

Kırmızı bitki: “ الشَّبَه ” (eş-şebehü) kelimesi güzel kırmızı yapraklı bir bitki anlamındadır.¹² Burada kelime, bir nesneye isim olmuştur. Ancak, bu kelimenin de kök mana ile bir ilişkisinin olabilme ihtimali mevcuttur.

Buradaki kelime türevlerinin kök mana olan iki şey arasındaki benzerliğe dayanan ilişki olgusu ile bağlantısı bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bir benzerlikten söz edildiğinde, iki veya daha çok unsur ve bunlar arasındaki ilişkiden bahsedildiği gerçeğini bildirir. Mana incelemesindeki teşbih söz konusu olduğunda ise, mananın anlaşılması bu iki unsur arasındaki ilişkinin çözümlenerek anlaşılmasını gerektirir.

B. İstilâhî Anlamı

Teşbih, sözlükte iki unsur arasında her hangi bir konuda var olan ortaklığa işaret eder, iki unsur arasında, ortak oldukları bir konu bulunduğunda o iki şey birbirine benzerdir, denilir.¹³ Bu tanımlamada da kök mana, iki unsur ve aralarında bulunan ilişki göz önünde bulundurularak yapılan tanımlama ya da ilişkilendirme, teşbih olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamı ifade eden bir başka tanımlama da “Teşbih, hakikâtinde iki unsuru –renk ve tat ya da adalet ve zulüm gibi- keyfiyet cihetiyle benzetme hakkındadır.”¹⁴ şeklinde yapılmış ve konunun içeriği ıstilah sözlüklerinde kök anlamla aynı doğrultuda ortaya konmuştur. Şebehe kökü, iki unsur ve aralarındaki ilişkiyi ifade ederken, kavram olarak “teşbih” yani benzetme, iki unsur arasındaki ilişkiden yola çıkarak yapılan tanımlama ya da anlamlandırmayı ifade etmektedir. Bu şekilde teşbih, bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilen bilinçli bir eylemdir.

II. LİTERATÜRDEKİ YERİ

¹⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. XIII, s. 505; ayrıca bkz. el-Cevherî, *es-Sıhah*, c. VI, s. 2236, ez-Zâvî, a.g.e., c. III, s. 670.

¹¹ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 374.

¹² ez-Zâvî, a.g.e., c. III, s. 670.

¹³ et-Tehânevî, a.g.e., c. II, s. 552.

¹⁴ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 373.

Teşbîh kavramı, dînî ve edebî literatürde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Teşbîh, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şerîflerde lafız ve söz sanatı olmak üzere iki yönlü ele alınırken; Kur'ân İlimleri'nde hem *Kur'ân'da teşbîh* başlığında müstakil olarak, hem de Kur'ân'ın i'câzı konusunun bir alt başlığı mahiyetinde Belâgat'taki teşbîh konusu ile paralel bir biçimde işlenmiştir. Bu başlıkta, adı geçen ilim dallarında teşbîh konusunun işlenişi konu edilecektir.

A. Kur'ân-ı Kerîm'de Teşbîh

Kur'ân'da teşbîh konusunun, kavram ve söz sanatı olarak iki yönlü ele alınması, meseleye bütüncül bakış açısı sağlayacağından iki ana başlıkta incelenecektir. Kavram yönünün incelenmesi, Kur'ân lafızlarında teşbîh kavramına yer verilip verilmediğinin, yer verildiyse bunun ne şekilde ortaya konduğunun görülmesi ve kavramın Kur'ân'daki kullanılış şeklinin ortaya konmasıyla dilin kelimelerinin Kur'ânî kullanımının anlaşılması; Kur'ân'da teşbîhin bir söz sanatı olarak varlığının araştırılması da Kur'ân'ın i'câzının ve dili belâgatıyla kullanmasının kavranması açısından önemlidir. Bir söz sanatı ve anlatım tekniği olarak Kur'ân'da teşbîh konusu, üçüncü bölümde müstakil olarak inceleneceğinden, burada sadece konunun kavram yönü, ş.b.h. kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân'da kullanımı ele alınacaktır. Teşbîh sanatının Kur'ân'da kullanımı ise, teşbîhlerin sûre tertibine göre bulunduğu yerlerin bir bütün olarak görülebilmesi amacıyla yönelik olarak ilgili âyetlere değinilerek özetlenecektir.

1. Kur'ân'da “شبه” kökünden türeyen kelimelerin kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de “شبه” ve iştikâkı, dört farklı vezinde yedi değişik şekilde, dokuz âyette geçmektedir. Lafzın kullanıldığı âyetler ve anlamları şu şekildedir:

Hız. İsa'nın öldürüldüğü iddiası ve konunun asıl mahiyetinin açıklandığı Nisâ sûresinin 157. âyetinde kullanılan “şübbihe” (شُبِّهَ) şeklindeki meçhul şekli “benzer gösterildi” anlamındadır. Lafız burada kök anlamı olan benzetmek manasında kullanılmıştır. Âyette şöyle buyrulur:

﴿وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَّبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا﴾¹⁵

¹⁵ en-Nisâ 4/157: “Ve “Bakın, biz, Allah'ın elçisi Meryem'in oğlu İsa Mesih'i öldürdük!” diye böbürlendikleri için. Aslında onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler, sadece onlara öyle olmuş gibi göründü; ve o konuda farklı görüşler taşıyanlar da gerçekten şaşkınlılar, onunla ilgili gerçek bir bilgileri yoktu ve sadece bir zanna uymuşlardı. Kesin olan şu ki onu öldürmediler.”

Genellikle benzer-benzedi anlamında kullanılan “teşâbehe” (تَشَابَه) kalıbı dört âyette karşımıza çıkar. Bunlardan, Bakara sûresinin 70. âyetinde şöyle buyrulur:

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾¹⁶

Âyetteki “إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا” ifadesi, İsrailoğullarının kesmeleri emredilen buzağı hakkında kullandıkları “İnek bize benzer geldi” anlamındaki sözleridir. Yani “Biz, bize emredileni yapacağız ama, söylenilene benzer çok sayıda buzağı/inek var, bu sebeple biz, bizden hangisini kesmemizin istendiği konusunda tereddüt ve şüphe içindeyiz” demektir. Bu âyette de kelime, şeklen birbirine benzer özellikler arzeden sığırları ifade etmek üzere kök manasında kullanılmıştır.

Bakara sûresinin 118. âyetinde ise

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾¹⁷

buyrularak, Allah’ı inkâr etmeye şartlanmış insanların, iç dünyalarının, bakış açılarının ve düşünüş tarzlarının benzerliği, “kalpleri birbirine benzedi” anlamındaki “teşâbehet kulûbühüm” (تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ) ifadesiyle açıklanır. Kelime bu âyette de kök manasında kullanılmıştır.

Kur’ân’ın muhkem ve müteşâbih âyetlerden oluştuğundan bahsedilen Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde ş-b-h- kökünden iki kelime bulunur. Âyette şöyle buyrulur:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾¹⁸

¹⁶ el-Bakara 2/70: “Onlar: “Rabbine bizim için dua et de onun nasıl olacağını bize daha açık bildirsin, (çünkü) bize göre tüm sığırlar birbirlerine benzer ve sonra, Allah arzu ederse biz elbette doğru yola yöneliriz!” dediler.”

¹⁷ el-Bakara 2/118: “Yalnız bilgiden yoksun olanlar: “Allah bizimle konuşmalı veya bize mucize gösterilmeli değil miydi?” derler. Onlardan önce yaşamış olanlar da tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi; kalpleri hep birbirine benziyor. Gerçekte Biz, bütün işaretleri, yürekten inanıp tasdik etmeye niyetli olanlar için açık ve anlaşılır kıldık.”

¹⁸ Âl-i İmrân 3/7: “İlahî kelâmın özü olan açık ve kesin hükümlü mesajlar ile müteşabihleri kapsayan bu ilahî kelâmı sana bahşeden O’dur. Kalpleri hakikatten sapmaya meyilli olanlar, sırf kafaları karıştıracak şeyler bulmak için ve ona keyfi anlamlar yüklemek amacıyla ilahî kelâmın müteşabih olarak ifade edilen kısmına uyarlar; oysa Allah’tan başka kimse onun kesin anlamını bilemez. Bu yüzden bilgide derinleşenler şöyle

Bunlardan ilki, Kur'ân âyetlerinin bir kısmının vasfı olarak geçen, anlamı kapalı, ilk anda anlaşılamayan ve anlaşılmasının çaba gerektirdiği anlamındaki müteşâbih (مُتَشَابِهَات) kelimesidir. İkincisi ise, kalplerine imanın tam olarak yerleşmediği kimselerin kötü niyetlerle, kafa karıştırmak ve âyetlere keyfi anlamlar yüklemek amacıyla Kur'ân'ın bu müteşâbih âyetlerine yönelmeleri anlamında kullanılan “mâ teşâbehe minhü” (مَا تَشَابَهَ مِنْهُ) ifadesidir.

Râ'd sûresinin 16. âyetinde ise

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾¹⁹

“fe-teşâbehe'l-halku aleyhim” (فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ) şeklinde “onlara göre bu yaratma birbirine benzedi” anlamında, müşriklerin Allah'a şirk kabul edip tapındıkları ilahlarında, Allah'ın yaratmasına benzer özelliklerin var olduğu vehmine kapıldıklarının ifadesi olarak yer alır.

Lafız, “benzeyen” anlamını karşılayan, “مُتَشَابِه” kalıbında beş yerde geçer. Bunlardan üçü, aynı sûrenin iki âyetinde, Allah'ın insanlar için yarattığı nimetlerinin bazı yönlerden birbirine benzer bazı yönlerden ise farklı olduğu anlamındadır. Lafzın iki defa kullanıldığı En'âm sûresinin 141. âyetinde şöyle buyrulur:

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾²⁰

derler: "Biz ona inanırız: İlahî kelâmın bütünü Rabbimizdendir; derin kavrayış sahipleri dışında kimse bundan ders almaz da."

¹⁹ er-Râd 13/16: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" diye sor onlara. Ve de ki: "Allah'tır!" Ve yine de ki: 'Peki, öyleyse niçin Allah'ı bırakıp, kendileri için bile ne bir yarar sağlayabilecek ne de bir zararı giderebilecek güçte olmayan şeyleri kendinize koruyucular, kayırcılar olarak görüyorsunuz?' Sor onlara: 'Hiç kör olan kimseyle gören kimse bir olur mu? Yahut koptuğu karanlıkla aydınlık bir tutulabilir mi?' Yoksa onlar Allah'la beraber, Onun yarattığına benzer şeyler yaratan başka tanrısal güçlerin var olduğuna gerçekten inanıyorlar da bu sözde yaratma eylemi onların gözünde O'nun yaratma eylemine benzer mi görünüyor? De ki: 'her şeyin yaratıcısı Allah'tır ve O'dur, var olan her şeyin üstünde mutlak hükümlerlik sahibi Biricik Yaratıcı!'

²⁰ En'âm 6/141: "O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hırmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı herbirini birbirine benzer ve herbirini birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez."

Âyette, üzerinde düşünülduğünde insanı Allah'a imana sevkedecek eşsiz güzellikteki varlıklardan bahsedilirken o varlıkların sıfatı olarak kullanılan "müteşâbihen ve gayra müteşâbihin" (مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ) "birbirine benzer ve birbirinden farklı" ifadesinde, kelime yine kök anlamında, o nimetlerin güzellik, tatlılık vs. bakımından birbirine benzerken görünüş, yapı, barındırdığı madde ve vitaminler bakımından birbirinden çok farklı olduğunun ifade edilmesinde kullanılmıştır.

Lafzın iki farklı çekiminin bulunduğu, En'âm sûresinin 99. âyetinde ise:

﴿ وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾²¹

"müştəbihen ve gayra müteşâbihin" (مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ) şeklinde yer alır. Âyette, yukarıdaki 141. âyetle benzer mana, farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Âyetteki "müştəbihen" (مُشْتَبِهًا) ifadesi "benzeşen" anlamındadır.

"Benzer-hatırlatan" anlamında ise, Bakara sûresinin 25. âyetinde cennete ulaşan mü'minlere verilen nimetlerin dünyadakilere benzer olduğu anlamında "müteşâbihen" (مُتَشَابِهًا) şeklinde geçer. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ وَيُبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوبُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴾²²

Son olarak, Kur'an âyetlerinin güzellikte birbirine benzer olduğunun beyanı şeklinde Zümer sûresinin 23. âyetinde "kitâben müteşâbihin" (كِتَابًا مُتَشَابِهًا) ifadesiyle bulunur:

²¹ En'âm 6/99: "O gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız. Her biri birbirine benzer ve her biri birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için Allah'ın varlığını gösteren ibretler vardır."

²² el-Bakara 2/25: "İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu tıpkı daha önce dünyada iken bize verilen rızık!" diyecekler. Halbuki bu rızık onlara dünyadakine benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır."

﴿اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾²³

Görüldüğü üzere ş-b-h (شبهه) ve çekimleri, Kur'an'da yedi ayrı şekilde toplam dokuz âyette yer alır.

2. Bir Söz Sanatı ve Anlatım Yöntemi Olarak Kur'an'da Teşbih

En mu'ciz kelâm olan Kur'an-ı Kerim'de, gönderildiği toplumun anlatımında yaygın olarak kullanılan teşbihler yer almaktadır ve bu teşbihler müfessirlerce ele alınarak incelenmiştir. Bu müfessirler arasında, âyette yer alan teşbihin çeşidini de bildirmesi yönüyle çağdaş müfessirlerden Sâbûnî'nin eseri dikkatimizi çeker. "el-Cümân" ile birlikte *Safvetü't-tefâsir*'de yaptığımız incelemeye göre Kur'an'da, farklı çeşitleriyle ve benzer olanlarıyla birlikte yaklaşık yüz kırk iki âyette teşbih yer almaktadır. Buna göre Kur'an'da yaklaşık yüz kırk iki yerde teşbih ile anlatım kullanılır. Bu teşbihlerin sûrelere göre dağılımı şu şekildedir:

Bakara sûresinde teşbih:

﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

şeklindeki 74. âyette,

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

şeklindeki 165. âyette, ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دَعْوًا وَدَعَاءُ صُمُّ بُكْمٌ عُمِي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

şeklindeki 171. âyette, ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

şeklindeki 183. âyette,

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا لَأَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا لَأَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ﴾

şeklindeki 219. âyette ve

²³ ez-Zümer 39/23: "Allah sözün en güzelini; âyetleri, güzellikte birbirine benzeyen ve hükümleri, öğütleri, kıssaları tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte Allah'ın rehberliği böyledir: Doğruya yönelmek isteyen bu şekilde doğru yola erişir; Allah'ın saptırdığı kişi ise, hiçbir yol gösterici bulamaz."

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِمَّنْ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

şeklindeki 146. âyette mürsel mufassal;

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

şeklindeki 275. âyette teşbîh-i maktûb; ﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمِيٌّ فَهَمٌّ لَا يَرْجِعُونَ﴾ şeklindeki 18. âyette ve

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمُّ بَكْمٌ عُمِيٌّ فَهَمٌّ لَا يَعْقِلُونَ﴾
﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ şeklindeki 187. âyette ve

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ فَاغْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ şeklindeki 222. âyette teşbîh-i belîğ;

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾ şeklindeki 17.
﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي آيَاتِهِ مِنْ شَيْءٍ أُولَئِكَ سَنَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْغَوْلِ لَا يَقْدِرُونَ عَلَيْهِمْ جُنُودُ اللَّهِ سَمَاءًا وَلَا يَشْفَعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ مُبْدِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مِنَ خَلْقٍ

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾

ifadesinin yer aldığı 264. âyette temsîlî teşbîh tarzında olmak üzere on beş âyette bulunur.

Âi-i İmrân sûresinde teşbîh:

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾

﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾
şeklindeki 64. âyette ve
şeklindeki 133. âyette teşbîh-i belîğ;

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِن أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

şeklindeki 117. âyette ise temsîlî teşbîh tarzında üç yerde bulunur.

Nisâ sûresinde teşbîh:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾

şeklindeki 77. âyette,

﴿وَلَن تَسْتَظِفُّوهُنَّ أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِن تُصَلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾

şeklindeki 129. âyette ve

﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالتَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا﴾

şeklindeki 163. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında olmak üzere üç yerde bulunur.

Mâide sûresinde teşbîh:

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ﴾
şeklindeki 20. âyette teşbîh-i belîğ olarak bir âyette geçmektedir.

En'âm sûresinde teşbîh:

﴿ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ şeklindeki 20. âyette, Bakara sûresinin 146. âyettekine benzer şekilde mürsel mücmel; ﴿ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ﴾ şeklindeki 32. âyette ve ﴿ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ ﴾ şeklindeki 39. âyette belîğ teşbîh tarzında olmak üzere üç âyette bulunur.

A'râf sûresinde teşbîh:

﴿ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثَقَالًا سُقِنَاهُ لِبَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾

şeklindeki 57. âyette,

﴿ وَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴾

şeklindeki 179. âyette ve

﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاءَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَعْثَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ خَفِيٌّ عَلَيْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾

şeklindeki 187. âyette mürsel mücmel;

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتُحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴾

şeklindeki 40. âyette teşbîh-i zımnî;

﴿ وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يَرْحَمُ رَبِّي وَإِنَّمَا اتَّبَعْتُ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴾

şeklindeki 203. âyetteki ifadede teşbîh-i belîğ ve

﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرَكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾

şeklindeki 176. âyette temsîlî teşbîh şeklinde olmak üzere altı âyette yer almaktadır.

Enfâl sûresinde teşbîh: ﴿يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾ şeklindeki 6. âyette temsîlî teşbîh ve ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ﴾ şeklindeki 22. âyette teşbîh-i belîğ şeklinde iki âyette yer almaktadır.

Tevbe sûresinde teşbîh:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

şeklindeki 28. âyette,

﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

şeklindeki 61. âyette ve

﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ şeklindeki 103.

âyette olmak üzere üç âyette teşbîh-i belîğ tarzında yer almaktadır.

Yûnus sûresinde teşbîh:

﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ يَمْتَلِئُهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ غَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

şeklindeki 27. âyette mürsel mücmel ve

﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ فَئِذَرُوا الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾

şeklindeki 11. âyette müekked mücmel teşbîh tarzında olmak üzere iki âyette bulunmaktadır.

Hûd sûresinde teşbîh: İnanan ve inanmayanların durumlarındaki farklılığa işaretle,

﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ şeklindeki 24. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde bulunur.

Yûsuf sûresinde teşbîh:

﴿وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

şeklindeki 6. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında yer almaktadır.

Râd sûresinde teşbîh:

﴿ كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لَتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٌ ﴾

şeklindeki 30. âyette ve

﴿ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَنْ أَتَّبِعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴾

şeklindeki 37. âyette mürsel mücmel; ﴿ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴾

şeklindeki 26. âyette teşbîh-i belîğ;

﴿ لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٌ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴾

şeklindeki 14. âyette ve

﴿ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾

şeklindeki 17. âyette temsîlî teşbîh tarzında beş âyette bulunmaktadır.

İbrâhim sûresinde teşbîh:

﴿ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ يَأْذَنُ رَبُّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴾

şeklindeki 24–26. âyetlerde mürsel mücmel; ﴿ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنَدْتُهُمْ هَوَاءً ﴾

şeklindeki 43. âyette teşbîh-i belîğ ve

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الصَّلَاةُ الْبَعِيدُ ﴾

şeklindeki 18. âyette temsîlî teşbîh tarzında üç âyette bulunmaktadır.

Nahl sûresinde teşbîh:

﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

şeklindeki 77. âyette mürsel mücmel; ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ şeklindeki 120. âyette belîğ ve

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزَالَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

şeklindeki 92. âyette temsîlî teşbîh tarzlarında üç âyette yer almaktadır.

Kehf sûresinde teşbîh:

﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا﴾

şeklindeki 29. âyette mürsel mufassal;

﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قَطْرًا﴾

şeklindeki 96. âyette belîğ ve

﴿وَاصْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا﴾

şeklindeki 32. âyetle başlayıp 44. âyetle sona eren âyet grubunda ve

﴿وَاصْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا﴾

şeklindeki 45. âyetle başlayıp 49. âyetle sona eren âyet grubunda temsîlî teşbîh tarzında olmak üzere dört yerde bulunmaktadır.

Tâhâ sûresinde teşbîh:

﴿كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا﴾

şeklindeki 99. âyette mürsel mücmel ve ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ وَرَزَقْنَاكَ مِنْ خَيْرٍ وَأَبْقَى﴾ şeklindeki 131. âyette temsîlî teşbîh tarzında iki âyette yer almaktadır.

Enbiyâ sûresinde teşbîh:

104. şeklindeki 104. ﴿يَوْمَ تَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجْلِ لِلْكَتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾

15. âyette ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دُعَاؤُهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾ şeklindeki 15. âyette mürsel mufassal ve belîğ teşbîh tarzında iki âyette bulunmaktadır.

Hac sûresinde teşbîh:

﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ﴾

2. âyette belîğ ve

﴿حُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَلَّفَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهَوَّى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾

31. âyette temsîlî teşbîh tarzlarında iki âyette yer almaktadır.

Mü'minûn sûresinde teşbîh:

41. şeklindeki 41. ﴿فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ عُنُاقًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

âyette olmak üzere bir âyette bulunmaktadır.

Nûr sûresinde teşbîh:

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

﴿أَوْ كظلماتٍ في بحرٍ لُجِّيٍّ يَغشاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾

40. âyette temsîlî teşbîh tarzında olmak üzere üç âyette yer almaktadır.

Furkân sûresinde teşbîh: ﴿ وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا ﴾ şeklindeki 23. âyette ve 47. âyetteki ﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴾ ifadelerinde belîğ teşbîh tarzında dört yerde bulunmaktadır.

Şu'arâ sûresinde teşbîh: ﴿ فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴾ şeklindeki 63. âyette mürsel mücmel tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Neml sûresinde teşbîh:

﴿ وَالْقِيَاصَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدَبِّرًا لَّمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴾ şeklindeki 10. âyette ve ﴿ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عِرْسُكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ şeklindeki 42. âyette mürsel mücmel ve

﴿ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴾

şeklindeki 88. âyette belîğ teşbîh tarzında üç âyette yer almaktadır.

Kasas sûresinde teşbîh:

﴿ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴾ şeklindeki 63. âyette mürsel;

﴿ وَأَنْ أَلْقَىٰ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدَبِّرًا لَّمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴾

şeklindeki 31. âyette mürsel mücmel ve

﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾

şeklindeki 43. âyette belîğ teşbîh tarzında üç yerde bulunmaktadır.

Ankebût sûresinde teşbîh:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَنْ يَجَاءَ نَصْرٌ مِّنَ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْلَىٰ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴾

şeklindeki 10. âyette mürsel mücmel;

﴿ وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾

şeklindeki 64. âyette belîğ ve

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَا تَلَّ الْعَنْكَبُوتُ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾

şeklindeki 41. âyette temsîlî teşbîh tarzında üç âyette yer almaktadır.

Lokmân sûresinde teşbîh:

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَكُنَّ مُسْتَكْبِرِينَ كَانُوا يَسْمَعُوهَا كَمَا كَانَ فِي آذَانِهِ وَقُرْآنًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾

âyette mürsel mücmel ve ﴿ وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴾

şeklindeki 22. âyette temsîlî teşbîh tarzlarında iki âyette bulunmaktadır.

Ahzâb sûresinde teşbîh:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴾

âyette mürsel mücmel;

﴿ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَن تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴾

şeklindeki 6. âyet ile,

﴿ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾

şeklindeki 33. âyette ve ﴿ وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴾

şeklindeki 46. âyette belîğ ve ﴿ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴾

şeklindeki 19. âyette temsîlî teşbîh tarzında olmak üzere beş âyette yer almaktadır.

Sebe' sûresinde teşbîh:

﴿ يَعْلَمُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنَ مَحَارِبٍ وَتَمَائِيلٍ وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ ﴾

şeklindeki 13. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Yâsîn sûresinde teşbîh: ﴿وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنْزِلَ حَتَّىٰ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾ şeklindeki 39. âyette mürsel mücmel ve ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحَضَّرُونَ﴾ şeklindeki 75. âyette belîğ teşbîh tarzında iki âyette bulunmaktadır.

Sâffât sûresinde teşbîh:

﴿طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾ şeklindeki 65. âyette ve ﴿كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكُونٌ﴾ şeklindeki 49. âyette iki âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında olmak üzere yer almaktadır.

Fussilet sûresinde teşbîh:

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ şeklindeki 34. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir âyette bulunmaktadır.

Şûrâ sûresinde teşbîh: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾ şeklindeki 32. âyetinde mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Zuhruf sûresinde teşbîh: ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ şeklindeki 10. âyette belîğ teşbîh tarzında bir âyette bulunmaktadır.

Duhân sûresinde teşbîh: ﴿كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ﴾ ﴿كَغَلْيِ الْحَمِيمِ﴾ şeklindeki 45-46. âyetlerinde mürsel mücmel teşbîh tarzında iki âyette yer almaktadır.

Câsiye sûresinde teşbîh: ﴿يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشْرَهُ بِعَذَابِ أَلِيمٍ﴾ şeklindeki 8. âyette mürsel teşbîh tarzında bir âyette geçmektedir.

Fetih sûresinde teşbîh:

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾

şeklindeki 29. âyette temsîlî teşbîh tarzında bir âyette bulunur.

Hucurât sûresinde teşbîh:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا

﴿ تَشْعُرُونَ ﴾ şeklindeki 2. âyette mürsel mücmel;

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾ şeklindeki 10. âyette belîğ ve

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ

أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴾

şeklindeki 12. âyette temsîlî teşbîh tarzında üç âyette yer almaktadır.

Kâf sûresinde teşbîh: ﴿ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴾ şeklindeki 11. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir âyette bulunur.

Zâriyât sûresinde teşbîh: ﴿ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴾ şeklindeki 59. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde geçmektedir.

Tûr sûresinde teşbîh: ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ﴾ şeklindeki 24. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Kamer sûresinde teşbîh: ﴿ خَشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ ﴾ şeklindeki 7. âyette ve ﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا ﴾ şeklindeki 20. âyette, ﴿ تَتَرَعَّى النَّاسُ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنْقَعِرٍ ﴾ şeklindeki 31. âyette ve ﴿ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمَحٍ بِالْبَصَرِ ﴾ şeklindeki 50. âyette olmak üzere mürsel mücmel teşbîh tarzında dört âyette bulunmaktadır.

Rahmân sûresinde teşbîh: ﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴾ şeklindeki 14. âyette, ﴿ فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴾ şeklindeki 24. âyette, ﴿ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴾ şeklindeki 37. âyette ve ﴿ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴾ şeklindeki 58. âyette olmak üzere mürsel mücmel teşbîh tarzında dört âyette yer almaktadır.

Vâkı‘a sûresinde teşbîh:

﴿ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴾ şeklindeki 23. âyetinde belîğ ve ﴿ وَحُورٌ عِينٌ ﴾ şeklindeki 22. âyetinde mürsel mücmel teşbîh tarzında iki yerde bulunmaktadır.

Hadid sûresinde teşbîh:

﴿ اَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴾

şeklindeki 20. âyette temsîlî teşbîh tarzında bir âyette bulunmaktadır.

Haşr sûresinde teşbîh:

﴿ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرُوا قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴾ şeklindeki 16.

âyette temsîlî teşbîh tarzında bir âyette yer almaktadır.

Mümtehhine sûresinde teşbîh:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَنسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَنسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴾ şek-

lindeki 13. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir âyette bulunmaktadır.

Saf sûresinde teşbîh: ﴿ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوعٌ ﴾ şeklindeki 4.

âyette mürsel mufassal teşbîh tarzında bir âyette yer almaktadır.

Cuma sûresinde teşbîh:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ

﴿ الظَّالِمِينَ ﴾ şeklindeki 5. âyette temsîlî teşbîh tarzında bir âyette bulunmaktadır.

Münâfikûn sûresinde teşbîh:

﴿ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسْتَدَدَةٌ يَحْسِبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرَهُمْ فَاتْلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴾

şeklindeki 4. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde geçmektedir.

Kalem sûresinde teşbîh:

﴿ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴾ şeklindeki 20. âyetinde mücmel mürsel ve ﴿ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴾

şeklindeki 35. âyetinde teşbîh-i maktûb tarzında olmak üzere iki yerde bulunmaktadır.

Hâkka sûresinde teşbîh:

7. şeklindeki ﴿ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَتَمَازِينَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعِجَازُ نَحْلٍ خَاوِيَةٌ ﴾

âyette mücmel mürsel tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Meâric sûresinde teşbîh:

9. âyette ﴿ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴾ şeklindeki 8. âyette, ﴿ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴾

ve 43. âyetteki ﴿ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴾ ifadesinde mücmel mürsel tarzında olmak üzere üç âyette yer almaktadır.

50-51. şeklindeki ﴿ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنَفِرَةٌ ﴾ ﴿ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴾

âyetlerinde, temsîlî teşbîh tarzında bir yerde geçmektedir.

İnsan sûresinde teşbîh: ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا ﴾

19. âyette ve ﴿ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِّنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ فَوَارِيرًا ﴾ şeklindeki 15. âyette mürsel mücmel tarzında iki yerde bulunmaktadır.

Mürselât sûresinde teşbîh: ﴿ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴾

32. âyetinde mürsel mücmel; ﴿ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴾ şeklindeki 33. âyetinde mürsel mufassal ve ﴿ انطلقوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثٍ ﴾ şeklindeki 30. âyette belîğ teşbîh tarzında üç âyette yer almaktadır.

Nebe' sûresinde teşbîh: ﴿ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴾ ﴿ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴾

6-7. âyetlerde ve ﴿ وَفَتَحَتِ السَّمَاءَ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴾ şeklindeki 19. âyette ve ﴿ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴾ şeklindeki 10. âyetinde belîğ teşbîh tarzında dört âyette yer almaktadır.

Nâziât sûresinde teşbîh: ﴿ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا ﴾

46. âyette mücmel mürsel tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Mutaffifîn sûresinde teşbîh: ﴿ خَتَامُهُ مُسَلِّكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴾

26. âyette belîğ teşbîh tarzında bir yerde geçmektedir.

Kâri'a sûresinde teşbîh:

﴿ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ ﴾ şeklindeki 4. âyette ve ﴿ يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴾

şeklindeki 5. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında iki âyette yer almaktadır.

Fil sûresinde teşbîh: ﴿ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ﴾ şeklindeki 5. âyette mürsel mücmel teşbîh tarzında bir yerde bulunmaktadır.

Sûrelere göre sıralanarak ifade edildiği üzere Kur'ân'da teşbîh altmış sûrede benzer kullanımlarla birlikte yaklaşık yüz kırk iki âyette yer almaktadır.

B. Dînî İlimlerde Teşbîh

Teşbîh kavramı dînî ilimlerin pek çoğunda, tek başına bir konu, müstakil bir konunun parçası ve ya bir konuyla ilişkili olarak yer almaktadır. Meselâ, Kelâm'da tartışılan Allah'ın sıfatları konusunda teşbîh-tecsîm ve Kur'ân'da müteşâbihât, İslâm Hukuku'nda kıyas, Mezhepler Tarihi'nde ise Allah'ın sıfatları konusunda teşbîhi bir akide olarak benimseyen fırka Müşebbihe ve Mücessime bunlardan bazılarıdır. Bir söz sanatı olarak teşbîh ise hadislerde, Resûlullah'ın (s.a.s.) anlatımında bu sanatı kullanması ve Kur'ân ilimlerinde, Kur'ân âyetlerinde bulunan teşbîhlerin konu edilmesiyle yer alır. Bu başlıkta konuyu doğrudan ilgilendirmesi bakımından Hadis'te ve Kur'ân ilimlerinde teşbîh ele alınacak, teşbîhin bir mefhum olarak yer aldığı diğer ilimlere değinilmeyecektir.

1. Hadis'te teşbîh

Hadis'te teşbîh konusu, hadislerde ş.b.h. ve iştikâkının lafzen bulunması ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) anlatımında bir söz sanatı olarak teşbîhe yer vermesi şeklinde iki ana başlıkta incelenecektir. Kelimenin Resûlullah (s.a.s.) tarafından ne şekilde ve hangi anlamlarda kullanıldığının belirlenmesi, lafzın o dönemde ifade ettiği anlam çerçevesinin ortaya konmasını; hadislerde bir söz sanatı olarak teşbîhin yer alıp almadığının incelenmesi ise o dönemde bu söz sanatının kullanım alanı ve şekillerinin belirlenmesini sağlaması açısından önemlidir.

a. Hadislerde “شبهه” ve iştikâkının kullanılması

Sahih kabul edilen meşhur dokuz eserden oluşan Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İbn-i Mâce, Nesâî, Dârimî ve Mâlik b. Enes'e ait olan hadis külliyâtında, “شبهه” ve iştikâkı, fiil olarak beş ayrı şekilde ve isim olarak altı ayrı şekilde; hadisin senesinde, metninde yahut hadis âliminin kullandığı başlıkta olmak üzere üç farklı yerde yüz otuz dört hadis-i şerifle ilgili olarak geçmektedir.²⁴

(1) Fiil olarak

²⁴ Wensinck, A. J.-Mensing J. P., “ş.b.h.” md., *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-hadisi'n-Nebeviye*, I-VII, c. III, E. J. Brill, Leiden, 1955, ss. 61-64.

Hadis-i Şeriflerde geçen lafızların bir kısmı fiil bir kısmı isim şeklindedir. “شبه” ve çekimleri fiil olarak beş değişik şekilde yer almaktadır.

(a) Tef’îl babında: “Benzetmek” anlamındaki mâlum formda ve “şüpheye düştü” anlamındaki meçhul formda, yirmi yedi yerde geçmektedir.²⁵ Lafzın kullanımının örneği iki hadiste şu şekildedir:

1) “Şebbehtümûnî” (شَبَّهْتُمُونِي): “Beni benzettiniz”

Namaz kılan kimsenin, önünden geçmesi durumunda namazının bozulacağı şeyler hususundan bahsedilen hadiste, köpekler ve eşeklerin yanında kadınların da zikredilmesine Hz. Âişe’nin gösterdiği tepki şu şekilde anlatılmaktadır:

“Âişe’nin yanında namazı kesecek şeyler konuşulurken, bunlar köpek, eşek ve kadındır denildi. Bunun üzerine Âişe: Sizler beni eşeklere ve köpeklere *benzettiniz*. Allah’a yemin ederim ki, Peygamber’i, ben kendisiyle kiblesi arasında serîr üzerinde yatmış olduğum halde namaz kılarken görmüşümdür. Bu vaziyetteyken, benim yerimden kalkmamı gerektiren bir durum söz konusu olduğunda, oturarak Peygamber’e eziyet vermek istemediğim için serîrin ayakları tarafından usulca sıyrılıp çıkardım.” dedi.²⁶

2) “Şübbihe” (شُبَّيْهَة): “Şüpheye düştü”

Hz. Âişe’den, Resûlullah’ın (s.a.s.) kefenlenmesi esnasında yaşananlardan bahisle şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.s.) sehûliyye denilen pamuklu üç parça beyaz Yemen bezi içine kefenlendi. Bunların içinde gömlekle sarık yoktu. Hulleye gelince, bunun Resûlullah’a (s.a.s.) kefen yapmak için satın alınıp alınmadığında halk *şüpheye düştüğünden* hulle kullanılmadı ve Resûlullah (s.a.s.) beyaz pamuklu üç sehûliyye bezi içine kefenlendi.²⁷

(b) İf’âl babında: “Benzemek” anlamında otuz dokuz yerde geçmektedir.²⁸ Lafzın “أَشَبَّهْتُ” kalıbında “benzedin” anlamında kullanımının örneği bir hadiste şu şekildedir:

²⁵ Buhârî, “İtisâm”, 16, “Buyû”, 2, 3, 5, “Salât”, 105, “İmân”, 39; Müslim, “Cenâiz”, 45, “Libâs”, 91, 92, “Salât”, 207, “Fiten”, 110, “Zekât”, 119, “Müsâkât”, 107; Ahmed b. Hanbel, 1/42, 3/37, 6/36, 38, 85, 86, 199; İbn Mâce, “Cenâiz”, 64, “Edâhi”, 4, “Diyât”, 4, “Fiten”, 33; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 3, “Süne”, 5; Nesâî, “Zînet”, 112; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 61.

²⁶ Müslim, “Salât”, 270; ayrıca bkz. Buhârî, “Salât”, 105.

²⁷ Müslim, “Cenâiz”, 45.

²⁸ Buhârî, “Sulh”, 6, “Hz. Peygamber’in Ashâbı’nın Faziletleri” 10, “Enbiyâ”, 1, “İlim”, 50, “Menâkıb”, 23, “Tefsîr-i Sûre”, 14/1; Müslim, “Hayz”, 32, 33, “Münâfikûn”, 64; Ahmed b. Hanbel, 1/98, 108, 115, 230, 2/226, 227, 251, 434, 3/108, 121, 222, 4/128, 129, 183, 184, 342, 5/204, 221, 6/92, 146, 292, 306, 377; İbn Mâce, “Tahâret”, 107; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 10, “Mehdî”, 1; Tirmîzî, “Menâkıb”, 29, 30; Nesâî, “Tahâret”, 130, “Menâsik”, 41; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 61-62.

Resûlullah'ın (s.a.s.) hicrî altıncı yılın Zülkade ayında umre için yola çıkması ancak Mekkelilerin bunu kabul etmemesinin ardından yapılan anlaşmadan sonra umre yapılmadan geri dönülme olayından ve bir yıl sonra yapılan umreden dönüş yolunda, Hz. Hamza'nın kızının Peygamber'i (s.a.s.) görünce onunla birlikte Medine'ye gelmek istemesi olayından ve Medine'ye ulaşıldığında; Hz. Ali, Hz. Cafer ve Hz. Zeyd b. Hârise arasında Hamza'nın kızının bakım ve terbiyesi ile kimin ilgileneyeceği konusunda bir tartışmanın yaşanmasından bahsedilen hadiste, Resûlullah'ın (s.a.s.) verdiği hüküm sonrasında tarafların gönlünü almak için sarf ettiği cümlelerde, Cafer'e hitaben "*Sen de yaratılış ve ahlâk bakımından bana benzedin*" demesi olarak nakledilir.²⁹

(c) Tefe'ul babında: "Kendisini başkasına benzetmek" şeklinde otuz sekiz yerde geçmektedir.³⁰ Lafzın kullanımına dair şu iki hadis örnek olarak verilebilir:

1) "لَا تَشْبَهُوا" şeklinde benzemeyiniz anlamında, Abdullah İbn Ömer'den rivâyet edilen erkeklerin saçları ile ilgili, Hz. Ömer'in erkeklerin saçlarını keçeletirmelerini yasaklamasından bahsedilen hadiste, "*saçlarını keçeletirip dağitanlara benzemeyiniz*" şeklinde yer almaktadır.³¹

2) Müteşebbihûne: "benzeyenler" anlamında, Buhârî'nin eserinde yer verdiği hadîs-i şerifte, "شَبَّهَ" nin iştikâkı olan "مُشَبَّهُونَ" ve "مُشَبَّهِينَ" lafızları, "kadınlara benzemeye çalışan erkekler ve erkeklere benzemeye çalışan kadınlar"la ilgili olarak iki bâb başlığında ve "مُتَشَبِّهِينَ" ile "مُتَشَبِّهَاتٍ" şeklinde hadîsin metninde yer almaktadır.³² Hadis metni, "İbn Abbâs (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) erkeklerden kadınlara benzemeye çalışanlara ve kadınlardan erkeklere benzemeye çalışanlara lânet etti, demiştir," şeklindedir.³³

(d) Tefâ'ul babında: "Benzeşmek" anlamında "تشابه" şeklinde dört yerde geçmektedir.³⁴ Lafzın kullanımının örneği, "onun benzeşenlerine, müteşâbih ayetlerine" anlamında "مَا تَشَابَهَ مِنْهُ" şeklinde, Hz. Âişe'den rivâyet edilen, Resûlullah'ın (s.a.s.) Âli İmrân sûresinin 7. âye-

²⁹ Buhârî, "Sulh", 6.

³⁰ Buhârî, "Libâs", 61, 62, 69, "Nikâh", 113; Müslim, "Rüyâ", 13; Ahmed b. Hanbel, 1/142, 165, 254, 330, 339, 361, 410, 425, 469, 472; 2/50, 121, 134, 200, 261, 287, 289, 356, 499; İbn Mâce, "Cenâiz", 17, "Tahâret", 74, "Nikâh", 22; Ebû Dâvûd, "Libâs", 4, 27, "Edeb", 53, "Cihâd", 159; Tirmizî: "Libâs", 20, "Edeb", 34, 41; "İsti'zân", 7; Nesâî, "Kâdât", 12, "Zinet", 14; Muvattâ, "Hac", 191; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 62.

³¹ Buhârî, "Libâs", 69.

³² Buhârî, "Libâs", 61- 62.

³³ Buhârî, "Libâs", 61.

³⁴ Buhârî, "Tefsîr-i Sûre", 3/1; Ebû Dâvûd, "Sünne", 2, 5; Dârimî, "Mukaddeme" 19; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 62.

tini okuması ve okuduktan sonra, Kur'ân'ın yalnız müteşabih âyetlerinin peşine düşen dalalet sahiplerinin ortaya çıkacağını bildirip o kimselerden sakındırmasının anlatıldığı hadiste geçmektedir.³⁵

(e) İfti'âl babında: “Bir iş karışık gelmek” ve “sihhatinden şüphe etmek” anlamında, on altı yerde kullanılmıştır.³⁶ Lafzın hadisteki örneği Numan b. Beşîr'den rivâyet edilen haramlar ve helallerin belli olduğundan bahsedilen hadiste, arada kalan hükmü belirsizler hakkında “şüpheliler” (مُشْتَبِهَاتٌ) denilmesi şeklindedir.³⁷

(2) İsim olarak

Hadislerde, “شبهه” lafzı isim formunda altı değişik şekilde bulunmaktadır.

(a) Benzer anlamında: “Benzer, misil” anlamındaki “شبهه ج أشباه” şeklinde on beş yerde geçmektedir.³⁸ Lafzın kullanımının örneği, Râfi b. Sinan'dan rivâyet edilen hadiste yaşla ilgili bir ifadenin “ona benzer” anlamında “شبهه” şeklinde tanımlanmasıdır. Bir ailede, müslüman olan erkeğin hanımının İslam'ı kabul etmemesi sebebiyle boşanmaları söz konusu olunca kızlarının kimin velayetine bırakılacağı konusundan bahsedilen hadiste, “benzer durum” anlamında yer almaktadır.³⁹

(b) Benzeme anlamında: “شبهه” şeklinde kırk altı yerde kullanılmıştır.⁴⁰ Lafzın örneği, Câbir'den (r.a.) rivâyet edilen Resûlullah'ın (s.a.s.) kendisine bütün peygamberlerin arz edildiğinden ve gördüğü peygamberleri ahabına, ahabından onlara benzeyen insanlarla ilişkilendirerek anlattığı hadiste, “benzeyen” anlamında “شبهه” şeklinde geçmektedir.⁴¹

³⁵ Buhârî, “Tefsîr-i Sûre”, 3/1.

³⁶ Buhârî, “İman”, 39; Ahmed b. Hanbel, 1/193, 4/269, 270, 271, 275; 5/391; İbn Mâce, “Fiten”, 14; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 3; Tirmîzî, “Buyû”, 1; Nesâî, “Buyû”, 2, “Kâdât”, 11, “Akîka”, 1, “Eşribe”, 50; Dârimî, “Buyû”, 1, “Mukaddime”, 20; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 62.

³⁷ Tirmîzî, “Buyû”, 1.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, 1/8, 3/15, 4/206, 6/283; İbn Mâce, “Diyât”, 5, “Cihâd”, 18; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38, “Talâk”, 26; Nesâî, “Kasâme”, 33, 34, 40; “Talâk”, 48, “İftitâh”, 62, 71; Muvattâ, “Hudûd”, 9; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 62-63.

³⁹ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 26, h.no: 2244.

⁴⁰ Buhârî: “Enbiyâ”, 1, 48, “Buyû”, 3, 100, “Tâbir”, 33, “Fiten”, 26, “Husûmât”, 6, “Ahkâm”, 29, “İtk”, 8, “Vesâyâ”, 4, “Ferâiz”, 18, 28; Müslim, “İman”, 271, “Hayz”, 30, “Rıdâ”, 36; Ahmed b. Hanbel, 1/332, 2/291, 226, 227, 228, 528, 3/108, 199, 271, 272, 334; 5/138, 6/37, 129, 226, 237, 309; İbn Mâce, “Ahkâm”, 21, “Nikâh”, 59; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 90, “Diyât”, 2, “Talâk”, 34; Nesâî, “Tahâre”, 130, 132; “Talâk”, 49, “Tatbîk”, 94; Dârimî, “Vudû”, 76, “Salât”, 40, “Nikâh”, 41, “Diyât”, 25; Muvattâ, “Tahâre”, 84; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 63.

⁴¹ Müslim, “İman”, 271.

(c) Sarı bakır anlamında: “شِبْه” şeklinde üç yerde bulunmaktadır.⁴² Lafzın kullanımının örneği Hz. Âişe’den, gusul alırken pirinç kap kullanmanın cevazı konusu ile ilgili olarak rivâyet edilen hadiste “من شبه” şeklinde “sarı bakırdan, pirinç” anlamında geçmektedir.⁴³

(d) Benzer anlamında: “Misil, benzer” anlamındaki “شَبِيه” şeklinde on dört yerde geçmektedir.⁴⁴ Lafzın kullanım örneği, İbn-i Abbâs’tan rivâyet edilen liân ile ilgili bir hadiste “benzeyen” anlamında “شَبِيهًا” şeklinde geçmektedir.⁴⁵

(e) Şüpheli anlamında: “الشُّبُهَة” şeklinde on altı yerde bulunmaktadır.⁴⁶ Lafzın hadis-teki örneği daha önce, “iştebehe” lafzının kullanım örneği olarak Tirmîzî’den naklettiğimiz Buyu‘ 1 hadîsinin, farklı lafızlar ve ek cümlelerle Buhârî’deki naklidir. Buhârî’deki hadiste “şüpheli şeyler” anlamında “في شبهات”⁴⁷ lafzı kullanılmıştır.

Ayrıca, bu hadis, hem metninde ş.b.h.’nin çekimini lafzen bulunduran, hem de Resûlullah’ın (s.a.s.) anlatımında teşbîhe yer vermesinin örneği olarak, Hadis’te teşbîhin ş.b.h. lafzı ve anlatım sanatı olarak varlığı şeklinde iki yönlü olarak sürdürdüğümüz araştırmamızda, konuyla ilgili iki başlığı bünyesinde birleştiren örnek olma özelliğini göstermektedir.

(f) En benzeyen anlamında: “أشْبَه” şeklinde kırk dokuz hadiste yer almaktadır.⁴⁸ Lafzın kullanımının örneği Ebû Seleme’den rivâyet edilen hadiste “sizin en benzeyeniniz” anlamında “لَأَشْبِهَكُمْ” şeklinde geçmektedir:

⁴² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 98, “Hâtime”, 4; Nesâî, “Zînet”, 46; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 63.

⁴³ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 98.

⁴⁴ Buhârî, “Hz. Peygamber’in Ashâbının Fazîletleri”, 22, “Menâkıb”, 23; Müslim, “İmân”, 9, “Liân”, 12; Ahmed b. Hanbel, 1/8, 204; 5/112, 181; 6/10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 3; Tirmîzî: “Tefsîr-i Sûre”, 9/1, 112/1, “Libâs”, 3, Nesâî, “Talâk”, 39; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 63.

⁴⁵ Müslim, “Liân”, 12.

⁴⁶ Buhârî, “İmân”, 39, “Buyû”, 4; Müslim, “Müsakât”, 107; Ahmed b. Hanbel, 4/267, 271, 441, 421; İbn Mâce, “Hudûd”, 5, “Fiten”, 14; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 3, “Melâhim”, 14; Tirmîzî, “Buyû”, 1, “Kıyâme”, 17; Nesâî, “Eşribe”, 50; Dârimî, “Buyû”, 1, “Mukaddime”, 23; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 63-64.

⁴⁷ Buhârî, “İmân”, 39.

⁴⁸ Buhârî, “Libâs”, 23, “Hac”, 45, “Enbiyâ”, 24, 48, “Ezan”, 115, “Hz. Peygamber’in Ashâbının Fazîletleri”, 22, “Edeb”, 70, “Kader”, 9; Müslim, “İman”, 272, “Salât”, 27, 30, “Kader”, 30; Ahmed b. Hanbel, 1/99, 108; 2/22, 83, 120, 127, 282, 236, 270, 300, 319, 329, 330, 452, 497, 502, 527, 532; 3/121, 4/307, 5/137; İbn Mâce, “Ahkâm”, 21, “İkâme”, 7; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 42, “Edeb”, 144; Tirmîzî, “Tefsîr-i Sûre”, 14/1, “Menâkıb”, 30, 60; Nesâî, “Fie”, 1, “İftitâh”, 21, 61, 62, 84; “Tatbîk”, 76, 94; Dârimî, “Nikâh”, 41; Muvattâ, “Nidâ”, 19; Wensinck, a.g.e., c. III, s. 64.

“Ebû Hureyre Ebû Seleme'nin dahil olduğu bir cemaate namaz kıldırır ve her eğilip doğruldukça tekbir almış; namazdan çıktıktan sonra, “– Vallahi içinizde namazı Resûlullah'ın (s.a.s.) namazına *en ziyade benzeveniniz* benim, dermiş.”⁴⁹

b. Resûlullah'ın (s.a.s.) anlatımında teşbîh sanatını kullanması

Resûlullah (s.a.s.), Arap toplumuna, bir belâgat mûcizesi olan Kur'ân-ı Kerîm ile gönderilmiş bir peygamber olması hasebiyle, nasıl ki Kur'ân, meselelerin izahında, en iyi anlaşılmayı sağlamak maksadıyla, muhâtap olduğu toplumun dilini, anlayış ve idrâkini kullanarak o topluma hitâp ettiyse, Resûlullah da (s.a.s.), peygamberlik ve tebliğ vazifesinin bir gereği olarak, muhatap kıldığı toplumun dilini tüm özellikleriyle en iyi şekilde kullanmış; bununla bağlantılı olarak, Arap dilinde yaygın olarak kullanılan teşbîhe anlatımında yer vermiştir.

Türkiye'de bu konuyla ilgili olarak, müstakil bir çalışma yapılmış ve Resûlullah'ın (s.a.s.) hadislerinde teşbîh ve temsiller tafsilâtıyla işlenmiş, hadislerinde karşımıza çıkan teşbîhler farklı yönleri itibâriyle başlıklandırılarak tek tek ele alınmış ve açıklanmıştır. Söz konusu eserde Resûlullah'ın (s.a.s.) belâgat ve fesâhatıyla ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir:⁵⁰

“Belâgat, câhiliyye döneminde çok revaçtaydı. Acak Kur'ân, onların yetişemeyeceği zirvedeki belâgatıyla onlara açıkça meydan okudu. Kendisine böyle bir belâgatı bulunan Kur'ân'ın nazil olduğu Hz. Peygamber de (s.a.s.) Kur'ân kadar olmasa da içinde yaşadığı toplumun en fasih, en belîğ konuşanı idi. O, bu gerçeği, “*Ben, Arapça'ya en iyi bileninizim, ben Kureyşiyim ve Ben Sâ'd oğulları içinde yetiştim...*”⁵¹ hadisiyle ifade etmiştir. Çünkü, O'nun belâgati ilâhî mevhibenin ve yetiştiği ortamın bir sonucuydu. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Rabbim beni en iyi şekilde edeplendirdi ve ben Sâ'd oğulları içinde yetiştim*” buyurmuştur.⁵² Böylece onu, Allah eğitmiş, Kur'ân yetiştirmiştir.

İbnü'l-Esîr (v. 606/1209) de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fesâhat ve belâgatı ile ilgili olarak şöyle der: “*Muhakkak ki, Resûlullah (s.a.s.), lisan bakımından Arapların en fasihî, beyan bakımından en vâzihî, nutku en tatlı olanı, lafız ve lehçe bakımından en düzgün ve en açık konuşanı, hüccet yönünden en kuvvetlisi, hitâp açısından da en iyi bilen ve en doğru yolu gösterenidir.*”⁵³

Ayrı bir bölüm olarak “Hz. Peygamber'in teşbîhli anlatımları” başlığı altında incelenen, hadislerde teşbîh unsuru konusuyla ilgili giriş bölümünde ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iyi hayırlı ve güzel şeyleri, imana, meleğe ve cennete, arıya, deveye, hurmaya, yağmura, portakala... vb. insanlar tarafından makbul görülen varlıklara benzettiği; kötü, zararlı, çirkin ve şerli olan şeyleri de şeytan, küfür, yırtıcı hayvan ve cehennem gibi makbul sayılmayan şeylere ben-

⁴⁹ Müslim, “Salât”, 27, 28, 29, 30.

⁵⁰ Dölek, Adem, *Edebî Açından Hadislerde Teşbih Ve Temsiller*, Ekev Yayınevi, Erzurum, 2001, s. 3-4.

⁵¹ es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu's-sagîr fî ehâdisi'l-beşîr ve'n-nezîr*, II, c. I, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1954, s. 107.

⁵² el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzili'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*, II, c. I, 3. bs., Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1351, s. 70.

⁵³ İbnü'l-Esîr, Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs ve'l-eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tinâhî, c. I, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 1965, s. 4.

zettığı ifade edilerek, bu durumun sebebinin, Arapların haddi aşan, inatçı olan her şeye şeytan demelerinin âdetlerinden olduğu gibi şekli ve görünüşü çirkin olan şeyleri de şeytanlara benzetmeleri; güzel olanları da meleklerle teşbih etmeleri olduğu vurgulanmıştır. Böylece kötü ve şerli şeylerin en çok sembolize edildiği nesnenin şeytan, güzel ve hayırlı şeylerin benzetildiği şeyin de melek olduğu belirtilerek Resûlullah'ın (s.a.s.) anlatımında teşbihe yer verirken dönemin muhayyilesini kullandığı ifade edilmiştir.⁵⁴

Anlaşıldığı üzere, teşbihle anlatım döneminin Arap toplumunun yaygın bir geleneği idi. Bununla bağlantılı olarak, Resûlullah da (s.a.s.) mesajını muhataplarına en iyi anlaşılma seviyesinde sunma sorumluluğunun bir gereği olarak, anlatımında bu geleneğe uyumuş ve teşbihi, Kur'ân'ın da kendisine öğrettiği şekilde, muhataplarının idrâkinde var olan kalıp ve unsurlarıyla beraber kullanmıştır. Yani, ifadelerinde teşbihe yer verirken, muhataplarının zihin yapılarını, onların kullandığı muhayyile ve kalıpları dikkate almıştır. Konunun örnek üzerinde görülebilmesi adına, Sayın Dölek'in eserinde ayrıntılarıyla işlediği Resûlullah'ın (s.a.s.) sözlerinde teşbih sanatını kullanmasının birkaç örneğinin verilmesi yerinde olacaktır:

(1) İnsanın eceli ile emelinin misali

Resûlullah'ın ashâbına bir konuyu anlatırken, anlaşılmayı sağlamak için gerekli tüm vasıtalarından yararlanan uzman bir öğretmen olduğunun da ortaya konduğu bir hadisi şu şekilde nakledilmiş ve açıklanmıştır:

"Hz. Peygamber (s.a.s.) insanoğlunun eceli ile emelini şöyle bir temsil ile ifade etmiştir: Nebî (s.a.s.) biri uzağa diğeri de yakına olmak üzere iki çakıl taşı atar ve:

"Bunun ve şunun misali neye benzer bilir misiniz?" diye sorar.

Orada bulunan sahâbiler, "Allah ve Resûlu bilir" derler. Resûlullah (s.a.s.):

"Şu (uzağa düşen taş) emel, bu (yakına düşen taş) da eceldir" buyurur.⁵⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadîste ma'kûl olan emel ve eceli, mahsûs olan yani müşahede edilen iki taş mesafesine benzetmiş ve insanoğlunun emelinin ecelinden daha uzun olduğunu ve emeline ulaşmadan eceline ulaştığını veya emeline giderken ecelinin kendisine ulaştığını beliğ bir teşbihle anlatmıştır. Yani insan, dünyevî olarak emel ve hayal ettiği şeyleri elde etmekle ve bu hayaline ulaşmakla meşgul olurken, eceli hayaline ulaşmadan kendisine gelmektedir. Bu hadîste dünyevî işlerle meşgul olurken, ecelin insana emelinden daha yakın olduğu şuûru ile hareket edilmesine teşvik vardır.⁵⁶

(2) Aklî olanın hissî olana benzetilmesi

⁵⁴ Dölek, a.g.e., s. 40-41.

⁵⁵ Tirmîzî, "Edeb", 82.

⁵⁶ Dölek, a.g.e., s.143-144.

İnsanın doğduğundaki durumu ile yetiştirilirken kimlik ve karakterinin inşâ edilmesinin öneminin vurgulandığı aşağıdaki hadiste, bir yandan Hristiyanlıktaki inanışın aksine insanın günahkâr olarak değil tertemiz dünyaya geldiği vurgulanmış, diğer yandan çocuğun şekillenmesinde ana-babanın rolüne dikkat çekilmiştir. Hadis ve yorumu şu şekildedir:

“Hz. Peygamber (s.a.s.) “Her hangi bir hayvanın her yönü ile mükemmel bir yavru doğurması gibi, her doğan çocuk da fitrat üzere doğar. Sonradan ebeveyni onları Yahudi veya Hristiyan veya Mecûsi yaparlar.” buyurmuştur.⁵⁷ Hadiste iki noktaya dikkat çekilmektedir:

1- Dünyaya gelen her çocuğun fitrat üzere doğduğu.

2- Doğan bu çocukların sonradan anne ve babaları tarafından, dinî ve ahlâkî bakımdan yönlendirildikleri.

Fitrat; kelime olarak yaratılış, mizaç, yapı ve tabiat gibi manalara gelmektedir. İstilâh olarak ise, her yavrunun ilk yaratılışında muttasıf olduğu sıfattır. Dolayısıyla her yavru ilk yaratılışında mükemmel ve sâfi olarak yaratılır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu yaratılışa, bir hayvanın, yavrusunu mükemmel olarak dünyaya getirişini misal vermektedir. Nasıl ki, herhangi bir hayvan yavrusunu bütün âzâ ve organları tam olarak doğurur. Ancak sonradan o hayvanın sahipleri, onları dağlamak veya kulağını kesmek vb. davranışlarıyla o hayvanda bir takım değişiklikler meydana getirirse, aynı şekilde insanlar da dünyaya mükemmel bir fitratta gelen yavrularının inanç ve ahlâklarını, karakterlerini değiştirirler. Eğer ebeveyni, inanç ve amel bakımından Yahudi ise Yahudi yaparlar, Hristiyan ise Hristiyan yaparlar, Mecûsi ise Mecûsi yaparlar, Müslüman ise asıl fitratı olan sâfiyet üzere devam ettirirler.

Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) her doğan çocuğun fitrat üzere doğduğunu, hayvanın yavrusunu tam olarak dünyaya getirmesine benzetmek suretiyle aklî olan bir durumu hissî olanla anlatmaktadır.⁵⁸

(3) İlim öğrenmek ve yazı yazmak

İlmin İslâm inancındaki önemi âşikârdır. İlim öğrenmede yaş faktörüne dikkat çekilen aşağıdaki hadiste, insanın öğrenme ve öğrendiğini hafızasında tutma kabiliyeti ile bunun yaşla olan münasebetine dikkat çekilmiştir. Hadis ve yorumu şu şekildedir:

“Resûlullah (s.a.s.) ilim öğrenmenin zamanıyla ilgili olarak teşbîhle anlatıma yer verdiği sözlerinde şöyle buyurur:

“Küçüklüğünde ilim öğrenenin misali taşa nakış yapan gibidir. Yaşlılığında ilim öğrenenin misali ise su üzerine yazı yazanın durumu gibidir.”⁵⁹

Hadisteki benzetme yönü ilmin kolay kavranılması ve kalıcılığıdır. Taş üzerine yapılan nakış nasıl kalıcı özelliğe sahipse, küçük yaşta dünyevî meşguliyetlerden uzak olan bir zihne de ilim öyle yerleşir ve kolay kolay unutulmaz. Fakat, su üzerine yazılan yazının kaybolması gibi yaşlılıkta öğrenilen ilim de çabuk unutulabilir. Bununla birlikte beşikten mezara kadar da ilim öğrenmenin kapısı açık olup, hadiste en iyi ilim öğrenmenin zamanına dikkat çekilmiş olmaktadır.⁶⁰

⁵⁷ Müslim, “Kader”, 22, 23, 24.

⁵⁸ Dölek, a.g.e., s. 147-148.

⁵⁹ es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, c. II, s. 154, h.no: 8138.

⁶⁰ Dölek, a.g.e., s. 179.

2. Kur'ân ilimlerinde teşbîh

Kur'ân ilimlerinde teşbîh, Kur'ân'ın i'câzı konusunun bir alt başlığı olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân ilimlerine dair eserlerde ve İ'câzü'l-Kur'ân adıyla müstakil olarak Kur'ân'ın bir belâgat mucizesi olması konusunu ele alan eserlerde yer almakta ve işlenmektedir.

Konu, asıl itibariyle belâgat ilminin konusu olması sebebiyle, eserlerde öncelikle teşbîhin tanımı yapılmış, erkânı, edatları zikredilmiş; sonrasında da teşbîh çeşitleri, tanımlandıktan sonra açıklanırken Kur'ân âyetlerine başvurularak, bu teşbîh çeşidi şu şu âyetlerde şu şu şekilde yer alır demek suretiyle ifade edilmiştir.

Burada dikkati çeken üç husus, teşbîh konusunun tanımı yapıldıktan sonra, teşbîhin mecaz mı hakikât mi olduğu ve teşbîh ile istiârenin benzer ve farklı yönlerinin ele alınması ile teşbîh çeşitlerine müşebbeh ve müşebbehün bihin akli ya da hissî olması yönünden çeşitlerine de âyetlerden örnekler verilmesidir.

a. Tanımı

Teşbîh, belâgat ilminin en önemli beyân konularından biridir. Hicrî altıncı asır dil âlimi Sekkâkî'ye⁶¹ göre teşbîh, iki ayrı kelimenin bir vasıfta müşterek olduğunu göstermektir.⁶² Teşbîhi, vasıf sahibi bir şeyi, bir vasıfta başka bir şeye ilhak etmek şeklinde de tanımlamak mümkündür. Ayrıca teşbîh, iki şeyin bir vasıfta müşterek olduğuna delalet eder,⁶³ şeklinde de tanımlanır.

b. Teşbîhin hakikât/mecâz sınıflandırmasındaki konumu

Hakikât, bir kelimenin te'vil yapılmaksızın bulunduğu anlamı⁶⁴, söylendiği anda ilk anlaşılan, herkesçe bilinen, açıkça ifade ettiği anlamda kullanılması şeklinde tanımlanırken mecaz, bir kelimenin içerdiği anlamın dışındaki bir manayı ifade etmede kullanılması diye tanımlanır.⁶⁵

⁶¹ Yusuf es-Sekkâkî, (555-626/1160-1229). Adı Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhmmmed b. Ali olup, el-Havârizmî diye de bilinir. Künyası Ebû Ya'kub'dur. Sarf, nahiv, meani, beyan, aruz ve şîr âlimidir. Eserleri, *Miftâhu'l-ulûm* ve *Mushafü'z-Zehra*'dır. (Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. XIII, s. 282.)

⁶² es-Sekkâkî, Ebû Ya'kub Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhmmmed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm*, Matbaatü'l-Hayr, Mısır, 1321, s. 142.

⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. III, s. 414.

⁶⁴ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 152.

⁶⁵ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 153.

Teşbihin hakikât mı mecâz mı ifade ettiği konusu tartışmalı olmakla birlikte, âlimlerin bir kısmına göre hakikâttir. Hicrî yedinci asır dil âlimlerinden ez-Zencânî⁶⁶ bu konu hakkında *el-Mi'yâr* adlı eserinde, “Teşbih, mecâz değildir; çünkü teşbih, manalardan bir manadır ve onun lafızları açıklığa işaret eder. Onda, lafzın kendi manasından alınıp başka bir manaya nakli yoktur, bu istiâre ve temsîlin yapılaş şeklidir.” diyerek, teşbihin hakikât olduğunu ifade eder.⁶⁷ Râzî de teşbihin manayı ifade etmenin bir şekli olduğunu ve onun harf ve lafızlarının açıkça sözün hakikât olduğuna işaret etmesinin bunun delili olduğunu ifade ederek, teşbihin mecâz sınıfına ait olmadığını vurgular.⁶⁸

Farklı bir görüş ifade eden Şeyh İzzeddîn ise, bir harf ile yapılan teşbihin hakikât; onun hazfedilmesiyle yapılan teşbihin ise mecâz olduğunu ifade eder.⁶⁹

c. Teşbih edatları

Teşbih edatları, isimler, fiiller ve harfler olmak üzere üç çeşittir.

İsimler: Bunlar “شبه”, “مَثَلٌ”, “مِثْلٌ” ve “نظير” gibi edatlardır.

“مَثَلٌ” ile yapılan teşbihlere, ﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾⁷⁰ âyeti ile ﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ﴾⁷¹ âyeti örnektir. ﴿وَأَنْتُمْ بِهِ مُتَشَابِهَةٌ﴾⁷² âyeti de “شبه” ile yapılanlara örnektir.⁷³

Fiiller: Bunlar “خيل” ve “يضارع”, “يضاهي”, “حسب”, “يحاكي”, “يشبه”, “يمائل”, “يناطر”, “ظن”, “يشابه” ve benzeri fiillerdir.

﴿وَعَصِيهِمْ يُخِيلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى﴾⁷⁴ âyeti “حسب.” ile, ﴿كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً﴾⁷⁵ âyeti “خيل” fiilinin ve ﴿إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا﴾⁷⁶ âyeti de “تشابه” fiilinin edât-ı teşbih olarak kullanıldığı teşbihe misaldir.⁷⁷

⁶⁶ ez-Zencânî, Abdülvehhab b. İbrahim b. Abdülvehhab el-Hazrecî (ö. 655/1257). Zencânî Arap dili âlimlerindendir. Bağdad'da vefat etmiştir. Eserleri arasında, *Tasrifü'l-İzi, Mi'yârü'n-nazzâr fî ulûmi'l-eş'âr* ile nahivle ilgili eseri *el-Hâdî* ve onun şerhi yer alır. (Zirikli, *el-A'lâm*, c. IV, s. 330.)

⁶⁷ ez-Zencânî, Abdülvehhab b. İbrahim b. Abdülvehhab el-Hazrecî, *Mi'yârü'n-nazzâr fî ulûmi'l-eş'âr*, I-II, thk. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, c. II, Dârü'l-Meârif, Kahire, 1991, s. 26.

⁶⁸ er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, s. 222.

⁶⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, c.III, s. 415.

⁷⁰ Â-i İmrân 3/117.

⁷¹ Hüd 11/24.

⁷² el-Bakara 2/25.

⁷³ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, c.III, s. 416; ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 774.

⁷⁴ en-Nûr 24/39.

Harfler: Bunlar “ك” ve “كَانَهُ” gibi harflerdir.

﴿كِرَامًا شَتَاتًا بِهِ الرِّيحُ﴾⁷⁸ ve ﴿كَذَّابٍ آلِ فِرْعَوْنَ﴾⁷⁹ âyeti “ك” harfi ile yapılan;

﴿طَلَعَهَا كَانَهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾⁸⁰ âyeti ise “كَانَهُ” harfi ile yapılan teşbihe misaldir.⁸¹

d. İstiâre ile teşbîhin farkı

Teşbîh ile istiâre arasındaki temel farklılık; teşbîh lafızlarının hakîkât, istiârenin ise mecaz manayı kastetmek üzere kullanılmasıdır. Bu farklılık daha istiârenin tanımında karşımıza çıkmaktadır.

(1) İstiâre: İstiâre ile teşbîh arasındaki farkın anlaşılmasında, istiâre kavramının tanımının ve unsurlarının bilinmesi önem arzeder.

(a) Tanımı: İstiâre sözlükte, bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemektir.

Bir Beyân ilmi terimi olarak ise; hakîkî mana ile mecâzî mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır. Ayrıca bunda, hakîkî manayı kastetmeye engel olan bir karînenin bulunması gerekir.

İstiâre, mecaz çeşitlerindedir ve müşebbeh, edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedilerek sadece müşebbehün bih kullanılarak yapılan teşbîhlerdendir.⁸²

(b) İstiârenin Rükünleri: Dört tane rükünü vardır:

- 1) el-Müste‘âr: Müşebbehün bihten nakledilerek müşebbehte kullanılan lafızdır.
- 2) el-Müste‘âr minh: Müşebbehün bihtir.
- 3) el-Müste‘âr leh: Müşebbehtir.
- 4) el-Câmi’: Vech-i şebektir.

⁷⁵ Tâhâ 20/66.

⁷⁶ el-Bakara 2/70.

⁷⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 416; ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 774.

⁷⁸ İbrahim 14/18.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/11.

⁸⁰ es-Sâffât 37/65.

⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 416; ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 773.

⁸² Bolelli, Nusreddin, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedi‘ İlimleri Arap Edebiyatı*, 3. bs., İFAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83.

Meryem sûresinin 4. âyetinde, Hz. İbrahim'in (a.s.), saçlarının ağarmasını anlatmak üzere kullandığı ifadelerde yer alan istiârenin gözden geçirilmesi, konunun daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴾

“İbrahim şöyle demişti: “Ey Rabbim! Doğrusu, artık kemiklerim gevşedi, başımı beyaz alevler sardı. Ama şimdiye kadar, ey Rabbim, Sana yönelttiğim duada cevapsız bırakıldığım hiç olmadı.”⁸³

Âyette istiâre-i tebeiyye bulunur.⁸⁴ Âyetteki “اشْتَعَلَ” lafzından anlaşıldığı üzere, buradaki istiârenin unsurları, alev müste‘ârun minh, saçların ağarması yani beyazlık müste‘ârun leh; saçların beyazlamasıyla beyaz rengin başta yayılmasının, alevin yayılmasına ve alevden çıkan ışığa benzetilmesi de câmi‘ yani vech-i şebeh şeklindedir.⁸⁵ Görüldüğü üzere, teşbîh ve istiârede rükünler konusu benzerlik arz eder. Fakat yapılaş şekilleri ve anlamı ifade etmede mecaza yer verme yönüyle birbirlerinden ayrılırlar.

(2) Teşbîh ile istiârenin ayırt edilmesi problemi: Belâgat ilmindeki önemli konulardan biri de istiâre ile edatı mahfuz olan teşbîh arasındaki farkı bilmektir.

Zemaşerî, Bakara sûresinin 18. âyetinde geçen ﴿صُمُّكُمْ عَنِّي﴾⁸⁶ ifadesinin tefsîrinde, bu konuya değinerek, “Âyette istiâre var mıdır, diye sorulacak olursa, bu konuda ihtilaf olduğunu söylerim, muhakkik belâgat âlimleri âyette istiâre olmadığını teşbîh-i beliğ bulunduğunu söylemiştir. Çünkü âyette müste‘ârun leh olan münâfıkların adı geçmektedir. Hâlbuki istiârede, müste‘ârun leh hafzedilir, cümlede müste‘ârun leh bulunmaz, şayet hal veya cümlenin delaleti olmasaydı, müste‘ârun anh ve müste‘ârun lehin murad edilmesi uygun düşerdi.” açıklamasını yapar.⁸⁷ Sekkaki bu görüşü destekleyerek, istiârenin bir şartının da, zahirde kelâmı hakikâte hamletme ve teşbîhi unutmama imkânının bulunması, olduğunu ifade eder.⁸⁸

“Arûs ül-efrâh” müellifi Subkî⁸⁹ ise bu konu hakkında, “Bu iki müellifin ifadeleri doğru değildir. Çünkü zahirde kelâmın hakikâte hamledilmesi, istiârenin şartlarından değildir. Bilakis

⁸³ Meryem 19/4.

⁸⁴ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü t-tefâsîr*, I-III, c. II, Dersâdet Kitabevi, İstanbul, ts., s. 217.

⁸⁵ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 164.

⁸⁶ el-Bakara 2/18.

⁸⁷ ez-Zemaşerî, a.g.e., c. I, s. 83; ayrıca bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 419.

⁸⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 787.

⁸⁹ es-Subkî, Ahmed b. Ali b. Abdülkâfi b. Ali b. Temâm b. Yusuf b. Musa b. Temmâm adlı fakîh ve usul âlimi h. 719-763 yılları arasında yaşadı. Behâeddîn ve Ebû Hâmid diye de bilinir. Fıkıh konusundaki eserlerinin yanında meânî ve beyânla ilgili *Arûsu l-efrâh* adlı eseri vardır. (Kehhâle, *Mu‘cemü l-müellifîn*, c. II, s. 12-13.)

bunun aksi düşünülecek olur ve kelâmın hakîkâte hamli mümkün değildir, denilecek olursa gerçeğe daha yakın düşer. Çünkü istiâre bir mecazdır, bir karine bulunmalıdır. Şayet karine mevcut değilse, sözü istiâreye hamletmek mümkün olmaz, hakîkâte hamledilmesi gerekir. Zira kelâmı istiâreye hamletmemiz ancak lafzî veya mecazî karineyle mümkün olur. “زيد أسد” cümlesi manada aslan olmadığını gösteren bir karinedir. Bu yüzden “زيد أسد” cümlesindeki tercihimiz, iki noktada toplanır. Bu ifadeyle ya teşbîh edatı mukadder olan bir teşbîh kastedilir, ya da teşbîh edatı takdir edilmeyen istiâre kastedilir. Bu durumda aslan kelimesi hakîkî manada kullanılmış olur. Zeyd’in bizatihi kendisinin, hakîkâtte kendisine uygun olmayan bir isme isnat edilmesi, istiâreye yönelen bir karinedir. Şayet edatın hazf edildiğine dair bir karine varsa, teşbîhe hamlederiz. Şayet karine yoksa, ikisi arasında muhayyer kalırız. Bu durumda istiârenin evlâ olması gerekir.” açıklamasını yaparken Abdüllatif el-Bağdâdî⁹⁰ *Kavânînü'l-Belâga* adlı eserinde bu farkı açıkça belirtir.⁹¹

Bazı yönlerden teşbîh ile istiâre birbirine benzemekle birlikte, aralarında önemli farklar vardır. *Menâhicü'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebâ* adlı eserin müellifi Ebü'l-Hasan Hâzım'ın⁹² bu konu hakkındaki yorumu, “Teşbîh ile istiâre arasındaki fark; kendisinde teşbîh manası bulunsa bile istiâreye teşbîh harfinin takdirinin caiz olmaması ve harf olmadan yapılan teşbîhin bunun aksi-ne olmasıyla teşbîh harfinin takdirinin mecburi olmasıdır.” şeklindedir.⁹³

Başka bir tartışma da, oruca başlama ve bitirme zamanını bildiren Bakara sûresinin 187. âyeti etrafındadır. Âyette geçen, ﴿الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾ ifadesi istiâre mi yoksa teşbîh midir sorusuna cevap aranan tartışmada, teşbîh olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁹⁴

e. Teşbîh çeşitleri

Teşbîh çeşitleri, müşebbeh ve müşebbehün bihin aklî ya da hissî olması şeklindeki kısımlarına göre ve diğer teşbîh çeşitlerine göre sınıflandırılmış ve her başlıkta hangi âyetlerin yer aldığı ifade edilmiştir.

(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin durumuna göre teşbîh çeşitleri

⁹⁰ el-Bağdâdî, Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali. (557-629/1162-1231) Bağdad'da doğdu ve orada vefat etti. İslâm filozlarından ve felsefe, psikoloji, tıp, tarih, coğrafya ve ahlâk ilimlerini sınıflandıran âlimlerden biridir. Pek çok eseri vardır. (Zirikli, *el-A'âm*, c. IV, s. 183-184.)

⁹¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 788.

⁹² İbn Hâzım el-Kartâcanî, Hâzım b. Muhammed b. Hasan (608-684/1211-1285) adlı müellif Ebü'l-Hasan diye de bilinir. Âlimlerin ediplerindedir, şiirleri vardır. Endülüs'ün doğusundaki Kartacan halkındandır. Tunus'ta vefat etti. Eserleri arasında *Menâhicü'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebâ* ve divanı önemlidir. (Zirikli, *el-A'âm*, c. II, s. 163.)

⁹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 418.

⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 419-420.

Müşebbeh ve müşebbehün bih ile ilgili sınıflandırma, aklî ve hissî olmak bakımından iki yönlüdür. Her hangi bir unsurun hissî olması, onun insanın kendisi dışındaki dünyayı algıladığı duyu yetileriyle algılanabilir olmasını ifade ederken; aklî olması da, bu duyu yollarıyla algılanabilir olmayıp zihnen düşünülerek anlaşılır olmasını ifade eder. Bu çerçevede yapılan sınıflandırma şu şekildedir:

(a) Her ikisinin de hissî olması

Bunun örneği ﴿ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴾⁹⁵ şeklindeki, gözle görülebilir ayın müşebbeh, gözle görülüp elle tutulabilir olan hurma dalının müşebbehün bih yapılarak kurulan “*Ayı, kuru ve eğik bir hurma dalını andırır hale gelinceye kadar çeşitli safhalardan geçirdik*” âyetindeki teşbîh ile ﴿ تَرَعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴾⁹⁶ şeklindeki, duyu yollarıyla algılanan insanların yani helâk edilen kavmin müşebbeh, yine elle tutulup gözle görülebilen fırtınanın dağıtıp ortalığa saçtığı hurma kütüklerinin müşebbehün bih yapılarak oluşturulan “*Sanki onlar, köklerinden koparılmış hurma kütükleriymiş gibi*” âyetindeki teşbîhtir.⁹⁷

(b) Her ikisinin de aklî olması

Suyûtî, teşbihin bu çeşidine, Zerkeşî'nin eseri *Burhân*'da Bakara sûresinin ﴿ ثُمَّ قَسَتْ ﴾⁹⁸ “*Kalpeleriniz katılaştı; kaya gibi hatta daha da sert oldu.*” şeklindeki 74. âyetini örnek gösterdiğini ifade eder. Zerkeşî'nin, bu kısma bu âyeti örnek verme sebebinin, âyetteki teşbihin görünür olmayan bilâkis kalp ve taş arasındaki bağlantı olan katılık,sertlik hakkında gerçekleştiğini zannetmesi olduğunu belirten Suyûtî, bunu ifade eden ilk kişinin Zerkeşî olduğunu vurgular.⁹⁹ Bizce de bu âyet, aklî olanın hissî olana teşbihinin örneğidir. Râzî de teşbihin bu çeşidine her hangi bir âyeti örnek göstermemiştir.¹⁰⁰

(c) Aklî olanın hissî olana benzetilmesi

Bunun örneği, ﴿ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ آلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ ﴾¹⁰¹ şeklindeki, Allah'tan başka ilahlara tapınarak onların kendilerini koruyacağı inancını taşıyan kimselerin bu durumunun müşebbeh; gözle görülebilir olan, kendisine incecik ağıyla korunacağı bir ev ören örüm-

⁹⁵ Yâsîn 36/39.

⁹⁶ el-Kamer 54/20.

⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 420.

⁹⁸ el-Bakara 2/74.

⁹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 774.

¹⁰⁰ er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, s. 189.

¹⁰¹ el-Ankebût 29/41.

ceğin müşebbehün bih yapılarak oluşturulan “Allah’tan başka varlıkları sığınak kabul edenlerin durumu, kendisine ağ ören örümceğin durumuna benzer” âyeti ile, ﴿مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ﴾¹⁰² şeklindeki kâfirlerin tutum ve davranışlarının müşebbeh, fırtına ile savrulan külün müşebbehün bih yapıldığı “Rablerini inkâra şartlanmış olanların yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzer ...” âyetindeki teşbîhtir.¹⁰³

(d) Hissî olanın aklî olana benzetilmesi

Bunun örneğinin Kur’ân’da mevcut olup olmadığı tartışmalıdır.

Suyûtî’ye göre bu tarz teşbîh Kur’ân’da bulunmaz.¹⁰⁴ Fahreddin Râzî de, hissî olanın aklî olana benzetilmesini imkânsız görür; bu görüşünü de “Çünkü akıl hisse dayanır, hissedilen şeyler, düşünülen şeylerin aslını teşkil eder. Hissin akla teşbîhi, asıl olanın fer’i olmasını, fer’i olanın da asıl olmasını gerektirdiğinden bu görüş doğru olmaz.” sözleriyle ifade eder.¹⁰⁵ ﴿هُنَّ﴾¹⁰⁶ “Onlar sizi elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz ...” âyetinde bu tür teşbîhin olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.¹⁰⁷

(2) Müşebbeh ve müşebbehün bihten biri dikkate alınarak yapılan teşbîh çeşitleri

Bunlar da çeşitli kısımlara ayrılır:

(a) Gözle görülen bir şeyin, karşıtı ve zıddının bilinmesiyle, aklî olan teşbîh

Karşıtı ve zıddı kavramak, gözle görüleni kavramaktan daha belîğdir.

﴿طَلَعَهَا كَأَنَّ رُؤُوسَ الشَّيَاطِينِ﴾¹⁰⁸ âyeti buna misaldir. Âyette meyveler, müşahhas olarak görülme bile, insanlara çirkin ve kötü bir şekilde tanıtılan, çirkinliği gözlerinde büyütülen şeytana benzetilmiştir.¹⁰⁹

(b) Gözle görülmeyen bir şeyin, gözle görülene teşbîhi

¹⁰² İbrahim 14/18.

¹⁰³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 420.

¹⁰⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 775.

¹⁰⁵ er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, s. 190.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/187.

¹⁰⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 775.

¹⁰⁸ es-Sâffât 37/65.

¹⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 420; ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 777.

﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً ﴾¹¹⁰ “İnkâr edenlere gelince; onların işleri, düz arazideki serap gibidir...” âyeti buna misaldir. Âyette gözle görülmeyen iman, gözle görülen seraba benzetilmiştir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek manası, şiddetli ihtiyaç ve aşırı çaresizlik duygularının baskısı altında kalan kimsenin vehimlerinin geçersiz olduğudur.¹¹¹

(c) Mutad olan bir şeyin, mutad bir şekilde cereyanı ile teşbîh

﴿ وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظِلَّةٌ ﴾¹¹² “Dağı bir gölge gibi kaldırmıştık ...” âyeti buna misaldir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek manası, görünüşündeki yüksekliktir.¹¹³

(d) Kolaylıkla bilinmeyen bir şeyin, kolayca anlaşılması için yapılan teşbîh

﴿ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ﴾¹¹⁴ “Bir Cennet ki genişliği, gökle yerin genişliği gibi ...” âyeti buna misaldir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek manası, üstünlüktür. Âyette cennetin sıfatlarının güzelliği ve son derece geniş olmasının belirtilmesiyle cennete teşvik vardır.¹¹⁵

(e) Vafında kuvvetli olmayanın, kuvvetli olana benzetilmesi

﴿ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴾¹¹⁶ “Koca dağlar gibi denizde akıp giden gemiler O'nundur ...” âyeti buna misaldir. Âyette, müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek manası, büyüklüktür.¹¹⁷ Âyetin ifade ettiği mana, suda yüzen, ağır yükleri taşıyan, uzun mesafeleri kısa zamanda kat ederek insanlara faydalı olan büyük gemilerin sağladığı hizmette, Allah'ın kudretini göstermektir. Bu kudret aynı zamanda rüzgârın insan emrine verilmesiyle kendini gösterir. Bu yönüyle âyet, nimetlerin çokluğunu ve Allah'ın kudretindeki üstünlüğünü ihtiva etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki teşbîhler, bu beş şekilde görülen teşbîhlerdir.¹¹⁸

(3) Diğer teşbîh çeşitleri

Yukarıda ifade edilenlerin dışında, mürekkep, müekked, mürsel ve mablûb teşbîh çeşitleri de Kur'ân'da şu şekilde görülür:

¹¹⁰ en-Nûr 24/39.

¹¹¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 776; ayrıca bkz. *ez-Zerkeşî, el-Burhân*, c.III, s. 421.

¹¹² el-A'râf 7/171.

¹¹³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 777; ayrıca bkz. *ez-Zerkeşî, el-Burhân*, c.III, s. 421.

¹¹⁴ el-Hadîd 57/21.

¹¹⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 777; ayrıca bkz. *ez-Zerkeşî, el-Burhân*, c.III, s. 421.

¹¹⁶ er-Rahmân 55/24.

¹¹⁷ *ez-Zerkeşî, el-Burhân*, c.III, s. 422.

¹¹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 778.

(a) Teşbîh-i mürekkebe

Teşbîh-i mürekkebe, bir çok yönlerin birleşmesiyle meydana gelen teşbîhtir.

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ﴾¹¹⁹ “Kendilerine Tevrat verilmiş olup da onu taşıyamayanların (onunla amel etmeyenlerin) durumu kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir...” âyeti buna misaldir. Âyetteki teşbîh, merkebin kitapları yüklenip taşıma yorgunluğu karşılığında bu kitaplardan istifade edemeyişinden dolayı, mürekkebe teşbîh olur.¹²⁰

﴿ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ ﴾¹²¹ “Dünya hayatı, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer...” âyeti. ﴿ كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ ﴾ “Sanki bir gün önce bir şey yokmuş gibi” cümlesine kadar olan kısmıyla buna misaldir. Bu âyette on cümle vardır. Terkip, bu cümlelerin tamamındadır. Bunlardan biri çıkarılacak olursa, teşbîh bozulmuş olur. Âyetteki teşbîhten maksat, dünya hayatının süratle geçişi, nimetlerinin yok oluşu, insanların buna aldanmaları, gökten inen yağmur sebebiyle süslü elbiselerle donatılmış bir gelin gibi, yeryüzünün çeşitli bitkilerle donanıp bütün güzelliğiyle süslenmesi, bu güzelliğe bakanların sanki bunların ebediyen kalacağını zannetmesinin ardından bütün bu güzelliklerin, sanki dün yokmuş gibi bir duruma dönüşmesinin ifade edilmesiyle dünyanın tüm güzelliğine rağmen asıl yaşanılacak mekan olmadığı ve bir gün yok olacağını bildirilmesidir. Bu durum mürekkebe teşbîhe misaldir.¹²²

(b) Teşbîh-i müekked

Edatı hazf edilen teşbîhtir. ﴿ وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ﴾¹²³ “Halbuki dağlar bulutların yürümesi gibi yürümektedir...” âyeti “مَثَلُ مَرَّ السَّحَابِ” demektir. ﴿ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ﴾¹²⁴ “Peygamberin eşleri de onların anneleridir...” ve ﴿ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ ﴾¹²⁵ “Genişliği yerle gök arası kadar olan cennetlere” âyetleri buna misaldir.¹²⁶

(c) Teşbîh-i mürsel

¹¹⁹ el-Cuma 62/5.

¹²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 422.

¹²¹ Yûnus 10/24.

¹²² es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 775.

¹²³ en-Neml 27/88.

¹²⁴ el-Ahzab 33/6.

¹²⁵ Âl-i İmrân 3/133.

¹²⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 778.

Teşbîh-i mürsel, teşbîh edatı zikredilen teşbîhtir. Yukarıda örneği geçen âyetler, bün-yesinde teşbîh edatı bulunması bakımından mürseldirler. Edatı hazf edilen teşbîh, hazf edilme-yenden daha belîğdir. Çünkü müşebbeh, müşebbehün bihin seviyesinde kullanılmıştır.¹²⁷

(d) Teşbîh-i maktûb

Teşbîh-i maktûb, edât-ı teşbîhi müşebbehün bih üzerinde yer alan ve müşebbeh ile müşebbehün bihin yer değiştirmesiyle yapılan teşbîhtir. ﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى﴾¹²⁸ “Erkek, kız gibi değildir...” âyeti buna örnektir. Sözün aslı “وَلَيْسَ الْأُنثَى كَالذَّكَرِ” şeklindedir. Cümlelerin asıl şekli değiştirilmiştir; çünkü mana “Benim istediğim erkek, bana verilen kız gibi değildir” şeklindedir.¹²⁹ Kazvîni¹³⁰ de cümlelerin bu şekilde kurulmasının sebebinin, mananın “Benim istediğim erkek, bana verilen kız gibi değildir” olması olduğunu ifade ettikten sonra, diğer sebebinin hakikâtin bizzat kendisini irade etmek olduğunu ve bunun da insanların “الرجل خير من المرأة” ya da “الدنيا خير من الدرهم” gibi sözlerindeki kullanımın benzeri olduğunu belirtir.¹³¹

Kur’ân ilimleri eserlerinde teşbîh konusunun işlenişi bu şekildedir. Bununla birlikte, bu eserlerde ve tefsirlerde kendisinde teşbîh bulunduğu ifade edilen âyetlerin, anlatım unsuru olarak temsîlî teşbîh tarzının kullanıldığı bölümleri, *Emsâlü’l-Kur’ân* başlığı altında incelenerek bu adla yazılan müstakil eserlerde de konu edilmektedir.

C. Belâgatta Teşbîh

Kur’ân’da teşbîh konusunun temelde Arap dilinin belâgat yönüyle alakalı olması ve konunun iyi anlaşılmasında belâgatta teşbîh konusunun işlenişinin iyi bilinmesinin gerekliliği sebebiyle, bu başlıkta Arap edebiyatında teşbîh konusu ayrıntılarıyla ve belâgatın temel kavramlarının açıklanmasıyla birlikte ele alınacaktır.

1. Belâgat ilminin temel kavramları

¹²⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 778.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/36.

¹²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.III, s. 426.

¹³⁰ el- Kazvîni (666-739/1268-1338). İsmi Celeleddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer olan müellifin künyesi Ebü’l-Me’âli’dir. Şam hatibi olarak tanınır. Çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır. Eserleri arasında beyân ve meânî ilimleri hakkındaki *Miftâh*’ın özeti, özetinin şerhi olan *el-İzâh* ve *es-Sûrû’l-mercânî min şî’ri’l-ercânî* yer alır. (Zirikli, *el-A’lâm*, c. VII, s. 66.)

¹³¹ el- Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *el-İzâh fi ulûmi’l-belâga*, I-II, Der. Muhammed Abdülmün’im Hafâcî, c. I, 5. bs., yay.y., y.y., 1980, s. 122.

Meânî, beyân ve bedî' ilimlerini ihtivâ eden ilmin adı¹³² şeklinde tanımlanan Belâgat ilmi Arap dilinin edebî yönünü oluşturur. Teşbîh, belâgat ilminin bu temel üç alanından, Beyân ilminin konusudur. Bu çerçevede, teşbîh konusuna geçilmeden önce Belâgat ilminin temel kavramlarının ele alınması konuya bir giriş oluşturacaktır.

a. Fesâhat ve Belâgat

Meramı beyân etmenin ifadesi olarak dilin en önemli hususiyetlerinden biri fesâhat ve belâgattır. Kelime olarak *fesâhat*; açık olmak, ortaya çıkmak manasındadır. İstilah olarak ise, "*fesâhat*", sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasih söz, manası kolay anlaşılabilir, rahat telaffuz edilen, dizimi mükemmel olan sözdür. Bundan dolayı, fasih bir konuşmada ya da yazıda bulunan her kelimenin sarf kurallarına uygun olması, manasının açık ve anlaşılır olması, tatlı ve akıcı olması gerekir.¹³³

Belâgat, kelime manasıyla ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına gelmek gibi manalara gelmekle birlikte¹³⁴ istilâhta iki manada kullanılmaktadır. Birincisi sözün fasih olması ile birlikte muhatapların durumuna göre söz söylemektir. Diğer bir ifade ile muktezâ-ı hâle mutabık konuşmaktır.¹³⁵ Hz. Ali'nin tarifine göre *belâgat*: "Karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en basit ifade ile açıklamaktır."¹³⁶ İkinci tarife göre, *belâgat*: "Konuşan kişinin, manaları ifade etmek hususunda öyle bir meleke kazanmış olmasıdır ki, bununla terkiplerin hakkını vererek teşbîh, mecâz ve kinâye çeşitlerini maharetle kullanmasıdır."¹³⁷ Diğer bir ifadeyle, "*belâgat*" doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmaktır. Belâgat, hem sözün hem de mütekellimin vasfı olarak kullanılır.

(1) Kelâmın belâgatı: Bir sözün hem fasih (kusursuz) olması, hem de durumun gereğine (muktezâ-i hâle) uygun olmasıdır. Yani, yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemektir.¹³⁸ Hâl ve muktezâ kelimelerini açıklamak gerekirse; hâl, "makam" olarak da ifade edilir. Mütekellimi, özel bir tarzda konuşmaya mecbur eden (sürükleyen) durumdur. Muktezâ ise "الأعتبار المناسب" durumun gereği diye tanımlanır ve sözün, özel bir tarzda söylenmesini gerektiren durumdur.¹³⁹

¹³² Dölek, a.g.e., s. 2.

¹³³ el-Cârim, Ali, Emîn, Mustafa, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, Dârü'l-Meârif, Kahire, 1999, s. 5.

¹³⁴ İbn Manzur, a.g.e., c. VIII, s. 419 vd.

¹³⁵ el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Hanefî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşalî, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2003, s. 106.

¹³⁶ Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 9.

¹³⁷ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 175-176.

¹³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgatü'l-Osmâniye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 7.

¹³⁹ Ahmed Hâşim, *Cevâhirü'l-belâga*, Dârü Kahraman, İstanbul, 1984, s. 33.

(2) Mütakellimin belâgatı: Hangi gaye ile olursa olsun, mütakellimin meramını muktezâ-i hâle uygun beliğ bir kelâmıla (açık ve anlaşılır bir sözle) açıklayabilme kabiliyetidir.¹⁴⁰

b. Beyân

Beyân, kelime manasıyla; keşf etmek/açığa çıkarmak, izah etmek/açıklamak ve zuhur etmek/ortaya çıkmak manalarına gelmektedir. Edebiyat terimi olarak beyân, “Manayı ifadeye lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir.”¹⁴¹ Diğer bir ifadeyle, bir manayı farklı söz ve usûllerle anlatmayı öğreten, belirli usûl ve kuralları olan bir ilimdir. İfadelerdeki açıklık derecesi, o ifadenin hakîkât, mecâz, teşbîh, isti'âre ve kinâye olmasına göre değişir. İşte beyân ilmi, bu ifade tarzlarından hangisinin daha beliğ olduğunu inceler.

Bu ilmin kurucusu Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temîmî'dir (ö. 210/825). Daha sonra sırasıyla; el-Câhız (ö. 255/869), İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/909), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ve Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) ve Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) bu ilmin gelişmesinde rol oynayan belli başlı âlimlerdir.¹⁴²

Teşbîh, isti'âre, hakîkât, mecâz, kinâye ve bunlara benzer anlatım tekniklerinden bahsedilen Beyan ilminin ilk konusu teşbîhtir.

2. Belâgat ilminde teşbîh

Beyân ilminin bir konusu olarak teşbîh sözü güzelleştiren, çok geniş manaları az sözle ifade imkanı sağlayan, konuyu çok farklı yönleriyle insanın düşünüşüne sunan bir söz sanatıdır. Konu; tanımı, unsurları, çeşitleri ve yapılış gayeleri başlıkları altında incelenecektir.

a. Tanımı

Teşbîh, kelime olarak ş.b.h. (شبهه) kökünün, tef'îl kalıbının mastarı olup “Bir şeyi başka bir şeye benzetmek” manasındadır. İstîlâhta ise farklı şekillerde tanımlanmıştır:

Bunlardan ilkinine göre teşbîh, “Belirli bir maksat için bir edat ile aralarındaki ortak nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.”¹⁴³ Ayrıca, bir veya birkaç şeyin bir veya daha fazla vasıfta ortak olduklarını, gibi anlamına gelen (ك) “kef” veya benzeri bir edatı zikre-

¹⁴⁰ Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 34.

¹⁴¹ Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, ss. 22-23, s. 22.

¹⁴² Bolelli, a.g.e., s. 35.

¹⁴³ el-Cârim, a.g.e., s. 20.

derek veya bunları varsayarak açıklamaktır, şeklinde de tarif edilir. Bir gaye için, bir şeyi (müşebbehî), her hangi bir vasıfta (vech-i şebeh), diğer bir şeye (müşebbehün bih) bir edatla birleştirmek (benzetmek) de teşbîhin tanımlarındandır.¹⁴⁴

İkinci tanıma göre, “İki veya daha fazla şeyin bir ya da birden fazla vasıfta birleştirilmeleridir.”¹⁴⁵

Üçüncü tanıma göre ise teşbîh, “Aralarında ya hakikaten ve ya mecâzen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir.”¹⁴⁶ Seyyid Şerif Cürçânî (1339-1413) ise teşbîhi, lügatta “Teşbîh, bir nesnenin başka bir nesne ile manada ortak olduğunu gösterir.” diye tanımlarken; ıstılahta, “Teşbîh, bir şeyin bizzat kendisine ait olan sıfatlarından bir sıfatta iki şeyin ortak olduğunu gösterir; aslanda cesaret, güneşte ışık gibi.” şeklinde tanımlar.¹⁴⁷

b. Unsurları

Teşbîhin dört tane unsuru yani ögesi vardır:

(1) Müşebbeh: Türkçemizde “benzeyen” diye ifade edilen müşebbeh başkasına benzetilen şeydir.

(2) Müşebbehün-bih: Türkçemizde “kendisine benzetilen” diye adlandırılan bu öge, başka bir şeyin kendisine benzetildiği şeydir.

(3) Vech-i şebeh: Türkçemizde “benzetme yönü” denilen vech-i şebeh, müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki ortak özelliktir ki, buna “câmi” adı da verilmektedir.

(4) Edat-ı teşbîh: Vasıta-i teşbîh de denilen bu öge müşebbeh ile müşebbehün bihi birbirine bağlamak için kullanılır ve benzetiliş hükmünü ifade eder.¹⁴⁸ Teşbîhteki benzeme manasını ifade eden kelimedir. Gibi anlamına gelen (ك) kâf, sanki anlamına gelen (كأن) keenne ve bunlara benzer manada kullanılan “نظير - مثل - مثيل - شبه - شبيهه” gibi diğer edatlar ile “يضارع - يماظر - يماثل - يشبه - ظن - حسب - يضاهي - يحاكي - يشابه” ve benzeri fiillerdir. “ك” kâf ile yapılan teşbîhte müşebbehün bih, benzetme edatından sonra gelir ve onunla mecrur olur. “مثل” ve

¹⁴⁴ Bolelli, a.g.e., s. 36.

¹⁴⁵ Akdemir, a.g.e., s. 340.

¹⁴⁶ et-Tehânevî, a.g.e., c. II, s. 552; ayrıca bkz. el-Kazvîni, *el-İzâh*, c. II, s. 328.

¹⁴⁷ el-Cürçânî, *Târîfât*, s. 121.

¹⁴⁸ Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 247-248.

benzeri isimlerde de aynı durum söz konusudur. “كأن” (keenne) veya fiillerle yapılan teşbîhte ise durum farklıdır.¹⁴⁹

Teşbîh ifadesinde, vech-i şebeh ve teşbîh edatından her ikisi birlikte veya birisi bazen zikredilmeyebilir. Müşebbeh ve müşebbehün bih ise teşbîhin temel öğeleri oldukları için hiçbir zaman terk edilmezler. Yani, teşbîh onlarsız olmaz, bunlardan biri kaldırılırsa teşbîh meydana gelmez (istiâre olur). Onun için bu iki rükne “teşbîhin iki tarafı” denir.¹⁵⁰

c. Çeşitleri

Teşbîh kendisini meydana getiren dört unsurun durumuna ve gayelerine göre pek çok kısma ayrılır. Teşbîhin rükünleri başlığı altında verilen sıraya göre, bu öğelerin çeşitli durumları sebebiyle ortaya çıkan teşbîh çeşitleri şunlardır:

(1) Müşebbeh ve müşebbehün bihin birden fazla oluşlarına göre teşbîh çeşitleri

Teşbîhin “tarafeyn” denilen asıl iki rüknü müteaddit (birden fazla) olduğu takdirde, bunların bulunacağı yerlere göre dört çeşit teşbîh meydana gelir:

(a) Teşbîh-i melfûf: Önce müşebbehlerin sonra da müşebbehün bihlerin müşebbehlerin sırasına göre zikredildiği teşbîhtir.

Örnek: “كأن قلوب الطير رطبا و يابسا لدى و كرها العناب و الحشف البالي”

“O kartalın yuvasının yanındaki kuş yürekleri, yaş ve taze iken sanki kırmızı renkli birer meyve; kuru iken eski ve çürümüş âdî hurma gibidir. (Yani kartal, kuşları avlayıp yuvasına götürüp yer. Kuşların yüreklerini bazısını taze iken bazısını da kuru hurma gibi bekletip çürütükten sonra yuvasının dışına atar.)”¹⁵¹

(b) Teşbîh-i mefrûk: Her müşebbehin, hemen ardından gelen müşebbehün bihi ile beraber zikredilmesiyle oluşan teşbîhtir.

Örnek: “النشر مسك والوجوه دنا نير واطراف الاكف عنم”

“Onun kokusu misktir, yüzleri (parlak ve yuvarlak olma cihetiyle) dinarlar (altın paralar) gibidir. Ellerin uçları (parmakları) anem (kırmızı, yumuşak bir ağaç) gibidir.”¹⁵²

(c) Teşbîh-i tesviye: Müşebbeh çok, müşebbehün bihi tek olan teşbîhtir.

¹⁴⁹ Bolelli, a.g.e., s. 37.

¹⁵⁰ Ahmed Cevdet, a.g.e., s. 131.

¹⁵¹ Akdemir, a.g.e., s. 357.

¹⁵² Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 253.

Örnek: “صُدُّغ الحبيب والحالي كلاهما كالليالي وثرغره في صفاء وادمعي كالليالي”

“Sevgilinin zülfü ve benim durumum, bunların her ikisi de (siyahlıkta) geceler gibidir. Onun dişleri ve benim gözyaşlarım berraklıkta inciler gibidir.”¹⁵³

(d) Teşbih-i cem’: Müşebbehün bihi birden fazla, müşebbehi tek olan teşbihtir.

Örnek: “كأنما ييسم عن لؤلؤ مُتَصَّد أو برد أو أفاح”

“Sanki o, dizilmiş inciye veya dolu tanesine ya da papatyalara benzeyen dişleriyle gülümser.”¹⁵⁴

(2) Vech-i şebelin hususiyetlerine göre teşbih çeşitleri

Vech-i şebelin durumuna göre ortaya çıkan teşbihler şunlardır:

(a) Teşbih-i temsîl: Benzetme yönü, değişik bir kaç unsurdan meydana gelen itibârî (hayâlî) bir şekil olan teşbihtir.

Örnek: “الثَّرِيَّا كعنقود العنب المور”

“Ülker yıldızı, parlayan üzüm salkımı gibidir.”¹⁵⁵

(b) Teşbih-i gayr-i temsîl: Benzetme yönü, temsîlî olmayan yani bir veya birkaç vasıfta birbirine benzeme bulunan teşbih çeşididir. Mesela, “النجم كالدرهم” “yıldız, gümüş para gibidir” cümlesi bunun örneğidir.¹⁵⁶

(c) Teşbih-i mufassal: Vech-i şebeli zikredilen teşbihtir.

Örnek: “سرنا في ليل بهيم كأنه البحر ظلاما و إرهابا”

“Karanlık ve dehşet saçma bakımından deniz gibi olan karanlık bir gecede yürüdüük.”¹⁵⁷

(d) Teşbih-i mücmel: Benzetme yönü zikredilmeyen teşbihtir.

Mücmel teşbihte zikredilmemiş olan vech-i şebeli, bazen çok gizli, bazen de herkesin anlayabileceği kadar çok açık olabilir.

Örnek: “لا تعجبوا من خاله في حده كل الشقيق بنقطة سوداء”

¹⁵³ Ahmed Hâşim, a.y.

¹⁵⁴ et-Tehânevî, a.g.e., c. II, s. 557.

¹⁵⁵ Bolelli, a.g.e., s. 53.

¹⁵⁶ Bolelli, a.g.e., s. 54.

¹⁵⁷ el-Cârim, a.g.e., s. 23.

“Onun yanağındaki benini hayretle karşılamayınız! Her kırmızı gülde siyah bir nokta bulunur.”¹⁵⁸

(e) Teşbîh-i karîb-i mübtezel: Vech-i şebahi kolayca anlaşılabilir, müşebbehten müşebbehün bihe geçişi düşünülüp araştırmayı gerektirmeyen teşbîhe “anlaşılması kolay, basit teşbîh” adı verilir. Bu geçiş kolaylığı ise, tafsilatın ya hiç olmamasından ya da çok az bulunmasından kaynaklanır. Örnek: “وجهه كالبدر” “Onun yüzü ay gibidir.”¹⁵⁹

(f) Teşbîh-i baîd-i garîb: Vech-i şebahi kapalı olduğu için, müşebbehten müşebbehün bihe geçişi düşünülüp araştırmayı gerektiren teşbîhe “anlaşılması zor, garip teşbîh” denir. Bu çeşit teşbîhlerde benzetme yönünün anlaşılmasına mâni olan kapalılık ise, tafsilatın çok fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Örnek: “حملتُ ردينيا كأن سنانه سنا لهب لم يتصل بدخان”

“Rudeyne (düzgün mızrak yapmakla meşhur olmuş bir kadın) yapımı bir mızrak yük-
lendim ki, o mızrağın ucundaki demir, sanki (kendisine) duman bulaşmamış ateşin ışığıdır.”¹⁶⁰

(g) Teşbîh-i meşrût: Teşbîhin tamamlanması için, bir vasfın varlığını veya yokluğunu şart koşmak suretiyle, mübtezel olan bir teşbîhin garib makamına çıkarılmış halidir.

Örnek: “لم تَلَقَ هذا الوجه شمساً فمارنا الا بوجه ليس فيه حياء”

“Gündüzümüzün güneşi, bu yüzle (övuilen kişinin yüzü ile), ancak utanmaz bir yüzle karşılaşır. (Yani şayet güneşin yüzünde utanma olsaydı onun yüzüyle karşı karşıya gelmezdi. Güneş utanmadığı için onun yüzü dünyada mevcut iken doğuyor aksi takdirde doğmazdı.)”¹⁶¹

(3) Teşbîh edatı cihetinden teşbîh çeşitleri

Teşbîh edatı ölçü alındığında iki çeşit teşbîhten söz edilmektedir.

(a) Teşbîh-i müekked: Teşbîh edatının zikredilmediği teşbîhlerdir. Bunun örneği Neml sûresinin 88. âyetidir.¹⁶²

﴿ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادًا وَهِيَ ثَمَرٌ مَّرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴾

Şeklindeki âyette şöyle buyrulur: “Dağları yerinde donmuş gibi durur görürsün, halbuki onlar, bulutlar gibi geçip giderler.”¹⁶³

¹⁵⁸ Akdemir, a.g.e., s. 361.

¹⁵⁹ Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 263.

¹⁶⁰ Akdemir, a.g.e., s. 363.

¹⁶¹ Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 263.

¹⁶² Akdemir, a.g.e., s. 364.

(b) Teşbîh-i mürsel: Teşbîh edatının zikredildiği teşbîhtir.

Örnek: “انا كالماء ان رضيت صفاء و اذا ما سخطت كنت هيبيا”

“Ben, razı olduğumda durulukta su gibi, öfkelendiğimde ise alev olurum.”¹⁶⁴

(4) Gayesine göre teşbîh çeşitleri

Teşbîhin maksadı açısından, teşbîhler makbûl ve merdûd olmak üzere iki kısma ayrılır.

(a) Teşbîh-i makbûl: Maksadı tam olarak ifade edebilen teşbîhe “makbûl” veya “hasen” teşbîh adı verilir. Bir teşbîhin makbûl olabilmesi için müşebbehün bihin müşebbehten daha iyi bilinmesi; vech-i şebelin de ondan daha üstün, daha kuvvetli ve çok daha fazla kabul edilebilir olması gerekir.

Örnek: “و ان كنت تبغي العيش فابغ توسطاً فعند التناهي يقصر المتناول”

”تُوْفِّي البدور النقصَ و هي اهلةٌ و يُدرِكها النقصان و هي كوامِل“

“Şayet (mutlu bir hayat) yaşamayı arzu edersen orta yolu ara (ve bul!) Zirve noktasında uzun (büyük ve kâmil) görünen, eksik ve yetersiz kalır. (Eksilip kısaltmaya, küçülmeye başlar.) Dolunaylar, hilâl iken noksanlıktan kurtulur. Kâmil (dolunay) halinde iken, onları noksanlık yakalayır.”¹⁶⁵

(b) Teşbîh-i merdûd: Makbul olan teşbîhin zıddına maksadı tam olarak ifade etmeye yetmeyen teşbîhe “merdûd” veya “kabîh” teşbîh adı verilir.

Örnek: “جرى على الورق النجيع القانى فكأنه نارنج في الاغصان”

“Taze ve kıpkırmızı olan kan, yaprak üzerine aktı. Sanki (o kan) dallardaki narenciye (turunç, portakal) gibidir.”

Şair, bu beytinde ölmüş insanların ağaç yaprakları üzerine dökülen kanlarını, dallardaki turunca benzetmiştir. Ancak, kan ile turunç rengi arasında tam bir benzerlik olmadığı için bu teşbîh, merdûd bir teşbîhtir.¹⁶⁶

(5) Teşbîh-i belîğ

Kendisinden, vech-i şebelin ve edât-ı teşbîhin hazfedilerek, yalnızca müşebbeh ve müşebbehün bihin zikredildiği teşbîhtir.¹⁶⁷ Teşbîhin en kuvvetli ve en güzel kısmıdır. Vech-i

¹⁶³ en-Neml 27/88.

¹⁶⁴ el-Cârim, a.g.e., s. 23.

¹⁶⁵ Akdemir, a.g.e., s. 366.

¹⁶⁶ Akdemir, a.g.e., s. 366.

şebek, bu çeşit teşbihlerde kapalı olduğu için, bunlar baîd teşbih cinsinden sayılmıştır. Ayrıca teşbih-i belîğde vech-i şebek zikredilmediği için bu teşbih aynı zamanda mücmel; teşbih edatı zikredilmediği için de müekked bir teşbihtir. Başka bir ifadeyle teşbih-i belîğ, hem baîd-i garîb, hem mücmel, hem de müekked olan bir teşbihtir.

Bu teşbihin güzelliği, temel rükünleri dışındaki öğelerin zikredilmeyişiyle müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki farkın kaldırılıp onları eşit seviyede birleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Daha doğrusu bu kuvvet, müşebbehin müşebbehün bihin seviyesine yükseltilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁸

Örnek: Seyfüddevle, bir sefere yönelirken Mütenebbî şöyle demiştir:

”أين ازمعتَ ايهذا الهمام نحن نبت الرُّبَا و انت العمام“

”Ey himmetli (gayretli) zât! Sen nereye gitmeyi kastediyorsun? Biz yüksek arazinin bitkileri, sen de bulut gibisin. (yani, sensiz yaşayamayız.)“¹⁶⁹

Bundan başka şu üç durumda meydana gelen teşbih de teşbih-i belîğ cinsinden sayılır:

1) Müşebbehün bihin nevi bildiren mef’ûlü mutlak (masdar) olması.

Örnek: “رَوَّعَانَ الثعلب راغ المدين” “Borçlu, tilkinin sıvışması gibi sıvıştı.”

2) Müşebbehün bihin müşebbehe muzâf olması.

Örnek: “ليس خالد ثوب العافية” “Halid sıhhat elbisesini giydi.”

3) Müşebbehün bihin hâl olması.

Örnek: “هجم القائد على اعدائه اسدا” “Komutan, düşmanlarına aslan cesaretiyle saldırdı.”¹⁷⁰

(6) Teşbih-i maktûb

Vech-i şebekin müşebbehte daha kuvvetli olarak bulunduğu iddiasıyla müşebbehin, müşebbehün bihin yerinde kullanılması sonucunda ortaya çıkan teşbihtir.¹⁷¹ Burada, tarafların yer değiştirmesiyle benzetme yönü, müşebbehün bihe irca edilir. Buna “maktûb”, “makûs” veya “mün’akis/ters çevrilmiş” teşbih de denilir. Mübâlağa için, asıl olan fer olana ilhak olu-

¹⁶⁷ el-Cârim, a.g.e., s. 25.

¹⁶⁸ Akdemir, a.g.e., s. 367.

¹⁶⁹ el-Cârim, a.g.e., s. 23; ayrıca bkz. Bolelli, a.g.e., s. 43.

¹⁷⁰ Akdemir, a.g.e., s. 368.

¹⁷¹ el-Cârim, a.g.e., s. 60.

nur. Mesela: ﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾¹⁷² “*Yaratan, yaratamayan gibi mi?*”¹⁷² âyetinde maktûb teşbîh vardır. Çünkü, “Yaratıcı olan Allah, yaratılan, yaratmaya gücü yetmeyen ve putperestlerin de kendilerine ilahlar dedikleri putlar gibi olur mu?” şeklinde bir teşbîhle putperestlere hitap edilmektedir. İfade, yaratılan hiçbir şey yaratan Allah gibi olamaz, anlamındadır.¹⁷³

(7) Teşbîh-i zımnî

Müşebbeh ve müşebbehün bihin bilinen şekillerden her hangi bir şekle konmadan, bilakis cümlede o ikisine üstü kapalı olarak işaret edilerek yapılan teşbîhtir. Bu çeşit teşbîhin yapılmasından maksat, müşebbehe isnat edilen şeyin mümkün olduğunu ifade etmektir.¹⁷⁴

Örnek: “من يهنُ يسهلُ الهوانَ عليه ما لجرحِ بميتِ إيلامٍ”

“*Kim zillete alışsrsa, zillet ona kolay gelir. Çünkü yara ölüye acı vermez.*”¹⁷⁵

Ebu't-Tayyib, bu beytinde şöyle diyor: Zilleti, alışkanlık haline getiren kimsenin ona tahammül etmesi kolaydır. O, zilletten acı da çekmez. Bu iddiası yanlış değildir. Çünkü ölü, yaralandığı zaman acı çekmez. Bu şiirde de açıkça ifade edilmeden zimnen teşbîhe işaret edilmiştir.¹⁷⁶

d. Gayeleri

Teşbîh yapılırken, bazı maksatlar gözetilerek yapılır. Bu gayeler şunlardır:

(1) Müşebbehe isnâd olunan şeyin mümkün olduğunu açıklamak

Bu, garip ve tuhaf olan bir şey, müşebbehe isnat edildiğinde ve bu gariplik de ancak teşbîhin zikredilmesiyle ortadan kalktığı zaman yapılır.¹⁷⁷

Örnek: “فإن تَفَقَّ الأنامُ و أنت منهم فإن المسك بعض دم الغزال”

“(Ey Sevfüddeyle!) Sen insanlardan biri olduğun halde diğerlerinden üstün isen, (bunda yadırganacak bir şey yoktur.) çünkü, misk geyiğin kanının bir parçasıdır. (Halbuki kana hiç benzemez ve onda olmayan güzel vasıflara sahiptir.)”¹⁷⁸

¹⁷² en-Nahl 16/17.

¹⁷³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 778.

¹⁷⁴ Bolelli, a.g.e., s. 60.

¹⁷⁵ Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 274.

¹⁷⁶ el-Cârim, a.g.e., s. 47; ayrıca bkz. Bolelli, a.g.e., s. 61.

¹⁷⁷ Bolelli, a.g.e., s. 64.

¹⁷⁸ Akdemir, a.g.e., s. 354, ayrıca bkz. Bolelli, a.g.e., s. 65.

Şair Mütenebbî, övdüğü şahsın, kendisinde bulunan bazı özellikler sebebiyle diğer insanlardan üstün olduğunu iddia edince, bu iddiasının mümkün olduğunu anlatmak için, övdüğü şahsı kaynağı ceylanın kanı olan miske benzetmiş ve böylece iddiasının doğruluğunu ispatlamıştır.¹⁷⁹

(2) Müşebbehin durumunu belirtmek

Bu da, teşbih yapılmadan önce müşebbehin vasfının bilinmediği durumlarda, teşbih yapılarak onun bilinmeyen vasfı hakkında bilgi verilmesi şeklindedir.¹⁸⁰

Örnek: “الغضب كالنار تأكل غيرها أو نفسها”

“Öfke ateş gibidir, ya başkasını ya da kendisini yer.”¹⁸¹

(3) Müşebbehin durumunun miktarını ortaya koymak

Bu da, müşebbehin vasfının miktarı hakkında teşbih yapılmadan önce az bilgi olması durumunda teşbih yapılarak müşebbehin vasfının miktarının belirtilmesidir.¹⁸²

Örnek: “فيها اثنتان و اربعون حَلُوبَةً سُوداً كخافية الغرابِ الأَسْحَمِ”

“Orada, karakarganın kanatları gibi siyah olan kırk iki adet sağmal deve vardır.”

Şair, siyah develerin siyahlık miktarını belirtmek için onları, karakarganın kanadına benzetmiştir.¹⁸³

(4) Müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek

Bu da, müşebbehe isnat edilen şeyi misal ile ispat edip açıklamaya ihtiyaç duyulduğunda yapılır.¹⁸⁴

Örnek: “أن القلوب اذا تنافر وُدُّها مثل الزجاجه كسرها لا يُجبر”

“Kalplerdeki sevgi, nefrete dönüştüğünde, kırılan cam gibidir; artık onun kırığı kaynaşamaz.”

Şair, kalplerdeki nefretin, daha önceki sevgiye dönüşmesinin zor olduğunu ispatlamak için kalbi, kırılan cama benzetmiştir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Bolelli, a.g.e., s. 65.

¹⁸⁰ Bolelli, a.g.e., s. 64.

¹⁸¹ Akdemir, a.g.e., s. 354.

¹⁸² Bolelli, a.g.e., s. 64.

¹⁸³ Bolelli, a.g.e., s. 67.

¹⁸⁴ el-Cârim, a.g.e., s. 55.

¹⁸⁵ Akdemir, a.g.e., s. 354.

(5) Müşebbehi süslemek ve ona karşı rağbeti arttırmak üzere durumunu güzel göstermek

Örnek: “سوداءُ واضحةُ الجبينِ كَمُقَلَّةِ الطَّبِيِّ الغَيرِ”

“O (sevgili), siyah olup alını parlaktır. O, mağrur ceylanın gözünün siyahı gibi siyahtır.”

Şair, sevgilisini süslemek ve teninin siyahlığının menfi bir durum olarak algılanmasını engellemek için onun siyahlığını, sevilen bir hayvan olan ceylanın gözünün siyahlığına benzetmiştir.¹⁸⁶

(6) Sevilmemesini ve rağbet edilmemesini sağlamak üzere müşebbehi çirkin göstermek ve onu kötülemek

Örnek: Bir bedevî hanımını yermek için şöyle demiş:

“و تفتح - لا كانت - فما لو رأيتَه توهَّمته باباً من النار يُفتح”

“O - olmaz olsaydı- öyle bir ağız açıyor ki; eğer sen onun ağızını görseydin, cehennemden bir kapı olduğunu zannederdin.”¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ Bolelli, a.g.e., s. 69.

¹⁸⁷ el-Cârim, a.g.e., s. 53-54.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN NÂKIYÂ VE KUR'ÂN'DA TEŞBİHE DAİR ESERİ “EL-CÛMÂN”

I. İBN NÂKIYÂ

Kur'ân'da teşbîh konusunu incelemede konu edindiğimiz “*el-Cûmân fî teşbîhâti'l-Kur'ân*” adlı eserin müellifi İbn Nâkiyâ'nın hayatı hakkında bilgi vermeden önce, yaşadığı asır ve muhitten bahsetmek yerinde olacaktır. Zîra, her insan gibi İbn Nâkiyâ da belli bir coğrafya ve kültür içinde yetişmiş, hayatını geçirdiği ortam ve orada yaşananlardan etkilenmiştir. Bu sebeple şahsiyeti, kişiliği ve ilmî birikimi yaşadığı dönemin izlerini taşımaktadır. İbn Nâkiyâ tanıtılırken, yaşadığı dönemde Bağdad'dan, hayatından, hocalarından, talebelerinden ve eserlerinden söz edilecektir.

A. İbn Nâkiyâ'nın Yaşadığı Dönemde Bağdad Ve Tarihe Kaydedilenler

Bir insanın tanınmasında ve doğru anlaşılmasında, o insanın yaşadığı tarih diliminde, hayatını geçirdiği coğrafyada yaşananların/olup bitenlerin bilinmesi önemlidir; zira insan, belli bir kültür, tarih ve coğrafya içinde şekillenir.

1. Siyâsî durum

İbn Nâkiyâ el-Bağdâdî, hayatının tamamını, kendisinde önemli siyasi, ictimâî ve kültürel gelişmelerin yaşandığı; pek çok olayın, çeşitli etkileşimlerin ve halden hale hızlı değişimlerin gerçekleştiği hicrî beşinci asırda geçirdi. Bu dönemde, sınırları doğudan batıya çok geniş bir coğrafyada yayılmış olan İslam hakimiyeti, üç ayrı devlet tarafından temsil ediliyordu. Bunlar, batıda Endülüs İslam Devleti, merkezi Kahire olan Fatimî İslam Devleti ve merkezi Bağdad olan Abbâsî Devleti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abbâsî Devleti bu dönemde baskıcı ve katı bir yönetim biçimi uygulayan Büveyhoğullarının baskısı altındaydı.¹ Bağdad, halk arasında çıkan karışıklıklar, Büveyhiler'in desteklediği mezhep ihtilafları ve Ayyarlar'ın çapulculuklarından çok zarar gördü. 278/892'de Mu'tezid Alellah² kassas ve falcıların sokaklarda ve camilerde oturmalarını, halkın da onların

¹ İbn Nâkiyâ, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Cûmân fî teşbîhâti'l-Kur'ân*, Şerh. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 2002, Neşredenin girişi, s. 9-10.

² Abbâsî Devleti'nin gerileme-yıkılış dönemi halifelerindendir, 279-289/892-902 yılları arasında yönetimde bulunmuştur. (Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1997, c. III, s. 340.)

etrafında toplanıp tartışmalara katılmalarını yasakladı. Büveyhiler'den önce karışıklıklara, ahlâkı çok defa kuvvet kullanarak düzeltmeye çalışan Hanbeliler sebep olurdu. Bu dönemde mezhep ihtilafları birçok insanın ölümüne ve mali kayıplara sebep oldu. 337/949'da Kerh'in yağmalanmasından başlayarak Sünnîler'le Şîiler arasındaki çatışmalar o devrede olağan olaylar arasında yer alıyordu. 347/959'da iki grup arasındaki çatışma Bâbüttâk'ın yakılıp yıkılmasına sebep oldu. 360/971'de çıkan olaylar sırasında on yedi bin kişi öldü; üç yüz dükkan, birçok ev otuz üç câmi yandı. 406/1016'da Nehrü Tâbık, Bâbülkutn ve Bâbülbasa mahallelerinin çoğu yandı. 420/1030'da bir çok dükkan ve çarşı tahrip edildi. Karışıklıklar ve zarar ziyanın çoğuna, özellikle X. asrın son çeyreğinden itibaren faaliyetlerini yoğunlaştıran Ayyârlar sebep oluyordu. Ayyârlar aralıksız olarak halkın mal ve canına karşı terörü devam ettirdiler; pazarlar ve yollardan zorla haraç topladılar, yolcuları soydular, geceleri evlere girdiler. Kılıç zoruyla ve yangın çıkararak devamlı bir şekilde tahribat yaptılar. Özellikle Bâbüttâk, Sûku Yahyâ ve Kerh gibi zenginlere ait mahalle ve pazarları yaktılar. Halk evlerinin kapılarını kilitlemek zorunda kaldı ve tüccarlar geceleyin nöbet tuttular. Bu karışıklıklar fiyatların yükselmesine sebep oldu. Meşhur bir Ayyâr lideri olan Bürcüm Bağdad'ı dört yıl boyunca fiilen yönetti ve bir terör havası estirdi (420-424/1030-1033). Bu olaylar karşısında yönetim aciz kalıyor ve Ayyârlar karışıklık çıkarmasın diye zorla vergi ve haraç toplamalarına göz yumuluyordu. Bu hadiseler Selçuklular'ın gelişine kadar devam etti.³ Abbâsî Halifesi Kâim Bi-Emrillah'ın Selçuklu Sultanı'ndan yardım istemesinden sonra Abbâsiler, Büveyhoğulları'ndan kurtuldular. Selçukluların önderlerinden Tuğrul Bey, Bağdad'a girdi⁴ ve Büveyhîlerin Şîî politikasına son verip Sünnîler'i destekledi. Besâsîr 449/1058'de Fâtımîler adına Bağdad'ı işgal etti. Fakat 450/1059'da Selçuklular tarafından mağlup edilerek öldürüldü. Bağdad'ın bu dönemde kazandığı görünüm XI. asrın ikinci yarısına kadar fazla bir değişikliğe uğramadı.⁵

İbn Nâkıyâ'nın Bağdad'da yaşadığı dönemdeki fetret devri halifeleri şunlardır:

1) 381-422/992-1031 yılları arasında Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Kâdir Billah b. İshak b. el-Muktedir.

2) 422-467/1031-1075 yılları arasında Ebû Ca'fer Abdullah el-Kâim Biemrillah b. Kâdir. (Hilâfeti esnasında, çıkan olaylar sonucu 450-451 yıllarında hapsedildi.)

3) 467-487/1075-1095 yılları arasında Ebü'l-Kâsım Abdullah 'İddeti'd-Dîn el-Muktedî Biemrillah b. Muhammed b. Kâim.⁶

³ ed-Dûrî, Abdülaziz, "Bağdad", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, ss. 425-433, s. 430.

⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 10.

⁵ ed-Dûrî, a.g.m., s. 430.

⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 11.

2. Kültürel gelişmeler

Bağdad'da ilmî, kültürel, öğretim ve te'lif faaliyetleri, vezir Nizâmü'l-Mülk döneminde yeniden canlandı. Adı, el-Hasan b. Ali b. İshak olan vezir, 408/1018 tarihinde Tus'ta doğdu. Kendisi pek çok ilimle ilgilenen Nizâmü'l-Mülk, Bağdad'da Nizâmiye Medresesi'ni kurarak ilmî ve fikrî hayatın gelişimine katkıda bulundu.

Nizâmiye Medresesi, Bağdad'da kurulan gerçek manadaki ilk öğretim müessesesidir ve İslam tarihinde ilk çekirdek üniversiteyi oluşturur. Burada, öğrencilerin yeme, içme ve barınma ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Bu dönemde pek çok sahada önemli âlim yetişti.⁷

B. İbn Nâkıyâ'nın Hayatı

Müellifin adı, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin b. Dâvud b. Nâkıyâ b. Muhammed b. Ya'kûb'dur. Kısaca İbn Nâkıyâ el-Bağdâdî diye meşhur olmuştur. İsmının Abdülbâkî olduğu da söylenmiş,⁸ ayrıca el-Bündâr lakabıyla anılmıştır.⁹

İbn Nâkıyâ, Zilkade ayının ortalarında, 410/1020 tarihinde Bağdad'da doğmuştur. Aslen Bağdad'lı olan İbn Nâkıyâ, Harîmü't-Tâhirî ismiyle bilinen mahallede yaşamış, 4.Muharrem.485/15.Şubat.1092 tarihinde Bağdad'da vefat etmiş ve Bâbü'ş-Şam mezarlığına defnedilmiştir.¹⁰

Şair ve edip olan İbn Nâkıyâ güçlü bir lügat âlimidir. Muattıla'ya ve ilklerin mezhebine nisbet edilmiş ve bu konuda makalesi* olduğu zikredilmiştir.¹¹ Ayrıca eserinde laubali, alaylı ifadelerin çokça bulunduğu ifade edilmiştir.¹²

Vefatından sonra gasledilirken sol elinde, cehennem azabından kurtulmayı ümit ettiğini, Allah'tan korktuğunu ve O'nun merhametine güvendiğini ifade eden şu şiirin yazılı olduğundan bahsedilir.¹³

⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, ss. 31-48, s. 40.

⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbeddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, c. III, 3. bs., Müessesetü'l-İlmî Li'l-Matbûât, Beyrut, 1986, s. 355.

⁹ Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-XI, c. IV, yay.y., Beyrut, 1957, s. 267.

¹⁰ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XV, c. VI, Mektebetü'l-Mesnâ, Beyrut, ts., s. 116.

* Mezhebî durumunu ortaya koyduğu ve mezhebinin görüşlerini ele aldığı eser. İlk dönemlerde, *makâle* kelimesi, muhtelif mezheb ve fırka tarafından kaleme alınan eserlerin adı olarak kullanılırdı.

¹¹ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, I-VIII, thk. İhsan Abbas, c. III, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977, s. 98-99 (Müellifin hangi mezhepten olduğu ile ilgili söz konusu bilgi "وكان ينسب إلى التعطيل ومذهب الأوائل، وصنف في ذلك مقالة" şeklinde geçmektedir.); ayrıca bkz. Zirikli, a.g.e., c. IV, s. 267.

¹² es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîne ve'n-nühât*, I-II, c. II, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1964, s. 67.

¹³ İbn Hallikân, a.g.e., c. III, s. 99; ayrıca bkz. İbn Hacer, a.g.e., c. III, s. 385, Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. II, s. 67.

نزلت بجار لا يخيب ضيفه أرجي نجاتي من عذاب جهنم

وإني علي خوف من الله واتق يا نعمه وألله أكرم منعم

“Misafirinin umutlarını boşa çıkarmayan komşunun evinde konakladım

Cehennem azabından kurtulacağımı ümid ediyorum

Ve şüphesiz ki ben, Allah'tan korku ve

Nimet verenlerin en Kerîmi olan Allah'ın nimetlendirmesine güven duygusu içindiyim.”

C. Hocaları

İbn Nâkıyâ, ilk eğitimini şiiir ve ahbar râvîsi olan babasından aldı. Eserlerinde kendilerinden rivâyette bulunmasından anlaşıldığı üzere, Hâfız Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Halâl; hadis âlimlerinden, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. en-Nâkûr (ö. 470/1078), Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali el-Cevherî (ö. 454/1063), Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. el-Fetih el-'İşârî (ö. 451/1060), Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhassin et-Tenûhî (ö. 447/1055) ve Ebü'l-Kâsım el-Haffân (ö. 450/1059) hocalarındandır.¹⁴ Hocaları arasında, fukahadan Ebü'l-Kâsım el-Harkî, edebiyatçı ve şairlerden Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. Muhammed el-Mutarrız (ö. 439/1048), Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ali b. İbrahim Cebelî (ö. 439/1048) ve Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed el-Basrî (ö. 433/1042) de yer alır. Bunlardan başka, lügat, nahiv ve edebiyat âlimlerinden, Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. Ali el-Esedî el-Akberî (ö. 456/1064), Abbâsî yöneticilerinden Ebû Muhammed el-Hasan b. Îsâ b. el-Muktedir (ö. 440/1049) ve emirlerden İbn-i'l-Garîk diye de bilinen Ebû Ali Muhammed b. Ali b. el-Hindî ile Abdullah b. Bekr b. Şâzân el-Vâ'iz de hocalarındandır.¹⁵

D. Talebeleri

Bu dönemde, İslâmî ilimler, lügat, edebiyat, şiiir ve bunlardan başka çeşitli ilim dallarında meşhur olan isimlerin pek çoğu İbn Nâkıyâ'dan ders almıştır. Bunlar arasında Hâfız Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Berdânî (ö. 498/1105), Ebü'l-Kâsım İsmail b. Ahmed es-Semerkindî (ö. 536/1142), Ebu'l-Berekât Abdülvehhâb b. Mübârek el-Enmâtî (ö. 538/1144), Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Bağdâdî, şair Muhammed b. Hızır b. Ebi'l-Mehzûl el-Mu'arrî et-Tenûhî (ö. 538/1144), Ebû Ali Muhammed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Mehdî (ö. 515/1122), Hafız el-Müerrih Şücâ' b. Fâris ez-Zühelî (430–507/1039-1114), Emir Ebû

¹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 17.

¹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 18.

Gâlib ed-Deylemî et-Taberî, Ebû Nasr Hibbetullah b. Ali b. el-Mücellâ (ö. 573/1178) ve Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ebyurdî (ö. 507/1114) başta gelir.¹⁶

E. Eserleri

İbn Nâkiyâ, incelememize konu olan Kur'ân'daki teşbihlere dâir eserinden başka bir kısmı günümüze ulaşmayan rivâyet, şiir, kelâm ve felsefe konularında ve divân tarzında eserler de ortaya koymuştur.

1) *el-Cümân fî teşbihâti'l-Kur'ân* (الجمان في تشبيهات القرآن)

Tezimizin konusunu da oluşturan bu eseri ileride geniş bir biçimde tanıtılarak incelenecektir.

2) *Makâmâtü İbn Nâkiyâ* (مقامات ابن ناقيآ)

On makâmeden meydana gelen bu tanınmış eserinde konuları yer yer nüktelerle süsleyerek açıklamış, ayrıca edebiyatta mizahın önemine de işaret etmiş ve hemen her makâmenin sonunda bazı kelimler hakkında bilgi vermiştir. Eserin birinci makâmesi ve İbn Nâkiyâ'nın bazı şiirleri Fransızca tercümeleriyle birlikte Clement Huart¹⁷ tarafından yayımlanmıştır.¹⁸ *Makâmât* ilk defa üç ayrı müellifin makâmelerinin yer aldığı bir mecmua içinde, mecmuanın 123-153. sayfaları arasında, üç makâmesi (1, 7 ve 10) eksik bırakılarak İstanbul'da 1330/1912 tarihinde basılmış¹⁹, Osman Reşer Almanca bir giriş ilave ederek bu baskıyı aynen tekrarlamıştır (Osnabrück 1980). Eserin ilmî neşri, Süleymaniye Kütüphanesi nüshası (Fatih, nr. 4097) esas alınarak Hasan Abbas tarafından yapılmıştır (İskenderiye, 1988).²⁰

3) *Mülehu'l-mekâtibe* (ملح المكاتبه)

Muhtevası hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.²¹

4) *Şerhü'l-Fasîh* (شرح الفصح)

¹⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 18–19.

¹⁷ Clement Huart (1854–1967). Fransız Araştırmacı Müsteşrik. (Zirikli, *el-A'lâm*, c. VI, s. 91.)

¹⁸ Zirikli, a.g.e., c. VI, s. 92.

¹⁹ *Makâmâtü'l-Hanefî ve İbn Nâkiyâ ve gayrihimâ*, İstanbul, 1331.

²⁰ Tüccar, Zülfikar, "İbn Nâkiyâ", *DİA*, c. XX, İstanbul, 1998, ss. 224–225, s. 225.

²¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredenin girişi, s. 27.

Sa'leb'in²² lügata dair eseri *Kitâbü'l-Fasîh*'inin şerhi olup öğrencilerinin derlediği notlardan meydana gelmiştir. Bu şerhle ilgili olarak Abdulvehhâb Muhammed Ali b. el-Udvânî bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973).²³

5) *Muhtasaru'l-Egânî* (مختصر الأغاني)

es-Safedî'nin²⁴ musannefâtından *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât* ında adı geçmektedir,²⁵ eser günümüze ulaşmamıştır.²⁶

6) *Risâle fi'l-kelâm ve'l-felsefe* (رسالة في الكلام و الفلسفة)

Eserin gerçek ismi bilinmemekle birlikte, es-Safedî ta'til hakkında olduğunu nakletmiştir.²⁷

7) *Mülehu'l-mümâleha* (ملح المماحة)

Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ* adlı eserinde bu kitaptan söz eder. Eser haberlere dairdir.²⁸

8) *Egânî'l-muhdesîn* (اغاني المحدثين)

Eserin ismi dışında bir bilgi bulunmamaktadır.²⁹

9) *Dîvânü İbn Nâkiyâ* (ديوان ابن ناقيا)

el-Cevâhiru'l-mudiyye adlı eserde nakledildiğine göre, İbn Nâkiyâ'nın şiirlerini içeren eseridir.³⁰

²² Sa'leb, Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî, Ebü'l-Abbâs (200-291/816-904). Sa'leb diye bilinir. Nahiv ve lügat imamlarındandır. Bağdad'da doğdu ve yine Bağdad'da vefat etti. Eserleri *Fasîh*, *Kavâidü'ş-ş'ir*, *Şerhü Dîvânî Züheyr*, *Şerhü Dîvânî A'şâ*, *Meâni'l-Kur'ân*, *Meâni'ş-ş'ir*, *eş-Şevâz*, *İ'râbü'l-Kur'ân* ve diğerleridir. (Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. II, s. 203.)

²³ Tüccar, a.g.m., s. 225.

²⁴ Salâhüddîn es-Safedî, Halil b. Eybek b. Abdullah (696-764/1296-1363). Safed'de (Filistin) doğdu, bu sebeple oraya nisbet edilir. Şam'da vefat etti. Ediptir, pek çok eseri bulunur. "*el-Vâfi bi'l-vefeyât*", "*eş-Şu'ûr bi'l-ür*", "*Nüketü'l-hemeyân*" eserlerindedir. (Zirikli, *el-A'lâm*, c. II, s. 364-365.)

²⁵ es-Safedî, Salâhüddîn Halil b. Eybek, *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXII, thk. Eymen Fuad Seyyid, c. XVIII, Dâru Franz Steiner Weisbaden, Stuttgart, 1988, ss. 16-20, s. 17.

²⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredeninin girişi, s. 27.

²⁷ es-Safedî, a.g.e., c. XVIII, s. 17.

²⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredeninin girişi, s. 27.

²⁹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), neşredeninin girişi, s. 27.

³⁰ el-Kuraşî, Muhyiddîn Ebî Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulû, c. II, Hicr, y.y., 1993, s. 330.

II. İBN NÂKIYÂ'NIN KUR'ÂN'DA TEŞBÎH'E DAİR ESERİ “*EL-CÛMÂN Fİ TEŞBÎHÂTİ'L-KUR'ÂN*”

Araştırmamıza konu edindiğimiz Kur'ân'da Teşbih konusunda, bize kaynaklık eden ve müstakil olarak bu konuya tahsis edilerek hazırlanmış yegâne eser olarak karşımıza çıkan “*el-Cümân*”, bu bölümde tanıtımı, muhtevası ve metodu başlıkları altında incelenecektir.

A. Tanıtımı

el-Cümân'ın muhtevâ ve metot yönüyle incelenmesine geçilmeden önce, eser ve basımı hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Genel çerçevesiyle “*el-Cümân*”

İbn Nâkiyâ'nın Kur'ân'da teşbih konusuyla ilgili olarak telif ettiği “*el-Cümân*”ın tam adı, “Kur'ân'ın Teşbihleri Hakkında İnciler” şeklinde ifade edebileceğimiz “*el-Cümân fî teşbihâti'l-Kur'ân*”dır.

Eserin, Adnân Muhammed Zerzur ile Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından yapılan tahkikli neşrinde eklenmiş kısımlarının haricinde kalan ana metni 408 sayfadır. Bunun ilk iki sayfasında mukaddime, kalan kısmında ise Bakara sûresinden başlanarak Fil sûresine kadar, sûre tertibine göre, bünyesinde teşbih bulunan sûrelerin, otuz altı başlıkta ifade edilmesi ve her başlık altında sûrede teşbih ihtivâ eden âyet, âyette yer alan teşbih ve bunu İbn Nâkiyâ'nın kendine has bir tarzda açıklaması bulunur. Bünyesinde birden fazla teşbih bulunan sûrelerde ise ayrıca, “Bu Sûredeki Diğer Teşbih” başlığı altında diğer teşbihlerin açıklandığı kısımlar yer alır. Eserde bu şekilde, otuz altı ana başlıkta, yani otuz altı sûredeki elli üç âyette bulunan teşbihler ele alınmıştır. Şüphesiz bu, Kur'ân'da yalnızca otuz altı sûrede elli üç tane teşbih olduğu anlamı taşımaz; çünkü, yazar teşbihleri konu başlığı ile ele alır gibi bir metot da izleyerek tekrardan kaçınmış ve aynı başlık altında benzer teşbihin bulunduğu âyetlere de yer vermek sûretiyle teşbihin bulunduğu diğer yerleri bildirmiş, bu şekilde yaklaşık yüz âyette yer alan teşbihi ele almıştır. Eserde göze çarpan bir husus da, açıklamalarda yoğun olarak şiirin kullanılmış olmasıdır. Bunlar arasında Câhiliye dönemi şiirleri bulunduğu gibi, İslâm dönemine ve yazarın kendi devrine ait şiirler de yer alır. Eser, yazarın hâtimesi ile son bulur.

2. *el-Cümân*'ın neşirleri

el-Cümân, önce Adnân Muhammed Zerzur ile Muhammed Rıdvân ed-Dâye'nin (Kuveyt 1968) sonra da Ahmed Matlûb ve Hadîce el-Hadîsi'nin tahkikiyle (Bağdad 1968) neşredilmiş, ikinci neşri Seyyid Ali Mirlevhî Farsça'ya tercüme etmiştir (Meşhed 1995). Eserin yeni

neşirleri Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî (İskenderiye 1974–1978), Mahmûd Hasan Ebû Nâcî eş-Şeybânî (Riyad 1987)³¹ ve tekrar Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Beyrut 2002) tarafından yapılmıştır.

Bizim incelememizde yoğun bir biçimde kullandığımız nüsha, Adnân Muhammed Zerzur ile Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından tahkîki yapılan Kuveyt 1968 baskısıdır. Tahkîke yazar, eser ve eserin yazma nüshasından basıma aktarılışı ile ilgili on dört sayfalık bir mukaddime eklenmiş; âyetler, hadisler, tefsir, lügat ve şiir kaynakları dipnotlarda gösterilmiş; eserin sonuna da eserde yer alan âyetler, hadisler ve şiirlerle ilgili fihristler ve tahkikte yararlanılan kaynaklara ait bir kaynakça ilave edilmiş; eser muhakkiklerce eklenen içindekiler bölümü ile tamamlanmıştır.

B. el-Cümân'ın Muhtevası

İbn Nâkıyâ'nın, eserine iki sayfalık bir mukaddime ile başlayıp sonrasında Bakara sûresinden başlayarak Fil sûresine kadar Kur'ân'da yer alan teşbîhlerden yaklaşık yüz tanesini, sûre tertibine göre otuz altı başlıkta incelemiş olduğu ifade edilmişti. Bu başlıkta eserin içeriğinin genel çerçevesini ortaya koymak üzere, mukaddimesinden bahsedilecek ve eserde ele alınan teşbîhlerin hangi sûrelerin hangi âyetlerinde yer aldığı ortaya konacaktır.

1. Mukaddime

İbn Nâkıyâ'nın mukaddimesi, teşbîh konusunun kısaca özetlendiği dört paragraftan oluşur. İlk paragrafta eserine, ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا ﴾ şeklindeki Kehf sûresinin 1 ve 2. âyeti³² ile hamd ederek başlar ve Resûlullah (s.a.s.) ve âline salât-ü selam getirerek devam eder.

İkinci paragrafta, teşbîh ile ilgili esere giriş cümleleri “ Teşbîhler, belâgatın sözü güzelleştirme sanatlarından bir sanattır. Bunlar, bizim bu bölümde zikrettiğimiz, anlamlarını açıkladığımız ve bulunduğu yerdeki önemine işaret ettiğimiz üzere Allahü Teâlâ'nın kitabında varid olmuştur.” şeklindedir.

Üçüncü paragrafta ise kendi nezdinde teşbîhin manasını açıklamıştır. İbn Nâkıyâ'ya göre teşbîh, bir şeyi bazen sûret ve şekilde, bazen hareket ve fiilde, bazen renk ve görünüşte, bazen tabiatta ve asılda diğer bir şeye benzetmektir. Müşebbeh ve müşebbehün bihin her ikisi de kendi özellikleri ile sınırlandırılmıştır, bununla birlikte bazı cihetlerden yani bizim vech-i

³¹ Tüccar, a.g.m., s. 224.

³² el-Kehf 18/1–2: “Bütün övgüler Allah'a yakışır: O (Allah) ki, kuluna bu ilâhî kelâmı indirmiş ve onun anlaşılmasını güçleştirecek hiçbir çapraşıklığa yer vermemiştir: Bu tutarlı ve dosdoğru (Kitab)”.

şebih dediğimiz alaka ile teşbih gerçekleşir. Böylece de cismin cisme, arazın cisme, cismin araza ve arazın araza teşbîhi doğru olur.

Dördüncü paragrafta ise teşbih edatlarından bahsederek şöyle der: “Teşbih için edatlar vardır. Bunlar “ك”, “كأن”, “مثل”, “شبيهه” ve diğerleridir. Bu edatlar kullanılmadan da, “طلع طلوع” (Yıldızın doğuşuyla doğdu) örneğinde olduğu gibi masdarla teşbih yapılabilir. Kur’ân’da bunun örneği çok görülmez, ekseriyetle edatlarla alakanın kurulduğu teşbihler yer alır.”

İbn Nâkiyâ mukaddimesini Allah’tan yardım dileme ile söz ve amelde selâmet duâsıyla sonlandırır.

2. İncelenen teşbihler

el-Cümân’da, sûre sıralamasına göre kendisinde teşbih bulunması bakımından incelenen âyetler ve âyetlerde yer alan teşbihleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bakara sûresinde incelenen âyetler:

﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ ﴿74﴾﴾ şeklinde 74. ve

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿17﴾ صُمُّ بُحْمٌ عُنَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿18﴾﴾ ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿20﴾﴾ ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ بِالْكَافِرِينَ ﴿20﴾﴾ şeklinde 17-20. âyetleridir.

Âl-i İmran sûresinde incelenen âyetler:

﴿كَذَّابٌ آلَ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿11﴾﴾ şeklinde 11. âyet ile benzer teşbihin bulunduğu Enfâl sûresinin

﴿كَذَّابٌ آلَ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿11﴾﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿52﴾﴾ كَذَّابٌ آلَ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿54﴾﴾ şeklinde 52-54. âyetleridir.

En‘âm sûresinde incelenen âyetler:

﴿قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ لَهُ﴾

﴿أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ انْتِنَا قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَأَمْرًا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

A'râf sûresinde incelenen âyetler:

﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

şeklindeki 57. âyet ve bu âyetteki benzer teşbihin yer aldığı Fâtır sûresinin

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ﴾

şeklindeki 9. ve Zuhruf sûresinin ﴿كَذَلِكَ نُخْرِجُونَ﴾

şeklindeki 11. âyeti ile; A'râf sûresinin

﴿وَإِنَّا عَلَيْهِمْ نَبَأٌ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾

şeklindeki 179. âyeti ve bu âyette bulunana benzer teşbihin yer aldığı Furkân sûresinin

﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾

şeklindeki ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمُّ بِكُمْ عَمِيٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

şeklindeki 80. ﴿إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾

âyetidir. Konuyla ilgili açıklamada yer verdiği diğer teşbih ise Bakara sûresinin,

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُبْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ﴿وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

Yûnus sûresinde incelenen âyetler:

﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ لِّيَتَفَكَّرُوا﴾ şeklindeki 24. âyet ile bu âyette bulunana benzer teşbihin yer aldığı Kehf sûresinin

﴿وَاصْرَبْ لَهُمْ مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا﴾ şeklindeki 45. ve Hadîd sûresinin

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوٌّ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ عُصْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ الْغُرُورِ﴾

şeklindeki 20. âyetidir. Yûnus sûresindeki diğer teşbih ise

﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلَمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ şeklindeki 27. âyette yer alır.

Hûd sûresinde incelenen âyetler:

﴿وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوْحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ﴾ şeklindeki 42. âyet ile benzer teşbihin bulunduğu Şu'arâ sûresinin ﴿فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اصْرَبْ﴾ şeklindeki 63. âyeti ile, deniz dalgası ifadesinin içinde yer aldığı teşbih olarak Lokmân sûresinin ﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِذَٰلِكَ دَعَاؤُهُمْ مُّؤْتَجِرِينَ يَا إِبْرَاهِيمَ إِنَّا جَعَلْنَاكَ لِلْعَالَمِينَ إِيمَانًا وَأَقْرَبْنَا بِكَ النَّاسَ وَبَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ أَتَقُونَ﴾ şeklindeki 32. âyetidir.

Ra'd sûresinde incelenen âyetler:

﴿لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كِبَاسٌ مِّمَّنْ أَلَمَ الْأَمْنَاءُ لِيُنَالَعُ فَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ﴾ şeklindeki 14. âyettir.

İbrahim sûresinde incelenen âyetler:

﴿مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ﴾ şeklindeki 18. âyeti ile bu âyette bulunana benzer teşbihin yer aldığı âyet Bakara sûresinin ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُبْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ﴾

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُبْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ سِينِ ۖ كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝﴾
 deki 264. âyetidir. Sûredeki diğer teşbihler
 ﴿ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ يَأْذَنُ رَبُّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝﴾

﴿ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٍ ۝﴾ şeklindeki
 26. âyette yer alır. Konunun açıklanmasında, rivâyetlerde geçen ve kendisinde teşbih bulunan
 âyet ise Âl-i İmrân sûresinin ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝﴾
 şeklindeki 59. âyetidir.

Nahl sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحٍ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝﴾
 şeklindeki 77. âyeti ile bu âyette bulunana benzer teşbihin yer aldığı, Kamer sûresinin ﴿ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمَحٍ ۝﴾
 şeklindeki 50. âyeti ile, Nahl sûresinin ﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَقَصَّتْ عَنَّا قُوَّةً أَن كَانُوا تَنجِدُونَ ۝﴾
 şeklindeki 92. âyetidir.

Kehf sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَقَالَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ ۝﴾
 şeklindeki 29. âyettir.

Enbiyâ sûresinde incelenen âyetler:

﴿ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ۝﴾ şeklindeki 104. âyettir.

Hac sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ۝﴾ şeklindeki 47. âyettir.

Nûr sûresinde incelenen âyetler:

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَكُنْ فِيهَا إِلَّا عَذَابٌ مُّهِينٌ 35.﴾ şeklindeki 35. ve ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ 39.﴾ şeklindeki 39. ve ﴿مَنْ فَوْقَهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ 40.﴾ şeklindeki 40. âyetlerdir.

Neml sûresinde incelenen âyetler:

﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ 10.﴾ şeklindeki 10. âyet ile bu âyette bulunana benzer teşbihin bulunduğu Kasas sûresinin

﴿وَأَن أَلْقَىٰ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ 31.﴾

şeklindeki 31. âyetidir. Neml sûresindeki diğer teşbih ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدًا وَهِيَ تَمْرٌ مَّرَّ السَّحَابِ 31.﴾ şeklindeki 31. âyetidir. Neml sûresindeki diğer teşbih ﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ 88.﴾ şeklindeki 88. âyette yer alır; bu âyette bulunan teşbihin benzeri ise Kâri'a sûresinin ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ 5.﴾ şeklindeki 5. âyetinde yer alır.

Ankebût sûresinde incelenen âyetler:

﴿مِثْلَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ 41.﴾ şeklindeki 41. âyettir.

Ahzâb sûresinde incelenen âyetler:

﴿أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا 19.﴾

şeklindeki 19. âyettir.

Sebe' sûresinde incelenen âyetler:

﴿يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَّحَارِبٍ وَتَمَائِيلٍ وَجَفَانَ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ 13.﴾

şeklindeki 13. âyettir.

Yâsîn sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مِنْ نَزَلٍ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴾ şeklindeki 39. âyettir.

Saffât sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴾ şeklindeki 48 ve 49. âyetler ile,

﴿ إِنَّا شَجَرَةَ الرَّقْمِ طَعَامُ الْأَنْثَمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ ﴾ şeklindeki 65. âyet ve benzer anlamı ifade eden Duhân sûresinin ﴿ كَغَلِي الْحَمِيمِ ﴾ şeklindeki 43-46 âyetleridir.

Secde (Fussilet) sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴾ şeklindeki 34. âyettir.

Muhammed sûresinde incelenen âyetler:

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴾ şeklindeki 12. âyettir.

Fetih sûresinde incelenen âyetler:

﴿ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوَابِغٍ يُعْجَبُ مِنَ الزَّرْعِ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾ şeklindeki 29. âyettir.

Zâriyât sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾ şeklindeki 41-42. âyetlerdir.

Kamer sûresinde incelenen âyetler:

﴿ خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ ﴾ şeklindeki 7. âyet ile benzer anlamın ifade edildiği Kâri'a sûresinin ﴿ يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴾ şeklindeki 4. âyettir.

﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنْفَعِرٍ ﴾ Sûrenin şeklindeki 19–20. âyeti ile bu âyetteki benzer ifadelerin yer aldığı Hâkka sûresinin şeklindeki 7. âyeti-
 ﴿ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴾ şeklindeki 31. âyette
 dir. Sûredeki diğer teşbih ﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴾ şeklindeki 31. âyette yer alır.

Rahman sûresinde incelenen âyetler:

﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴾ şeklindeki 14. âyeti ve bu âyetle ilgili açıklama yapılırken ifade edilen diğer teşbih, Âl-i İmrân sûresinin ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴾ şeklindeki 59. âyettir.

Diğeri Rahman sûresinin ﴿ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴾ şeklindeki 24. âyeti ile bu âyette bulunana benzer teşbihin yer aldığı Şûrâ sûresinin ﴿ وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴾ şeklindeki 32. âyettir.

Sûredeki diğer teşbih ﴿ فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴾ şeklindeki 37. âyette yer alırken, benzer anlamın teşbihle ifade edildiği başka bir âyet, Meâric sûresinin ﴿ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤًا مَّحْمُولًا ﴾ şeklindeki 8. âyettir. Ve Rahman sûresindeki diğer teşbih ﴿ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴾ şeklindeki 58. âyette yer alır.

Vâkı‘a sûresinde incelenen âyetler:

Sûrenin ﴿ وَحُورٌ عِينٌ ﴾ şeklindeki 22–23. âyetleri ile benzer teşbihin yer aldığı âyetler, Tûr sûresinin ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ عِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ﴾ şeklindeki 24. âyeti ile İnsan sûresinin ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنْثُورًا ﴾ şeklindeki 19. âyettir.

Sûredeki diğer teşbih ﴿ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ ﴾ şeklindeki 55. âyette yer alır.

Haşr sûresinde incelenen âyetler:

﴿ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴾ şeklindeki

16. âyettir.

Sâff sûresinde incelenen âyetler:

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بَنِيَانٌ مَّرْصُوصٌ ﴾ şeklindeki 4. âyettir.

Cuma sûresinde incelenen âyetler:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴾ şeklindeki 5. âyettir.

Münâfikûn sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَدَدٌ يَخْسِيبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ﴾ şeklindeki 4. âyettir.

Kalem sûresinde incelenen âyetler:

﴿ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَانِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴾ şeklindeki 19 ve 20. âyetlerdir.

Meâric sûresinde incelenen âyetler:

﴿ يَوْمٌ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴾ şeklindeki 9. ve ﴿ يَوْمٌ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴾ şeklindeki 8., ﴿ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُوفِضُونَ ﴾ şeklindeki 43. âyetlerdir.

Müddessir sûresinde incelenen âyetler:

﴿ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴾ şeklindeki 49-51. âyetlerdir.

İnsan sûresinde incelenen âyetler:

﴿ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا قَوَارِيرٍ مِّن فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا ﴾ şeklindeki 15-16. âyet ile Cennet ırmaklarının teşbihle anlatıldığı, Mutaffifin sûresinin ﴿ خَتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ ﴾ şeklindeki 26. âyetidir.

Mürselât sûresinde incelenen âyetler:

﴿إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ şeklindeki 32 ve 33. âyetlerdir.

Fîl sûresinde incelenen âyetler:

﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾ şeklindeki 3-5. âyetlerdir.

C. İbn Nâkiyâ'nın *el-Cümân*'daki Metodu

İbn Nâkiyâ Kur'an'daki teşbihleri incelerken, hemen her başlıkta konuyu daha anlaşılır kılmak için kendine has bir metod kullanmıştır. Eserini daha çok istifade edilir kılan bu metodu ana başlıklarıyla şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Âyeti âyetle tefsir

İbn Nâkiyâ eserinde, âyetteki teşbihi açıklarken başka âyetlere yer vermesiyle âyeti âyetle tefsir metodunu kullanmıştır. Bunu da, âyette incelediği teşbihin bulunduğu başka âyetlere yer verme, ele aldığı teşbihle ilgili âyeti açıklamak için başka âyetlere müracaat etme, ele alınan âyetle aynı manayı ifade eden başka bir âyeti örnek göstererek manayı pekiştirme ve teşbihi açıklarken kullandığı lafzı âyetle örneklendirme şeklinde farklı birkaç tarzda gerçekleştirmiştir.

a. İncelenen teşbihin geçtiği başka âyetlere yer verme

Yûnus sûresinde yer alan “كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا” ifadesindeki teşbihin incelenmesinde:

*“İyi ve yaralı işler yapmakta sebatlı olanları (karşılık olarak) daha iyisi ve ondan daha fazlası beklemektedir. (Kıyamet gününde) onların yüzlerini ne bir kararına, ne de bir aşağılama gölgelemeyecektir; işte bunlardır cennetlikler; orada ebedi kalacak olanlar.”*³³ *“Ama kötü işler yapmış olanlara gelince; kötülüğün karşılığı kendisi kadar olacaktır; ve Allah'a karşı kendilerini savunacak kimseleri olmayacağına göre (utanç) ve aşağılanma onları, sanki yüzlerini kopkoyu bir gecenin karanlığı bürümüş gibi, gölgeleyecek: İşte bunlardır cehennemlikler; orada yerleşip*

³³ Yûnus 10/26. (Tezimizde âyet meallerinde Süleyman Ateş'in (*Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.), Elmalılı'nın (Muhammed Hamdi Yazır; *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Şerîfi*, Haz. Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000), Muhammed Esed'in (*Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002) ve Suat Yıldırım'ın (*Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1998) Kur'an meali ile Fahreddin er-Râzî'nin (Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistânî; *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîri Kebîr*, çev. Suat Yıldırım v.dğr., I-XXIII, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988) Kur'an tefsirinin tercümesinden faydalanılmıştır. Meal üzerinde gerçekleştirilen tasarruflar ise bize aittir.)

*kalacak olanlar!*³⁴ şeklinde teşbihin yer aldığı âyetlere yer verildikten sonra, Hesap Günü, inkârcıların içinde bulunduğu aşırı pişmanlık, üzüntü halini ifade etmek üzere kullanılan “yüzlerini karanlıklar bürümüş” teşbihinin kullanıldığı başka bir yer olan Abese sûresinin *وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ* *مُسْفِرَةٌ* *صَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ* *وَوَجُودٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ* *تُرْهَقُهَا فَتَرَةٌ* şeklindeki 38-41. âyetlerine yer vermiştir.³⁶

b. Âyetin mânâsını diğer âyetlerle açıklama

Meâric sûresinin, Kıyamet günü ile ilgili olarak geçen “ *وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ* ” ifadesinin yer aldığı 8 ve 9. âyetleri³⁷ incelenirken, burada anlatılan kıyamet gününün dehşeti, sarsıntısı ve etkisinin büyüklüğü, sağlamlığı konusunda insanların nazarında sarsılmaz imajına sahip dağların bile dayanamayarak paramparça olacağı derecede şiddetli gerçekleşeceği belirtilerek ifade edilmektedir. Bu mananın açıklanmasında, benzer ifadelerin yer aldığı A'râf sûresinin *وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجِبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجِبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ* şeklindeki 143. âyeti ile, Müzzemmil sûresinin *يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَنِيًّا مَهِيلاً* şeklindeki 14. âyetine³⁹ ve Fecr sûresinin *كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا* şeklindeki 21. âyetine yer verilerek konu açıklanmıştır.⁴¹

c. Geçen lafzı âyetle açıklama

İbn Nâkiyâ'nın âyeti âyetle tefsir metodunu kullandığı bir diğer konum ise, âyette ya da ele aldığı konuda geçen bir lafzı açıklama durumudur.

İnsan sûresinin “*Onlar, gümüşten kaplar ve kristale benzeyen kadehlerle karşılanacaklar*” “*kristal benzeri ama gümüşten- ve hacimlerini yalnız kendileri tesbit edecek.*”⁴² şeklindeki

³⁴ Yûnus 10/27.

³⁵ Abese 80/38-41: “Bazı yüzler o Gün mutlulukla parıldayacak,” “güleç ve müjdelere sevinen.” “Bazı yüzler de o Gün toz toprakla kapanacak,” “her yanı kuşatan bir karanlıkla.”

³⁶ İbn Nâkiyâ, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *el-Cümân fi teşbihâti'l-Kur'ân*, thk. Adnan Muhammed Zerzur, Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Kuveyt, 1968, s. 86.

³⁷ el-Meâric 70/8-9: “(Bu hesap,) göğün erimiş madene benzeyeceği gün (vuku bulacak),” “Ve dağların yün topakları gibi olacağı.”

³⁸ el-A'râf 7/143: “... ve Rabbi şavkını dağa gösterir göstermez, onu toza toprağa çevirdi...”

³⁹ el-Müzzemmil 73/14: “Yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve (parçalanarak) savrulan bir kum yığını hâline geleceği o gün!”

⁴⁰ el-Fecr 89/21: “Peki (Hesap Günü nasıl davranacaksınız) yeryüzü ardi ardına sarsılıp paramparça olduğunda...”

⁴¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 368.

⁴² el-İnsan 76/15-16.

âyetleri incelenirken, bahis konusu olan cennet şarabı yazar tarafından, Sâffât sûresinin 45.⁴³ ve 47.⁴⁴, Mutaffifîn sûresinin 25–26.⁴⁵, İnsan sûresinin 5.⁴⁶ ve 17.⁴⁷, Tûr sûresinin 23.⁴⁸ âyetleri verilerek açıklanmıştır.⁴⁹

d. Geçen lafzın kök bilgisini âyetle delillendirme

Rahman sûresinin: “*O, insanı, tıngır tıngır ses verecek kadar kurumuş çamurdan yarattı*”⁵⁰ âyeti incelenirken, âyette geçen “*صَلَّال*” kelimesinin tahlilinde, bu lafzın “*صل اللحم*” (et kokuştur) kullanımından değiştirilerek türetilen bir kelime olduğuna dair rivâyet verildikten sonra, “*صل*” kelimesinin Kur’ân’da “*Nitekim (çoğu) insanlar, ‘Ne! Biz (ölüp) toprağın altında kaybolduktan sonra yeni bir yaratılış sonucunda hayata yeniden döndürülmüş mü olacağız?’ derler.*”⁵¹ âyetinde geçtiğine işaret edilerek, âyetteki Âsım kıraatında “*صَلَّلْنَا*” diye okunan lafzın, Hasan-ı Basrî kıraatine göre “*صَلَّلْنَا*” diye okunduğu ifade edilmiş,⁵² böylece âyet, kelimenin köküne delil gösterilmiştir.⁵³ Hasan-ı Basrî’nin kıraati şaz kıraatler arasında sayılmıştır.

e. Âyeti kullanıma delil gösterme

Kamer sûresinde üçüncü teşbîh olarak işlenen “*Biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik. Böylece hayvan ağılındaki kuru çer-çöp gibi oluverdiler.*”⁵⁴ âyetiyle ilgili olarak istişhat yapılan İbn Münâzir’e ait şiirde, yok olup gitme-silinme anlamındaki “*حَصِيد*” lafzı kullanılmıştır. İbn Nâkıyâ, Arab’ın yok olup gitme manasında kullandığı ve bu itibarla şiirde yer alan bu lafzı açıklamak üzere Hûd sûresinin 100. âyetini örnek göstermiştir.⁵⁵

⁴³ es-Sâffât 37/45: “*Aralarında dupduru pınarlardan (içeceklerle doldurulmuş) bir kâse dolaştırılacak.*”

⁴⁴ es-Sâffât 37/47: “*Sarhoşluk vermeyen ve aklın dengesini bozmayan...*”

⁴⁵ el-Mutaffifîn 83/25–26: “*Onlara (Allah’ın) mührü ile damgalanmış halis bir içki verilecek, ‘misk kokusu saçarak akan.’*”

⁴⁶ el-İnsan 76/5: “*(halbuki) gerçek erdem sahipleri, hoş kokulu çiçekler ile tatlandırılmış bir fincandan içerler.*”

⁴⁷ el-İnsan 76/17: “*Ve (cennette) kendilerine zencefilele tatlandırılmış bir fincan içecek verilecek.*”

⁴⁸ et-Tûr 52/23: “*Ve orada, (cennette), birbirlerine boş konuşturmayan ve günaha sokmayan kâseler uzatacaklar.*”

⁴⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 390.

⁵⁰ er-Rahmân 55/14.

⁵¹ es-Secde 32/10.

⁵² Nakledildiğine göre, Hasan-ı Basrî âyeti “*وَقَالُوا أَتَدَا صَلَّلْنَا فِي الْأَرْضِ أَتَنَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ*” şeklinde okumuştur.

⁵³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 322.

⁵⁴ el-Kamer 54/31.

⁵⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 319.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَىٰ نَقِصُهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَاتِمٌ وَحَصِيدٌ (İnsanlığa bir ders olsun diye bu sana anlattıklarımız, gelip-geçmiş kasaba halklarının başından geçenlerdir ki, bu kasabaların bazıları hala yerinde duruyor, bazılarıysa biçilmiş tarlalar gibi (silinip gitmişler.)⁵⁶ şeklindeki âyette “silinip gitmiş olanlar” anlamında “حَصِيدٌ” lafzı kullanılmıştır.

f. Âyette işlenen konuyla ilgili diğer âyetlere yer verme

Rahman sûresinin insanın yaratılma aşamalarından bahsedilen, “O, insanı, tıngır tıngır ses verecek kadar kurumuş çamurdan yarattı”⁵⁷ şeklindeki 14. âyeti incelenirken, “Bu konu (insanın topraktan yaratılması) hakkındaki diğer âyetler şöyledir” denilmiş ve Saffât sûresinin “Nitekim Biz onları, (basit) bir balçıktan yarattık.”⁵⁸ şeklindeki 11., Hicr sûresinin “Gerçek şu ki, Biz insanı ses veren kuru çamurdan, biçim verilebilir, özlü, kara bir balçıktan yarattık.”⁵⁹ şeklindeki 26. ve Âl-i İmrân sûresinin “Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir, ki Allah onu topraktan yarattı ve sonra 'Ol!' dedi, işte (insanoğlu böylece) oluverir.”⁶⁰ şeklindeki 59. âyetlerine yer verilmiştir.⁶¹

2. Âyeti Hadisle tefsir

İbn Nâkıyâ'nın âyette geçen teşbîhi açıklarken başvurduğu bir kaynak da Hadîs-i Şerif'lerdir. Eserinde hadislere bazen açıkladığı konuyla bazen de lafızla ilgili olarak yer verdiği görülür.

a. Teşbîhe Hadis'ten örnek verme

Yazar, Fetih sûresinin son âyetinde⁶² yer alan temsîlî teşbîhi işlerken, âyette, insanların bitkilere ait özelliklerle zikredilerek bitkilere teşbîhinin Arapların yaygın olarak kullandığı bir anlatım olduğunu vurguladıktan sonra, insanlar ve diğer kavramlar hakkında bitkilere ait kelimeler kullanmanın örneğini hadisten vermiştir:

⁵⁶ Hüd 11/100.

⁵⁷ er-Rahmân 55/14.

⁵⁸ es-Saffât 37/11.

⁵⁹ el-Hicr 15/26.

⁶⁰ Âl-i İmran 3/59.

⁶¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 321.

⁶² el-Fetih 48/29: “Muhammed Allah'ın elçisidir; ve (sadağatle) onun yanında olanlar, bütün hakikat inkârcılarına karşı kararlı ve tavizsiz, (ama) birbirlerine karşı merhamet doludurlar. Onların (namazda) eğilerek (ve) yere kapanarak Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün: Onların işaretleri, yüzlerindeki secde izleridir. Şu, onların hem Tevrat'taki ve hem de İncil'deki temsilleridir: (Onlar) filiz veren bir tohum gibi (dirler), sonra Allah o (filizi) güçlendirir ki sağlam şekilde büyüsün ve (sonunda) kökü üzerinde dimdik dursun ve üreticileri sevindirsin... (Allah böylece mü'minleri sağlam ve dayanıklı/dirençli kılar) ki onlar aracılığıyla hakikat inkârcılarını şaşırtsın. (Ama) onlardan inanıp doğru ve yararlı işler yapanlara Allah mağfîret ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”

(1) Kalbinde iman olan kimsenin cennete gireceğinin ifade edildiği hadiste,

إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَقُولُ اللَّهُ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَأَخْرَجُوهُ فَيَخْرُجُونَ قَدْ امْتَحَشُوا وَعَادُوا حُمَمًا فَيَلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ فَيَبْتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ أَوْ قَالَ حَمِيَةِ السَّيْلِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّهَا تَنْبُتُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً

“Nebî (s.a.s.), ateşten çıkarılan bir kavim hakkında: “Onlar, sel suyunun getirdiği çerçöpte tohumun bitmesi gibi biterler.”⁶³ buyurur.

(2) Resûlullah (s.a.s.) inanan insanın gelişme ve değişmeye açık, münâfığın ise kalıplaşmış ve sabit görüşlü olduğuna işaretlerle şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَالْحَامَةِ مِنَ الزَّرْعِ تُفَيْئِهَا الرِّيحُ مَرَّةً وَتَعْدِلُهَا مَرَّةً وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ كَالْأَرْزَةِ لَا تَرَالُ حَتَّى يَكُونَ انْجِعَافُهَا مَرَّةً وَاحِدَةً

“Mü’min, rüzgârın kendisini bir defada o tarafa bir defada bu tarafa meylettirdiği tarladaki yeşil bitki gibidir; münâfık ise yerde sabit duran ve bir defada kökünden koparılan sedir ağacı gibidir.”⁶⁴

(3) Resûlullah (s.a.s.) akrabalık bağları hakkında şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الرَّحِمَ شَجَنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَقَالَ اللَّهُ مَنْ وَصَلَكَ وَصَلَتْهُ وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعَتْهُ

“O (akrabalık), Allah’tan, sık ve dalları birbirine girmiş bir ağaçtır.”⁶⁵

b. Âyette bahsedilen konuyu Hadis ile açıklama

Fussilet sûresinin 34. âyeti⁶⁶ ele alınırken, “İyilik, sıcakkanlılık ve kötülük sertlik, kabalık anlamına gelir” denildikten sonra “Allah kullarını bu edeble edeplendirdi” denilerek Resûlullah’ın (s.a.s.) şu sözlerine yer verilmiştir:

“إِنَّكُمْ لَنْ تَسْعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَسْعَهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ الْوَجْهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ”

“Şüphesiz siz insanları (iyiliğe) mallarınızla yöneltemezsiniz; ancak ahlâkınızla yöneltebilirsiniz.”⁶⁷

⁶³ Buhârî, “Rikak”, 51, İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 280–281.

⁶⁴ Buhârî, “Merda”, 1, İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 297–298.

⁶⁵ Tirmizî, “Birr ve’s-sıla”, 16 (h.no: 1924), İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 298.

⁶⁶ Fussilet 41/34: “(Madem ki) iyilik ile kötülük bir değil, sen kötülüğü daha güzel olan ile sav; bak o zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, eski bir dostun, gerçek bir arkadaşınmış gibi davranır.”

⁶⁷ İbn Hacer, Şihâbeddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhü Sahîh-i Buhârî*, I-XIII, c. X, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, s. 562, “Edeb”, 39, h.no: 6038; İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 251.

Resûlullah (s.a.s.) bu sözüyle insanları ahlâklı olmaya davet ettiği gibi, bunun toplum huzuru açısından önemini de vurgulamış olmaktadır. Yine aynı konuyla ilgili olarak Resûlullah (s.a.s.) : " إني لم أبعث باليهودية ولا النصرانية ؛ ولكني بعثت بالحنيفية السمحة " (Ben kolay bir Hak Din ile gönderildim) buyurmuştur.⁶⁸

Âyetin yorumunda nakledilen diğer bir hadis şöyledir:

أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصِنِي قَالَ لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مَرَارًا قَالَ لَا تَغْضَبْ

Resûlullah (s.a.s.), kendisine gelerek “Bana öğütte bulun” diyen bir adama:

“Öfkelenme”, buyurmuştur.⁶⁹

Resûlullah’ın (s.a.s.) bu sözleri, insanları iyiliğe yöneltmek ve onların toplumsal ilişkilerinde huzur içinde olmalarını sağlamak içindir.

c. Geçen lafzı Hadis ile örneklendirerek açıklama

İbn Nâkıyâ, İbrahim sûresinin 26. âyetinde⁷⁰ geçen teşbîhi açıklarken, “kötü ağaç” ile kastedilenin, Araplar nazarında çirkin görülen ve çirkin/acı olan bitkileri anlatmada kullanılan “hanzala” (acı hıyar/elma) olduğunu ifade ettikten sonra, “الحنظلة” lafzının geçtiği bir hadise yer vermiştir. Söz konusu hadis şu şekildedir:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ مَثَلُ الْأَنْجُرِجَةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ وَرِيحُهَا طَيِّبٌ وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَمَثَلِ التَّمْرَةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ وَلَا رِيحَ لَهَا وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَمَثَلِ الْحَنْظَلَةِ طَعْمُهَا مُرٌّ وَلَا رِيحَ لَهَا

“Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kur’ân okuyan mü’minin durumu, tadı da kokusu da hoş olan turunç gibidir; Kur’ân okumayan münâfiğin durumu ise, tadı acı kokusu da çirkin olan acı hıyar/Ebû Cehil karpuzu gibidir.”⁷¹

3. Lügavî tahlil

⁶⁸ Ahmed b. Hambel, *Müsned*, I-VI, c. V, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., s. 266, İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 252.

⁶⁹ Buhârî, “Edeb”, 76, İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 252.

⁷⁰ İbrâhim 14/26: “Ve çirkin bir sözün durumu ise, kökü toprağın üstüne çıkarılmış, bütünüyle kararsız, dayanıksız çürük bir ağacın durumuna benzer.”

⁷¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 16, el-Elbânî, Muhammed Nâsuriddin, *Sahih-u Sünen-i İbni Mâce*, I-III, c. I, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1997, s. 90, İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 108.

Eserde, konu edilen teşbihin bulunduğu âyete yer verildikten sonra, açıklanmaya ihtiyacı olan lafızlar tek tek ele alınarak tahlil edilmiştir. Bu tahlil; lafzın anlamını verme, Arabin kullanımından örneğini gösterme, sarf bilgisi vererek çekimini ifade etme ya da nahiv bilgisi vererek irabını zikretme şeklinde olduğu gibi konuyu açıklamak üzere istişhat edilen şiirlerde geçen lafızlarla ilgili olarak onların anlamını verme şeklinde de gerçekleştirilmiştir.

a. Lafzın anlamını verme

Eserde, kimi zaman âyette kimi zaman da açıklamada kullanılan şiir ya da rivâyette yer alan pek çok lafzın anlamı verilmiştir. Anlamı verilen bu lafızların bazıları sûre sırasına göre şu şekildedir:

(1) **Bakara sûresi:** Âyet 74'teki “ قست ” lafzına, “ غلظت ”, yoğun, kalın, sert, katı oldu, “ يبست ” yaşken kurudu ve “ عست ” (ot) sertleşip kupkuru oldu anlamları verilmiştir.⁷²

19. âyetteki “ كصيب ” ifadesi, yağmur şeklinde anlamlandırılmıştır.⁷³

20. âyetteki “ خطف ” kelimesi, şimşeğin kişinin gözünü alıp kamaştırması, bir şeyi süratle aldı manasında açıklanmıştır.⁷⁴

Sûrenin 171. âyetinde geçen “ يعق ” lafzı, hayvanlara yüksek sesle bağırarak, demektir, denilmiştir.⁷⁵

(2) **Âl-i İmrân sûresi:** Âyet 11'deki “ الدأب ” lafzına, âdet, hal, durum ve yola tabi olarak ayrılmayan, anlamları verilmiştir.⁷⁶

(3) **En'âm sûresi:** Âyet 71'deki “ علي اعقابنا ” ifadesi, ökçelerimiz üzerinde yani arkamız, manasında açıklanmıştır.⁷⁷

“ الشياطين ” lafzı, cinin helâke uğramış kovulmuş olanıdır ve helâk sebebi olan erkek ve kadınların ismidir, şeklinde açıklanmıştır.⁷⁸

⁷² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 5.

⁷³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 14.

⁷⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 16.

⁷⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 55.

⁷⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 20.

⁷⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 26.

⁷⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 27.

“عبر” lafzı, kendisinde soğuk ve cansızlık bulunmayan yer, böylece o rengârenk süslenmiş yere nispet edilir, şeklinde açıklanmıştır.⁷⁹

(4) A'râf sûresi: Âyet 57'deki “بشرا” lafzı, müjdeleyici; “نشرا” lafzı, yayan demektir denilmiştir. Sûrenin 175. âyetinde geçen “النبأ” lafzı, büyük olayların haberi, manasında açıklanmıştır.⁸⁰

176. âyetinde geçen “اللهث” lafzı ise, “İnsanın aşırı derecede yorulup takatsiz kalması sonucunda arka arkaya şiddetle alıp verdiği nefestir ve o köpeklerin tabiatındandır; iş kendisine ağırlık veren kimseye istiâre edilir,” şeklinde açıklanmıştır.⁸¹

(5) Yûnus sûresi: Âyet 24'te geçen “غني” lafzı, bir yerde ikamet ettiğinde söylenen orada yaşadı, ikamet etti demektir, şeklinde açıklanmıştır.⁸² Benzer bir teşbihin bulunduğu Kehf sûresinin 45. âyetinde geçen “الهشيم” lafzı ise, rüzgârın şiddetli esmesiyle çürüyüp bozulmuş, harap olmuş bitki, anlamında açıklanmıştır.⁸³

(6) Râd sûresi: Âyet 14'teki “اليسط” lafzı, yaymak, açmak, “البلوغ” ulaşmak demektir, şeklinde açıklanmıştır.⁸⁴

(7) İbrahim sûresi: Âyet 18'deki “العصف” lafzı, şiddetli rüzgâr, fırtına demektir,⁸⁵ denilirken, söz konusu âyette geçen teşbih açıklanırken zikredilen, buna benzer teşbihin bulunduğu Bakara sûresinin 264. âyetinde yer alan “صفوان” lafzı, taş, kaya ve bu lafzın açıklanmasında istişhat edilen şiiirde geçen “الصلد” kelimesi, sert, çok kuru, katı, eğilip bükülmez şeklinde açıklanmıştır.⁸⁶

İbrahim sûresinin 26. âyetinin açıklanmasında istişhat edilen şiiirde geçen “الصيصاء” lafzı ise acı hıyarın tohumunun kabuğu demektir, denilmiştir.⁸⁷

⁷⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 34.

⁸⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 47.

⁸¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 50.

⁸² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 58.

⁸³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 73.

⁸⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 95.

⁸⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 98.

⁸⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 99.

⁸⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 107.

(8) **Nahl sûresi:** Âyet 92’de geçen “الانكاث” lafzına, ahdi bozmak, çözmek, iptal etmek anlamları verilmiştir.⁸⁸

(9) **Kehf sûresi:** Âyet 29’daki “المهل” lafzı, eriyip çözülene dek sıvı hale getiren her şey demektir, şeklinde açıklanmıştır.⁸⁹

(10) **Enbiyâ sûresi:** 104 âyetinin “تَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِلْكُتُبِ” ifadesindeki teşbîh ele alınırken, âyette geçen “السَّجِلِّ” lafzına, kitapta bulunan sayfa anlamı verilmiştir.⁹⁰

(11) **Nûr sûresi:** 35. “مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ” âyetinde geçen “مِشْكَاةٍ” lafzı, Arap kelâmında, kendisinde çıkış yolu, boşluk bulunmayan menfez, pencere demektir,⁹¹ şeklinde ve “الدَّرِّيُّ” lafzı, Arap nazarında, parlaklık ve ışığı şiddetli olandır, şeklinde açıklanmıştır.⁹²

(12) **Neml Sûresi:** 10. âyetinde, Hz. Musa’nın âsâsı hakkında kullanılan “الاهتزاز” lafzı, “Hareketteki çarpınışın şiddeti demektir, canlılarda görülen hareket onların, hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde canlı olduğunun delilidir,” şeklinde açıklanmıştır.⁹³

İbn Nâkıyâ’ya göre, benzer olayın anlatıldığı A’râf sûresinin 107. âyetinde geçen “النعبان” lafzı, “iri ve kalın cüsseli uzun yılan” demektir. Kelimenin aslı, suyu akıttım anlamında kullanılan “نعب” den gelir.⁹⁴

(13) **Sebe’ sûresi:** Âyet 13’te geçen “المحارب” lafzı, “Evlerin şerefli, demektir. Bu şekilde, kendisinde namaz kılınan yer de “المحراب” diye isimlendirilir; çünkü evlerde en şerefli konum namaz mahallinindir,” şeklinde açıklanmıştır.⁹⁵

(14) **Yâsîn sûresi:** 39. âyetin ele alınmasında “المنازل” lafzı açıklanırken Hicr sûresinin 16. âyeti örnek verilmiştir. İbn Nâkıyâ’ya göre âyette geçen “البروج” kelimesi; kaleler, hisarlar, muhkem yapılar ve saraylar, köşkler demektir.⁹⁶

⁸⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 112.

⁸⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 114.

⁹⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 129.

⁹¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 141.

⁹² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 143.

⁹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 155.

⁹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 156.

⁹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 171.

(15) **Saffât sûresi:** 65. âyetindeki “ طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ ” teşbîhi açıklanırken istişhat edilen şiirde geçen “ الغول ” (el-gûlu) lafzı, şeytan, şeklinde açıklanırken⁹⁷ “ الزَّقُوم ” ise, yenildiğinde yoğun bir tiksinti veren her şeydir, denilmiştir.⁹⁸

Duhân sûresinin 45. âyetinde geçen “ المُهْل ” lafzı, ateşin erittiği maden eriyiğinin hepsine birden denilir, şeklinde açıklanmıştır.⁹⁹

(16) **Fetih sûresi:** 29. âyetinde geçen “ الشَّطَأ ” kelimesi, bitkinin yanlarından çıkan taze filizler/yeni bitkilerdir. “ شاطيءالنهر ” ifadesi de bu kullanımdan alınmış olup bir şeyin yanı, kıyısı demektir,¹⁰⁰ “ فاستغلظ ” lafzı ise, kalın, iri olma isteğidir, şeklinde açıklanmıştır. “ السوق ” lafzına gelince, “ ساق ” nın cem'idir ve ağacı taşıyan gövde ve ekinin/bitkinin sapı demektir denilmiştir.¹⁰¹

(17) **Zâriyât sûresi:** 41. âyetinde geçen “ العقيم ” lafzı, kendisinde aşılama özelliği olmayan ve yağmur da getirmeyen helâk rüzgândır. “ الرميم ” ise kırılmış kuru yapraktır, şeklinde açıklanmıştır.¹⁰²

(18) **Kamer sûresi:** 31. âyetinde geçen “ المهشيم ” kelimesi “ ufalanmış yaprak ” ve “ kırılmış, dökülmüş ” anlamında kullanılmıştır.¹⁰³

(19) **Rahman sûresi:** 24. âyetinde geçen “ كالأعلام ” ifadesi, dağlar gibi demektir, denilmiştir.¹⁰⁴ Aynı sûrenin, “ فَكَأَنَّتْ وَرْدَةٌ كَالدَّهَانِ ” teşbîhinin bulunduğu 37. âyetinde geçen “ الإنشقاق ”, toplanıp bitişmenin ardından şiddetle gerçekleşen ayrılma demektir; bunun ardından gök yarılr ve gül gibi kıpkırmızı olur sonra da yağ gibi akar, şeklinde açıklanmıştır. Aynı âyette yer

⁹⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 184.

⁹⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 249.

⁹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 249.

⁹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 250.

¹⁰⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 276.

¹⁰¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 278.

¹⁰² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 302.

¹⁰³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 312.

¹⁰⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 326.

alan “الدهان”, yağ anlamına gelen “دهن” kelimesinin cem'idir. Yani, o aşırı korkudan, yağın renkten renge girmesi gibi renk değiştirir, demektir, şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁵

(20) **Vâkı'a sûresi:** 22. âyette geçen “الخور” lafzı, beyazlığın şiddetlisi, yani çok çok beyaz olmaktır; “العين” lafzı ise, onun güzelliği gözlerinin büyüklüğüdür, anlamlarında açıklanmıştır.¹⁰⁶ Aynı sûrenin 55. âyetinde geçen “المهيم” lafzı, susuz develerin, şiddetli susuzluk halinden iştahla yemesidir, şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁷

(21) **Cuma sûresi:** Sûrenin “مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا” şeklindeki 5. âyetinde geçen “اسفار” lafzı, “سفر” kelimesinin cem'idir, kitaplar demektir, şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁸

(22) **Kalem sûresi:** Sûrenin 20. âyetinde “فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ” şeklinde yer alan teşbih incelenirken, öncesinde sûrenin 19. âyetinde geçen “الطائف” lafzı, geceleyin ansızın gelen, demektir; “اطاف به” şeklinde, onu çevreleyip kuşattı anlamında kullanıldığında, gece ve gündüz için de doğru olur, şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁹

(23) **Müddessir sûresi:** Sûrenin “كَانَهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ” şeklindeki 50-51. âyetlerinde geçen “قَسْوَرَةٍ” aslan demektir. Bir başka rivâyete göre ise, kendisinden korkuyla kaçılan şeydir. Mana itibarıyla “şiddetten” alınmış bir kelimedir, şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁰

(24) **Mürselât sûresi:** İbn Nâkıyâ'ya göre sûrenin “إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ” şeklindeki 32. âyetinde geçen “القصر” kelimesi, “saraylardan bir saraydır. Kelimenin “قسرة” kelimesinin cem'i olduğu da rivâyet edilmiştir ki; bu ağacın kalını anlamındadır.¹¹¹ “شرر” ise, “her yönde dönen ateşten bir büyük parçadır ve kelimenin aslı “ortaya çıkmaktır”.¹¹² Sûrenin “كَانَتْ جَمَالًا صُفْرًا”

¹⁰⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 328.

¹⁰⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 334.

¹⁰⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 341.

¹⁰⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 358.

¹⁰⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 364.

¹¹⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 372.

¹¹¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 392.

¹¹² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 393.

şeklindeki 33. âyetindeki “جَمَالَةً” lafzının ise, büyük denizlere açılan gemilerin çok kalın olan halatları, anlamında olduğu ifade edilmiştir.¹¹³

(25) **Fil sûresi:** Sûrenin “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ” şeklindeki 5. âyetinde geçen “العصف” kelimesi, “ağacın gövdesi üzerinde olan yapraktır; samanın ufağı, kırıntısıdır,” şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁴

b. Arabın kullanımına yer verme

İbn Nâkıyâ'nın teşbihleri açıklamada kullandığı diğer yöntem de, Arapların o konu hakkındaki mülâhazasını ifade eden kavillerinin aktarılmasıdır. Bu bazen kaviller, bazen de duruma bakış açısını yansıtan açıklamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

(1) **Hac sûresinin 47. âyetinde** “Rabbinin ölçüsüyle bir gün, sizin hesap ettiğiniz bin yıl gibidir.” şeklindeki ifadenin açıklanmasında Arabların zamanla ilgili mülâhazası: “Hüzün zamanı uzun, sevinç zamanı kısadır” şeklindeki kavilleri örnek gösterilerek ifade edilmiştir.¹¹⁵

(2) **Sebe' sûresi 13. âyette** Hz. Süleyman'ın emrine cinlerin de verildiğinden ve onların inşa ettiği havuzlardan bahsedilirken, havuzları ifade ederken kullanılan teşbihin¹¹⁶ açıklandığı bölümün sonunda istişhat edilen şiiirde geçen “كعبة” lafzı açıklanırken, Arabların binalarla ilgili görüşü: “Arap, dört kenarlı/kare evlerin hepsini ‘Kâbe’ olarak isimlendirirdi; Negrân kâbesi de bu kullanımdan alınmıştır. Evini kare şeklinde yapanların ilki, Benî Esed b. Abduluzâ kabilesinden Hamid b. Züheyr'dir. Cahiliye döneminde Araplar, Kâbe'ye saygı olarak kare ev şeklinde temel atmazlardı.” şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁷

(3) **Fil sûresinde** Sûrenin 4. âyetinde geçen “سَجَّيلٍ” kavlinin manası, onun şiddetli azabından demektir. Arap, “سَجَّيلٍ” ile bir mekruhu vasıflandırdığı zaman onunla “şiddet”i kasteder; çirkin görülen bir durum dışındaki herhangi bir şeyi ise onunla vasıflandırmaz,¹¹⁸ şeklinde açıklanmıştır.

¹¹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 399.

¹¹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 403–405.

¹¹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 133.

¹¹⁶ Sebe' 34/14: “O'nun için isteğine göre mâbetler, heykeler, büyük tekneler kadar (geniş) havuzlar ve sağlamca tesbit edilmiş kazanlar yaptılar...”

¹¹⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 183.

¹¹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 407.

(4) İbrahim sûresinde İbn Nâkıyâ, sûrenin 26. âyetinde¹¹⁹ geçen ağaçtan “الحنظل” anlamının kastedildiği rivâyetine yer verdikten sonra, “Âyete bu anlamın verilmesi, Arapların bir ağaç hakkında çirkinlik söz konusu olduğunda zihinlerinde hanzalanın canlanmasından kaynaklanan bir te’vildir. Arap, acılığı ve tadının çirkinliği ile acı elmayı mesel olarak kullanırdı. “O acı elmadan daha acıdır” ya da “Baldan daha tatlıdır” demelerindeki gibi.” açıklamasını yapmaktadır.¹²⁰

(5) Muhammed sûresinin 12. âyetinde yer alan “وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ” ve “وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ” teşbîhi incelenirken Arapların yemekle ilgili mülâhazası, “Arap, çok yiyip karnı doldurmayı zemmettiği gibi yemenin azını ve yerken kısmayı över” şeklinde ifade edilmiştir.¹²¹

(6) Münâfikûn sûresinde 4. âyet ele alınırken “كَانَهُمْ خَشْبٌ مُسْنَدَةٌ” ifadesindeki teşbîhle ilgili açıklamada, Arabın anlatım geleneğiyle ilgili olarak, “Arapların, insanlardan mantıklı düşünme ve anlayışı terk eden kimse hakkında söyledikleri ‘Sanki o puttur’ ‘Sanki o taşdır’ vb. cümleleri, Arap kelâmının meşhurlarındandır.” açıklamasına yer verilmiştir.¹²²

c. Sarf bilgisi verme

Yazarın sarfla ilgili açıklamaları da çeşitlilik arz eder:

(1) **Ve zinle ilgili:** Rahman sûresinin 24. âyeti¹²³ ele alınırken, âyette geçen “الجواري” lafzı “Gemiler, demektir. “ي” ile durulmuştur; geçilirken var olan “ل” sakin olması sebebiyle düşürülmüştür. (Yani, “الجواري” kelimesinin “فواعل” vezninde olması sebebiyle sonunda bulunması gereken lam düşmüş, ye olmuştur.) Kelimenin sonunda “ي” den başka bir harfle durulması, uzak bir ihtimal olmakla birlikte caizdir. Kelime kesralı olduğunda, sonundaki “ي”nin hafzedilmesi gerekir, şeklinde açıklanmıştır.¹²⁴

¹¹⁹ İbrahim 14/26: “*Ve çirkin bir sözün durumu ise, kökü toprağın üstüne çıkarılmış, bütünüyle kararsız, dayanıksız çürük bir ağacın durumuna benzer.*”

¹²⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 106.

¹²¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 257.

¹²² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 361.

¹²³ er-Rahmân 55/24: “*Ve (hareket halindeki) denizler üzerinde yüzüp giden dağlar gibi kocaman gemiler O'nundur.*”

¹²⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 326.

Ankebût sûresinin 41. âyetinde geçen “الإتحاذ” lafzı “الأخذ” kelimesinden iftial babında gelmiştir, denilerek sarf bilgisi verilmiştir.¹²⁵

(2) **Kökenle ilgili:** Fîl sûresinin 4. âyetinde geçen “سَجِيل” lafzı, Arapçalaşmış bir kelimedir; aslı Farsçadaki “سنك” ve “كيل” kelimesidir, açıklamasına yer verilmiştir.¹²⁶

d. Nahiv bilgisi verme

İbn Nâkıyâ, eserinde lafızları nahiv yönünden incelemeye tâbi tuttuğunda, bu konuda lafzı, cümledeki konumu ve bu konuma göre anlamı, irabı ve kelimenin tekil ya da çoğul oluşu yönleriyle farklı şekillerde ele almıştır.

(1) Tekillik-çoğulluk:

Nûr sûresinin 39. âyetinde geçen “القيعة” kelimesi, “ova, düz arazi anlamındaki “قاع” kelimesinin cem’idir. Bu kullanım, “جار و حيرة” misalindeki gibidir. Kendisinde bitki bulunmayan geniş düzlük demektir. Orada ilerleyen sanki orada akan bir su varmış gibi görür ki bu seraptır. Özellikle de kuşluk vaktinde güneş yükselirken, su gökle yer arasında gibidir” şeklinde açıklanırken,¹²⁷ Sebe’ sûresinde geçen “الجوابي” kelimesi, büyük havuz anlamına gelen “جائية” kelimesinin cem’idir, denilerek nahiv bilgisi verilmiştir.¹²⁸

(2) İrâbını zikretme:

Saff sûresinin 4. âyetinde¹²⁹ geçen iki lafızla ilgili, “لم تقولون” kavlindeki “لم”nin aslı “لما”dır; “ما” ile “ل”in tek lafız gibi olması sebebiyle elif hafzedilmiştir. “ما” ve “ل” istifham için çokça kullanılır. Burada durulduğunda “له” şeklinde durulur, ancak Mushaf’a muhalefet olmaması için Kur’ân’da “ه” üzerinde durulmaz. “أن تقولوا” ref konumundadır. “مقتنا” temyiz üzere mansuptur,¹³⁰ denilirken, Kamer sûresinde geçen “خشعا” lafzı hakkında, hâl üzere mansuptur,¹³¹ açıklaması yapılmıştır.

¹²⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 164.

¹²⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 323.

¹²⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 150.

¹²⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 171.

¹²⁹ es-Saff 61/4: “Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında en tiksinti verici şeydir.”

¹³⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 350.

¹³¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 307.

(3) Lafzın cümledeki konumunu belirtme:

Rahman sûresinin 14. âyeti¹³² incelenirken, “الفخار” lafzının tahlilinde, “Allahü Teâlâ'nın ‘كَأَلْفَخْرٍ’ kavli hakkında: “Bu insanın yaratılışı hakkındaki bilgi, çamurun bir halden diğer hale geçerek ‘tın tın ses veren kuru çamur’ olması gibi, insanın da halden hale geçirilerek yaratıldığını ifade eder. Bu da, toprağın başka bir cinsle dönüştürüldüğünün delilidir” denildikten sonra, insanın yaratılışından bahseden Nâziât sûresinin 27–32 âyetlerine¹³³ yer verilmiş, sûrenin 32. âyetinde geçen “الجبال” kavlinin cümledeki konumu konusunda da, “Bu kavil hakkında iki görüş vardır; bunlardan ilkinde göre, “الجبال” kavli “مَاتَهَا وَمَرَعَاهَا” lafzına (matuftur) atfedilmiştir. Böyle olunca “*Ki onların üzerine çamurdan taşlar salalım*”¹³⁴ âyetindeki taşın manası da, çamurdan intikal etmiş taş demek olur. Diğer görüşe göre, “وَالْجِبَالِ أَرْسَاهَا” âyeti, fiilin zamme oluşuyla fiilin zahirine göre tefsir edilir.” açıklaması yapılmıştır.¹³⁵

4. Şiirle istişhât

İbn Nâkıyâ eserinde şiirle istişhât metodunu yoğun olarak kullanmıştır. Bunu da, âyette geçen teşbîhi şiiri örnek göstererek açıklama, ele alınan teşbîhin manasını açıklamada şiiri örnek gösterme, âyette geçen ya da kendi açıklamasında kullandığı lafzı açıklamak için şiire başvurma ve ele aldığı teşbîhin manasının Arapların kullanımında bulunuşunu ve onların kullanımındaki anlamını ifade etmek üzere şiiri örnek gösterme şeklinde dört yönlü olarak gerçekleştirmiştir.

a. Âyette geçen teşbîhi şiiri örnek göstererek açıklama

Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların âhiretteki hallerinin, yaşayacakları pişmanlık ve korkunun ifade edildiği Yûnus sûresinin 27. âyetinde geçen “*sanki yüzleri karanlık geceden parçalara bürünmüştür*” ifadesindeki teşbîh, şiirlerde de benzer anlamı ifade etmek üzere kullanılmıştır. İbnü'r-Rûmî'nin¹³⁶ şiirinde, benzetme yönü âyette geçenden farklı olarak çirkinlik-

¹³² er-Rahmân 55/14: “O, insanı tıngır tıngır ses verecek kadar kurumuş çamurdan yarattı.”

¹³³ en-Nâziât 79/27–32: “(Ey insanlar) sizi yaratmak, göğü yaratmış olan Allah için daha mı zordur?” “O, gök kubbeyi yükseltmiş ve ona gerektiği gibi biçim vermiştir;” “onun gecesini karanlık yapmış ve gündüzünü aydınlatmıştır.” “ve ardından yeri düzenleyip yaymıştır.” “yerden suyu ve bitki örtüsünü çıkartmıştır” “ve dağları sağlam şekilde yerleştirmiştir.”

¹³⁴ ez-Zâriyât 51/33.

¹³⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 323–324.

¹³⁶ İbnü'r-Rûmî, diye bilinen Ebü'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreyc Bağdad'da doğmuş (221/836) ve orada vefat etmiş (283/896) büyük bir şairdir. (Zirikli, *el-A'lâm*, c. V, s. 110.)

tir. Burada da Arabın beyaz teni güzel, siyahı çirkin kabul etme anlayışı ortaya konularak şöyle denilmiştir:

وجهك يا جعفر في قبحة أولى من العورة بالستر

كأنما تأوى إليه الدجا إذا هي انفضت عن الفجر¹³⁷

“Ca‘fer, çirkinlik konusunda senin yüzün örtülme bakımından avret mahallinden daha önceliklidir!

Fecir vakti sıyrılıp açıldığı zaman, sanki bütün karanlık gelip yüzüne sığınıyor.”

b. Âyette geçen teşbîhle ifade edilen manayla ilgili şiiri örnek gösterme

Yûnus sûresinin 24. âyetinde dünya hayatının faniliğini ifade etmek üzere yer verilen temsîlî teşbîhin açıklanmasında, birkaç şairin bu konuyla ilgili şiirlerine yer verilerek İslâm dönemi şairlerinin dünyanın faniliği ve ölümle ilgili mülâhazası ifade edilerek konu açıklanmıştır. Ubeydullah b. Bekr'den şu şiir nakledilmiştir:

إنما الدنيا متاع زائل فأقتصد فيه وخذ منه ودع

عجب للدهر كم من أمم قد أباد الدهر والدهر جذع

يا أحمأ الميت أأذي شيعه فحأا التراب عليه ورجع

ليت شعري ما تزودت من الزاد يا هذا ليوم المطلاع¹³⁸

“Dünya yok olup gidecek bir metadır, öyleyse dengeli davran, bazen al bazen bırak!

Şu zaman ne kadar şaşırtıcı!

Nice kavimler var ki zaman onları yok etmiştir, hâlbuki zamanın kendisi daha genceciktir!

Ey (kardeşini) uğurlayıp üzerine toprak atıp geri dönen kardeş,

Keşke senin, beklenen bu gün için ne kadar azık biriktirdiğini bilsen!”

Şiirde, kardeş lafzı ile kastedilen, sevdiği kimseyi toprağa gömen kimse, yani vefat edenin yakını kardeşidir. Aynı konuyla ilgili olarak istişhât edilen bir diğer şiir de şu şekildedir:

نفني عنك ظل الشباب المشيب و نادتك باسم سواك الخطوب

فكن مستعدا لداعي المنون فكل الذي هو آت قريب¹³⁹

“Sıkıntılar sana farklı bir isimle seslendi ve

¹³⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 87.

¹³⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 84.

¹³⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 84.

Saçına düşen beyazlık gençliğin gölgesini yok etti!

Öyleyse, ölümün elçisine hazır ol!

Zîrâ, her gelecek yakındır.”

Arapların ölüm mülâhazasını ifade eden bir diğer şiir de şu şekildedir:

هي ألتايا وإن أصبحت في لعب   يحمن حولك حوما أيتا حوم

140 لا تعجلن رويدا إنما دول   دينا تنقل من قوم إلي قوم

“Ölümdür bu, eğlence içinde bile olsan etrafında sürekli dolaşır durur

Acele etme! Ağır ol! Bu (ölüm) sırayladır.

Dünya, bir kavmi bırakıp diğerine geçer durur.”

ما زخرف الدنيا وزبرج أهلها   إلا غرور كلها حطام

141 ولرب أقوام مضوا لسييلهم   ولنمضين كما مضى الأقسام

“Dünyanın süsü ve dünyada yaşayanların ziyetini

Bütünüyle bir aldanma ve çer çöptür

Yoluna giden nice kavimler olduğu gibi, biz de geçip gideceğiz.”

c. Lafzı, şiiri örnek göstererek açıklama

Vâkı'a sûresinin 55. âyetindeki teşbîh incelenirken, âyette geçen “الهميم” lafzının “çok hasret kalmak, özlemek” anlamı, Zü'r-Rumme'nin ¹⁴² şiiri istişhât edilerek açıklanmıştır:

كأنني من هوى خرقاء مطرف   دامي الأطل بعيد الشأو مهيم ¹⁴³

“Ben, yeni alınmış tırnağının dibi kan gibi kırmızı, adımları büyük devenin sevgisine tutuldum.”

Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların durumundan bahsedilen A'râf sûresinin 179. âyetinin ¹⁴⁴ açıklanmasında başvuru olan diğer âyetlerden Bakara sûresinin 171. âyetinde geçen “ينعق” lafzı Ahtal'dan ¹⁴⁵ nakledilen şiirle açıklanmıştır. Ahtal'ın şiiri şöyledir:

¹⁴⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 84.

¹⁴¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 85.

¹⁴² Zü'r-Rumme, Geylan b. Ukbe b. Nehîs b. Mes'ud el-Udvî, (77–117/696–735). künyesi Ebu'l-Hâris'tir. Mudar kabilesinden, Cahiliye yolunda giden bir şairdir (Zirikli, *el-A'âm*, c. V, s. 319).

¹⁴³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 342.

¹⁴⁴ el-A'râf 7/179: “onlar hayvanlar gibidir, hatta onlardan daha da aşağı...”

¹⁴⁵ Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. Es-Salt, (19–90/640–708). Emevî Devri Hristiyan arap şairlerindedir. Çok sert hicivler söylemesi sebebiyle, Kâb b. Cuayl'ın ona “Sen boş boğaz ve sefihin (ahtal) tekisin” diye hitap etmesinden sonra, Ahtal lakabıyla şöhret bulmuştur. (Yüksel, Azmi; “Ahtal”, *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, ss. 183–184, s. 183.)

فانعق بضأنك يا جرير فأتما منتك نفسك في الخلاء ضلالاً¹⁴⁶

“Ey Cerîr! Koyununu çağır (onu yanına al)

Şüphesiz, yalnız başına kaldığında olmayacak şeyler aklına gelir!”

Bilindiği üzere, Cerîr, Ahtal ve Ferezdak birbirleri ile atışan üç İslâm dönemi şairidir; bu beyitte de Ahtal’ın gizli bir hakareti söz konusu edilmiş. “Koyununu çağır” demekle, yalnız başına doğru düzgün düşünemiyorsun, koyununu çağır da o sana akıl versin koyunun senden daha akıllı, denilmek istenmiştir.

d. Kullanımla ilgili şiiri örnek gösterme

Rahman sûresinin 58. “*Onlar yakut ve mercan gibidirler*” âyetindeki teşbîh açıklanırken, öncelikle Arabin yakut ve mercanla ilgili muhayyilesi açıklanmış ve bununla ilgili olarak, kırmızılıkla yakut arasındaki bağlantının en iyi kurulduğu şiir sıfatıyla Ebû Nüvâs’ın¹⁴⁷ şiirine yer verilmiştir:

كأس إذا انحدرت في حلق شاربها أجدته حمرة في العين والحد

فأخمر ياقوتة والكأس لؤلؤة من كف جارية معشوقة القد¹⁴⁸

“Bir kadeh ki içenin boğazından aşağı süzülürken

Onun kırmızılığı gözü ve yanağı etkiler

Şarap bir yakut gibi kadeh de bir inci gibidir

Selvi boylu bir cariyesinin elinde.”

Bunun ardından, Arapların güzellik bakımından kadınları yakuta benzetmeleri ve hatta kadınlara bunu isim olarak da vererek, onları “Yakute, Lü’lüe” şeklinde isimlendirdiklerinden bahsedilmiş ve Arabin bu kullanımıyla ilgili Halil b. Ahmed’in¹⁴⁹ şiirine yer verilmiştir:

إنما الذلفاء ياقوتة أخرجت من كيس دهقان¹⁵⁰

“Zelfâ (adlı hanım) bir bahçıvanın kesesinden çıkarılmış yakut parçası gibidir.”

¹⁴⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 55.

¹⁴⁷ Ebû Nüvâs, el-Hasen b. Hânî b. Abdülevvel el-Hakemî, (146–198/763–814). (Zirikli, *el-A’lâm*, c. II, s. 240). Abbâsîlerin ilk döneminde Arap şiirine yeni bir üslup kazandıran şairdir. Saçlarının omzuna kadar uzanması sebebiyle kendisine “uzun saçlı, perçemli” anlamında “Ebû Nüvâs” denmiştir. (Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Ebû Nüvâs”, *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, ss. 205–207, s. 205).

¹⁴⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 330–331.

¹⁴⁹ Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, (100–170/718–786). Basra’da doğdu ve orada öldü (Zirikli, *el-A’lâm*, c. II, s. 363). Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimidir. (Topuzoğlu, Tefîk Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, c. XV, İstanbul, 1997, ss. 309–312, s. 309.)

¹⁵⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 331.

Burada, sadece kese denilmeyip de “bahçıvanın kesesi” denilmesi, toprakla uğraşan insanın üst-başının toz toprak olmasıyla beraber kesesinin de kir pas içinde olacağına işretle, kirliliğin, tozun-pasın içindeki yakutun daha parlak görüneceğine dikkat çekmek içindir.

Bu şekilde, âyetteki teşbîh açıklanırken Arabın kullanımını yansıtan şiirlere de yer verilerek konu açıklanmıştır.

5. Kıraat bilgisi verme

İbn Nâkıyâ, teşbîhi incelerken ele aldığı âyetlerde farklı kıraatleri bulunan lafızlara da değinmiş ve kıraatlere, bazen sadece kıraatleri, bazen imamlara göre farklı okunuşları, bazen de farklılığı gerekçesiyle birlikte zikrederek yer vermiştir.

a. Kıraatı, imamlarıyla birlikte zikretme

Enbiyâ sûresinin 104. âyeti işlenirken, âyetin “كَطَيَّ السَّجِّلَ لِلْكِتَابِ” kısmındaki “السَّجِّلَ” lafzının “ج” in sükûnuyla “sici” şeklinde de okunduğu bildirilmiştir. İbn Nâkıyâ kıraat tahliline devam ederek aynı kelimeyi, Hamza b. Habib’in, Kısâî’nin ve Âsım b. Behdele’nin râvîsi Hafs’ın (كَطَيَّ السَّجِّلَ لِلْكِتَابِ) “sicilli li’l-kütüb” şeklinde “ج” in kesriyle; diğer kıraat imamlarının ise (كَطَيَّ السَّجِّلَ لِلْكِتَابِ) “sicilli li’l-kitâb” şeklinde okuduklarını aktarmıştır.¹⁵¹

İbn Nâkıyâ, Cuma sûresinin 5. âyetinde geçen “كَمِثْلِ الْحَمَارِ” lafzı hakkında “Amr’ın bu lafzı, elifin kesriyle okuduğunu ve bu imâlenin, Arap kelâmında çokça bulunan “ر”nın kesri sebebiyle¹⁵² olduğunu bildirirken, Mürselât sûresi 33. âyette “*kızgın dev halatlar gibi*” şeklinde geçen “جَمَالَاتٌ” lafzını, Ya’kub’un, “ج” in dammiyle okuduğunu aktarmıştır. Lafzın, kalın ip anlamına gelen “جَمَالَةٌ” kelimesinin cem’i olduğunu ve büyük deniz gemilerinin kalın halatlarından bir halat anlamına geldiğini¹⁵³ belirten İbn Nâkıyâ, aynı lafzı, Hamza, Kısâî ve Âsım’dan Hafs’ın “جَمَالَةٌ” şeklinde cim’in kesriyle okuduklarını, sondaki he’nin, “جَمَالًا” lafzını, müennes yapmak için eklendiğini¹⁵⁴ ifade etmiştir.

b. Kıraat farklarını belirtme

¹⁵¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 129.

¹⁵² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 358.

¹⁵³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 399.

¹⁵⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 402.

Mürselât sûresinin 32. âyetinde¹⁵⁵ geçen “كالقصر” lafzıyla ilgili kıraat farkı, “Lafız, ağacın kökü, odun parçası anlamındaki “قصره” kelimesinin cem’i olarak, “ح”ın fethiyle de okunmuştur. Sanki o, devenin boynu gibidir, demektir. Bu, yine güzel bir teşbîhtir.”¹⁵⁶ şeklinde açıklanmıştır.

c. Kıraatte farklı vecihleri dayanağıyla birlikte açıklama

İbn Nâkıyâ, Vâkı’a sûresinin 22 ve 23. âyetinde¹⁵⁷ geçen “و حور ” lafzı ile ilgili kıraat farklılıkları hakkında şöyle der:

“Hafs’a göre kesralıdır. Ben ref ile okudum, ref ile okuyanlar, Hafs’ın okuyuşunu uygun görmemişlerdir. Onlara göre (Kûfe’nin genelinde bu şekilde okunur.) bu kelime Vâkı’a sûresinin 17 ve 18. âyetine¹⁵⁸ atıftır. Hafs’a göre mana: “Onların etrafında genç hizmetliler, onlara nimet olarak verilenlerle dönerler; böylece onlar kuş eti ve güzel gözlülerle nimetlendirilirler” şeklindedir. Ref ile okuyanlara göre mana –ki bu iki vecihten en güzeldir– “Onlara, kendileri için sabit olan şeyler anlamında verilecek nimetlerle ölümsüz gençler etraflarında dönecek,” şeklindedir. Bu “Onlara güzel gözlüler vardır” anlamındadır. Aynı manaya hamledilerek, nasp ile de okunmuştur. “Bu şeyler onlara verilir,” anlamında “Onlara güzel gözlüler verilir” demek olur; ancak bu okuyuş İmam Mushafa muhaliftir.”¹⁵⁹

Kamer sûresinin 31. âyetinde geçen “فَكَأَنَّا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ” ifadesi incelenirken ele alınan “الْمُحْتَظِرِ” lafzı ile ilgili kıraatlerin dayanağı ise şu şekildedir:

“الْمُحْتَظِرِ” lafzını “ ظ ”nın fethiyle okuyanlara göre, kelime kendisinin ağıl yapıldığı yer anlamında ism-i mekândır. Lafzı, “ ظ ”nın kesriyle okuyanlara göre ise, kırılıp kurumuş bitkilerin bütününe nisbet edilmiştir; bu durumda faildir.¹⁶⁰

6. Sebeb-i nüzûl nakletme

İbn Nâkıyâ, içinde bulunan teşbîhi incelemek üzere ele aldığı âyetlerin indiriliş sebeplerine de değinmek sûretiyle eserinde sebeb-i nüzûl bilgisine yer vermiştir.

(a) Vâkı’a Sûresinde: Sûrenin 55. âyeti,¹⁶¹ Übey b. Halef ve arkadaşları hakkında indirilmiştir, demektir.¹⁶²

¹⁵⁵ el-Mürselât 77/32: “(Yanan) kütükler gibi (ateşten) kıvılcımlar saçan.”

¹⁵⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 397.

¹⁵⁷ el-Vâkı’a 56/22–23: “Ve en güzel gözlü saf ve temiz eşler (yanlarında olacak)” “kabuklarının içinde saklı bulunan inciler gibi.”

¹⁵⁸ el-Vâkı’a 56/17–18: “Onları ölümsüz gençlikler bekleyecek,” “tertemiz kaynakların suyundan doldurulmuş kâseler, ibrikler ve fincanlarla.”

¹⁵⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 333–334.

¹⁶⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 313.

¹⁶¹ el-Vâkı’a 56/55: “(O cehennemdeki kaynar suyu) susuzluktan içi yanmış develerin iştahla içişi gibi içeceksiniz.”

(b) Müddessir Sûresi 50–51. “كَانَهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَفْرَفَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ” âyetlerinin indirilişi hak-

kında şöyle denilmiştir:

“Âyette vârid olan teşbihin sebebi, sürenin, “*O halde onlara ne oluyor ki bütün âyetlerden yüz çeviriyorlar*” şeklindeki 49. âyeti hakkında İbn-i Abbas’tan rivâyet edilendir. Yani, onların akılları, Kur’ân’dan kendilerine vaz edilene yüz çeviricidir. Nebî (s.a.s.) kendisine gelen vahyi onlara okuduğunda, ondan nefret ederek duyduklarından kaçtılar. Ve bunun üzerine Allahü Teâlâ “كَانَهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَفْرَفَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ” diyerek, onların halini bu teşbihle gösterdi. Mekke halkının kâfirleri, eşeklerin aslandan kaçtıkları gibi Kur’ân okuduğu zaman Nebî’den (s.a.s.) kaçtılar.”¹⁶³

7. Kelâmî açıklamaya yer verme

Eserde, Yûnus sûresinin 24. âyetinin¹⁶⁴ ele alındığı bölümde, âyetin “*Ve sakinleri onun üzerinde bütünüyle egemen olduklarına inandıkları zaman,*” kısmının açıklamasında, benzer teşbihin yer aldığı Kehf sûresinin 45. âyetine¹⁶⁵ yer verilmiş ve âyetin son bölümünde bulunan “وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا” ifadesinin açıklanmasında şöyle denilmiştir:

“Âyette geçen “كَانَ اللَّهُ” ifadesinin te’vili şu şekildedir: “Allahü Teâlâ’nın “لم يزل” yani başlangıcı ve sonu olmayan yegâne varlık olması sebebiyle, sizin varlık âleminde müşâhede ettikleriniz, Allah ile birlikte ezelden beri vâir olmuş değillerdir.” Bu, Sibeveyh¹⁶⁶ ve Halil’in¹⁶⁷ görüşüdür.¹⁶⁸ Hasan-ı Basrî ise, mananın, “Allah, eşyanın varlık âlemine geçişinden önce de gücü yetendir/her şeye kâdir olandır” şeklinde olduğunu ifade eder. Hasan-ı Basrî bu konuda, “كان” lafzının, Allah hakkında kullanıldığında “كانن” yaratan anlamına geldiğini söyleyenlerle aynı görüşü paylaşır. Bu konuda Sibeveyh’in görüşü daha isabetlidir; çünkü, Araplar “كان” lafzını, lafza bir illet harfinin girip onu istikbal manasına taşımamasının haricinde “يكون” manasında bilmez. Bu sebeple mâzi, hâl manasında bilinmez. Böylece, Nisâ sûresinin 152.¹⁶⁹ ve Ahzâb sûresinin 54.¹⁷⁰ âyetlerinde de görüldüğü gibi

¹⁶² İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 345.

¹⁶³ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 381.

¹⁶⁴ Yûnus 10/24: “*Bu dünyadaki hayatın örneği gökten indirdiğimiz yağmurunki gibidir ki onu, insanların ve hayvanların beslendiği yeryüzü bitkileri emer, ta ki yeryüzü gözcüye görkemine kavuşup süslenip bezendiği ve sakinleri onun üzerinde bütünüyle egemen olduklarına inandıkları zaman, bir gece vakti yahut güpegündüz (kıskıvrak yakalayan) hükümümüz iner ona; ve böylece onu kökünden biçilmiş çeviririz, sanki dün-de yokmuş gibi! Düşünen insanlar için işte Biz böyle açık açık ve ayrıntılı olarak dile getiriyoruz âyetlerimizi!*”

¹⁶⁵ el-Kehf 18/45: “*Dünya hayatının gökten indirdiğimiz suya benzediğini onlara anlat: Öyle ki, yerin bitkileri onu emerek (zengin bir çeşitlilik içinde boy verip) birbirine karşılar; (ama bütün bu canlılık ve çeşitlilik) sonunda rüzgarın sağa-sola savurduğu çer-çöpe döner. İşte (bunun gibi), sınırsız gücüyle her şeyi belirleyen (yalnız) Allah’tır.*”

¹⁶⁶ Sibeveyh lakabıyla tanınan Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Arap dilinde Basra’nın imamıdır. Edib ve nahiv âlimidir. Kitâbü Sibeveyh adlı eseri nahivle ilgilidir. 180/796 tarihinde vefat etmiştir. (Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, c. VIII, s. 10; ayrıca bkz. el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 316.)

¹⁶⁷ Arap dilbilgisinin kurucularından olan Abdurrahman Halil b. Ahmed, h. 175’te vefat etmiştir. (el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 315.)

¹⁶⁸ Bu iki isim Mezhepler Tarihi’ne dair eserlerden *el-Fark beynel-Firak* ta Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’e mensub olanlar arasında zikredilir. (el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beynel-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü Dâri’l-Türâs, Kahire, ts., s. 315-316.)

152.¹⁶⁹ ve Ahzâb sûresinin 54.¹⁷⁰ âyetlerinde de görüldüğü gibi Allah lafzıyla birlikte Kur'ân'da bulunan “ كان ”ler bu şekildedir.”¹⁷¹

8. Âyetten hüküm çıkarma

İbn Nâkiyâ'nın eserinin asıl konusu olmamakla birlikte yeri geldiğinde, âyetten çıkan hükümlere de değinilmiştir. Mesela, A'râf sûresinin 175.¹⁷² ve 176.¹⁷³ âyetleri ele alınırken, “فَاتَّبِعْ الشَّيْطَانَ” kısmı, “Ona yönelene kendisine meyledinceye kadar dalaleti süslemesiyle, demektir. Ona tabi olanlar, insanların kâfirleridir ve onunla birlikte küfür üzere olanlardır.” şeklinde açıklandıktan sonra, “Âyette, irtidat üzere olan inançsız kimseyi taklit etmenin yasak olduğuna delil vardır.” denilerek, âyetten hüküm çıkarılmıştır.¹⁷⁴

9. Rivâyetle tefsir

İbn Nâkiyâ'nın eserinde bazen kavram ya da lafızları bazen de âyetleri açıklarken rivâyetle tefsir metodunu kullandığı görülür. Bu rivâyetler de çoğunlukla Taberî'nin tefsirinden alınmıştır.

a. Sahabe kavli

Enbiyâ sûresi 104. âyette geçen “السَّجِّلِ” lafzı, “İbn-i Abbas'tan rivâyetle, kendisinde bulunan yazıyı içine alan sayfadır. O melektir, de denilmiştir.”¹⁷⁵ şeklinde açıklanmıştır.

Hac sûresi 47. âyette geçen “الْأَيَّامِ” ile kastedilen, “İbn-i Abbas'a göre, Allah'ın kendisinde gökleri ve yeri yarattığı günlerdir.”¹⁷⁶ denilirken, Saffât sûresinin “طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ” şeklindeki 65. âyetindeki teşbih açıklanırken, İbn-i Abbas'tan gelen, “Mekke halkı, görünüşü çirkin dağları, kendisine bakıldığındaki çirkinliği sebebiyle “رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ” diye isimlendirirdi.

Böylece zakkum ağacının meyvesini de o dağların görünüşündeki çirkinlikte şeytanların başla-

¹⁶⁹ en-Nîsâ 4/152: “وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا”

¹⁷⁰ el-Ahzâb 33/54: “فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا”

¹⁷¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 85.

¹⁷² el-A'râf 7/175: “Ve kendisine mesajlarımızı lütfettiğimiz halde onları bir kenara atan kimsenin başına gelecek olanı anlat onlara: Şeytan yetişip yakalar onu ve o da, başka niceleri gibi, vahim bir sapışla sapıp gider.”

¹⁷³ el-A'râf 7/176: “Biz eğer dileyseydik, onu âyetlerimizle yüceltir, üstün kılarırdık: fakat o hep dünyaya sarıldı ve yalnızca kendi arzu ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu (kuşkırtılan) bir köpeğin durumu gibidir, öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim âyetlerimizi yalanlamaya kalkan kimsenin hali işte böyledir. Öyleyse bu kıssayı anlat, ki belki derin derin düşünürler.”

¹⁷⁴ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 48.

¹⁷⁵ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 129.

¹⁷⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 133.

rına benzetti.”şeklindeki rivayetine yer verilmiş ve bu durumun, Arabın, yadırgadıkları her şeyi şeytan diye isimlendirmesi geleneğine de hamletmenin caiz olduğu ve onların şeytana teşbîhi korkutma yolu üzere kullandıkları ifade edilmiştir.¹⁷⁷

b. Tâbî kavli

A'râf sûresinin 175 ve 176. âyetleri¹⁷⁸ hakkında, “Gelen âyetlerin manasından çıkarılana göre bu kişi, İsrâiloğullarından Bel'am b. Bâ'ûra'dır. O kişinin, Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekafî olduğu da rivâyet edildi. Allahü Teâlâ insanları o kişinin durumuna düşmekten sakındırmak için o kimsenin kıssasını anlattı. Hasan Basrî: ‘Âyette geçen Allah'ın âyetlerinden maksat O'nun dinidir’ dedi.” şeklindeki açıklamada, Irak medresesinden Abdullah b. Mes'ud'un tefsir çalışmalarında öğrencisi olan, tabîî döneminin tefsirde şöhret kazanan şahsiyetlerinden Hasan-ı Basrî'nin¹⁷⁹ sözlerine yer verilmiştir.¹⁸⁰

10. Müellifin bir kaynağa dayanmaksızın kendi görüşü ile tefsîri

Enbiyâ sûresinin 104. âyetinin “تَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِّلْكَتُبِ” ifadesi ile ilgili olarak, “Âyet, ceza/karşılık sebebiyle, yaratılışın sonlandırılışı ve sonra yeniden iadesi şeklindeki yenilenmesini ihtiva eder. Tıpkı, kitabın kendisinde bulunanların üzerine katlanarak sonra onunla amel etmek için yeniden açılması gibi.”¹⁸¹ denilirken, Hac sûresinin 47. âyeti¹⁸² hakkında, “Âyetin manası, Rabbinin katında azap günlerinden bir gün, ağırlığı ve zorluğu konusunda sizin algılamanızda bin yıl gibidir; bununla beraber azap konusunda nasıl da acele ediyorsunuz, bu cahilliğinizden başka bir şey değildir”¹⁸³ açıklaması yapılarak âyetin, cahillerin azabı aceleyle istemesindeki bela/imtihanı kendine çekme ve Allahü Teâlâ'nın kullarına salahları için süre tanınması sebebiyle cahillerin aldanişını içerdiği,¹⁸⁴ yorumu yapılmıştır.

İbn Nâkiyâ'nın Fetih sûresinin 29. âyetiyle ilgili yorumu ise şu şekildedir:

“Bu, Allah'ın kendisiyle, Nebî'sine (s.a.s.) ilk çıktığında bir başına iken sonra ashabıyla kuvvetlendiğini gösterdiği bir meseldir. Kureys: “Şüphesiz Muhammed “الصُّبُور”dur,” diyordu. “الصُّبُور” hurma ağacının çok çok ince olanına ve hurmanın kalın daları kesildikten sonra dipte kalan soyulmuş kütüğe denir. Kureys, Muhammed'i (s.a.s.), zayıflıkla niteleme ve ona yardım edenleri az görme olarak bu durumdaki hurma ağacına benzetti. Bu âyetle, Allah

¹⁷⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 248.

¹⁷⁸ el-A'râf 7/175–176, bkz. Dipnot 169–170.

¹⁷⁹ Cerrahoğlu, İsmail; *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, c. I, s. 130.

¹⁸⁰ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 49.

¹⁸¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 129.

¹⁸² el-Hac 22/47: “Bir de senden acele azap istiyorlar. Halbuki Allah asla va'dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.”

¹⁸³ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 133.

¹⁸⁴ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 139.

Teâlâ onların bu zanlarını boşa çıkardı ve âyette Peygamberi bu teşbihin zıddıyla teşbih etti.¹⁸⁵

---

¹⁸⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 278-279.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE TEŞBÎH

Kur'ân'ın indirildiği dönemde, teşbîhle anlatım Arap toplumunun yaygın bir geleneği idi. Bununla bağlantılı olarak, Allahü Teâlâ kelâmını muhataplarının anlayışına en uygun şekilde vahyetmiş, mesajını muhataplarının anlama seviyesinde sunma hikmetinin bir gereği olarak, Kur'ân'daki anlatımında teşbîhe yer verdiği gibi; teşbîhi, muhataplarının idrâkinde var olan kalıp ve unsurlarla kullanmıştır. Yani, anlatımında teşbîh unsuruna yer verirken de bunu en hikmetli olan şekliyle, muhataplarının zihin yapılarını, onların kullandığı muhayyile ve kalıpları kullanarak yapmıştır.

Kur'ân'da teşbîh konusu, konularına göre tasnif edilmiş yaklaşık yüz kırk iki âyet çerçevesinde incelenecektir. Bu tasnif, Kur'ân'ın üslûbunun Mekke ve Medine döneminde indirilen vahiyde belirgin farklılıklar arz etmesi sebebiyle âyetleri, öncelikle Mekkî Sûrelerde Teşbîh ve Medenî Sûrelerde Teşbîh şeklinde iki ana başlığa ayırma, sonrasında bu iki ana başlık altında yer alan âyetlerin, konularına göre başlıklar altında incelenmesi şeklinde gerçekleştirilecek, böylelikle iki dönemde teşbîhle anlatımın yer aldığı konuların karşılaştırılması mümkün olacaktır.

Bünyelerinde teşbîh bulunan âyetlerin açıklanması, İbn Nâkıyâ'nın *el-Cümân* adlı eseri temel alınarak yapılacak olmakla birlikte, bölüm başlığımız olan Kur'ân'da Teşbîh konusunun bir bütün olarak ele alınmasını sağlamak amacıyla, İbn Nâkıyâ'nın eserinde yer vermediği ancak kendisinde teşbîh sanatıyla anlatımın bulunduğu âyetler de ele alınacak ve muhtelif tefsirler yardımıyla açıklanacaktır.

Nâzil olan âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenî diye tasnif edilmesinde en çok kabul edilen görüş, Hicret'ten önce nâzil olanların Mekkî, Hicret'ten sonra indirilenlerin ise Medenî olduğunu görüşüdür. Bu sebeple öncelikle Hicret öncesi nâzil olan âyetlerdeki teşbîh ele alınacaktır.

I. MEKKÎ SÛRELERDE TEŞBÎH

Mekke dönemi, vahyin ilk dönemi ve Kur'an'ın muhataplarının da putperest/müşrik Araplar olması sebebiyle, tevhid ve Âhiret inancının yerleştirilmesi, bunlarla bağlantılı olarak kıyamet, cennet ve cehennem tasvirlerinin, kâfir ve mü'min ruh hali tasvirleri şeklinde insan tasvirlerinin, dünya hayatının geçici ve imtihan yeri olması şeklindeki mâhiyetinin ve Allah'ı ve âyetlerini inkâr eden toplumların başlarına gelenlerin/helâk edilmelerinin konu edildiği âyetlerde teşbîhli anlatımların bulunduğu vahiy dönemidir. Mekkî sûrelerin bahsedilen yapısı sebebiyle, bu başlıkta, doksan bir Mekkî sûrede yer alan teşbîhler konularına göre ve nüzûl sıraları da dikkate alınarak incelenecektir.

A. Âhiret İnancı

Hız. Muhammed'in (s.a.s.) Mekke halkına peygamber olarak gönderilmesi ile, o toplumun insanları içinde buldukları büyük yanlışlardan, kötülüklerden kurtarılmaya çalışılmıştır. O dönemin Arap toplumunun büyük yanlışlarından birisi de, insanın ölüm ile yok olması inancıdır. Onlara göre ölüm, kesin bir şekilde yok olmaktır ve anlayışlarında "ölümden sonra hayat, hesap" gibi kavramlar bulunmamaktadır. Bu sebeple, Mekkî sûrelerde üzerinde önemle durulan ve işlenen konulardan ilki dünyanın konumu, ölümün hakikâti, kıyamet, ölümden sonra diriliş, hesap ve ceza konularından oluşan Âhiret inancı prensibidir. Bu dönemde konu, farklı yönleriyle ele alınarak temellendirilir.

1. İnsanın dünyada imtihanda olması

Kur'an'daki ilk teşbîh nüzûl sırasında üçüncü olan, Kalem sûresinde yer alır. İnsanın bu dünyada imtihan edildiği gerçeğinin vurgulandığı ve yanlış tavır takınanların Allah'tan bir azapla karşılaşacaklarının ifade edildiği âyetlerde insanın her hareketini kontrollü, tevhid çizgisinde ve Allah'ın emirlerine riâyetle yaşaması gereğine işaret edilir.

Dünyadaki maddî varlıklardan sahip olduklarına kendilerini kaptırıp günah içinde bulunan kimselerin, sahip olduklarıyla imtihan edilmelerinden ve dünyada yanlış davrananların ceza ile karşılaşmaları gibi inanmayanları âhirette daha büyük ve acı bir azabın beklediğinden bahisle onların bahçelerine gönderilen afetle ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١﴾ وَلَا يَسْتُنُونَهُ ﴿٢﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٣﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٤﴾ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ ﴿٥﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَيَّ حَرِّتُكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ ﴿٧﴾ أَن لَّا يَدْخُلْنَهَا أَلْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ ﴿٨﴾ وَغَدَوَا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٩﴾ فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَصَالُونَ ﴿١٠﴾ بَلْ نَحْنُ

مَحْرُومُونَ ﴿۱﴾ قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿۲﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿۳﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ ﴿۴﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿۵﴾ عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِّنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿۶﴾¹

Grup içinde yer alan ﴿ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴾ âyetinde teşbih-i mürsel mücmel vardır. İbn Nâkıyâ, âyetteki bu ifadeyi, “Bitkiler ya da bahçe, simsiyah gece gibi oldu” şeklinde anlamlandırmış, bu anlamı vermesini de, Arapların kullanımındaki “Geceye, kendisindeki karanlık sebebiyle, tasarrufun kesilmesi anlamında “صَرِيمٌ” denilir, şeklinde temellendirmiştir. Daha sonra da, “مَصْرُومٌ” lafzının anlamının, “قطع” anlamındaki “صَرَمٌ” kökünden gelen “المَصْرُومُ”, yani kendisinde bulunan meyve yok olan/giden kelimesi olduğunu ifade etmiştir.² Böyle olunca, âyetin anlamı, “Bahçe, kendisinde toplanacak hiçbir şey kalmayacak şekilde kurudu, sahiplerinin ondan istifade imkanı yok oldu”, şeklinde olur. Ancak, İbn Nâkıyâ, âyetin anlamında tercih edilen te’vîlin ilki olduğunu ifade ederek, âyeti “Bahçe gece gibi simsiyah kesildi” şeklinde anladığını ifade etmiştir.³

İbn Nâkıyâ, açıklamalarını, Kalem sûresinin ﴿ إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا ﴾ şeklindeki 17. âyetini⁴ vererek, “Yani, Resûlümüzü (s.a.s.) kendilerine göndermekle Mekke halkını sınıyoruz”, Mekke halkının imtihan edilmesi de bahçe sahiplerinin ellerindeki gücün yok edilmesi gibi, güçlerinin kendilerinden alınmasıdır,” şeklinde kurduğu bağlantı ile sonlandırmış; âyetlerin devamında yer alan Kalem sûresinin 35. âyetindeki teşbihe değinmeden geçmiştir.

Bu helâkin ifadelendirilmesinden sonra anlatımın sonunda âhîret, hesap ve İlâhî huzurdaki adalet hakikâti şu şekilde anlatılır:

¹ el-Kalem 68/17-32: “Ve Biz o günahkarları (sadece) sınavacağız, tıpkı ağaçtaki meyveleri ertesi gün kesinlikle toplayacağına yemin eden bazı bahçe sahiplerini sınavığımız gibi;” “Ve onlar (Allah’ın iradesiyle ilgili) hiçbir istisnâi kayıt da koymamışlardı:” “Bunun üzerine, onlar uykudayken Rabbinden (gelen) bir salgın o (bahçeyi) sarmıştı,” “Ve ertesi gün (bütün bitkiler) sararıp kurumuştu.” “Sabah erkenden kalktıklarında birbirlerine seslendiler:” “Meyve toplamak istiyorsanız erkenden tarlanıza gidin!” “Derken yola koyuldular, giderken fısıldaşıyorlardı:” “Bugün hiçbir yoksul, bahçeye girip (siz habersizken) yanınıza (sokulmaya-cak!)” “Ve amaçlarına ulaşmaya kararlı bir şekilde erkenden kalkıp gittiler.” “Ama bahçeye bakıp onu (tanınmaz halde) görünce: ‘Herhalde yolumuzu şaşırılmış olacağız!’ diye bağırdılar;” “(Ve sonra da) ‘hayır, galiba elimizden çıkmış!’ (dediler.)” “Aralarındaki en aklı-selim sahibi olanı, ‘ben size, Allah’ın sınırsız şanını yüceltmelisiniz demedim mi?’ diye sordu.” “Onlar: ‘Rabbimizin şanı yücedir! Doğrusu biz zulüm işliyorduk!’ diye cevap verdiler;” “Ve sonra dönüp birbirlerini suçlamaya başladılar.” “(Sonunda) ‘Yazıklar olsun bize!’ dediler, ‘Gerçekten biz küstahça davranmıştık!’” “(Ama) belki Rabbimiz yerine daha iyisini bize başışlayacak: biz de ümitle O’na yöneleceğiz!”

² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 390-391.

³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 391.

⁴ el-Kalem 68/17: “Biz o günahkarları (sadece) sınavacağız, tıpkı ağaçtaki meyveleri ertesi gün kesinlikle toplayacağına yemin eden bazı bahçe sahiplerini sınavığımız gibi.”

﴿ كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾ ﴿ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ ﴾ ﴿ أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ

كَالْمُجْرِمِينَ ﴾⁵

Allah'a teslim olan mü'minler ve inkâr eden mücrimlerin göreceği karşılığın farklılığına işaret edilen son âyette yine teşbîhle anlatıma yer verilmiştir. ﴿ أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴾ âyetinde⁶ teşbîh-i mablûb vardır. Müşebbehün bih müşebbeh, müşebbeh de müşebbehün bih yapılmıştır. Çünkü bu âyetin açılımı “أفجعل المجرمين كالمسلمين في الأجر و المثوبة”, “*Sevap ve mükâfatta, kâfirleri müslümanlar gibi mi yapacağız?*” şeklindedir. Daha belîğ ve parlak olması için, teşbîh ters çevrilmiştir.⁷

Kıssanın öğüt verme amacıyla anlatıldığına işaret eden Derveze, burada Allah'ı ve âyetlerini inkâr edenlere, kıssada bahsedilen bahçe sahiplerinin bahçeleriyle imtihan edilmeleri gibi ellerinde bulunanlarla imtihan edildikleri, bahçe sahiplerinin kendilerini uyarını dinlemeyip Allah'ın azabıyla karşılaştıkları gibi onların da kendilerine gönderilen Hz. Muhammed'i (s.a.s.) dinlememeleri durumunda hem dünyada hem de Âhirette şiddetli azapla karşılaşacaklarının açıklandığını ifade etmektedir.⁸ Bu anlam, Taberî ve Fahreddin er-Râzî'nin tefsirlerindeki bu âyetle ilgili açıklamalarıyla da paralellik arz eder.⁹

İnsana dünyada verilen nimetlerin bir deneme olduğu gerçeğinin yukarıdaki temsîli teşbîhe benzer bir anlatımı Kehf sûresinin 32–44. âyetlerinde de yer almaktadır. *el-Cümân*'da ele alınmamış olan bu âyet grubunda, dünya hayatındaki mal varlığına dalıp bunun Allah'ın verdiği bir nimet ve imtihan olduğunu göz ardı ederek hayatındaki maddî boyutta boğulan ve bunun sonucunda âhireti inkâr eden kimsenin durumu şöyle anlatılmıştır:

“Onlara şu iki adamın örneğini ver ki onlardan birine iki üzüm bağı bahşetmiş, onların çevresini hurmalıklarla çevirmiş ve aralarına da ekili bir alan yerleştirmişti.” “Bu her iki bahçe de beklenen ürünü veriyor, verimlerinde herhangi bir eksilme göstermiyorlardı; çünkü Biz her birinin içinden bir dere akıtmıştık.” “Böylece (bu bahçenin sahibi) bolluk içinde ürün kaldırıyordu. Ama (bir gün) bu adam komşusuyla tartışırken söz arasında ona: ‘Benim malım mülküm senden çok; nüfusça da senden daha güçlü, daha ilerdeyim!’ dedi.” “(İşte) kendi

⁵ el-Kalem 68/33–35: “İşte (bazı insanları bu dünyada denemek için verdiğimiz) azap böyledir; ama öteki dünyada (günahkârların uğrayacağı) azap daha şiddetli olacak; keşke bunu bilselerdi!” “Çünkü, (yalnız) Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanları Rableri katında mutluluk bahçeleri beklemektedir.” “Biz hiç, Allah'a itaat ve teslimiyet gösteren müslümanları suçlu kâfirlerle bir tutar mıyız?”

⁶ el-Kalem 68/35.

⁷ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 432.

⁸ Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs, Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I-VII, çev. Şaban Karataş v.dğr., c. I, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, s. 47.

⁹ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vil'i Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, c. XXIX, 3.B, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1968, s. 36; ayrıca bkz. er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistanî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I-XXXII, c. XXX, el-Matbaatü'l-Beyhetü'l-Mısıryye, Kahire, ts., s. 91.

kendine (böylece) yazık eden bu adam: 'Bu bahçenin bir gün yok olacağını asla düşünemiyordum!' diyerek bahçesine girdi. "Ve 'Kiyâmet saatinin (bir gün) gelip çatacağını da düşünemiyorum' (diye ekledi), 'hem, (o saat gelse ve) ben Rabbimin huzuruna çıkarılacak olsam bile, sonuç olarak, her halde bundan daha iyisini karşımda bulacağım!'" "Kendisiyle tartışmaya girdiği komşusu ona: 'Seni tozdan topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratıp da (eksiksiz) bir insan şekline sokan Allah'a karşı nankörlük mü yapıyorsun?' dedi." "Bana gelince, (biliyorum ki) benim Rabbim Allah'tır ve ben ilâhlığı O'ndan başka kimseye yakıştıramam." "Ve (devamla), 'Yazık, keşke bahçene girerken 'Allah'ın dediği (olur, çünkü) yaratıcı güç ancak Allah'ın elindedir' deseydin! Mal ve evlatça, gördüğün gibi senden daha güçsüz isem de'" "Rabbim bana senin bağından bahçenden pekâlâ daha hayırlısını verebileceği gibi, senin bu bahçene gökten bir âfet gönderir de (bahçen o zaman) yerle bir olabilir." "Yahut bir daha asla bulup çıkaramayacağın biçimde onun suyu çekilebilir!" "Ve (gerçekten de böyle oldu:) ürünlerle dolup taşan bahçeleri çepe çevre târümâr edildi ve o (bahçenin) târümâr olmuş çitleri, çardakları karşısında, boşa giden emeğine yanarak ellerini oğuştura oğuştura: 'Ah, ne olurdu, Rabbimden başkasına ilâhlık yakıştırmamış olsaydım!' demekten başka söyleyecek bir şey bulamadı." "Çünkü şimdi artık onun ne Allah yerine kendisine yardım ulaştıracak kimsesi vardı, ne de kendi başının çaresine bakabilecek durumdaydı." "İşte bunun içindir ki, koruyucu-kayıncı güç bütünüyle tek ve gerçek ilâh olan Allah'a aittir. Hak edilen karşılığı vermekte de, sonucun ne olacağını belirlemekte de en iyi olan O'dur."¹⁰

Âyette, vech-i şebihin birçok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîli teşbih vardır.¹¹

2. Kiyâmet

Mekkî sûrelerde, Âhiret inancının yerleştirilmesinde ele alınan ve teşbihle anlatımın yoğun olarak kullanıldığı diğer konu da dünyanın bir sonu olduğu konusu, literatürümüzdeki ifadesiyle Kiyâmet'tir. Kiyâmet konusu da; gerçekleşme zamanı, gerçekleşmesi esnasında kâinatın durumu, kiyâmetin kopuşunda kâinatta görülecek değişiklikler; kiyâmetin kopuşuna şahit olan insanların durumu ve yaşayacakları korku başlıklarında gözlerimizin önüne serilmiştir. Kiyâmetin kopuşu esnasında kâinat ve insanların halleri, onun dehşetini ifade etmek üzere ortaya konulmuş olmak noktasında ortak olmalarıyla birlikte, ifadelerle yer alan varlıkların farklılığı dikkate alınarak bunlar farklı başlıklar altında incelenecektir.

a. Kiyâmetin vakti

Kiyâmet konusuyla ilgili teşbihli anlatımın yer aldığı âyetlerde, karşımıza çıkan ilk konu, kiyâmetin ne zaman gerçekleşeceği meselesidir. Konu *el-Cümân*'da Nahl sûresinin 77. âyeti çerçevesinde ele alınmış ve benzer teşbihin yer aldığı Kamer sûresinin 50. âyetine de yer verilerek işlenmiş olmakla birlikte, konunun teşbihli anlatımla geçtiği Nâziât sûresinin 42-46. ve A'râf sûresinin 187. âyetlerine yer verilmemiştir.

Nahl sûresinin

﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

¹⁰ el-Kehf 18/32-44.

¹¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 195.

“Ve (bilin ki) göklerin ve yerin bilinmeyen gerçekleri [yalnızca] Allah'a aittir. Ve kıyâmet saatinin gelip çatması ancak bir göz kırpması kadar yahut bundan da kısa [bir an içinde] olup bitecektir. Çünkü, şüphe yok, Allah'ın her şeye gücü yeter.”¹² şeklindeki 77. âyetinde, kıyâmet saatinin bilgisinin Allah katında olduğu ve onun insanların hiç beklemediği bir anda, çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Âyetin, Kamer sûresinin ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾ şeklindeki 50. âyetiyle¹³ aynı manada olduğunu belirten İbn Nâkıyâ, kıyâmetin gerçekleşmesinin, ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ﴾ şeklinde ifade edilmesini, Allah'ın kudretinin bir sonucu olarak değerlendirmiş ve meseleyi Nahl sûresinin ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ şeklindeki 40. âyetiyle¹⁴ ilişkilendirerek açıklamıştır. O'na göre, kıyâmetin bir göz açıp kapama süresinde ya da daha kısa bir zamanda gerçekleşmesi, onun Allah'ın bir fiili olarak “كُنْ فَيَكُونُ” konumunda bulunması ve Allah'ın emriyle derhal gerçekleşecek olmasını ifade etmektedir.¹⁵

Muhammed Esed'e göre ise, kıyâmetin hem beklenmedik bir anda hem de çok çabuk olup biteceğini işaret eden bu ifade ile anlatılan; her iki niteliğin de (yani, birdenbire ve hızla cereyan etme özellikleri) Allah'ın onu irade etmesiyle onun gerçekleşmesi arasında herhangi bir zaman aralığının bulunmayışıdır ve bu durum, yukarıdaki cümlede yer alan “Bundan daha da kısa bir an içinde” ifadesini de açıklamaktadır.¹⁶

Nâziât sûresinde, teşbîh; bu konuyla ilgili olarak mücmel mürsel tarzında bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu da, dünya hayatının gelip geçici ve çok kısa bir süreliğine yaşandığı; fakat insanın bu gerçeği, ancak kıyâmeti yaşadığında idrâk edeceğinin ifade edildiği âyetlerde şu şekilde geçmektedir:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا﴾ ﴿فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا﴾ ﴿إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا﴾ ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَنِ يَخْشَاهَا﴾

﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَسُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا﴾

“(Ey Peygamber,) sana kıyâmet saatini soruyorlar: ‘Ne zaman gelip çatacak?’ diye.”
 “Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki?” “(Çünkü) onun bilgisinin başı ve sonu yalnız Rab-

¹² en-Nahl 16/77.

¹³ el-Kamer 54/50: “Bizim (bir şeyi) takdir etmemiz ve (onun meydana gelmesi) göz kırpması gibi bir anlık bir [fiil]dir.”

¹⁴ en-Nahl 16/40: “Biz, ne zaman bir şeyin olmasını istesek, ona sadece “Ol!” deriz -ve o (şey hemen) olur.”

¹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 153–154.

¹⁶ Esed, a.g.e., s. 545.

binin katındadır!” “Sen ancak ondan korkanları uyarmak için gönderilmişsin.” “Onu anladıkları gün (onlara, bu dünyada) bir akşamdan ya da kuşluğuyla birlikte sona eren bir geceden fazla kalmamışlar (gibi gelecek)!¹⁷

Sûrenin, ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا﴾ şeklindeki 46. âyetinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır.¹⁸

Nâziât sûresindeki benzer şekilde kıyâmet saati ile ilgili sorular sorulmasından bahsedilen A'râf sûresinin 187. âyetinde onun bilgisinin Resûlullah'a (s.a.s.) bile gizli olduğunun vurgusuyla şöyle buyrulur:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“(Ey Peygamber), sana kıyâmet saatinden soracaklar, ‘ne zaman gelip çatacak?’ diye. De ki: ‘Doğrusu, buna dair gerçek bilgi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O’ndan başka açığa vuracak kimse de yoktur. (O saat) göklere ve yere bütün ağırlığıyla çökecek ve sizi mutlaka umulmadık bir anda yakalayacak.’ Sana sanki bu (sırr)ın ısrarla peşine düşmekle belirsiz içsel bir bilgi elde etmiş olman mümkünmüş gibi soracaklar. De ki: ‘Ona dair gerçek bilgi ancak Allah katındadır; ne var ki, insanların çoğu (bundan) habersizdir.’¹⁹

Âyetteki “كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا” ifadesinde, edat-ı teşbîhin zikri ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁰

b. Kıyâmetin kopuş anında kâinatın durumu

Kıyâmetin kopuş sahnelerinin Kur’ân’da ifade edilmesi, onun gerçekliğini gözler önüne sermekle birlikte onun dehşetini ortaya koyarak insanların zihinlerine dünyanın yok olup gideceği gerçeğini yerleştirir. Bu konuyla ilgili âyetlerde yer alan teşbîhler gökyüzü ve yeryüzündeki dağlarla ilgili olarak iki yönlüdür.

(1) Kıyâmet koparken gökler

Kıyâmetin nasıl gerçekleşeceğini teşbîhle anlatıldığı âyetlerden göklerle ilgili olanlar, nüzûl sıralamasına göre Enbiyâ (21/104), Meâric (70/8), Nebe’ (78/19) ve Rahman (55/37)

¹⁷ en-Nâziât 79/42–46.

¹⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 517.

¹⁹ el-A'râf 7/187.

²⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 489.

sûrelerindeki dört âyette karşımıza çıkmaktadır. Nebe' sûresindeki âyet dışındakiler *el-Cümân*'da ele alınmıştır.

Bu âyetlerden Enbiyâ sûresinin 104. âyetinde kıyâmetten, o gün inananların ve inmayanların durumlarının nasıl olacağından bahsedilirken; o günün dehşetinin ifade edilmesinde teşbîhle anlatım kullanılarak şöyle buyrulur:

﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾

“O Gün gökleri sayfaları dürer gibi düreceğiz; (ve) âlemi ilk kez nasıl yarattıysak onu yeniden öyle yaratacağız; gerçekleştirilmesini kendi üzerimize aldığımız bir sözdür bu; şüphesiz, Biz (her şeyi) yapabilecek güçteyiz.”²¹

Âyetteki ﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾ ifadesinde teşbîh-i mürsel mufassal vardır. Yani, gökleri kitaplarda bulunan sayfaları katlar gibi katlanız, demektir.²² Sonrasındaki, yeniden yaratılışın temellendirildiği “كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ” ifadesinde de edat-ı teşbîhin zikri ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

İbn Nâkıyâ, konuyu işleyişine “السِّجِلِّ” lafzının anlamlarını vermekle başlayarak, kelimenin kitapta bulunan sayfa, İbn Abbas'tan rivâyetle kendisinde bulunan yazı üzerine katlanan sayfa, anlamına geldiğini ifade eder. Bu lafza melek anlamının da verildiğine dair bir rivayeti naklettikten sonra, âyetle ilgili kıraat farklılıklarını ifade ederek, lafzın “السِّجِلِّ” şeklinde “ج”in sükûnuyla da okunduğunu belirtir. Âyetin, Hamza b. Habîb, Kısâî ve Âsım'ın Hafs rivayetine göre “كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ” şeklinde, diğerlerinin ise “كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكِتَابِ” şeklinde okuduğunu belirtir. Âyetin, kitap sayfalarının katlanmasından sonra, sayfalarda yazılanlarla amel edilmesi için yeniden açılması gibi; insanların yaptıklarının karşılıklarını görmeleri için, kıyâmetle kâinâtın yok edilmesinden sonra varlığın iâde edilmesi ile yaratılışın yenileneceği manasını taşıdığını ifade eden İbn Nâkıyâ, şiirlerden katlama kavramı kullanılanlara yer verdikten sonra bunlar ile âyet arasındaki belâgat farkını vurgulayarak, hiçbir şiirdeki teşbîhin Kur'ân âyetlerinin güzelliğine ulaşamayacağı ifade eder ve bu şekilde konuyu işleyişini sonlandırır.²³

Kıyâmetin kopuşu esnasında göklerin farklı bir hale geleceğinin ifade edildiği diğer âyet de Rahman sûresinin 37. âyetidir:

²¹ el-Enbiyâ 21/104.

²² es-Sâbüni, a.g.e., c. II, s. 278.

²³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 174–177.

﴿ فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴾

“Gök parça parça yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman”²⁴ buyrulan âyetteki “فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ” ifadesinde, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

Âyeti incelemeye lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “انشَقَّتْ” kelimesinin, “Bir arada bulunan şeyin şiddetle ayrılması”, anlamına geldiğini ifade ederek, âyette tanımlanan durumu, “Gök paramparça olur ve sonra gül gibi kıpkırmızı bir hal alır en sonunda da kızgın yağlar gibi akar,” şeklinde açıklar. Burada “gül” lafzının yer almasını da, gülün yaz ve kış mevsiminde renginin değişmesine bağlayarak âyeti, “Kıyâmetin dehşetinden göklerin rengi değişir” şeklinde açıklayarak, bu anlamı vermesine Meâric sûresinin ﴿ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴾ şeklindeki 8. âyetini²⁵ delil gösterir.²⁶ Âyette, vech-i şebihin hazf edilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁷

el-Cümân'da işlenmemekle birlikte konu Nebe' sûresinin 19. âyetinde de teşbîhli anlatım kullanılarak ifade edilir. Kıyâmetin belirlenen vakitte ve kesinlikle gerçekleşeceğinden bahisle başlayan kıyâmet ile ilgili âyetlerde, kıyâmetin koptuğu anla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ إِنَّ يَوْمَ الْفُصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴾ ﴿ يَوْمَ يَنْفُخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴾ ﴿ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴾ ﴿ وَسِيرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴾

“Gerçek şu ki, (doğru ile yanlış arasında) Ayrım Günü'nün belirlenmiş bir vakti vardır:”
“(yeniden dirilme) sûru(nun) üflendiği ve hepinizin kalabalıklar halinde ortaya çıkacağınız gün;”
“göklerin açıldığı ve (kanatları açık) kapılar haline geldiği gün;” “ve dağların bir serapmış gibi kaybolup gittiği (gün).”²⁸

Âyetteki “فَكَانَتْ أَبْوَابًا” ifadesinde, edat ve vech-i şebihin hazf edilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır.²⁹

(2) Kıyâmet koparken yeryüzü/dağlar

Kıyâmetin nasıl gerçekleşeceğinin teşbîhle anlatıldığı âyetlerden yeryüzü/dağlarla ilgili olanlar, nüzûl sıralamasına göre Kâria' (101/5), Neml (27/88), Meâric (70/9) ve Nebe'

²⁴ er-Rahmân 55/37.

²⁵ el-Meâric 70/8: “(Bu hesap,) göğün erimiş madene benzeyeceği Gün (vuku bulacak).”

²⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 328.

²⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 448.

²⁸ en-Nebe' 78/17-20.

²⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 511.

(78/20) sûrelerindeki dört âyette karşımıza çıkmaktadır. Nebe' sûresindeki âyet dışındaki âyetlerin *el-Cümân*'da ele alındığı görülür.

el-Cümân'da konu Neml sûresindeki ikinci teşbih olarak 88. âyet çerçevesinde işlenir. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي لَدَيْ أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴾

“*Ve o kadar yerinden oynatılmaz sandığınız dağların, (o gün) bulutlar gibi geçip gittiğini görürsün: her şeyi şaşmaz bir düzene bağlayan Allah'ın işidir bu! İşin doğrusu, O edipylediğiniz her şeyden haberdardır!*”³⁰

Âyette dağlar hakkında buyrulan ﴿ وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ﴾ bölümünde, edât-ı teşbih ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbih-i belîğ vardır. Yani, dağlar, bulutların süratle geçmesi gibi geçer, demektir.³¹

İbn Nâkiyâ âyetin anlamını, kıyâmet gününün dehşetinden dağların, Allah'ın emrinin apaçık zuhur etmesiyle yerlerinden kaymaları ve kendilerinde sabitlik ve karar kalmaması şeklinde açıklar ve bunun bize Sûr'a üfürüldüğü zaman kıyâmetin çok şiddetli gerçekleşeceğini ve ölümlerin kabirlerinden kaldırılışını haber verdiğini ifade eder.³²

Âyetin, Kâri'a sûresinin ﴿ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ﴾ âyeti³³ ile bağlantılı olduğunu ifade ederek, dağların bulutlar gibi süratle geçmesi ve yün topakları gibi dağılması ifadelerinin her birinin, dağlardaki mevcut kararlılık ve sübûtun yok oluşunu ifade ettiğini söyler. Kıyâmet gününde dağların parçalanarak kum yığını haline geleceğinin ifade edildiği bir başka âyet olan Müzzemmil sûresinin

﴿ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيرًا مَّهِيلًا ﴾

“*Yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve (parçalanarak) savrulan bir kum yığını haline geleceği o Gün!*”³⁴ şeklindeki 14. âyetine yer vererek konunun buradaki işlenişini bitirir.³⁵ Zikredilen âyetin “*وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ*” bölümünde teşbih-i mürsel mücmel vardır.³⁶

³⁰ en-Neml 27/88.

³¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 422.

³² İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 160.

³³ el-Kâri'a 101/5.

³⁴ el-Müzzemmil 73/14.

³⁵ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 160–162.

³⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 596.

Kıyâmetin kopuşu esnasında yeryüzünde gerçekleşecek olan dehşetli sahnelerden bahsedilen diğer sûre de Meâric sûresidir. Sürenin ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ﴾ ve ﴿يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ﴾ âyetlerinde, vech-i şebihin hazf edilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.³⁷

İbn Nâkıyâ konuyu Meâric sûresinin

﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا﴾ ﴿وَتَرَاهُ قَرِيبًا﴾ ﴿يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ﴾ ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ﴾

“Bak, insanlar o hesaba uzak bir şey olarak bakıyorlar,” “Ama Biz onu yakın görüyoruz!” “(Bu hesap,) göğün erimiş madene benzeyeceği gün (vuku bulacak),” “Ve dağların yün topakları gibi olacağı” “Ve hiç kimsenin arkadaşını(n durmunu) sormayacağı.”³⁸ şeklindeki 8–9. âyetleri etrafında ele alarak, âyetlerin te’vîlinde iki vecih olduğunu ifade ettikten sonra, ilk vecihle ilgili olarak konunun ilk defa işlendiği Neml sûresine atıfta bulunarak Meâric sûresindeki âyetleri ikinci vecih çerçevesinde işler.³⁹

İbn Nâkıyâ’nın ifade ettiğine göre ilk vecih kıyâmetin dehşetinden dağların buldukları yerden ayrılarak hareket etmesi ikinci vecih ise dağların yün topaklarını andıracak şekilde paramparça olmasıdır.⁴⁰ Âyetteki ifadelerle kastedilenin, Allahü Teâlâ’nın haşyetinden ve gerçekleşen kıyâmetin dehşetinden Allah’ın azametini bir boyun eğme ve O’nun kudretine itaat etme olarak dağların paramparça olması olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, konunun A’râf sûresinin 143.⁴¹, Müzzemmil sûresinin 14.⁴² ve Fecr sûresinin 21.⁴³ âyetleri ile bağlantılı olduğunu ifade eder.⁴⁴

el-Cümân’da ele alınmamakla birlikte konunun geçtiği diğer yer de Nebe’ sûresinin 20. âyetidir. ﴿وَسِيرَتِ الْجِبَالِ فَكَانَتْ سَرَابًا﴾: “Ve dağların bir serapmış gibi kaybolup gittiği (gün).”⁴⁵ buyrulan âyetteki ﴿فَكَانَتْ سَرَابًا﴾ ifadesinde, edat ve vech-i şebihin hazf edilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır.

c. Kıyâmetin kopuşu esnasında insanların durumu

³⁷ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 448.

³⁸ el-Meâric 70/6–10.

³⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 367.

⁴⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 367.

⁴¹ el-A’râf 7/143: “Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti.”

⁴² el-Müzzemmil 73/14: “Yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve (parçalanarak) savrulan bir kum yığını haline geleceği o Gün!”

⁴³ el-Fecr 89/21: “Peki, (Hesap Günü nasıl davranacaksınız) yeryüzü ard arda sarsılıp paramparça olduğunda!”

⁴⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 368.

⁴⁵ en-Nebe’ 78/20.

Kiyâmetten bahsedilen âyetlerde, onun dehşetini ifade etmek üzere kiyâmetin gerçekleşmesine şahit olan insanların halleri tasvir edilerek yaşayacakları korku ve dehşet Hac ve İbrahim sûrelerinde beliğ bir şekilde ifade edilir. Her iki âyete de *el-Cümân*'da yer verilmediği görülür. Hac sûresinin 2. âyetinde şöyle buyrulur:

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴾ ﴿ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴾

“Ey İnsanlar! Rabbinize karşı sorumluluk bilinci taşıyın; çünkü kiyâmet saatinin sarsıntısı, gerçekten korkunç olacak!” “O (saate) ulaştığınız gün, emziren her kadın emzirdiği çocuğu unuttur gider; her gebe kadın (vaktinden önce) yükünü bırakır ve insanlar sarhoş olmadıkları halde sana sarhoşlarmış gibi gözükürler; ama yine de, Allah'ın azabı(nı) gördükleri zaman duyacakları dehşet çok daha) zorlu olacaktır.”⁴⁶

Buradaki ﴿ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ ﴾ ifadesi lafzen, “İnsanları sarhoş göreceksin”, yani, sarhoşmuşçasına ne yapacağını bilmez davranışlar içinde göreceksin,⁴⁷ anlamındadır. Söz konusu ifadede teşbîh-i beliğ müekked vardır. Yani, korkularının şiddetinden sarhoş gibidirler, demektir. Edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedilmiştir.⁴⁸

İbrahim sûresinin 43. âyetinde ise, Allah'a, Âhîret Günü'ne ve hesaba inanmayanların, o gün, başlarına geldiğinde yaşayacakları şaşkınlık ve korku şöyle ifade edilir:

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخَّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴾ ﴿ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنَدْتُهُمْ هَوَاءً ﴾

“Sakin, Allah'ı zalimlerin yapıp-ettiği şeylerden habersiz sanma; O sadece, onlara, gözlerin dehşetle bakakalacağı güne kadar zaman tanımaktadır.” “O gün onlar, başları (bir medet ararcasına) yukarı kalkık, bakışları kendi hallerini göremeyecek kadar çarpılmış ve kalpleri bomboş havadır, oradan oraya koşuşup dururlar.”⁴⁹ Âyette, edât-ı teşbîh ve vech-i şebelin hazfedilmesiyle teşbîh-i beliğ vardır. Yani, onların kalpleri kendisindeki her şeyin boşalması sebebiyle hava gibidir, demektir.⁵⁰

3. Haşr

⁴⁶ el-Hac 22/1-2.

⁴⁷ Esed, a.g.e., s. 667, not: 1.

⁴⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 284.

⁴⁹ İbrâhim 14/42-43.

⁵⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 103.

Âhîret inancının yerleştirilmesinde ifade edilen diğer konu da yeniden diriliştir. Haşr âyetlerde, mahiyetinin dünyada olup bitenlerden hareketle anlatılması ve gerçekleşmesinin keyfiyeti/insanların kabirlerinden çıkarılırkenki durumları şeklinde iki yönlü olarak ifade edilir.

a Mahiyeti

Konu A'râf ve Kâf sûrelerinde benzer tarzda ifade edilir. Kâf sûresinin 9–11. âyetlerinde toprağın yağmurla hayat bulmasından sonra, ondan bitkilerin çıkarılmasından bahsedilen âyetlerde haşrin de buna benzer şekilde gerçekleşeceği ifade edilerek şöyle buyrulur:

﴿ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جِبْتًا وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴾ ﴿ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴾ ﴿ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴾

“Biz gökten bereketli bir su indiririz ve onunla bahçelerin yeşerip büyümesini sağlarız, ve ekin tarlalarının,” “Ve salkım salkım meyveleriyle uzun hurma ağaçlarının,” “İnsanlara tahsis edilmiş rızık olarak; ve bun(lar)la ölü toprağa hayat veririz; işte (insanın) ölümden (sonra) yeniden vücuda gelmesi de böyle (olacak)tır.”⁵¹

Âyette yer alan ﴿ كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴾ ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Ölülerin yeniden diriltilmesi ölü topraktan bitkilerin çıkmasına benzetilmiştir.⁵² Konu, A'râf sûresinin 57. âyetinde ise benzer ifadelerle şu şekilde yer almaktadır:

﴿ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَتِ سَحَابًا ثَقَالًا سُفِّتَ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾

“Yaklaşan rahmetinin önünde müjdecî olarak rüzgârları gönderen O'dur; yağmur yüklü bulutlar toplandıklarında, onları çorak bölgeye doğru sürükleyip bu yolla su indirelim ve böylece her türlü ürünün yeşerip boy vermesini sağlayalım diye. Ölüleri de işte böyle dirilteceğiz; belki düşünür ders alırsınız.”⁵³

Bu âyette Allahü Teâlâ, yerden bitkileri çıkardığımız gibi ölüleri kabirlerinden çıkarırız, demektedir. Kâf sûresindeki âyetlere benzer şekilde burada da, âyette yer alan ﴿ كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴾ ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Edat zikredilip, vech-i şebeh zikredilmemiştir.⁵⁴

Konu *el-Cümân*'da A'râf sûresinin 57. âyeti çerçevesinde ele alınır. İbn Nâkiyâ, âyetteki teşbîhin, haşrin, kupkuru olması sebebiyle ölü diye nitelendirilen toprağın kendisine gön-

⁵¹ Kâf 50/9–11.

⁵² es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 249.

⁵³ el-A'râf 7/57.

⁵⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 454.

derilen yağmurla yeniden dirilişi ile bitkiler ve meyveler vermesi olayıyla yeryüzünün dirilişi gibi olacağını ve âyetin bu şekilde toprağa karışıp gittikten sonra ölümlerin yeniden diriltilmesinin delili olarak bu manayı zihinlere yaklaştırdığını ifade ederek Fâtır sûresinin

﴿ وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاہُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِہَا كَذَٰلِكَ النُّشُورُ ﴾

“*Ve (hatırlayın) bulutları yükseltmek için rüzgârları gönderen Allah'tır; sonra Biz onları çorak beldelere sürükler ve cansız toprağa hayat veriniz; yeniden dirilme de işte böyle olacaktır.*”⁵⁵ şeklindeki 9. âyetine yer vererek, âyette geçen “النُّشُورُ” lafzıyla kastedilenin de yeniden diriliş olduğunu ifade eder.⁵⁶ Sonrasında Rûm sûresinin

﴿ فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِہَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾

“*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak ki, nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor?! Şüphesiz yok ki O, ölümleri de diriltecektir, O her şeye kâdirdir.*”⁵⁷ şeklindeki 50. âyetine yer vererek âyette geçen “رَحْمَتِ اللَّهِ” lafzıyla kastedilenin yağmur olduğunu ifade eder.⁵⁸

Benzer teşbihin Zuhruf sûresinin

﴿ وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلَدًا مَّيِّتًا كَذَٰلِكَ نُخْرِجُونَ ﴾

“*O'dur gökten gerekli miktarda suyu tekrar tekrar indiren. İşte, Biz nasıl onunla ölü toprağa hayat veriyorsak, siz de böyle öldükten sonra yeniden sahneye çıkarılacaksınız.*”⁵⁹ şeklindeki 11. âyetinde de yer aldığını ifade eden İbn Nâkıyâ, teşbîh yönünün, hem ölümlerin yeniden diriltilmesi hem de topraktan bitkilerin çıkarılmasının Allah'ın kudretinin eseri ve sonucu olması noktasında eşit olduğunu, topraktan bitkileri yeşertmeye kâdir olanın ölümleri de diriltmeye aynı şekilde kâdir olacağını kabulünün aklın gereği olduğunu ifade eder.⁶⁰ Allah'ın bu âyetleri yeniden dirilişi inkâr eden kimselere, haşrin gerçekleşmesi konusunda ilk yaratılışı

⁵⁵ Fâtır 35/9.

⁵⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 84–85.

⁵⁷ er-Rûm 30/50.

⁵⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 43.

⁵⁹ ez-Zuhruf 43/11.

⁶⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 47.

*racağı günde (vuku bulacaktır).*⁶⁶ Sûredeki ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾ şeklindeki 5. âyette, edât-ı teşbihin zikri ve vech-i şebihin hafzedilmesi sebebiyle teşbih-i mürsel mücmel vardır. Yani, zayıflık ve alçaklık/zilletle, çokluk ve yayılma konusunda ateş etrafında bilinçsizce uçuşan pervaneler gibidirler, demektir.⁶⁷

Yeniden dirilişin nasıl gerçekleşeceği ve insanların o andaki hâli konusunun ifade edildiği diğer âyetler de Meâric sûresinde yer alır:

﴿فَذَرَّهُمْ يُخَوِّضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ﴾ ﴿يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَانَهُمْ إِلَىٰ نُصْبٍ يُوفِضُونَ﴾ ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ﴾

*“O halde, bırak onları, kendilerine vaad edilen Hesap Günü ile karşılaşınca kadar boş konuşmalarla oyalansınlar ve oynayıp dursunlar” “Ki o gün bir hedefe doğru yarışıyorlarmış gibi mezarlarından aceleyle fırlarlar.” “Gözleri düşmüş, zillete düşmüş bir vaziyette: İşte onlara defalarca haber verilen gün.”*⁶⁸

Âyetteki ﴿كَانَهُمْ إِلَىٰ نُصْبٍ يُوفِضُونَ﴾ ifadesinde teşbih-i mürsel mücmel vardır.⁶⁹ Açıklamalarına, âyetteki lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “نُصْبٍ” lafzının, Mâide sûresinin 3. âyetinde geçen ﴿وَمَا ذُبِحَ عَلَىٰ النَّصْبِ﴾ şeklindeki ifade ile aynı manada, kendilerinin sahip olduğu putlara doğru anlamına geldiğini ve ﴿يُوفِضُونَ﴾ lafzının da, süratle koşmak manasında olduğunu ifade ederek, âyetin belâgat ve icazın muhteşemliğine işaret eder. Âyetteki teşbihi, “Sûra üfürüldüğü zaman insanların kabirlerinden aceleyle çıkarılmaları, özel günlerde putperest müşriklerin putları için kurban kesecekleri zamanki acele ve telaşlarına, işini ilk önce yapmak için birbirleriyle yarışircasına koşuşturmalarına benzetilmiştir”⁷⁰ şeklinde açıklar.

4. Cennet

Âhiret inancının yerleştirilmesinde ortaya konan diğer konu, dünyada yapılanların bir sonucu olarak görülecek karşılık; inananlar için cennet, inkâr edenler için ise cehennem hazırladığı konusudur. Konunun inananlarla ilgili tarafı, cennetin güzelliğinin, ferahlatıcılığının ve mahza huzur ortamı olduğunun ifade edilmesi üzerine ondaki eşsiz güzellikteki nimetlerin anlatılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nimetlerden teşbih sanatı kullanılarak ifade edi-

⁶⁶ el-Kâri'a 101/3-5.

⁶⁷ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 596.

⁶⁸ el-Meâric 70/42-44.

⁶⁹ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 448.

⁷⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 370-371.

lenler ise, cennetin misk kokulu içecekleri, pırlanta gibi parlayan kadehleri ve orada inananların sahip olacağı gençlik ve eşsiz güzellikteki eşlerdir. Hakkında en fazla teşbîh yapılan konu ise, cennet hanımlarının güzelliği konusu olarak karşımızda durmaktadır.

a. Cennet içecekleri

Bizim kavrayış alanımızın ötesinde bulunduğundan, Bilen'in bildirmesi olmaksızın kendisi hakkında bilgi sahibi olamayacağımız Cennet ve içinde inananlar için hazırlanmış olan nimetler/güzelliklerle ilgili tasvirlerin yer aldığı âyetler içinde, cennet içeceklerini teşbîh sanatı kullanarak ifade edenler Mutaffifin ve İnsan sûresinde bulunur. Konu *el-Cümân*'da İnsan sûresinin, 15–16. âyetleri çerçevesinde işlenir. Bu âyetlerde şöyle buyrulur:

﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَةٍ مِّنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا﴾ ﴿قَوَارِيرٌ مِّنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا﴾ ﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا﴾ ﴿عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسِيلًا﴾

“Onlar, gümüş gibi parlak ve kristal gibi şeffaf kadehlerle karşılanacaklar” “kristale benzeyen ama gümüşten- ve hacimlerini yalnız kendileri tesbit edecek.”⁷¹

İbn Nâkıyâ âyetteki teşbîhin, teşbîh edatı kullanılmaksızın yapıldığına işaret ederek, teşbîh ifadesini, *“Saflık, şeffaflık ve incelikte kristal; parlaklıkta gümüş gibi olan kadehler”* şeklinde açıklar.⁷² Teşbîh yapılırken, teşbîh edatının hazfedilmesinin, müşebbehin vasıflarında mübalağa için yapıldığını ifade eden İbn Nâkıyâ, konuyla ilgili birkaç örnek vererek, bu kullanımın Arap lisanında bulunduğunu belirtir.⁷³

İbn Nâkıyâ, konuyu açıklamasını, Cennet sularının hoş kokulu olduğundan bahsedilen Mutaffifin sûresinin,

﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَّخْتومٍ﴾ ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلَيْتِنَافِسِ الْمَتِنَافِسُونَ﴾ ﴿وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ﴾ ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ﴾

“Onlara (Allah'ın) mührü ile damgalanmış halis bir içki verilecek,” “misk kokusu saçarak akan. Öyleyse, değerli şeylere ulaşmak için can atanlar bu cennet içeceğini hedeflesinler,” “çünkü o, Allah'a yakınlaşanların içecekleri bir (nimetin) kaynağı olarak en yüce (madde)lerden oluşmuştur.”⁷⁴ şeklindeki 25-28. âyetlerinde geçen ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ﴾ ifadesinde de benzer bir

⁷¹ el-İnsan 76/15–16.

⁷² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 382.

⁷³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 383.

⁷⁴ el-Mutaffifin 83/25–28.

teşbihin bulunduğunu ifade ederek sürdürür.⁷⁵ Âyetteki ﴿حَتَامُهُ مِسْكٌ﴾ ifadesinde, edat ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle teşbih-i belîğ vardır. Yani, güzel koku ve hoşlukta misk gibidir, demektir.⁷⁶

İbn Nâkıyâ, âyette geçen “حَتَامٌ” lafzının, mühürlemek değil âkibet, son, sonuç anlamına geldiğini ifade ederek, bu görüşünün, Muhammed sûresinin 15.,⁷⁷ Vâkı‘a sûresinin 17–18.,⁷⁸ Saffât sûresinin 45–46.⁷⁹ ve İnsan sûresinin 17 âyetinde⁸⁰ bulunan ifadelerin her birindeki, cennetteki içeceklerin içene çok lezzet vereceği şeklindeki beyanın bir neticesi olduğunu ifade eder.⁸¹

İbn Nâkıyâ daha sonra “قَوَارِيرٌ” lafzının şeffaflık anlamına geldiği görüşünü teyit etmek üzere Hz. Süleyman kıssasının anlatıldığı Neml sûresinin, “Az sonra ona: “Girin bu saraya!” denildi. Fakat sarayı görünce, (önünde) engin-duru bir su var sandı ve eteğini yukarı çekti. (Süleyman:) “Bu, zemini camla döşenmiş bir saraydır!” dedi. (Sebe Melikesi:) “Rabbim!” dedi, “Senden başkasına kulluk etmekle ben kendime yazık etmişim; fakat (şimdi) Süleyman’la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah’a yürekten boyun eğiyorum!” şeklindeki 44. âyetini⁸² delil gösterir.⁸³ Bu âyette, zeminin şeffaflığı “قَوَارِيرٌ” lafzıyla ifade edilmiştir.

İbn Nâkıyâ, bu açıklamalarının ardından, Arapların nazarında içeceklerden şarabın önemli olduğunu belirtir ve âyetlerdeki cennet içecekleriyle ilgili beyanın onların bu muhayyilelerine hitap ederek, onlara “Cennette şu sevdiğiniz şaraptan daha tatlı daha lezzetli öyle nehirler, öyle pınarlar var ki” mesajının verildiğini ifade ederek Kur’ân’da cennet içeceklerinin anlatıldığı âyetlere atıflar yaparak, Cennet içeceklerinin özelliklerini açıklar. Konuyu açıklarken atıfta bulunduğu âyetler sırasıyla, Saffât sûresinin, ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُتْرَفُونَ﴾⁸⁴ şeklindeki

⁷⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 384.

⁷⁶ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 535.

⁷⁷ Muhammed 47/15: “İçene lezzet veren şaraptan ırmaklar”

⁷⁸ el-Vâkı‘a 56/17-18: “...tertemiz kaynakların suyundan doldurulmuş, kâseler, ibrikler ve fincanlarla...”

⁷⁹ es-Saffât 37/45-46: “Aralarında dupduru pınarlardan (içeceklerle doldurulmuş) bir kâse dolaştırılacak” “berrak ve içenlere tat veren (bir içecek)”

⁸⁰ el-İnsan 76/17: “zencefilele tatlandırılmış”

⁸¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 385.

⁸² en-Neml 27/44: ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

⁸³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 386.

⁸⁴ es-Saffât 37/47: “Sarhoşluk vermeyen ve aklın dengesini bozmayan.”

47., Mutaffifin sûresinin, ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ﴾ ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾⁸⁵ şeklindeki 25–26., İnsan sûresinin, ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا﴾⁸⁶ şeklindeki 5., ve aynı sûrenin, ﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا﴾⁸⁷ şeklindeki 17. âyeti ile, Tûr sûresinin, ﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ﴾⁸⁸ şeklindeki 23. ve Saffât sûresinin, ﴿يَتَنَزَّعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْنِيهِ﴾⁸⁹ şeklindeki 45. âyetleridir.⁹⁰

b. Cennet hanımlarının güzelliği

Allah'ın rızasını ve dünya imtihanını kazanmış olarak âhîret hayatına geçen bahtiyar insanların, cennette kendileriyle birlikte olacak genç, güzel ve kusursuz eşlerinden bahsedilen âyetler arasında; Saffât (37/49), Tûr (52/24), Rahman (55/58), Vâkı'a (56/22–24) ve İnsan (76/19) sûrelerindeki âyetlerde teşbîh sanatının kullanıldığı görülür. *el-Cümân*'da konu, öncelikle Saffât sûresinin, kadının gençlik ve güzelliğini ifade etmek üzere Arapların yaygın olarak kullandığı bir deyimle teşbîh ile yer verilmiş olan ﴿كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ﴾ ﴿وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ﴾⁹¹ “*Ve yanlarında yumuşak bakışlı, güzel gözlü eşler olacak,*” “*gizlenmiş (deve kuşu) yumurtaları gibi (kusursuz) eşler.*”⁹² şeklindeki âyetleri çerçevesinde ele alınır.

Âyette yer alan “كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ” ifadesinde, kendisinden vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.⁹³ Âyetteki “saklanmış deve kuşu yumurtası gibi” ifadesi, Arapların kadınları, teninin beyazlığında saklanmış deve kuşu yumurtası diye isimlendirmesi ve ona teşbîhi kullanımındandır.⁹⁴

İbn Nâkıyâ, âyeti, “Allahü Teâlâ, cennet halkının kadınlarını, gözlerinin çok güzel olmasıyla beraber, kendilerini fitratlarındaki iffet ve hayâ duygusu dışında zorlayan bir sebep olmadığı halde bakışlarını kendi eşlerinden başkasına yöneltmeyerek kısımlarıyla vasıflandırdıktan sonra onları, bu (iffet ve hayâ) vasıflarını te'kid ederek “saklanmış yumurta”ya benzetti

⁸⁵ el-Mutaffifin 83/25-26: “Onlara (Allah'ın) mührü ile damgalanmış hâlis bir içki verilecek,” “misk kokusu saçarak akan. Öyleyse, değerli şeylere ulaşmak için can atanlar bu cennet içeceğini hedeflesinler.”

⁸⁶ el-İnsan 76/5: “(Hâlbuki) gerçek erdem sahipleri, hoş kokulu çiçekler ile tatlandırılmış bir fincandan içecekler.”

⁸⁷ el-İnsan 76/17: “Ve (cennette) kendilerine zencefille tatlandırılmış bir fincan içecek verilecek.”

⁸⁸ et-Tûr 52/23: “Orada, (cennette), birbirlerine, boş konuşturmayan ve günaha sokmayan kâseler uzatacaklar.”

⁸⁹ es-Saffât 37/45: “Aralarında dupduru pınarlardan (içeceklerle doldurulmuş) bir kâse dolaştırılacak”

⁹⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 412.

⁹¹ es-Saffât 37/48–49.

⁹² es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 35.

⁹³ ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, I-IV, c. IV, 3. bs., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 42.

ve böylece onların örtünme, korunma ve cazibelerini gizleme konusundaki durumlarını bize haber vererek, yumurtanın saklanmış olma sıfatını onların bu özelliklerine delil kıldı.” şeklinde açıklayarak tefsirlerde de yumurta benzetmesinin, kadınların güzellik, saflık ve parlaklığını ifade etmek üzere geldiğini belirtir.⁹⁴

Cennet hanımlarının güzelliği konusunun geçtiği diğer yer, Rahman sûresinin Cennet ve onun nimetlerinden bahsedilirken, orada mü'minlere eş olarak verilecek güzellerin konu edildiği ﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾ (Onlar, yâkut ve mercan gibidirler).⁹⁵ şeklindeki 58. âyetidir.

Âyette, teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Açıklamalarına, âyettedeki teşbîhin anlamının “Onlar, saflık ve güzellikte yakut gibidirler” olduğunu ifade ederek başlayan İbn Nâkiyâ, sonrasında âyet lafızlarını ele alır. Öncelikle mercan lafzını açıklayarak, onun incinin küçüğü olduğunu söyleyenlerin bununla mercanın beyazını kastettiğini, ancak mercanın denizin derinliklerinden çıkarılan kırmızı renkli başka bir cins olduğunu ifade eder ve bu şekilde yakut ve mercanın kırmızı olmada ortak olduklarını belirtir.⁹⁶ Arapların hanımları güzellik konusunda yakuta benzettiklerini ifade eden İbn Nâkiyâ, onların lisanında Yâkûte, Lü'lüe ve Mercâne lafızlarının hanım ismi olarak da kullanıldığına işaret ederek, bu konuda şiirden örnekler verir.⁹⁷

Âyette ifade edilene paralel olarak, kadınların güzellik bakımından inciye, saflık-pürüzsüzlük bakımından da yakut ve mercana benzetilmesinin örneğinin Ubeydullah b. Abdullah İbn Tâhir'in⁹⁸ şiirinde bulunduğunu ifade eden İbn Nâkiyâ,

هي كالدرة المصونة حسنا في صفاء ياقوت والمرجان⁹⁹

“O güzellikte el değmemiş bir inci, saflıkta ise yakut ve mercan gibidir.”

şeklindeki şiiri naklettikten sonra, Arapların, “Yakute” ismini hanımlara vermesinin örneği olarak da, içinde kelime oyununun da yapıldığı şu şiire yer verir:

ياقوت ياقوت روجي روجي براح براح¹⁰⁰

“Yâkûte! Ey ruhumun gıdası! Elindeki şarap kadehiyle yürü!”

Konunun ifade edildiği diğer âyetler Vâkı'a sûresinde bulunur:

﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾ ﴿كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ﴾ ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

⁹⁴ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 242.

⁹⁵ er-Rahmân 55/58.

⁹⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 361.

⁹⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 362.

⁹⁸ el-Huzâ'î, Ubeydullah b. Abdullah b. Tâhir, (223–300/838–913). Künyesi Ebû Ahmed'dir. İbn-i Tâhir diye tanınır. Yönetici, edip ve şairdir. (Zirikli, *el-A'âm*, c. IV, s. 350.)

⁹⁹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 331.

¹⁰⁰ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 332.

“*Ve en güzel gözlü saf ve temiz eşler (yanlarında olacak)*” “*kabuklarının içinde saklı bulunan inciler gibi.*” “*(Hayatta iken) yaptıklarının bir ödülü (olacak bu).*”¹⁰¹

Âyetteki “*وَ حُورٌ عِينٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ*” ifadesinde, vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Yani, beyazlık ve saflıkta inci gibidirler, demektir.¹⁰²

İbn Nâkıyâ konuya “*حُورٌ عِينٌ*” lafızlarının kıraat farklılıklarıyla giriş yaptıktan sonra lafızları lügavî tahlile tabi tutar. “*حُورٌ*” beyazlığı çok belirgin ve göze çarpıcı olan, “*عِينٌ*” ise güzelliği ile birlikte büyük gözler anlamındadır, diyen İbn Nâkıyâ, “*كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ*” ifadesini ise sedefinden henüz çıkarılmış inci gibi demektir ve kullanılan şeylerin değişime uğramasının aksine zamanın geçmesiyle değişmeyen anlamına kinayedir, şeklinde açıklar.¹⁰³

İbn Nâkıyâ, konuyu işleyişinin sonunda, benzer teşbîhi bünyesinde farklı konumda bulduran Tûr sûresinin 24. ve İnsan sûresinin 19. âyetlerine yer verir.¹⁰⁴

Tûr sûresindeki bu teşbîh, cennet ve nimetlerinden bahsedilen âyetlerde inananlara hizmet edecek saf ve temiz hizmetçiler hakkındadır ve güzellikleri, saflık ve temizlikleri yönünden sedefinde saklı inciye benzetilerek şöyle buyrulur:

﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ﴾

“*Çevrelerinde de kendilerine mahsus, sedef içinde saklı inci gibi civanlar dolaşır (hizmet eder).*”¹⁰⁵ Âyetteki “*كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ*” ifadesinde, kendisinden vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.¹⁰⁶

İnsan sûresinin 19. âyetindeki teşbîh ise, Cennet hayatının muhteşem düzen ve güzelliğinden; içindeki tükenmez ve bozulmaz nimetlerinden biri olarak oraya gireceklerin sahip olacağı yaşlanmaya doğru gitmeyen gençlik nimetinden bahisle şu şekilde geçmektedir:

﴿ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنشُورًا ﴾

“*Ve onları ölümsüz gençler bekleyecek: gördüğün zaman saçılmış inciler sanacağın (gençler);*”¹⁰⁷ Âyetteki “*إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنشُورًا*” ifadesinde, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

Yani, saçılmış inciler gibidirler, demektir.¹⁰⁸

¹⁰¹ el-Vâkı‘a 56/22–24.

¹⁰² es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 316-317.

¹⁰³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 364.

¹⁰⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 369.

¹⁰⁵ et-Tûr 52/24.

¹⁰⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 270.

5. Cehennem

Allah'a iman, insan olmanın sorumluluğu ve Âhiret inancını yerleştirmede teşbihle anlatımın kullanıldığı diğer konu cehennemdir. Cehennemin konu edildiği âyetler, insanı oraya düşmeyi hak etmekten alıkoymak ve dünyadaki her düşünce ve hareketinden sorumlu olmasının ciddiyetini vurgulamak amacıyla yönelik olarak, orada yaşanılacak acıklı ve dayanılmaz derecede şiddetli azabın vurgulanması ve tasviri şeklinde karşımıza çıkar. Teşbih ifadeleriyle, cehennem konusunun işlendiği âyetler, cehennemin korkutuculuğu ve oraya girecek olanların karşılaşacağı azabın, oradakilere has yiyecek ve içecekler bağlamında tasviri şeklindedir.

a. Cehennemin mahiyeti

Cehennemin mahiyeti, nüzül sıralamasında otuz ikinci sûre olan Mürselât sûresindeki teşbihlerde ifade edilir. Mürselât sûresinde teşbih; mürsel mücmel, mufassal ve belîğ teşbih tarzlarında üç âyette karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, hakikâti yalanlayanların âhirette karşılaşacakları azaptan bahsedilen üç âyette ard arda gelir. İnançsızların, dünyada iken yalanladıkları ve karşılaşmayı hiç ummadıkları ölümden sonra diriliş, hesap ve cehennem; kalplerinde korku salmasıyla birlikte sığınacak başka da bir şey bulamamaları yönüyle üç katlı karanlık gölge diye ifade edildikten sonra karşılaşacakları azapla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ انطلقوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴾ ﴿ انطلقوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴾ ﴿ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴾ ﴿ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ ﴾ ﴿ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴾ ﴿ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴾

“Haydi, yalanlayıp durduğunuz şu (kıyâmete) doğru gidin bakalım!” “Üç katlı gölgeye doğru gidin,” “hiçbir (serinliği) olmayan ve ateşten korumayan (gölgeye),” “(yanan) kütükler gibi (ateşten) kıvılcımlar saçan,” “kızgın dev halatlar gibi!” “O gün vay haline hakikâti yalanlayanların!”¹⁰⁹ “إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ” âyetinde teşbih-i mürsel mücmel ve “كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ” âyetinde ise teşbih-i mürsel mufassal vardır.¹¹⁰

Açıklamalarına âyetteki lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “الْقَصْرُ” kelimesinin, saray anlamına geldiğini ve “الْقَصُورُ” kelimesinin tekili olduğunu ifade ederken; lafzın ağacın kalını anlamındaki “الْقَصْرَةُ” kelimesinin cem’i olduğunun da söylendiğini nakleder.¹¹¹ Bundan sonra, diğer âyeti açıklamaya geçen İbn Nâkıyâ, âyetin “كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ” şeklinde, “جمال”

¹⁰⁷ el-İnsan 76/19.

¹⁰⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 498.

¹⁰⁹ el-Mürselât 77/29-34.

¹¹⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 505.

¹¹¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 392.

diğer âyeti açıklamaya geçen İbn Nâkıyâ, âyetin “كَانَهُ جَمَالَاتٌ صُفْرًا” şeklinde, “جمال” kelimesinin cem’i olarak “ج”in kesriyle de okunduğunu, bu şekilde kelimenin cem’in cem’i olduğunu ifade ederek bu kıraatin İbn Kesir, Nâfi, Âsım’dan Ebû Bekir, Ebû Amr ve İbn Âmir’e ait olduğunu belirtir. “جمال” kelimesinin “ا” ve “ت” ile çoğul yapıldığına işaret eder.¹¹² “الشَّرْرُ” lafzının da, her yönü kuşatan büyük ateş parçası, anlamına geldiğini söyleyen İbn Nâkıyâ, kelimenin aslının “ortaya çıkmak” olduğunu ifade ederek ateş parçalarının/kıtalarının büyüklük açısından saraya ya da (daha sonraki açıklamalarında ifade ettiği üzere) kalın gövdeli ağaç kütüklerine benzetildiğini; daha sonra gelen “كَانَهُ جَمَالَاتٌ صُفْرًا” âyetiyle de büyüklük ve renk açısından bir benzetme yapıldığını ifade eder. Âyetteki “صُفْرًا” kelimesinin siyah anlamına geldiğini belirtir.¹¹³

İbn Nâkıyâ’nın, “Ateş kütlesi anlamındaki “الشَّرْرُ” lafzının teşbihinin, kâfirlerin kendilerini kuşatacak olan ateşten (cehennemden) korkularını te’kid, ateşin büyüklüğünü gösterme ve kâfirleri sonunda karşılaşacakları durum konusunda dehşete düşürme sebebiyle yapıldığı açıktır.” şeklindeki açıklamalarından, İbn Nâkıyâ’nın âyette ifade edilen sıfatların ateş-cehennem ile ilgili olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır; âyetlerdeki teşbihin cehennemle ilgili olduğu açık olmakla birlikte, Esed’in mealinde, Mürselât sûresinin 29. âyetinde geçen, kâfirlerin yalanladıkları hakikâtin kıyâmet olduğu şeklindeki parantez içi açıklaması, sûrenin başında yer alan

﴿لَا يَأْتِي يَوْمَ أُجِّلَتْ ﴿﴿ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿﴿ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ ﴿﴾﴾﴾

şeklindeki âyetlerde geçen “يَوْمَ الْفَصْلِ” ifadesinin, her zaman “kıyâmet günü”ne işaret etmek üzere kullanıldığı ve burada kronolojik olarak ilk defa geçtiği yer olarak aynı anlamı ifade ederek, yeniden dirildiğinde insanın kendisine ve geçmişteki eylem ve tavırlarının gerisindeki sebep ve saiklere mükemmel, kusursuz bir bakış açısı kazanacağını sık sık tekrarlayan Kur’ânî ifadeye telmih olduğunu¹¹⁴ ifade etmesi ile tutarlılık arz eder. Ancak, sûrede tekrarlanan وَيَلِّ

يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ âyetinde ifade edilen “gün”ün, klâsik tefsir kaynaklarımızda, özellikle de İbn Abbas’ın tefsirinde kıyâmet günü şeklinde açıklanması, incelememize konu olan âyetlerde (Mürselât 77/29–34) ifade edilen kâfirlerin yalanladığı hakikâtin, kıyâmet günü hakikâti olduğunu zorunlu kılmaz; aksine, sûrenin devamında, mü’minlerin âhirette ulaşacakları cennet ve nimetlerin söz konusu edilmesini ve Kur’ân’ın üslûbundaki çift yönlülük göz önünde bulundu-

¹¹² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 392.

¹¹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 393.

¹¹⁴ Esed, a.g.e., s. 1221.

bulduğunda burada bahsedilenin kâfirlerin karşılaşacakları azap/cehennem olduğu açıkça görülür. Klâsik tefsir kaynaklarımızda, incelediğimiz teşbîhin yer aldığı âyetlerin öncesinde gelen

﴿ انْطَلِقُوا إِلَى ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴾ ﴿ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴾ şeklindeki âyetlerde ifade edilen “gölge”den kastedilenin de “cehennemin dumanı”¹¹⁵ olduğu şeklindeki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda konu daha da açıklık kazanmaktadır.

b. Cehennemdeki karşılama

Cehennemle ilgili tasvirlerde teşbîhle anlatımın kullanıldığı diğer konunun, bu azabı hak edenlerin karşılaşacağı azap çeşitlerinden yiyeceğe ihtiyaç duyduklarında kendilerine verilecek olan iğrenç ve yemesi ayrı bir azap olan zakkum ve içeceğe ihtiyaç duyduklarında karşılıklarına çıkacak olan acı ve aşırı sıcak kaynar su olduğu görülür.

(1) Cehennem yiyeceği

İnkâr edenlerin cehennemde kendisinden başka bir şey bulamayacakları yiyecekten Saffât sûresinin 65. ve Duhân sûresinin 45–46. âyetlerinde teşbîhle bahsedilmektedir.

Saffât sûresinde Cennet ve onun güzelliklerinden bahsedildikten sonra cehennem ve onun korkutucu özelliklerinin konu edildiği âyetlerde, oraya girenlerin kendisinden başka bir yiyecek bulamayacağı zakkum/ölümcül meyve ağacından bahsedilen âyetlerde, o ağacın meyvesi çirkinlik ve tiksindiriciliği bakımından şöyle tanımlanır:

﴿ أَذْكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴾ ﴿ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴾ ﴿ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴾ ﴿ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ ﴾

“Böyle (bir cennet) mi daha iyi bir ağırlamadır, yoksa (cehennemin) zakkum/ölümcül meyve ağacı mı?” “Gerçek şu ki, biz o ağacı zalimler için bir sınama aracı yaptık,” “zira o, (cehennemin) yakıcı ateşinin ortasında büyüyen bir ağaçtır,” “meyvesi şeytanların kellesi gibi (tikindirici)dir.”¹¹⁶ Âyetteki “طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ” ifadesinde, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

Yani, korkunçluk ve çirkinlikte şeytanların başları gibidir, demektir.¹¹⁷

İbn Nâkıyâ, âyeti açıklamasına İbn Abbas’tan “Mekke halkı, çirkin görünüşlü bir dağ kendisine bakıldığındaki çirkin görüntüsü sebebiyle “şeytanların başları” diye isimlendirmişlerdi; aynı şekilde zakkum ağacının meyveleri de çirkin/tiksindirici görüntüsü sebebiyle ona ben-

¹¹⁵ et-Taberî, a.g.e., c. XXIII, s. 600, ayrıca bkz. el-Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, c. III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1980, s. 224; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 667.

¹¹⁶ es-Sâffât 37/62–65.

¹¹⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 41.

zetildi” şeklindeki rivâyetle başlar ve âyetin anlamını, Arapların her tiksindirici çirkin şeyi “Şeytan” diye isimlendirmeleri geleneğine hamletmenin caiz olduğunu, Arapların şeytan teşbihini korkutma yolu üzere yaptıklarını ifade eder.¹¹⁸

Cehennem ateşinin her şeyi yok edeceği gerçeğinden hareketle orada nasıl olup da bir ağacın var olabileceğini soranlardan hareketle konuyla ilgili kelâmî probleme de yer veren İbn Nâkiyâ, soruya cevap olarak İsrâ sûresinin

﴿وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا﴾

“Hani, sana ey Peygamber, “Rabbin (sınırsız kudret ve ilmiyle) insanları kuşatmıştır; bu sana gösterdiğimiz görüntü de, Kur’ân’da lânetlenen cehennem ağacı da insanlar için yalnızca bir sınama olacaktır. Şimdi (cehennemden bahsederek) insanlara korku veren bir uyarıda bulunuyoruz, ama (hakki inkâra niyetli oldukları sürece) bu (uyarı) onların sadece büyüklük taslayarak küstahça azgınlık ve taşkınlık yapmalarını artırıyor” demiştik.” şeklindeki 60. âyeti ile Saffât sûresinin ﴿فَإِنَّهُمْ لَأَكْلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ﴾ “*Ve zalimler ondan yemeye ve karınlarını onunla doldurmaya mahkûmdurlar.*” şeklindeki 66. âyeti ve Duhân sûresinin

﴿إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامُ النَّاسِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ﴾

“Gerçek şu ki, (öteki dünyada) ölümcül meyve/zakkum ağacı” “Günahkârların gıdası olacaktır.” “Tıpkı karın boşluğunda kaynayan sıvı kurşun gibi,” “Tıpkı kabaran yakıcı ümitsizlik gibi”¹¹⁹ şeklindeki 43–46. âyetlerine yer verir. Âyetteki “كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ” ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır.¹²⁰

İbn Nâkiyâ, âyette geçen “الزُّقُومِ” lafzını, yenildiğinde aşırı tiksinti veren her şeydir, şeklinde açıklar.¹²¹ “المُهْلُ” lafzının ise, ateşle eriyerek sıvılaşmış maden, anlamına geldiğini belirtir. “يَغْلِي فِي الْبُطُونِ” ifadesiyle inkâr edenlerin yiyeceklerin aşağılanmış olanlarıyla vasıflandırıldığını ifade eden İbn Nâkiyâ, bu ifadelendirme ile onların dünya hayatında faiz yemeleri ve İslam’a düşmanlık beslemeleri arasında bağlantı kurar. Konuyu işleyişini, “يَغْلِي” lafzının kıraat farklılık-

¹¹⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 286.

¹¹⁹ ed-Duhân 44/43–46.

¹²⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 179.

¹²¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 249.

larına değinerek tamamlayan yazar, lafzı, İbn Kesir, Abdullah b. Âmir ve Âsim'dan Hafs'ın "ي" ile "يُعَلِي" şeklinde, diğerlerinin ise, "ت" ile "تُعَلِي" şeklinde okuduğunu nakleder.¹²²

(2) Cehennem içeceği

Allah'ın gönderdiği hakikâti reddederek inkâr durumunda olan kimselerin, bu tercihinin bir neticesi olarak âhirette karşılaşacakları durum ve maruz kalacakları azaptan bahsedilen ayette onların susuzluktan yandıkları bir anda kendilerine su olarak verilecek içeceğin durumu Kehf sûresinin 29. âyetinde şöyle ifade edilmektedir:

﴿ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُغَاثُوا

بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿

"Ve de ki: '(Bu) Hakk, Rabbinizden (gelmiş)tir: Artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin.' Gerçek şu ki, Biz, (sunduğumuz hakikâti teperek kendi kendilerine) yazık edenler için dalga dalga yükselen alev katmanlarıyla onları çepeçevre kuşatacak bir ateş hazırladık; öyle ki, onlar su istediklerinde erimiş kurşunu andıran ve yüzlerini kavuran bir su verilecek onlara: ne korkunç bir içecektir o ve ne kötü bir duraktır orası!"¹²³

Âyetteki "بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ" ifadesinde teşbih vardır ve buradaki teşbih edât-ı teşbih ve vech-i şebihin zikredilmesi sebebiyle mürsel mufassal olarak isimlendirilir.¹²⁴

İbn Nâkiyâ "المُهْل" lafzını, rivâyetlere başvurarak, İbn Mes'ud'dan rivâyetle, sıvılaşıp kadar ateşte eritilen maden türündeki her şeydir; İbn Abbas'tan rivâyetle, yağın dibine çöken tortudur ve Said b. Cübeyr'den rivâyetle madenin sıcaklığı sona ermiş halidir şeklinde açıklar. "حَمِيم" lafzının da benzer manaya geldiğini ifade eden İbn Nâkiyâ, Muhammed sûresinin 15. âyetini bu kullanıma örnek gösterir.¹²⁵

﴿ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ

وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَعْفَرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿

"Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlara vaad edilmiş olan cennet örneği -(bir cennet ki) içinde zamanın bozmadığı sudan ırmaklar, tadı hiç değişmeyen süttan ırmaklar, içene lezzet veren şaraptan ırmaklar ve saf süzme baldan ırmaklar var ve içinde (yaptıkları güzel işlerin)

¹²² İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 250.

¹²³ el-Kehf 18/29.

¹²⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 195.

¹²⁵ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 158.

bütün meyvelerini ve Rablerinin mağfiretini tadabilme (imkânı) var: İşte bu (cennet), ateşi mesken edinenlerin ve bağırsaklarını parçalaması için yakıcı ümitsizlik sularını içmeye mahkûm edilenlerin (hak ettikleri karşılık) ile bir olur mu?¹²⁶ şeklindeki âyette geçen “يَشْوِي الْوُجُوهُ بِسُ” ifadesini, içilmeye başlandığında sıcaklığı sebebiyle yüzü kavuran/yakan anlamına geldiğini belirten İbn Nâkıyâ, suyun bu şekilde isimlendirilmesinde iki te’vîl bulunduğuna işaret ederek, ilk te’vîle göre burada kastedilenin mutlak su olduğunu ve ifadede içen kimsenin azabını arttıran bir vasıflandırma bulunduğunu; ikinci te’vîle göre ise ifadenin, İbrahim sûresinin 16. âyetinde yer alan “وَيُسْقَى مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ” şeklindeki tanımlamada olduğu gibi suyun ismine müsteâr kılınmasının da caiz olduğunu ifade eder.¹²⁷

Âyetteki “بِسُ الشَّرَابِ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا” ifadesiyle kastedilenin içeceğin zemmedilmesi olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, bu ifadenin inkâr edenlerin korkusunu ve cehennemden kaçınmayı te’kid ve onları bundan men’etmede mübalağa olarak geldiğini söyler.¹²⁸

B. Dünya

Kur’ân’da teşbîhli anlatımla dünyanın tanımlandığı âyetlerin iki yönlü olduğu görülür. Bunlardan ilki Allah’ın kudretinin göstergesi olarak dünya ve içindekiler, ikincisi ise fani olması bakımından dünyadır.

1. Allah’ın kudretinin eserlerinin sahnelendiği mekân olarak dünya

Kâinat ve içindekiler muhteşem birer sanat eseri olmaları, kendi kendilerine var olmalarının imkânsızlığı, bünyelerinde muhteşem bir düzen ve iç içe geçmiş pek çok sistemi bir arada bulundurmalarıyla kendilerini yaratana, O’nun sonsuz ilim ve kudretine şahitlik ederler. Bu şekilde Allah’ı anlatmasıyla kâinata ve onun içindeki varlıklara da âyet denilerek bu gerçeğe işaret edilmiştir. Kur’ân âyetleri gibi kâinat da kendisine bakan gözlere Allah’ı anlatmasıyla âyettir.

İnsanın bakışını bu gerçeğe yönelten, kâinata olup biten hâdiselerin Allah’ın kudreti eseri gerçekleştiğini ifade eden âyetlerden, bünyesinde teşbîh bulunanlar nüzûl sırasına göre Yâsin (36/39), Furkân (25/47), Şûrâ (42/32), Zuhuf (43/10), Nebe’ (78/6,7 ve 10) ve Rahman (55/24) sûrelerinde bulunur. Bunlardan Yâsin, Rahman ve Şûrâ sûrelerinde yer alan âyetler *el-Cümân*’da işlenmiş, diğerlerine yer verilmemiştir.

¹²⁶ Muhammed 47/15.

¹²⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 159.

¹²⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 173.

a. Gökyüzündeki işaretler

Kâinatta olup bitenlerin Allah'ın kudretinin işaretleri olduğu konusunun gökyüzü ile ilgili yönü, *el-Cümân*'da ilk olarak, Yâsîn sûresindeki âyetlerde, ay hakkında geçmektedir. Onun çeşitli evrelerden geçirildikten sonra hilâl şekline getirilmesi, teşbîh ile şöyle ifade edilir:

﴿ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴾ ﴿ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ

فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴾

“Ve ay(da da bir işaret vardır ki) Biz onu, kuru ve eğik bir hurma dalını andırır hale gelinceye kadar çeşitli safhalardan geçirdik.” “Ne güneş aya erişebilir, ne de gece gündüzü yok edebilir, çünkü hepsi uzayda (yasalarımız doğrultusunda) hareket ederler.”¹²⁹

Âyetin ﴿ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴾ kısmında, vech-i şebihin mürekkep olması sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.¹³⁰ İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbîhi incelemesine, ﴿ الْقَمَرَ ﴾ lafzının fethalı gelmesini açıklayarak başlar. Bu kıraati, lafzın başında bir “قدرنا” fiili varmış gibi tefsir edilmesiyle açıklar ve kamer lafzının nesne konumunda bulunmakla mansup geldiğini ifade eder. Âyetteki kamer lafzının, “onlara bir âyet kıldığımız ay” anlamında mübteda konumunda merfu olmasının da caiz olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, bu durumda ﴿ قَدَرْنَا ﴾ lafzının haber olacağını belirtir.¹³¹ Bundan sonra ﴿ مَنَازِلَ ﴾ lafzının açıklanmasına geçen İbn Nâkıyâ, bu lafzın anlamını, “Bu menzillerin, ayın, bir ay içinde kendilerinde bulunduğu yirmi sekiz yer olduğu”, şeklinde açıklar. Bu konuda Arapların inanisine değinen İbn Nâkıyâ, Araplara göre, Ay'ın her gece hilâl oluncaya kadar kendisinde bulunduğu bu durakların “yıldızların yerleri” diye isimlendirdikleri farklı çeşitleri olduğunu, ifade eder. Bu inanışa göre, her menzil on iki burca bağlıdır. Hicr sûresinin 16. âyetini¹³² burçların varlığına delil getiren İbn Nâkıyâ, burç lafzının aslının sarp, sağlam kaleler saraylar olduğunu belirtir.¹³³ Burç lafzının bu şekildeki kök anlamında kullanılmasına Nisâ sûresinin 78. âyetini örnek olarak gösterir.¹³⁴

Burçlar hakkında bilgi veren İbn Nâkıyâ, burçların her birinde iki menzil ve üçüncü olarak da gökcisimlerinin yörüngesi olan ayın menzili bulunduğunu söyler; feleğin onunla döndü-

¹²⁹ Yâsîn 36/39–40.

¹³⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 20.

¹³¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 184.

¹³² el-Hicr 15/16: “Gerçekten de Biz, gökyüzüne büyük takımyıldızları serpiştirdik ve onları seyredenler için süsleyip bezedik.”

¹³³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 184.

¹³⁴ en-Nisâ 4/78: “Nerede olursanız olun, ölüm gelip sizi bulacaktır; göğe yükselen kulelerde olsanız bile.”

ğünü ve bu yörünge'nin halka halka dönmesi sebebiyle felek olarak isimlendirildiğini ifade eder. Felek hakkındaki bu görüşlerini Enbiyâ sûresinin 33. âyetine¹³⁵ dayandırdıktan sonra, bu menziller hakkında döneminin bilgi birikimini, İbn Kuteybe'nin *Kitâbü'l-Envâ* 'ndan yaptığı alıntı ile aktarır.¹³⁶

Bu açıklamalardan sonra, teşbihin yer aldığı ﴿ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴾ âyet parçasını incelemeye geçen İbn Nâkiyâ, الْعُرْجُونِ lafzının, hurma ya da üzüm salkımının dalı anlamında olup, bu hurma dalının kuruyup ince, kırılğan olarak küçülerek eğilip büküldüğünde hilâle benzer bir şekle büründüğünü ifade eder.¹³⁷ Kelimenin, bir şey bir tarafa meydedip eğilmek anlamındaki “الانعراج” kelimesinden, “فعلون” kalıbında geldiğini söyleyerek kök bilgisi verir.¹³⁸

Konuyu işleyişini, buradaki teşbihle bağlantılı olduğunu söylediği, Yâsîn sûresinin 40. âyetini¹³⁹ zikrederek sürdüren İbn Nâkiyâ, âyettin “لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ” bölümüyle ifade edilenin, ayın hilâle dönüşmesi olayının ondaki güneşten yansıyan ışığın sapması sonucu oluştuğunu, bunun da ayın güneşe yakınlığını ifade ettiğini belirtir. Âyettin, “وَاللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ” kısmıyla ise, güneş ve ayın yolundan şaşmaz bir nizam üzerinde olduklarının ifade edildiğini söyler.¹⁴⁰

Arapların Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde, söz söyleme, fesâhat ve belâgatta ileri bir seviyede olmaları ve sanatlı bir çok şiir söylemelerinde rağmen sadece bu âyetteki belâgata bile erişemeyeceklerini ifade eden İbn Nâkiyâ, konuyu işleyişini bu görüşünün dayanağı olarak ortaya koyduğu İsrâ sûresinin 88. âyetini¹⁴¹ zikrederek sonlandırır.

b. Yeryüzündeki işaretler

Kur'ân'da, Allah'ın muhteşem yaratma sanatının izlerinin ortaya konduğu âyetlerden yeryüzü ile ilgili olanlar, denizlerde giden gemiler ve dünyanın insanın yaşayışına uygun halde yaratılmasından bahisle gece ile gündüzün varlığının hikmeti, yeryüzünün sabit konumuyla

¹³⁵ el-Enbiyâ 21/33: “Hepsi de uzayda dolaşan (o gök cisimlerini) yaratan O'dur.”

¹³⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 185–214.

¹³⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 215.

¹³⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 215.

¹³⁹ Yâsîn 36/40: “Ne güneş aya erişebilir, ne de gece gündüzü yok edebilir, çünkü hepsi uzayda (yasalarımız doğrultusunda) hareket ederler.”

¹⁴⁰ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 239.

¹⁴¹ el-İsrâ 17/88: “De ki: Bütün insanlar ve görünmeyen varlıklar bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelselerdi ve birbirlerine bu konuda destek olmak için ellerinden gelen her şeyi yapsalardı, yine de onun benzerini ortaya koyamazlardı!”

yaşanılacak bir yer, dağların sağlamlaştırıcı birer direk kılınmasından bahsedilenler olarak iki yönlüdür.

(1) Denizde giden dağlar gibi gemiler

Allah'ın sonsuz ilmi, kudreti neticesinde gerçekleşen olağanüstü olayların insanların nazarna verildiği âyetlerden, yeryüzü, dağlar, denizler kavramlarının yer aldığı âyetler, Rahmân sûresinde, Allah'ın nimetlerinden bahsedilirken, Allah'ın kudretinin eseri olarak insana verdiği icat etme yeteneği ve bunun sonucunda ortaya çıkarılan gemilerin, Allah'ın kâinatta yarattığı mükemmel düzen sayesinde denizlerde yüzebilmesine işarette şöyle buyrulur:

﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾

“*Ve (hareket halindeki) dağlar gibi denizler üzerinde yüzüp giden kocaman gemiler O'nundur.*”¹⁴² Âyette, teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Yani, büyüklükte dağlar gibi, demektir.¹⁴³

Konuyu açıklamasına, âyette geçen lafızların anlamlarını ve okunuş farklılıklarını verecek başlayan İbn Nâkıyâ, “الْجَوَارِي” lafzının gemiler, “الْمُنشَآتُ” lafzının suyun üstünde yükseltilmiş, kaldırılmış anlamına geldiğini ifade eder.¹⁴⁴

Âyetteki teşbîhi, “Allahü Teâlâ, denizi yaran büyüklükte bir gemiyi kastederek denizdeki gemileri dağlara benzetti, çünkü büyüklük olarak ona en benzeyen dağdır” şeklinde açıklayan¹⁴⁵ İbn Nâkıyâ, benzer teşbîhin Şûrâ sûresinin Allah'ın, kâinatta kendisine ve kudretine işaret eden âyetlerinden bahsedilen

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾ ﴿إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ

صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾

“*Denizler üzerinde dağlar(in salınıp durması) gibi akıp giden gemiler de O'nun işaretlerindedir.*” “*Dilerse rüzgârı dindirir, o zaman denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler; bunda, şüphesiz sıkıntılara göğüs geren ve (Allah'a) gönülden şükreden herkes için mesajlar vardır.*”¹⁴⁶ şeklindeki 32. âyetinde de geçtiğini ifade ederek konuyu işleyişini sonlandırır.¹⁴⁷ Âyette teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Yani, “Gemiler büyüklük ve azamette dağlar gibidirler”, demektir.¹⁴⁸

¹⁴² er-Rahmân 55/24.

¹⁴³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 303.

¹⁴⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 357–358.

¹⁴⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 358.

¹⁴⁶ eş-Şûrâ 42/32–33.

¹⁴⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 359.

¹⁴⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 148.

(2) Gece ve gündüz

Allah'ın kudretinin dünya sahnesindeki izlerini teşbihli anlatım kullanarak gözler önüne seren âyetlerden gece ve gündüzün hikmeti ile ilgili olup *el-Cümân*'da ele alınmayan âyetler ise, nüzûl sırasına göre şöyledir. İlki, Furkân sûresinin güneşin hareketleri sebebiyle gece ve gündüz oluşmasından ve bunların hikmetlerinden bahsedilen âyetlerinden 47. âyetidir. Gece ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴾

“Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu bir dinlenme hali kılan ve her (yeni) günün (sizin için, adeta) yeni bir diriliş olmasını sağlayan O'dur.”¹⁴⁹

Âyette üç tane teşbih bulunur, ilki âyetin ﴿ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴾ kısmındaki teşbih-i belîğdir. Yani, gece bedeni gizleyip örtmesinde elbise gibidir, demektir. Edât-ı teşbih ve vech-i şebeh hazfedildiğinden belîğ olmuştur.¹⁵⁰ Âyetin devamındaki “النَّوْمَ سُبَاتًا” ve “وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا” ifadelerinde de teşbih-i belîğ vardır. Âyetteki “السُّبَات” lafzının ölüm anlamına geldiğini, kendilerinden hayatın kesilmesi sebebiyle de ölenlere “المسبوت” denildiğini ifade eden Zemahşerî, âyetin Yaratan'ın yarattıkları üzerindeki nimetlerini göstermesiyle birlikte uyku, uykudan uyanma ve bu ikisinin benzetildiği ölüm ve hayat kavramları ile bu nimetleri dikkate alan kimse için ibret olduğunu belirtir.¹⁵¹

İkincisi, Zuhurf sûresinin, Allah'ın insanı yaratırken, insanın yaşayacağı yer yüzünü de tüm özellikleriyle insana en uygun şekilde yaratmasından bahsedilen 10. âyetinde şöyle geçmektedir:

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴾ ﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴾

“Yeri sizin için bir beşik yapan ve üzerinde (geçiminizi kazanma) yolları var eden O'dur; umulur ki doğru yolu (seçer ve onu) izlersiniz.”¹⁵²

Âyetteki ﴿ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا ﴾ ifadesinde, edât-ı teşbih ve vech-i şebehin hazfedilmesiyle teşbih-i belîğ vardır. Yani, “yeryüzünü sizin için beşik ve döşek gibi yaptı”, demektir.¹⁵³

¹⁴⁹ el-Furkân 25/47.

¹⁵⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 368.

¹⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 276.

¹⁵² ez-Zuhurf 43/10.

Diğerleri ise Nebe' sûresinin, Allah'ın insanlara dünya hayatlarındaki nimetlerinden bahsedilen âyetlerinde, dünyanın dengeli ve güven duygusu ile yaşanabilir bir yer kılınmasıyla ilgili olarak şu şekilde geçmektedir:

﴿ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مَهَادًا ﴾ ﴿ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴾

“Yeryüzünü (sizin için) bir dinlenme yeri yapmadık mı,” “ve dağları da (onun) sütunları?”¹⁵⁴ Âyetlerde, edât-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle teşbîh-i belîğ vardır. Sözün aslı, “Yeryüzünü, uyuyanın dinlendiği bir beşik gibi ve destekleyici bir sağlamlayıcı olan kazıklar gibi kıldık” şeklindedir.¹⁵⁵

Allah'ın, insanın hayatını, fıtratına en uygun şekilde düzenli geçirebilmesi için gerekli olan aydınlık ve sıcaklığı gündüz ile, dinlenme ve uyku konusunda ihtiyacı olan karanlık ve sükûneti ise gece nimetiyle ihsan ettiğini bildiren âyetlerde şöyle buyrulur:

﴿ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴾ ﴿ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴾

“Uykunuzu ölümün bir sembolü kıldık” “Geceyi (karanlığıyla sizi örten) bir elbise yaptık” “Gündüzü geçim(iniz için çalışıp kazanma) zamanı yaptık.”¹⁵⁶

﴿ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴾ ile ﴿ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴾ âyetlerinde de teşbîh-i belîğ vardır. Yani, “Geceyi, örtme ve gizleme konusunda elbise gibi yaptık”,¹⁵⁷ “Uykuyu da sizi hayattan koparmasıyla ölümün benzeri kıldık” demektir.

2. Dünyanın Mahiyeti-Fânîliği

Dünya hayatının gerçek mahiyetinin ve insan hayatındaki yerinin yalnızca imtihan sahası olmak bakımından kısa ve geçici olması yönünün teşbîhli anlatımla ifadelendirildiği âyetler nüzûl sırasına göre, Tâhâ (20/131), Yûnus (10/24), En'âm (6/32), Kehf (18/45), Râd (13/26) ve Hadîd (57/20) sûrelerinde yer alır. Bu âyetlerden ikisinde temsîlî teşbîh ile bu dünya hayatının misâli anlatılırken diğer dört âyette, dünya hayatının kısıklık, geçicilik ve fanilik yönüyle hükmü konu edilir. *el-Cümân*'da bu âyetlerden yalnızca üç tanesine yer verilirken, diğerlerine değinilmeden geçildiği görülür. Konu *el-Cümân*'da ilk olarak Yûnus sûresinin 24. âyeti çerçevesinde ele alınır.

¹⁵³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 168.

¹⁵⁴ en-Nebe' 78/6-7.

¹⁵⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 511.

¹⁵⁶ en-Nebe' 78/9-11.

¹⁵⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 511.

﴿ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظَنَّ أَهْلِهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴾

“Bu dünyadaki hayatın örneği gökten indirdiğimiz yağmurunki gibidir ki onu, insanların ve hayvanların beslendiği yeryüzü bitkileri emer, ta ki yeryüzü gözalcı görkemine kavuşup süslenip bezendiği ve sakinleri onun üzerinde bütünüyle egemen olduklarına inandıkları zaman, bir gece vakti yahut güpegündüz (kısıvrak yakalayan) hükmümüz iner ona ve böylece onu kökünden biçilmiş çeviririz, sanki dün yokmuş gibi! Düşünen insanlar için işte Biz böyle açık açık ve ayrıntılı olarak dile getiriyoruz âyetlerimizi!”¹⁵⁸

İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbîhi açıklamasına, “Dünya hayatı, kendisine tamah edilmesinin ardından yokluğa gidiş vasfıyla bitkilere benzetilmiştir. Onun, kendisinden faydalanılmasından sonra faydalanmanın kesildiği suya benzetilmiş olması da caizdir.”¹⁵⁹ şeklinde başlar ve âyeti, dünya hayatının yağmura benzetilmesi ile dünyadaki nimetlerin bir âfet ile kökünden biçilmiş çevrilmesi kısımlarını ayrı ayrı ele alarak iki bölüm halinde inceler.¹⁶⁰

Öncelikle âyet parçalarını ele alan İbn Nâkıyâ, “Yeryüzü bitkilerle bezendiğinde” kısmının, yeryüzünü kuşatana dek bitkiler toplandığında; “Böylece bitkiler renklerini alır” kısmındaki “زُخْرُفَهَا” lafzının ise, göze güzel görünen çiçekler gibi renklerin güzelliği, anlamına geldiğini ifade eder ve hadiste geçen “Sahipleri için bezenip süslenmiş cennet” ifadesinin bu kullanımdan alındığını belirtir.¹⁶¹ Âyetin “Sanki dün orada yokmuş gibi” kısmındaki “غني” ifadesinin ise mekânla irtibatlı kullanıldığına dikkat çeken İbn Nâkıyâ, lafzın, bir yerde ikamet ettiği zaman orada ikamet etti, yaşadığı anlamına geldiğini ifade eder.¹⁶²

İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbîhin belâgat yönünü, “Âyetteki teşbîh, dünyanın yerini/konumunu anlatması bakımından teşbîhlerin en güzeli ve kendisiyle dünyanın halinin ve onun dostluğu ve lezzetinden istifadenin azlığı ile beraber nefislerin ona meylinin vafedildiği bütün manaların en belîğidir.” cümlesiyle ortaya koyar ve teşbîhin, bitkilerin ve suyun parlaklık ve güzelliği ile zaman geçtikten sonra yaşken kupkuru olmaya dönmesi durumu üzerine kurulduğunu belirtir.¹⁶³

¹⁵⁸ Yûnus 10/24.

¹⁵⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 99.

¹⁶⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 58 ve 73.

¹⁶¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 99.

¹⁶² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 99.

¹⁶³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 58.

İbn Nâkıyâ, azabın, sahiplerinin bahçeye tam mâlik olduklarını zannettikleri zaman geldiğini ifade eden âyet parçasına dikkat çektikten sonra benzer teşbihin yer aldığı diğer sûre olan, dünya hayatının yaratılış plânındaki konumu ve yalnızca bir imtihan vesilesi olarak var olup âhirete açılan bir kapı hükmünde, çok kısa süreli ve yok olmaya mahkûm sıfatıyla yaratılmış olmasının temsîli bir teşbihle ifade edildiği Kehf sûresinin 45. âyetine yer verir:

﴿ وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴾ ﴿ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴾ ﴿ وَيَوْمَ نُسِيرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴾ ﴿ وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴾ ﴿ وَوَضِعَ الْكِتَابِ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ أَحَدًا ﴾

“Dünya hayatının gökten indirdiğimiz suya benzediğini onlara anlat: Öyle ki, yerin bitkileri onu emerek (zengin bir çeşitlilik içinde boy verip) birbirine karışırlar; (ama bütün bu canlılık ve çeşitlilik) sonunda rüzgârın sağa-sola savurduğu çer-çöpe döner. İşte (bunun gibi), sınırsız gücüyle her şeyi belirleyen (yalnız) Allah’tır.” “Mal mülk ve çocuklar dünya hayatının süsleridir; ama ürünü kalıcı olan dürüst ve erdemli davranışlar ise, karşılığı bakımından, Rabbinin katında daha değerli ve bir ümit kaynağı olarak daha verimlidir.” “Çünkü dağları ortadan kaldıracığımız o gün yeryüzünü boş ve çıplak görürsün; (o gün) kimseyi bırakmaksızın herkesi (diriltip) bir araya toplayacağız.” “Ve dizi dizi Rablerinin huzuruna çıkarıldıklarında (Rableri onlara şöyle diyecek:) ‘İşte, sizi ilk kez yarattığımız günkü gibi (bütünüyle yapayalnız ve boyun eğmiş olarak) huzurumuza geldiniz; oysa sizin için böyle bir buluşmayı gerçekleştirmeyeceğimizi sanıyordunuz hep!’” “Ve (o gün, herkesin dünyada yapıp ettiklerine dair) siciller önlerine konduğunda, suçluların orada (yazılı) olanlardan irkildiklerini görürsün; ‘Vah bize! Nasıl bir sicilmiş bu! Küçük, büyük hiçbir şey bırakmamış, her şeyi hesaba geçirmiş!’ derler. Yapıp-ettikleri her şeyi (kaydedilmiş olarak) önlerinde bulurlar ve Rabbinin kimseye haksızlık yapmadığını (anlatır).”¹⁶⁴ Âyetlerde temsîli teşbih vardır.¹⁶⁵

Âyette geçen “هَشِيمًا” (yerle bir olmuş, harabolmuş) lafzının, rüzgârın kaldırmasıyla çürüyüp bozulmuş bitkiler anlamına geldiğini söyleyen İbn Nâkıyâ, bu âyetlerle Allahü Teâlâ’nın, ondan sanki hiç var olmamışlar gibi gelip geçenlerin deliliyle, dünya hayatının geçici olduğunu bildirdiğini ifade eder.¹⁶⁶

¹⁶⁴ el-Kehf 18/45-49.

¹⁶⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 195.

¹⁶⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 73.

Konuyu açıklamasını şiirler ve şahıslardan rivâyetlerle sürdüren İbn Nâkıyâ, dünyanın faniliğini ifade eden sözlerden Hasan-ı Basrî'den

أحلام نوم أو كظل زائل إن الليب بمنلها لا يندع

*“Dünya, uyuyan kimsenin gördüğü rüyalar ya da yok olup giden bir gölge gibidir
Akıllı bir kimse ona aldanmaz!”*

şeklindeki şiiri naklettikten sonra rivâyetle açıklamalarını sürdürür ve bu rivâyetler arasında Hz. Ali'nin *“Dünya halkı, kendileri uykuda bulunuyorlarken yol alan bir kâfile gibidir.”* şeklindeki sözlerine de yer verir.¹⁶⁷

İbn Nâkıyâ, konuyu işleyişini, bu iki âyette behsedilen dünya hayatının mahiyetiyle ilgili teşbîhe benzer bir teşbîhin yer aldığı Hadîd sûresinin 20. âyetini zikrederek tamamlar.¹⁶⁸

Benzer anlamın ifade edildiği, dünya hayatının gerçek mahiyetini anlatan fakat *el-Cümân*'da ele alınmayan diğer âyetler En'âm (6/32), Râd (13/26) ve Tâhâ (20/131) sûrelerinde yer alır. En'âm sûresinin 32. âyetinde şöyle buyrulur:

﴿ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾

*“Bu dünya hayatı, bir oyundan-eğlenceden ve geçici zevkten başka bir şey değildir; ama âhiret hayatı Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar için çok daha güzeldir. Öyleyse aklınızı kullanmaz mısınız?”*¹⁶⁹ Burada teşbîh-i belîğ vardır.¹⁷⁰

Allah'ın rızıklandırmasının, kişilerde farklı olduğuna değinilen ve dünya hayatında elde ettiklerine sevinenlerden bahsedilen Râd sûresinin 26. âyetinde ise, âhiret hayatına kıyasla dünyanın geçiciliğine işaretlerle

﴿ اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴾

*“Rızık dilediğine bolca, dilediğine sınırlı ölçüde veren Allah'tır. Hal böyleyken, (bol rızık verilenler) dünya hayatıyla sevinirler; oysa âhiret hayatı yanında dünya hayatın yalnızca geçici bir doyumdan, bir avuntudan ibarettir.”*¹⁷¹ buyrulur. “إِلَّا مَتَاعٌ” yani, insanın geçici/sonlu ihtiyaçları hakkında kendisinden faydalandığı bir fayda gibidir, demektir. Burada, edatın ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır.¹⁷²

¹⁶⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 80.

¹⁶⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 86.

¹⁶⁹ el-En'âm 6/32.

¹⁷⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 387.

¹⁷¹ er-Râd 13/26.

¹⁷² es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 85.

Öncesi ve sonrasında namazın ve namazda sebat ve devamlı olmanın emredildiği Tâhâ sûresinin 131. âyetinde de, inkâr edenlerin içinde bocalayıp ve oyalanıp durdukları dünya hayatına ait, kendileri için bir imtihan vesilesi olan güzellik/nimetler süs şeklinde ifade edilerek:

﴿ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴾

“*Ve sakın, pek çoklarına, (sadece) onları sınamak için, avunsunlar diye verdiğimiz dünya hayatına mahsus şu ya da bu parlaklığa, görkeme gözünü dikme; çünkü Rabbinin (sana) sağladığı rızık, daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*”¹⁷³ buyrulur.

Âyetteki “*زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا*” ifadesinde, temsîlî teşbîh vardır. Allahü Teâlâ, âyette dünyanın nimetlerini, parlak haldeki çiçeğe benzetmiştir, çünkü çiçekte kendisine bakanlar için güzellik vardır. Sonra suyu çekilip solar ve azar azar çözülür (yok olur). Dünya nimetleri de böyledir.¹⁷⁴

C. İnsan

Kur’ân-ı Kerîm’de, teşbîh sanatının kullanıldığı âyetlerden diğer grubu, insan tasvirlerinin yer aldığı âyetler oluşturur. İnsan tasvirlerinin yer aldığı teşbîhli anlatımlar da, insanın yaratılışı, inanan insan tasviri; inkâr eden insanın iç âlemi, mesaj karşısındaki tutumu, inançsızlıkları neticesinde dünyada helâk edilmeleri ve âhirette de acıklı bir azap ile karşılaşmaları ile yaşayacakları pişmanlık ve üzüntü ile inanan insan ile inanmayan insanın farkı konularının yer aldığı âyetlerde bulunmaktadır.

1. İnsanın yaratılışı

el-Cümân’da, insanın yaratılışı konusu, bu konudan bahsedilen âyetlerden Rahmân sûresinin 14. âyeti çerçevesinde ele alınır.

Kur’ân’da farklı terimler kullanılarak ifade edilen bu durum, Allah’ın kuşatıcı rahmetine vurgu ile başlayan Rahmân sûresinde, insana verilen nimetlerden bahsedildikten sonra sorumluluk sahibi olarak yaratılan varlıklardan bahsedilirken insanın yaratılışı ile ilgili olarak “*salsâl*” terimi ile ifade edilir. Bu tâbir, “vurulduğunda ses çıkaran kuru balçık” demektir.¹⁷⁵

¹⁷³ Tâhâ 20/131.

¹⁷⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 253.

¹⁷⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Dâye), s. 354.

﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴾ “O, insanı tıngır tıngır ses verecek kadar kurumuş çamurdan yarattı”¹⁷⁶ buyrulan âyetteki “ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ” ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

İbn Nâkiyâ, konuyu incelemesine “صَلْصَالٍ” lafzının anlamını vererek başladıktan sonra, insanın yaratılışının konu edildiği, Saffât sûresinin ﴿ فَاسْتَفْتِهِمْ أَهْمُ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ مَنَّ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ ﴾ ﴿ لَازِبٍ ﴾ ((Ey Muhammed!) Simdi sen onlara sor: "Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı? Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.) şeklindeki 11. âyeti ile Hicr sûresinin ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴾ (Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.) şeklindeki 26. âyeti ile Âli İmrân sûresinin ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴾ (Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.) şeklindeki 59. âyetlerini vererek, âyeti âyetle tefsir metodunu kullanır. İnsanın yaratılışını ifade ederken kullanılan lafızlarda farklılık olmakla birlikte her lafzın ortak öz olarak toprağa işaret ettiğini vurgulayan İbn Nâkiyâ, farklı ifadelerin toprağın insanı oluşturana kadar geçirdiği aşamaları ifade ettiğini belirtir.¹⁷⁷

Esed'e göre, Kur'ân'da, insanın “balçıktan (*tîn*)” yahut “topraktan (*turâb*)” yaratıldığına dair pek çok referans bulunmaktadır; her iki terim de, hem insanın biyolojik menşesindeki basitliği, hem de insan bedeninin ya da organizmasının –başka terkipler ya da başka elementlerden oluşmuş biçimlenmeler içinde olsa da- toprakta ya da toprağın üstünde var olan organik ve inorganik muhtelif unsurlardan oluşturulmuş olduğu gerçeğine işaret etmektedir.¹⁷⁸

İbn Nâkiyâ konuyla ilgili açıklamalarını, âyetlerde geçen lafızları ele alarak sürdürür. Hicr sûresinin 26. âyetinde geçen “مَسْنُونٍ” lafzının, katılaştırmış, metal anlamındaki “مصبوب” demek olduğunu ifade eden İbn Nâkiyâ, bu kelime ve “صَلْصَالٍ” kelimesinin değişerek bu hale gelmiş olduklarını belirtir.¹⁷⁹ “كَالْفَخَّارِ” lafzının ise insanın, toprağın katılaştırmış kuru çamura dönüşmesi gibi, bir halden diğer hale dönüştürülmesi anlamını ifade ettiğinin söylendiğini nakleder.¹⁸⁰ Allahü Teâlâ'nın, yaratmayı inşasında misal verme ve topraktan başka bir cins

¹⁷⁶ er-Rahmân 55/14.

¹⁷⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 321–322.

¹⁷⁸ Esed, a.g.e., s. 517, not: 24.

¹⁷⁹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 322.

der.¹⁸⁰ Allahü Teâlâ'nın, yaratmayı inşasında misal verme ve topraktan başka bir cinse intikâlin gerçekleşmesi konusunda delil getirme olarak Nâziât sûresinin ﴿أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا﴾ ﴿وَأَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا﴾ ﴿وَالْجِبَالَ رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا﴾ ﴿وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا﴾ ﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا﴾ ﴿أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا﴾ ﴿وَالْجِبَالَ رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا﴾¹⁸¹ âyetlerini bildirdiğini zikrederek, insanın yaratılışı konusunda bir üst düzeyde bulunan Allah'ın yaratıcılığı konusunda irtibatlandırır.¹⁸² Bu nokta-i nazardan bakınca, insanın yaratılışında toprağın kullanılması, toprağın dönüştürülerek kanlı canlı insanın meydana getirilmesi olayını aklına sığdıramayan insan bir de göklere baksın ki, onu da yaratan Allah'tır. Allah'a hiçbir yaratma zor gelmez, gerçeğine işaret edilmektedir.

2. İnanan insan

Mü'min tasvirine Medenî sûrelerde rastlanmakla birlikte Mekkî sûrelerde karşımıza çıktığı yegâne yer, kendisine *el-Cümân*'da raslamadığımız Lokman sûresinin 22. âyetidir. Kendilerinden öncekileri taklit etmekten kendilerini kurtaramayanlar ve onların âkıbetlerinden bahsedilen âyetlerde inanan kimselerin durumuyla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾

“Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah'a varır.”¹⁸³ Burada, temsîlî teşbîh vardır. Edât-ı teşbîh mübalağa için hazfedilmiştir.¹⁸⁴ Âyette, ihsanda bulunma ile kastedilenin, kişinin kendini bütünüyle Allah'ın hizmetine vermesi, tüm işlerinde Allah'a güvenmesi ve Allah'ın hidayetini bütün hayatının kanunu kılması; kendini teslim etme ile kastedilenin, bütün bunlarla birlikte kişinin amelî olarak da Allah'ın itaatkâr kulu tavrını benimsemesi ve sağlam bir kulpa yapışmak ifadesiyle de kastedilenin bütün bunlardan sonra o kimsenin ne yanlış yola sevkedileceği şeklinde bir tedirginliğe, ne de Allah'a kulluk ettikten sonra kötü bir akıbetle karşılaşacağı şeklinde bir korkuya kapılacağı şeklinde açıklanır.¹⁸⁵

3. İnanmayan insan

¹⁸⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 322.

¹⁸¹ en-Nâziât 79/27–32: “Ey insanlar! Sizi yaratmak, göğü yaratmış olan Allah için daha mı zordur? O, gökkubbeyi yükseltmiş ve ona gerektiği gibi biçim vermiştir. Onun gecesini karanlık yapmış ve gündüzünü aydınlatmıştır. Ve ardından yeri düzenleyip yaymıştır, yerden suyu ve bitki örtüsünü çıkartmış ve dağları sağlam şekilde yerleştirmiştir.”

¹⁸² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 322–323.

¹⁸³ Lokmân 31/22.

¹⁸⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 499.

¹⁸⁵ Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî v.dğr., c. IV, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 335.

Kur'ân'da insan tasvirleri arasında, inanmayan insan tipinin farklı yönleriyle ortaya konması Mekki sûrelerde farklı başlıklarda incelenebilecek derecede yoğun bir şekilde yer almaktadır. Bu çeşitli yönlerle ortaya konulma, inançsızlık psikolojisini, bu insanların Kur'ân mesajı karşısındaki tutumlarını ve bu tutumları sonucunda dünya ve âhirette karşılaşacakları azabı gözler önüne sermektedir.

a. Müşriklerin iç dünyalarının tasviri

İslâm inancını kabul etmeyerek kendi şirk anlayışında ısrar etmesi sebebiyle Müşrik olarak isimlendirilen insan tipinin, Hac sûresinin 30 ve 31. âyetlerinde “Gökten savrulup düşen, kuşların didikleyip kapıştığı ya da rüzgârın uzak ıssız bir yere savurduğu kimse gibidir” şeklinde tanımlanmasıyla, bu insanların içinde buldukları boşluk, yalnızlık, mânevî azab ve ıssızlık halleri çok belîğ bir şekilde ifade edilir.

﴿ ذَٰلِكَ وَمَنْ يُعْظَمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴾ ﴿ حُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴾

“Öyleyse artık, (Allah'ın yasaklamış olduğu her şeyden, ve en çok da) inanç ve uygulama olarak puta taparlığın her türlü bayağılığından uzak durun; asılsız her türlü sözden kaçının,” “(ve bunu,) O'ndan başka kimseye-hiçbir şeye tanrısal nitelikler yakıştırmaksızın (ve) sahte ve düzmece olan her şeyden yüz çevirip yalnızca Allah'a yönelerek (yapın): Çünkü, bilin ki Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran kimse, gökten savrulup düşen, kuşların didikleyip kapıştığı, yahut rüzgârın uzak, ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer.”¹⁸⁶ Âyette, vech-i şebihin bir çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîlî teşbîh vardır.¹⁸⁷ Bu âyete *el-Cümân*'da yer verilmemiştir.

b. İnançsızların içinde buldukları durum

İnanmayan insanların içinde buldukları durumun konu edildiği âyetler, Yâsîn sûresinin 74 ve 75. âyetleri ile Ankebût sûresinin 10, 11, 41 ve 42. ve En'âm sûresinin 71. âyetleridir. Yâsîn sûresinin 74 ve 75. âyetleri ile Ankebût sûresinin 10 ve 11. âyetleri *el-Cümân*'da yer almamaktadır.

Yâsîn sûresinin kendilerine yardım etsin diye putları ilâh edinenlerin konu edildiği âyetlerinde, putların onları korumaları şöyle dursun, kendilerinin putları korumak durumunda kalmaları teşbîh ile şöyle ifade edilmiştir:

¹⁸⁶ el-Hac 22/30-31.

¹⁸⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 291.

﴿ وَأَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ ﴾ ﴿ لَا يَسْتَطِيعُونَ نصرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحَضَّرُونَ ﴾

“Belki kendilerine yardım edilir diye Allah’tan başka tanrılar edindiler.” “(O tanrılar) kendilerine yardım edemezler. Tersine kendileri onlar için hazırlanmış askerlerdir (onları korumaktadırlar).”¹⁸⁸ Âyetteki “وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحَضَّرُونَ” ifadesinde, edât-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır. Yani, putlara hizmet etme ve onları koruma konusunda asker gibidirler, demektir.¹⁸⁹ Âyette, kendilerinden yardım, korunma ve belirli faydalar görüleceği düşüncesiyle puta tapınmanın insanı düşürdüğü durum çok belîğ bir tarzda ifade edilmiş, puta tapan insanların putların hizmetini görerek onları koruduklarına işaret edilerek gerçek askerlerin insanlar olduğu gözler önüne serilmiştir.

Ankebût sûresinin münâfıkların, içinde buldukları, ikiyüzlülük ve kendi menfaatleri uğruna her şeyi göz ardı edebilmeleri durumlarına işaret edilen âyetlerinde şöyle buyrulur:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نصرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولَنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ

أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴾ ﴿ وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴾

“İnsanlar arasında öyleleri var ki, (kendiler ve kendileri gibileri adına) ‘Biz, Allah’a inanıyoruz!’ derler; ama Allah yolunda sıkıntıya düşünce insanlardan çektikleri eziyeti Allah’tan gelen ceza gibi, (hatta ondan daha korkutucu) görürler; Rabbinden (gerçek inanç sahiplerine) bir yardım gelince de, ‘Aslında biz her zaman sizinle beraberiz!’ derler. Allah, bütün yaratılmışların kalplerinden geçeni en iyi bilen değil midir?” “(Evet!) Allah, (gerçekten) imana erenlerin de, ikiyüzlülerin de kimler olduğunu mutlaka gösterecektir.”¹⁹⁰

Âyetteki “فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ” ifadesinde, vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.¹⁹¹ Burada, aslında iman etmemiş olan insanlar, insanlardan gelecek olan belâları, Allah’ın azabı ile eşdeğer görürler denilmekle, onların tahayyüllerinde çekecekleri her iki sıkıntının birbirine benzer olduğu vehminin yer aldığına işaret edilmekte, diğer yönüyle de iç dünyalarında, Allah ve âhiret inancının tam olarak yerleşmemesinin bir sonucu olarak Allah’ın huzurunda zor durumda kalmanın ızdırabını tam anlamıyla kavrayamadıkları, bu sebeple de fani dünyada insanlardan gelecek geçici sıkıntıları daha önemli gördükleri ifade edilmektedir.

¹⁸⁸ Yâsîn 36/74–75.

¹⁸⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 26.

¹⁹⁰ el-Ankebût 29/10–11.

¹⁹¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 458.

İnandıktan sonra şirke geri dönen insanların içinde buldukları durum *el-Cümân*'da En'âm sûresinin 71. âyeti çerçevesinde ele alınır.

﴿ قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانًا لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ انْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَأْمَرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾

“De ki: “Biz, Allah’ın yerine bize ne faydası dokunan ne de zarar verebilen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra topuklarımızın üzerinde gerisin geri mi dönelim? Tıpkı kendisini doğru yola çağıran arkadaşları uzaktan “Bizimle gel!” diye seslendikleri halde şeytanların ayartmasına kapılıp dünyevî zevkler peşinde körü körüne koşturan kimse gibi mi olalım? “ De ki: “Şüphesiz yok ki Allah’ın rehberliği, yegâne rehberliktir ve biz, kendimizi bütün âlemlerin Rabbine teslim etmekle emrolunduk.” Âyette temsîlî teşbih vardır.

İbn Nâkıyâ, âyeti açıklamasına, Allahü Teâlâ, *“Ey Muhammed, taş ve topraktan putları Rableri kabul edip sana, onların dinine uymayı ve onların ilâhlarına ibadet etmeni emredenlere de ki: Biz sizi, Allah’tan başka taştan veya tahtadan yapılmış bize zarar ya da fayda vermeye de gücü yetmeyen şeylere mi çağırıyoruz? Aksine, sizi, faydayı ve zararı, hayatı ve ölümü elinde bulundurana ibadet etmeye çağırıyoruz. Şüphesiz siz aklediyor ve hayır ile şerri birbirinden ayırıyor, kendisinden yarar umulan ve kendisinden gelecek zarardan korku içinde bulunan kimsenin hizmete daha layık ve bu konuda daha öncelikli olduğunu biliyorsunuz”* kavliyle, Nebîsi’ne (s.a.s.), kavminin müşriklerinin putlara tapmadaki dayanaklarını haber verdi, diyerek başlamakta ve bu açıklamasını İsrâ sûresinin 67. âyetiyle¹⁹² irtibatlandırmaktadır.¹⁹³

Âyet bölümlerinin anlamlarına da değinen İbn Nâkıyâ, *“وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا”* kavlinin gerisin geriye dönmek anlamında arkalarımızı dönüp gitmek; *“حَيْرَانًا”* kavlinin de şaşkın bir halde anlamına geldiğini belirtir. *“الشَّيَاطِينُ”* lafzının ise, cinin insanı hiç beklemediği şekilde yakalayıp öldüreni ya da felâket getireni demektir, şeklinde açıklayarak *“الغُولُ”* kelimesinin hem müennes hem de müzekkere isim olan helâk sebebi olan şey anlamına geldiğini ifade eder.¹⁹⁴ *“الغُولُ”* kelimesiyle ilgili olarak Arapların kullanımına da yer veren İbn Nâkıyâ, âfet, felâket *“داهية”* an-

¹⁹² el-İsrâ 17/67: *“O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolur.”*

¹⁹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 25.

¹⁹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 26–27.

lamında, teşbîh üzere savaşı için de bu kelimenin kullanıldığını ifade eder. Aynı şekilde “الشيطان” lafzının da teşbîh yoluyla yılanı verilen isimlerden biri olduğunu belirtir.¹⁹⁵

İbn Nâkıyâ, konuyla ilgili açıklamalarını Arapların cinler hakkındaki inanışlarına değeri-
nerek sürdürdükten sonra, âyetin “وَأْمَرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ” kısmını ele almak sûretiyle, âyetin
öncesiyle bağlantılı olarak “Allah’ın dinine davet etmekle emrolunduk”; sonrasındaki âyetle
bağlantılı olarak da “İslam’ı yaşamak ve namazı ikame etmekle emrolunduk” anlamına geldiğini
ifade ederek açıklamalarını sonlandırır.¹⁹⁶

İnançsız insanların içinde buldukları durum konusunda teşbîhle anlatım kullanılan ve
el-Cümân’da da kısaca değinilen diğer âyetler Ankebût sûresinde yer almaktadır. Allah’tan
başka varlıkları ilah kabul edip onlara sığınan insanların durumu, tutunduklarının ne kadar zayıf
ve kendilerini korumaktan ne derece aciz ve bu konuda ne derece yetersiz oldukları Ankebût
sûresinin 41 ve 42. âyetlerinde çok belîğ bir şekilde ifade edilerek şöyle denilir:

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ آلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾﴾

“Allah’tan başka (varlıkları ve güçleri) sığınak kabul edenlerin durumu, kendisine ağ
ören örümceğin durumuna benzer: Çünkü barınakların en zayıfı örümcek ağıdır. Keşke bunu
anlasalardı!” “Kuşkusuz Allah, insanların Kendisini bırakıp da yalvardıkları şeylerin ne olduğunu
çok iyi bilir; yalnız O’dur kudret sahibi, hikmet sahibi.”¹⁹⁷

Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîli teş-
bîh vardır. Allah, putlara ibadet eden kâfirleri, bir üflemeyle dağılıp gidecek kadar zayıf bir ev
yapan örümceğe benzetmiştir.¹⁹⁸

İbn Nâkıyâ, âyeti açıklamasına âyette yer alan lafızları tefsirle başlayarak; “الإِتِّخَاذُ” lafzı-
nın “العَنْكَبُوتُ” den iftiâl babından geldiğini ifade ederek sarf bilgisi verdikten sonra, “العَنْكَبُوتُ”
lafzının hem müzekker hem de müennes olarak kullanıldığını ve “عناكب” lafzından yapılmış bir
cem’ kelime olduğunu ifade eder.¹⁹⁹

¹⁹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 27.

¹⁹⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 41.

¹⁹⁷ el-Ankebût 29/41-42.

¹⁹⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 463.

¹⁹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 164.

Âyetin manasını, Allah'tan başkasına kulluk eden kimse şüphesiz kendisine ne yararı ne de zararı dokunacak varlıkları kendisine veli edinmiştir, böylece de kendisini hiçbir şeyden korumayan sıcak ve soğuktan da muhafaza etmeyen bir ev yapan örümceğin durumuna düşmüştür şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ,²⁰⁰ âyetin son kısmının “اتَّخَذُوا” kavline bağlı olduğunu ifade ederek, âyetin anlamının “Allah'tan başkalarını koruyucu edinenlerin durumunun örümceğin zayıf bir ev yapması gibi olduğunu bilselerdi”, şeklinde olduğunu belirtir ve örümceğin evinin evlerin en zayıfı olduğu gerçeğini tekrarlayarak açıklamalarını sonlandırır.²⁰¹

c. Duaları

Gerçek duanın nasıl ve kime yapılacağı konusundan bahsedilen Râd sûresinde, Allah, müşriklerin Allah dışındaki varlıklara yaptığı duanın mahiyetini çok belîğ bir şekilde ifade ederek şöyle buyurur:

﴿لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفِّهِهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ﴾

“Nihâî gerçeğe varmak amacıyla yapılan bütün dualar, bütün çağrı ve arayışlar ancak O'na yöneltilmelidir; çünkü insanların O'nu bırakıp da yakardıkları (öteki varlıklar ve güçler) bu yakarışlarına hiçbir şekilde karşılık veremezler. Öyle ki, (onlara, yakarıp duran kimsenin durumu) ellerini suya doğru uzatıp, suyun kendisine ulaşmasını bekleyen birinin durumuna benzer; oysa bu durumda su asla ona ulaşmayacaktır. Bunun içindir ki, hakkı inkâr edenlerin yakarması kendilerini sapıklık içinde tüketmekten başka bir sonuç getirmez.”²⁰²

Âyetteki “كَبَاسِطٍ كَفِّهِهِ” ifadesinde temsîlî teşbîh vardır. Putlara dua edenin duasının karşılıksız kalışı, su isteyerek avuçlarını açan kimsenin, ağzının suya uzaklığı sebebiyle susuz kalışına benzetilmiştir.²⁰³

İbn Nâkıyâ, açıklamalarına âyet parçalarının tefsîri ile başlar. “دَعْوَةُ الْحَقِّ” Vahdâniyeti ihlâsla yaşamak üzere Allah'a çağırın davet, demektir, denildi diyerek “قِيلَ” vezni kullanarak rivâyetle tefsire yer verdikten sonra, “وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ” kısmının, O'ndan başkasına Rabler

²⁰⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 164.

²⁰¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 167.

²⁰² er-Râd 13/14.

²⁰³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 78.

olarak dua eden, yalvarıp yakaranlar anlamına geldiğini ifade eder.²⁰⁴ Bunun ardından âyette geçen lafızların anlamlarını veren İbn Nâkıyâ, “البَسْطُ” lafzının “القَبْضُ”ın zıt anlamlısı olarak açık yaymak; “البلوغُ” lafzının da ulaşmak anlamına geldiğini ifade eder.²⁰⁵

Açıklamalarını rivâyet tefsiri metoduyla sürdüren İbn Nâkıyâ, “كَبَّاسِطٍ كَفَّيْهِ” kavlinin manasını, Mücâhid’den rivâyetle “Verilene ulaşmaksızın avuçlarını açmak”, Hasan-ı Basrî’den rivâyetle de “Avuçlarını suya açan kimse gibi olanlar iman kendisine ulaşmadan önce ölenlerdir,” şeklinde açıklar.²⁰⁶ Âyet, isteklerin ve kuyunun derinliklerinden suyu çağırان kimsenin uğraşlarının boşa çıkmasına benzer şekilde bir neticesizliğin üzerinde bulunan hikmetin şartlarına uygunluğu ile Hak Teâlâ’nın cevabına mazhar olmuş gerçek duânın gereklerini açıklamayı içerir, ifadeleriyle konuyla ilgili açıklamalarını sonlandırır.²⁰⁷

d. Mekkelilerin Kur’ân mesajı karşısındaki tutumları

Mekke halkının, Resûlullah’a (s.a.s.) indirilen Kur’ân-ı Kerîm karşısındaki tutumlarının konu edildiği âyetlerden anlatımında teşbîh sanatına yer verilmiş olanlar nüzûl sırasına göre, Müddessir (74/50-51), A’râf (7/176,179), En’âm (6/39), Lokmân (31/7), Câsiye (45/8) ve İbrahim (14/43) sûrelerinde yer alır.

(1) İnkâr edenlerin iç dünyalarını saran korku

Müddessir sûresinin son bölümünde, Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı gibi hiçbir inanma eğilimi de göstermeyen; hatta kalıplanmışlıklarının şiddeti ve içinde buldukları inançsızlığa kendilerini sıkıca hapsedmiş olmalarının bir sonucu olarak öğütleri işittiklerinde ondan korku ile uzaklaşanların durumu şöyle ifade edilir:

﴿فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ﴾ ﴿كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ﴾ ﴿فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾ ﴿بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنتَشَرَةً﴾ ﴿كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ﴾ ﴿كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ﴾ ﴿فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ﴾ ﴿وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ﴾

“O halde, onlara ne oluyor ki bütün öğütlerden yüz çeviriyorlar,” “adeta korkuya kapılmış merkepler gibiler,” “Aslandan ürküp kaçan.” “Evet, hepsi kendilerine açılmış, açıklanmış vahiyler verilmesi gerektiğini iddia ederler!” “Asla, onlar öteki dünya(ya inanmazlar ve on)dan korkmazlar.” “Aslında bu bir öğüttür;” “ve dileyen herkes ondan ders alabilir.” “Ama o

²⁰⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 95.

²⁰⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 95.

²⁰⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 96.

²⁰⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 97.

(öteki dünyaya inanmaya)ınlar, Allah dilemedikçe ondan ders almazlar: Çünkü O, Allah'a karşı sorumluluk bilincinin ve mağfiretin kaynağıdır.²⁰⁸

Sûrenin, ﴿كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَفْرِفَةٌ﴾ ﴿فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾ şeklindeki iki âyetinde, vech-i şebihin pek çok unsurdan müteşekkil bir tablo olması sebebiyle temsîlî teşbîh vardır.²⁰⁹

Âyetle ilgili açıklamalarına lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “مُسْتَفْرِفَةٌ” lafzının fe'nin fethiyle de okunduğunu ifade ederek lafızla ilgili kıraat bilgisi verdikten sonra, “قَسْوَرَةٍ” kelimesinin aslan anlamına geldiğini bununla birlikte bu kelime hakkında şiddet, kuvvet anlamındaki “قَسْرٌ” kökünden alınmış olduğu rivâyetinin de bulunduğunu ifade eder.²¹⁰

Arapların şiirlerinde de vahşi eşeğin bir özelliği olarak avcı ve aslandan ürküp kaçmasının yer aldığını ifade eden İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbîhin bu kullanıma uygun bir tarzda yer aldığını ifade ettikten²¹¹ sonra âyetin indiriliş sebebi olarak İbn Abbas'tan rivâyet edilen şu açıklamalara yer verir:

“فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ” âyeti, “Onların akıllarına ne oluyor ki Kur'ân'dan kendilerine vaz edilenlere yüz çeviriyorlar?” anlamındadır. Resûlullah (s.a.s.) ne zaman kendisine gelen vahiyden onlara okusa ondan nefret ederek onu iştikten kaçınıyor ve ona kulak vermekten uzaklaşıyorlardı, bunun üzerine Allahü Teâlâ bu âyeti onların durumuna misal olarak getirdi. Eşeğin avcı ve aslandan kaçtığı gibi Mekke halkı da Kur'ân okuduğu zaman Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aynı şekilde kaçtı.”²¹²

Konu ikinci olarak, İllâhî mesaj kendisine ulaştığı halde, onu bir kenara bırakarak dünyayı tercih eden kimsenin içinde bulunduğu durumun vehâmetinin ifade edildiği, A'râf sûresinin *el-Cümân*'da sûredeki ikinci teşbîh başlığında ele alınan 175 ve 176. âyetlerinin yorumunda yer almaktadır. Âyetlerde şöyle buyrulur:

﴿وَإِثْلَ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ﴾ ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرَكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾

“Biz eğer dileseydik, onu âyetlerimizle yüceltir, üstün kılardık: fakat o hep dünyaya sarıldı ve yalnızca kendi arzu ve heveslerinin peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu

²⁰⁸ el-Müddessir 74/49–56.

²⁰⁹ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 481.

²¹⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 372.

²¹¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 373.

²¹² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 381.

(kışkırtılan) bir köpeğin durumu gibidir: Öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. Bizim âyetlerimizi yalanlamaya kalkan kimsenin hali işte böyledir. Öyleyse bu kıssayı anlat ki belki derin derin düşünürler.”²¹³ Burada temsîli teşbîh vardır. Yani, onun durumu, kötülükte hayvanların hislerinin durumu gibidir; onların en aşağı seviyede olanı ise, azarlama ve rahatlık halinde dilini sarkıtıp solumaya devam eden köpeğin durumudur.²¹⁴

Konuyu incelemesine âyetteki lafızları açıklayarak başlayan İbn Nâkıyâ, “نَبَأٌ” lafzını büyük işler hakkındaki haberdir, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Nebî” sıfatı da bu kullanımdan alınmıştır şeklinde açıklar. Ardından âyetin “فَانسَلَخَ مِنْهَا” kısmının açıklamasına geçerek, buradaki ifadenin Yâsîn sûresinin 37. âyetinde²¹⁵ bulunana benzer şekilde “çıktı, ayrıldı” anlamında olduğunu ifade eder.²¹⁶

Âyetteki “فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ” ifadesini, “Şeytan bunu, insanın meyledip kendisine yönelene kadar dalaleti süslemesiyle yapar” şeklinde açıkladıktan sonra, âyetten hüküm çıkararak âyetin irtidat üzere olan inançsız kimseyi taklit etmenin yasaklığına delil olduğunu ifade eder.²¹⁷

Âyetteki hükme işaret etmesinin ardından İbn Nâkıyâ, âyetteki lafızları tahlil etmeye devam ederek, şeytanın izinden giden kimseyi ifade etmek üzere kullanılan “الغاي” lafzının, aslı cehalet ve sapkınlık anlamındaki “الغي” kökü olan Allah’ın rahmetinden ümidi kesilen anlamına geldiğini ifade eder. Kelimenin “sapmak” anlamına, benzer anlamda kullanıldığı Tâhâ sûresinin 121. âyetini²¹⁸ örnek gösterir.²¹⁹

Âyette, yanlış tutumuna işaret edilerek, inananların bu yanlış halden sakındırılması gayesinin olduğuna işaret eden İbn Nâkıyâ, konu edilen şahsın İsrailoğullarından Bel’am b. Bâûra ya da başka çok itibar edilmeyen bir rivâyete göre de Ümeyye b. Ebi’s-Salt olduğu, Allah’ın lütfuyla kendisine âyetlerini ihsan ettiği bu kimsenin, bu âyetleri öğrenerek âlim bir kimse olmasıyla birlikte ilminin gereğiyle amel etmemesi halinin bu teşbîhle ifade edildiğini, Hasan-ı

²¹³ el-A’râf 7/176.

²¹⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 484.

²¹⁵ Yâsîn 36/37: “Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarınız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır.”

²¹⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 48.

²¹⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 48.

²¹⁸ Tâhâ 20/121: “وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى” “Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.”

²¹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 48.

Basrî'ye göre bu rivâyette Allah'ın âyetleri ile kastedilenin Allah'ın dini olduğunu söyler.²²⁰ Buradan, sonraki âyetin açıklamasına geçen İbn Nâkıyâ, “وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا” kısmını, “onunla küfr arasını ayırdık böylece de imanı ile yükselmeyi hak edenlerden oldu”; “وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ” kısmını ise, dünyaya meyletti şeklinde açıklar. “وَاتَّبَعَ هَوَاهُ” âyetinde yer alan hevânın aslının, sürekli var olmayı ifade eden sonsuzluk arzusu olduğunu ifade eder.²²¹

Âyetteki lafızları açıklamaya devam eden İbn Nâkıyâ, “اللّهت” lafzının insanın çok fazla yorularak takatsiz kalmasının ardından gelen yoğun olarak arka arkaya sık sık alınan nefes anlamına geldiğini ve bu şekilde nefes almanın köpeklerin tabiatından olduğunu ifade eder. Bu kullanımın yaptığı işi kendisine ağır gelen kimseye istiâre olduğunu belirtir.²²²

İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbihi, Allah'ın âyetlerini terk eden kâfir doğru olmayan bir yola sapan kimsedir böylece de dilini çıkarıp sarkıtp solumada köpek gibidir, eğer her şeyi ile işin sonunu düşünerek tedbir alsaydı Allah'ın dinini terk etmez ve ondan vazgeçmezdi, bu şekilde konu zıddı ile zikredildi, şeklinde açıklar.²²³ Buradan anladığımız, teşbih, yolunu şaşırması sebebiyle oradan oraya koşuşturmadan bitab düşmüş bir köpeğin yorgunluk ve bitkinlikle dilini sarkıtarak hızlı hızlı soluk alması üzerine kurulmuştur. Âyette, inkâr eden ve dini terk eden kimsenin de benzer şekilde fitratına ters hareket etmesinin neticesi olarak doğru yolu terk etmesi ile şaşırması olarak hem maddî hem de manevî olarak oradan oraya savrulmaktan yorğun düşeceği gerçeğine işaret edilmiş ve inkâr edenin içinde bulunacağı şüpheli, güvensiz, huzursuz, dayanaktan yoksun olarak yanlışlarda bocalayıp durmanın oluşturduğu yorğun, bitkin ve depresif ruh hâli tasvir edilmiştir. Benzer anlamı, “Tutum ve davranışları, yalnızca dünyaya bağlı/dünyaya bağlayıcı arzularının ona günübürlük “fayda” ya da “zarar” olarak gösterdiği şeyler tarafından belirlendiği için, bu bölümde anlatılan insan tipi, haricî şartlar ne olursa olsun, daima akıyla bedensel güdüleri arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Bunun için de, inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihni berraklıktan, rûhî dengeden yoksundur.”²²⁴ ifadeleriyle Esed de dile getirmektedir.

(2) Mesajı duymazlıktan gelme tavrı: sağır gibi

²²⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 49.

²²¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 49.

²²² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 50.

²²³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 50.

²²⁴ Esed, a.g.e., s. 310, not: 142.

Âyette ifade edilen tutumun neticesi, sonrasındaki âyette insanın, eşref-i mahlûkat olarak yaratılmışken fitratı doğrultusunda kendisini gerçekleştirilmeyip inkârı tercih ettiğinde yaratılışındaki değerini yitirmesi ve hayvanlardan da aşağı bir seviyeye inmesi şeklinde vasıflandırılarak şöyle ifade edilir:

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾

“Gerçek şu ki, Biz cehennem için, kalpleri olup da gerçeği kavrayamayan, gözleri olup da göremeyen, kulakları olup da işitemeyen görünmez varlıklardan ve insanlardan çok canlar ayırmışızdır. Hayvan sürüsü gibidir bunlar; hayır hayır, doğru yolu kavramakta onlardan da aşağı: Körcesine dalıp gitmiş olanlar işte böyleleridir.”²²⁵ Buradaki teşbîh mürsel mücmeldir.²²⁶

İbn Nâkıyâ, konuyu incelemesine, “Allah kâfirleri gözleriyle görmezler kalpleriyle akletmezler şeklinde vasıflandırdı, onları Hakkı terk etme ve ondan uzaklaşma konusunda duymayan ve akletmeyen kimse konumunda ifade etti” izâhıyla başlar ve “بَلْ هُمْ أَضَلُّ” kavlini, şüphesiz ki hayvanlar fayda ve zararlarına olacak şeyleri görür ve bunun gereği olarak çoğunlukla bildiği halde inadından zarar ve faydayı görmeyen kimse ateşi hak eder, şeklinde açıkladıktan sonra, âyeti âyetle tefsir metodunu kullanarak konuyla ilgili diğer sûrelerde yer alan benzer teşbîhlere yer verir.²²⁷ Burada zikredilen âyetlerden ilki Furkân sûresinin 44. âyetidir. Âyette şöyle buyrulur: ﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾

“Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkıncıdır.”

Âyeti, “Senin söylediklerini duymazlar Ey Muhammed! Onların işitmesi, anlamak için olan istekli işitme değil bilakis hayvanların işitmesi gibidir.” şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, bundan sonra benzer teşbîhin yer aldığı Bakara sûresinin 171. âyetini²²⁸ verir; bu âyet ve ilgili açıklamalar Medîne dönemi sûreleri incelenirken ele alınacaktır.

Konuyla ilgili açıklamalarını âyeti âyetle tefsir metodu ile sürdüren İbn Nâkıyâ, Neml sûresinin ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ سَمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الصَّمَّ الدُّعَاءِ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (Şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın.

²²⁵ el-A'râf 7/179.

²²⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 484.

²²⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 53.

²²⁸ el-Bakara 2/171: “İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırılmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağır dırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.”

Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağırını duyuramazsın.²²⁹ şeklindeki 80. âyetini benzer teşbîhe örnek gösterir.²³⁰

el-Cümân'da ele alınmamış olmakla birlikte, Allah'ın âyetlerini anlamaya kendilerini bütünüyle kapatmaları sebebiyle kâfirlerin sağır dilsiz kimselere teşbîhi En'am sûresinin 39. ve Lokman sûresinin 6 ve 7. âyetinde de yer almaktadır. En'am sûresinin 39. âyetinde şöyle buyrulur: ﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشِئِ اللَّهُ يَضِلُّهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

*"Mesajlarımızı yalanlayanlar, zifiri karanlığa gömülmüş sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu saptırır ve dilediğini de dosdoğru yola yöneltir."*²³¹

Âyette teşbîh-i belîğ vardır. "Duymanın yokluğundan sağır, hakikâti söylemenin yokluğunda dilsiz gibidirler" demektir. Cümlede edat ve vech-i şebeh hazfedilmiştir.²³²

Lokman sûresinin 6 ve 7. âyetinde ise, Allah'ın âyetlerini işittikleri halde sanki hiç duymamış gibi umursamaz bir tavır sergileyenlerden bahisle şöyle buyrulur:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾ وَإِذَا تُنذِرَ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِي أُذُنِهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بَعْدَآبِ أَلِيمٍ﴾

"Ama insanlar arasında öyleleri var ki, bilgisi olmayanları Allah yolundan saptırmak ve onu gülünç duruma düşürmek için eğlenceli veya boş sözler sarf ederler; böylelerini alçaltıcı bir azab bekliyor." "Böyle birine mesajlarımız aktarıldığında, sanki kulaklarında bir sağırlık varmış da onları hiç duymamış gibi, küstahça yüz çevirir; işte ona (öteki dünyada) acıklı azabı haber ver!"²³³

Âyetin "كَأَن فِي أُذُنِهِ وَقْرًا" kısmında edât-ı teşbîhin zikri ve vech-i şebehin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²³⁴

Benzer şekilde, Allah'ın peygamberi vasıtasıyla gönderdiği ilâhî mesajlarını duyduğu ve bu mesajlardan haberdar olduğu halde umursamazca bir tavır içinde inkârına devam edenlerin durumu Câsiye sûresindeki âyetlerde şöyle ifade edilir:

﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾ ﴿يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنذِرُ عَلَيْهِ ثُمَّ يَصِرُ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشَّرَهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

²²⁹ en-Neml 27/80.

²³⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 53.

²³¹ el-En'am 6/39.

²³² es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 394.

²³³ Lokmân 31/6-7.

²³⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 490.

“Vay haline kendi kendini aldatan günahkârın,” “O ki, kendisine iletilen Allah’ın mesajlarını duyar ama sanki onları duymamış gibi küstahça umursamazlığında devam eder! Bu sebeple ona acıklı bir azabı haber ver!” “Çünkü o, mesajlarımızdan birinin farkına vardığında onu hemen küçümseyip alaya alır. Böylelerini alçaltıcı bir azap beklemektedir.”²³⁵

Âyette teşbîh-i mürsel vardır; yani, “Sanki o Kur’ân ayetlerini duymamış gibidir” demektir.²³⁶

(3) Bile bile inkâr içinde olmaları

Kâfirlerin İlâhî mesaj karşısındaki tavırlarının sonuncusunu, âyetleri, Allah tarafından gönderildiklerini ve Rasûlullah’ın (s.a.s.) peygamber olduğunu çok iyi bildikleri halde bu hakîkâtleri bile bile inkâr edenler hakkında indirilen En’âm sûresinin 20. âyeti teşkil eder. Âyette şöyle buyrulur:

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

“Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanır (onun Allah tarafından geldiğini bilirler), ama kendilerini ziyana sokanlar inanmazlar.”²³⁷

Âyette mürsel mücmel olarak isimlendirilen teşbîh vardır.²³⁸ Durumun bu teşbîh ile ifadesi Bakara sûresinin 146. âyetinde de geçmektedir.

e. İnançsızlığın sonu

Kâfirleri tasvir başlığında ele alacağımız son grup âyetlerin, inkâr tutumunun neticesi hakkında olduğu görülür. Bu konu hakkında teşbîhli anlatımın kullanıldığı âyetler inkâr edenlerin dünyada helâk edildiklerinin bildirilmesi ile ibret verme ve Âhirette karşılaşılabilecek azabı bildirme ile öğüt verme olarak iki yönlüdür.

(1) Dünyada helâk

Kur’ân’da insanlara ibret olarak geçmiş kavimlere de peygamberler gönderildiğinden ve bu kavimlerin kendilerine gönderilen peygamberi yalanlamaları sonucunda çarptırıldıkları cezalardan yani helâk edilişlerinden bahsedilen âyetlerden, bu konuyu teşbîhli ifadeler kullanarak ortaya koyanlar nüzûl sırasına göre Fil (105/5), Kâmer (54/20, 31), Zâriyât (51/41, 42), Enbiyâ (21/15), Mü’minûn (23/41) ve Hâkka (69/7) sûresinde bulunur. Bunlardan Fil, Kâmer, Zâriyât ve Hâkka sûrelerindeki âyetler *el-Cümân*’da ele alınmıştır.

²³⁵ el-Câsiye 45/7-9.

²³⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 190.

²³⁷ el-En’âm 6/20.

²³⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 387.

Allah'ın, koruması altındaki Kâbe'yi tahrip etmek, yıkıp yok etmek niyetiyle Mekke'ye sefere çıkan Ebrehe ve ordusunun; kötü niyetlerinin nasıl boşa çıkarıldığının; yok etmeye gelirken nasıl da yok olup gittiklerinin konu edildiği sûrede, ordunun helâki şu şekilde ifade edilir:

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ ﴿أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ﴾ ﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ﴾ ﴿تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ﴾ ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾

“Haberin yok mu Rabbin Fil Ordusu'na neler yaptı?” “Onların kurnazca plânlarını alt üst etmedi mi?” “Üzerlerine kalabalık sürüler halinde uçan varlıklar saldı,” “onlara önceden belirlenmiş, taş gibi sert azap darbeleri vurdular,” “ve onları yalnız sap dipleri kalasıya yenmiş bir ekin tarlasına benzettiler.”²³⁹ “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ” âyetinde, edatın zikredilmesi ve vech-i şebihin hazf edilmesiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁴⁰

Âyette geçen “العصف” lafzının ekin ya da ağaç gövdesinde bulunan yaprak anlamına geldiğini söyleyerek açıklamalarına başlayan İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbîhin, Kâbe'ye saldıranların helâk edilmeleri sonucu kurumuş ekin yaprağına benzetme şeklinde yapıldığını ifade ederek buradaki teşbîh yönünün onlara bir fayda sağlamamakla birlikte sayıca çokluk olduğunu belirtir.²⁴¹

Kur'an'ın teşbîhinin, konuların en güzelinde bulunduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, bunu “العصف” lafzının meyve ya da başaktan yavaş yavaş açılarak ortaya çıkan yaprak anlamında olmasına bağlar. Bu noktada âyetteki lafzı âyetle açıklama yöntemini kullanarak Rahman sûresinin 12. âyetine yer verir.²⁴² Âyetteki “العصف” lafzının yaprak anlamına geldiğini ifade ettikten sonra, diğer lafız olan “الرَّيْحَانُ” ile ilgili farklı kıraate değinerek, “الحب” lafzı üzerine atıf olarak merfu şekilde ötreli de okunduğunu belirtir.²⁴³

Âyetle ilgili rivâyetle tefsire de yer veren İbn Nâkıyâ, her kimsenin başına isabet eden taşların o kişinin altından çıkacak şekilde onun karnında bir delik açtığı, kişiyi baştan aşağı delip geçtiği şeklindeki habere yer verir. Bu bağlamda, o insanların içlerinde oluşan felâketli durum yenilmekle bomboş kalmış ekin başağına benzetilmiştir. Bu manada “العصف” lafzının

²³⁹ el-Fil 105/1-5.

²⁴⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 605.

²⁴¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 403.

²⁴² er-Rahman 55/12: “وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ” “Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır.”

²⁴³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 404.

biçilmiş ekin anlamına geldiğinin de söylendiğini belirten İbn Nâkıyâ, bu manasıyla da teşbîhin gerçekleşen olaya uygun olduğunu ifade eder.²⁴⁴

Konuyla ilgili rivâyetle tefsir tarzındaki bilinen açıklamalara değinen İbn Nâkıyâ, âyette geçen “سَجِيلٌ” lafzının Allah’ın insanlara gönderdiği azabının şiddeti anlamına geldiğini ifade ederek, Arabın çirkin gördüğü bir şeyi “سَجِيلٌ” lafzıyla vasıflandırdığı zaman bununla şiddeti kastettiğini ve çirkin görmedikleri durumları bu lafızla vasıflandırmadıklarını ifade eder.²⁴⁵

Son olarak “أَبَائِلٌ” lafzını ele alan İbn Nâkıyâ, Ebû Ubeyde’den rivâyetle lafzın tekilinin olmadığını, diğerlerinden rivâyetle balya anlamındaki “إِبَالَةٌ” kökünden, başka bir rivâyet göre de “إِبُولٌ” kökünden geldiğini belirtir. Tefsirlerde, Allah’ın o helâk edilmiş insanlar üzerine gönderdiği yağmurla onları denize taşıdığının ifade edildiğini söyleyerek açıklamalarını sonlandırır.²⁴⁶

İnkâr eden insanların dünyada helâk edildiklerinden teşbîhli anlatım kullanılarak bahsedilen diğer âyetler Kâmer sûresinde yer alır. Kıyâmetin kopuşunun, bir hakikât olup kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğinin vurgulandığı âyetlerin sonrasında; bu hakikâti inkâr edenler bağlamında geçmiş kavimlerden ve inkârları sebebiyle helâk edilişlerinden bahsedilen 18’den 21’e kadar olan âyetlerde Âd kavminin yok edilişi ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِي ﴾ ﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ ﴾ ﴿ تَتْرَعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنْقَعِرٍ ﴾ ﴿ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِي ﴾

“Âd (kavmi de) hakikâti yalanlamıştı: ve uyarılarım göz ardı edildiğinde verdiğim azap ne şiddetliydi!” “Biz onların üstüne müthiş uğursuz bir günde şiddetli bir kasırga gönderdik.” “(Bu kasırga,) insanları köklerinden koparılmış hurma kütükleri gibi savurup attı.” “Zaten uyarılarım göz ardı edildiğinde verdiğim azap ne şiddetlidir!”²⁴⁷

Âyetteki “كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنْقَعِرٍ” ifadesinde²⁴⁸ teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁴⁹ Konuyu açıklamasına âyetteki lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “كَأَنَّهُمْ” ifadesinin burada hâl konumunda olduğunu ifade ederek, âyetin manasının “İnsanlar köklerinden koparılmış hurma

²⁴⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 405.

²⁴⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 407.

²⁴⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 407.

²⁴⁷ el-Kâmer 54/18-21.

²⁴⁸ el-Kâmer 54/20.

²⁴⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 291.

kütüklerine benzer şekilde çıkarıldı ve rüzgâr onları yüzleri üzerinde savurup attı,” olduğunu belirtir. “نخل” lafzının hem müzekker hem de müennes formunda kullanıldığını söyleyen İbn Nâkıyâ, âyette “مُنْقَعِرٍ” lafzının müzekker formda gelmesinden burada müzekker olduğunu ifade ettikten sonra, “نخل” lafzının müennes formda kullanıldığı Hâkka sûresinin 7. âyetini delil olarak sunar.²⁵⁰ Bu âyet aynı zamanda, bünyesinde bir başka teşbîh bulundurmaktadır. Kıyâmetten ve inanmayanlar için bunun ne derece dehşetli olacağından bahisle başlayan Hâkka sûresi, kavimler ve helâkıyla ilgili âyetlerle devam eder. Âd kavminin yok edilışinden bahsedilirken teşbîhli anlatım kullanılarak şöyle buyrulur:

﴿ وَأَمَّا عَادُ فَاهْلَكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ۗ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَتَمَازِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ
أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۗ فَهَلْ تَرَى لَهُم مِّن بَاقِيَةٍ ۗ ﴾

“Âd ise öfkeli bir kasırgayla yok olup gitti,” “Allah, onların (kökünü kurutmak üzere,) üzerlerinde o kasırgayı yedi gece sekiz gün estirdi; “Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.” “Şimdi onlardan geriye kalan bir iz görüyor musun?”²⁵¹

Âyetteki “كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ” ifadesinde, edât-ı teşbîhin zikredilmesi ve vech-i şebihin hazf edilmesi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁵²

İbn Nâkıyâ, bu âyette yer alan “فِيهَا” lafzındaki zamirin, insanları helâk eden rüzgâra ait olduğunu, “أَعْجَازُ نَخْلٍ” ifadesinin de hurmanın kökleri anlamına geldiğini ifade eder.²⁵³

Âyetin “إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا” kısmını açıklamaya geçen İbn Nâkıyâ, “صَرْصَرًا” lafzının gerçekten çok şiddetli olan soğuk anlamına geldiğini, kelimenin kökünün “صر” olduğunu, sürekli tekrar eden soğuk anlamında kelimenin tekrarı ile “صَرْصَرًا” şekline geldiğini ifade eder.²⁵⁴

Kamer sûresinin 18–21. âyetleriyle ilgili açıklamalarını bu şekilde tamamlayan İbn Nâkıyâ, aynı sûredeki helâk edilen kavimlerin bahsine devamla, Âd’dan sonra Semûd kavminin

²⁵⁰ el-Hâkka 69/7: “فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ”

²⁵¹ el-Hâkka 69/6–8.

²⁵² es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 440.

²⁵³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 310–311.

²⁵⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 312.

den bahsedilen 31. âyette bulunan teşbîhi incelemeye geçer. Âyette gönderilen azâb ile ilgili olarak şöyle buyrulur: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ﴾

“Biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik. Böylece hayvan açıldaki kuru çer-çöp gibi oluverdiler.”²⁵⁵

Âyetteki “فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ” ifadesinde, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁵⁶ Öncelikle “الْمُحْتَظِرِ” lafzını ele alan İbn Nâkıyâ, kelimenin “ظ”nın kesriyle de fethiyle de okunduğunu belirttikten sonra, “هَشِيمِ” lafzının kurumuş yaprağın kırılıp parçalanmış olanı, anlamına geldiğini ifade eder. Âyette bu lafızla anlatılmak istenilenin, bu otlar ağıl sahibinin topladığı “هَشِيمِ” gibidir yani, tutuşturulmak üzere bir araya toplanacak kadar kuruluğun son haddine ulaşmışlardır, manası olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ,²⁵⁷ bu açıklamasından sonra “الْمُحْتَظِرِ” lafzının kıraat farklılıklarını nahvî dayanaklarıyla birlikte açıklayarak, lafzın, fethalı okuyanlara göre, çitle çevrilmiş alanın bizzat kendisi anlamında ismi mekân; kesreli okuyanlara göre ise, kupkuru olmuş otların toplanmasıyla bağlantılı olarak, çiftliğin/ağılın otları anlamında fail olduğunu ifade eder.²⁵⁸

İbn Nâkıyâ, rivâyetlere yer verdikten sonra konuyla ilgili açıklamalarını Hûd sûresinin ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْفُرَى نَقَّصْنَاهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَاتِمٌ وَحَصِيدٌ﴾ şeklindeki 100. âyetini²⁵⁹ vererek bu geçmiş kavimlere ait haberlerin bildiriliş gayesinin ifadesi ile sonlandırır.²⁶⁰

İnkârları sebebiyle daha dünyada iken azabla cezalandırılanlardan teşbîhle bahsedilen diğer âyetler Zâriyât sûresinde yer alır:

﴿وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ﴾ ﴿فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾ ﴿فَأَخَذْنَا هُوَ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ﴿وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ﴾ ﴿مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ﴾

“Musa ile Firavun kıssasında da aynı mesajı verdik: Çünkü Biz onu Firavun’a açık bir otorite ile göndermiştik, o zaman Firavun kudretinden dolayı böbürlenerek karşı koymuştu ve

²⁵⁵ el-Kamer 54/31.

²⁵⁶ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 291.

²⁵⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 312.

²⁵⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 313.

²⁵⁹ Hûd 11/100: “İnsanlığa bir ders olsun diye bu sana anlattıklarımız gelip gitmiş kasaba halklarının başından geçenlerdir ki, bu kasabaların bazıları hâlâ yerinde duruyor, bazılarıysa biçilmiş tarlalar gibi silinip gitmişler.”

²⁶⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 319.

“(Bu Musa) bir büyücü veya bir delidir!” demişti;” “Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş), kendini kınıyordu. Ad kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka çürümüş kemiklere benzetiyordu.”²⁶¹

Sûredeki teşbihin 42. âyette yer alması sebebiyle incelemesine 41 ve 42. âyetleri konu eden İbn Nâkıyâ, 41. âyetin başında yer alan “وَفِي عَادٍ” ifadesini, Hz. Musa kıssasının yer aldığı 38–40. âyetlerle bağlantılı olarak “Âd kavmi de başka bir işarettir” şeklinde açıklayarak âyetin öncesi ile irtibatlı olduğunu belirtir.²⁶²

Açıklamalarını âyetteki lafızları ele alarak sürdüren İbn Nâkıyâ, “العقيم” lafzının, estiğinde aşılama gerçekleşmeyen ve yağmur da getirmeyen helâk rüzgârı; “الرّميم” lafzının ise “المهشم” kelimesiyle de ifade edilen kırılıp ufalanmış kuru yaprak anlamına geldiğini belirtir.²⁶³

Açıklamalarını “المهشم” ve “العقيم” lafızlarının içinde yer aldığı bir şiirle istişhat metoduyla sürdüren İbn Nâkıyâ, Tâî’den²⁶⁴

أصبحت روضة الشباب هشيما   وغدت ريجه ألبليل عقيما

“Gençlik bahçesi kuruyup kırılıp ufalandı

Ve gençliğin nemli serin rüzgârı, kasıp kavuran helâk rüzgârına dönüştü”

mısralarına yer verir.²⁶⁵ Sonrasında âyetteki teşbihin manasını, öyle bir rüzgâr ki, şiddetli bir şekilde esmesi ve süratle geçmesi ile üzerine gönderildiği insanlarda ve etraflarında bulunan her şeyi sürükleyip yok etmesiyle çürümüş kemiklere benzetir, şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, açıklamasının akabinde Âd kavmine gönderilen azabla ilgili bir hadis naklederek Resûlullah’ın (s.a.s.): (نصرت بالصبا وأهلك عاد بالدبور) “Bana Saba yeli ile yardım edildi, Âd kavmi ise bir şeyin izini eserini tamamen silen bir rüzgârla helâk edildi.”²⁶⁶ dediği şeklindeki rivâyete yer verir.²⁶⁷

²⁶¹ ez-Zâriyât 51/38–42.

²⁶² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 302.

²⁶³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 302.

²⁶⁴ el-Velid b. Ubeyd b. Yahya et-Tâî Ebû Ubâde el-Buhturî, (206–284/821–898), büyük bir şairdir. Halep’le Fırat arasında kalan Menbec’de doğmuş, Irak’a yolculuk yapmış, oradan Şam’a dönmüş ve Menbec’de vefat etmiştir. Eserleri, Divanı, “*el-Hamâse*” adlı kitabı ve başkalarıdır. (Zirikli, *A’lâm*, c. IX, s. 141.)

²⁶⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 302.

²⁶⁶ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdîrahmân b. Ebî Bekir, *el-Fethu’l-kebîr*, I-III, c. III, Dâri’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1351, s. 262.

²⁶⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 303.

rinden bahsedilen 59 ve 60. âyetlerinde yer alır. Kendilerinden öncekilere zulümde aşırı gitmeleri sebebiyle nasıl azap edildiyse onların da aynı şekilde azapla karşılaşacaklarının ifade edildiği âyetlerde şöyle buyrulur:

﴿ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴾ ﴿ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴾

“Gerçek şu ki, zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler.” “Hakikâti inkâra şartlanmış olanların vay haline; haber verilen günde (başlarına gelecekler için vay haline onların!)”²⁷³

Âyetteki “ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ” ifadesinde, vech-i şebihin hazf edilmesiyle teşbih-i mücmel mürsel vardır. Yani, kendilerinden önceki şiddetle yalanlayanların nasibi olduğu gibi azaptan nasipleri vardır, demektir.²⁷⁴

İncelenen, inkâr eden kimselerin dünyada iken azapla cezalandırılmaları ile helâk edilmeleri konusunda, teşbih sanatının kullanıldığı diğer âyetler Enbiyâ sûresinin 15. âyeti ile Mü’minûn sûresinin 41. âyetidir. Bu âyetler *el-Cümân*’da işlenmemiştir.

Hz. Muhammed’in (s.a.s.), muhataplarından inkâr edenlerin onun peygamberliği ve getirdiği vahiy karşısında takındıkları tavır ve bunlarla ilgili olarak inançsızlıklarının sebebi olarak ileri sürdükleri yorumlarından bahis ile başlayan Enbiyâ sûresi, “Geçmişte helâk ettiğimiz toplumlardan hiçbiri (kendilerine gönderilen peygamberlere) inanmamışlardı; şimdi, bunlar mı inanacak?”²⁷⁵ âyetinden sonra, inkârları ve aşırı gitmeleri sebebiyle helâk edilen kavimlerden bahisle devam eder. Bu helâk edişin neticesi 15. âyette şöyle ifade edilir:

﴿ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴾

“Bu mırıldanmaları sürüp giderken Biz onları, biçilmiş (ekin)(ya da) bir kül yığını (gibi) yaptık.”²⁷⁶ Âyetteki “جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ” ifadesinde teşbih-i belîğ vardır. Yani, onları biçilmiş ekin ve kül olmuş ateş gibi yaptık demektir.²⁷⁷

Mü’minûn sûresinde ise geçmiş kavimlere gönderilen peygamberlerden ve halklarının peygamberlerini yalanlaması sonucunda karşılaştıkları azâb ile helâk edilmelerinden bahsedilirken, Nûh kıssasından sonra anlatılan kıssadaki kavmin helâk oluşuyla ilgili olarak şöyle buyru-

²⁷³ ez-Zâriyât 51/59–60.

²⁷⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 260.

²⁷⁵ el-Enbiyâ 21/6.

²⁷⁶ el-Enbiyâ 21/15.

²⁷⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 259.

lur: ﴿ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُنَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴾ : “*Ve ânî bir darbe şeklinde gelen ceza-
mız tam yerinde ve kaçınılmaz olarak onları kısıvrak yakalayır ve böylece onları sel önün-
de sürüklenen çerçöp ve köpüğe çeviririz: Uzak olsun böyle bir zalimler toplumu!*”²⁷⁸

“*فَجَعَلْنَاهُمْ غُنَاءً*” ifadesinde teşbîh-i belîğ vardır. Yani, onlar yok oluşun süratinde köpük gibidirler, demektir. Edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedildiğiden belîğ olmuştur.²⁷⁹

(2) Âhirette azap

Âhîret âlemine inançsız olarak intikal eden insanların oradaki durumlarının teşbîh sa-
natı kullanılarak anlatıldığı âyetler nüzûl sırasına göre, Furkân (25/23), Kasas (28/62, 63),
Yûnus (10/27) ve İbrahim (14/18) sûrelerinde yer alır. Bu âyetler, kâfirlerin kendilerini âhîret
âleminde bulmalarıyla gerçeği idrâk ve itiraf etmeleri, pişmanlıkları ve amellerinin boşa çıkması
hakkındadır.

(a) İnkâr edenlerin amellerinin boşa çıkması

Âhîrette inkâr edenlerin amellerinin boşa çıkmasının konu edildiği âyetlerden bünye-
sinde teşbîh bulunanlar Furkân sûresinin 23. ve İbrahim sûresinin 18. âyetleridir. Bunlardan
İbrahim sûresinin 18. âyeti *el-Cümân*'da ele alınmış, diğerine yer verilmemiştir.

İbrahim sûresinin 18. âyetinde, temel olmadan bir bina yapmanın mümkün olmayışı
gibi, iman olmaksızın amelin insana hiçbir fayda sağlamayacağı çok belîğ bir şekilde ifade edi-
lir. Buna matematikten misal verecek olursak inkâr, çarpma işleminde sıfır gibidir, yani yok
eden eleman; en büyük sayıyı bile uğraşır çarpsanız sonuç sıfırdır; aynen böyle inkâr amelleri
boşa çıkarır. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ

الْبُعِيدُ ﴾

“*Rablerini inkâra şartlanmış olanların yapıp-ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın hışımla
saçıp savurduğu küle benzemektedir; böyleleri kazandıkları (iyi) şeylerden (de âhîrette) hiçbir
yarar sağlayamazlar: Çünkü (Allah'a karşı sergiledikleri) bu (inkârcı tutum) sapıklıkların en kö-
tüsüdür.*”²⁸⁰ Âyette temsîlî teşbîh vardır.²⁸¹

²⁷⁸ el-Mü'minûn 23/41.

²⁷⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 311.

²⁸⁰ İbrâhim 14/18.

²⁸¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 98.

Açıklamalarına âyette yer alan lafızlarla başlayan İbn Nâkıyâ, “أَعْمَالُهُمْ” lafzının manayı açıklayan konumunda bedel olduğunu ifade ederek nahiv bilgisi verirken; “العصف” lafzının şiddetli rüzgâr, fırtına anlamına geldiğini ve “عصفت أريج” denildiğine rüzgârın şiddetle estiğinin anlatıldığını ifade ederek, anlam bilgisi verir.²⁸²

Âyeti âyetle tefsir metodunu kullanan İbn Nâkıyâ, İbrahim sûresinin 18. âyetinde bulunan bu teşbihin Bakara sûresinin 264. âyetinde²⁸³ yer alan teşbihe benzer olduğunu ifade eder.²⁸⁴

İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbihi, Allahü Teâlâ inkâr edenlerin amellerinin yok olup gitme ve boşa çıkma konusunda fırtınalı bir günde savrulup giden kül gibi olduğunu ve aynı şekilde, riya gibi başa kakma ve eziyetin de sağnak yağmurun toprağın üzerindeki az bir toprağı silip götürmesi gibi amelleri iptal ettiğini açıkladı, şeklinde tefsir eder.²⁸⁵

el-Cümân'da ele alınmayan Furkân sûresinde ise inanmayanların amellerinin boşa çıkması ve Âhirette kendilerine bir fayda sağlamaması hakkında şöyle buyrulur:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا﴾ ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا﴾ ﴿وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾

“Fakat Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyen kimseler: ‘Bize niçin melekler gönderilmedi?’, yahut ‘Neden Rabbimizi görmüyoruz?’ diye sorup duruyorlar. Gerçek şu ki, onlar büyük bir küstahlıkla Allah’ın mesajına karşı böylece burunlarını dikerek kendilerini onulmaz bir büyüklük duygusuna kaptırmış bulunuyorlar!” “Oysa melekleri görecekları gün gelip çatınca, o gün, günaha gömülüp gitmiş olanlar için asla iyi haberler olmayacak ve o gün böyleleri: ‘Vah bize, meğer dönüşü olmamacasına Allah’ın rahmetinden kovulmuşuz!’ diyecekler.” “Çünkü Biz o gün bütün o edip eyledikleri işlerin üzerine varacak ve onları toza toprağa çevireceğiz.”²⁸⁶

²⁸² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 98.

²⁸³ el-Bakara 2/264: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُبْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلَهُ كَمِثْلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ﴾ *“Siz ey imana ermiş olanlar! Servetini gösteriş ve övgü için harcayan, Allah’a ve Ahiret Gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi, iyiliğinizi başa kakarak ve muhtaç kimsenin duygularını inciterek yardımlarınızı değersiz hale sokmayın: Onun hali, üzerinde biraz toprak bulunan yumuşak bir kayanın hali gibidir, bir sağanak vurunca onu sert ve çıplak bırakır. Bu gibilerin, yaptıkları hayırlı işlerinden hiçbir kazançları olmaz: Zira Allah, hakikati reddeden bir toplumu hidayete erdirmez.”*

²⁸⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 98.

²⁸⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 98.

²⁸⁶ el-Furkân 25/21–23.

Âyetin ﴿ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مُنثَوْرًا ﴾ bölümünde teşbîh-i belîğ vardır. Yani, “Elde bir şey kalmaması ve sonuçta fayda da vermemesi konusunda toz toprak gibidir,” demektir. Âyetteki ifade, edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedildiği için belîğ olmuştur.²⁸⁷

(b) İnkâr edenlerin gerçeği görerek suçlarını itiraf etmeleri

el-Cümân'da konu edilmemiş olmakla birlikte, inkâr edenlerin Âhiretteki durumlarından bahsedilen diğer âyetler Kasas sûresinde yer alır. Sûrenin 62 ve 63. âyetlerinde, şirki/puta tapıcılığı, mantikî bir mesnede dayanmaksızın sırf kendilerinden öncekiler/ataları öyle yapıyor diye yapan kimselerin, tâbî oldukları inkârcı kimselerin âhirette karşılaşacakları hakikât karşısındaki durumları şöyle ifade edilir:

﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴾ ﴿ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا أَغْوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِلَّا نَا يَعْبُدُونَ ﴾

“Çünkü, o gün böylelerine seslenilip, ‘İlâhlıkta Bana ortak olduğunuzu sandığımız (varlıklar ya da güçler) şimdi neredeler?’ diye sorulacak.” “(Bunun üzerine, vaktiyle yapılan) uyarının apaçık aleyhlerine tecelli ettiğini gören kimseler: ‘Ey Rabbimiz!’ diyecekler, ‘Bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir; (evet,) biz kendimiz azdığımız gibi, onları da azdırdık. (Ama şimdi) onları Senin hükmüne bırakıyoruz; zaten onların tapındığı gerçekte biz değildik’.”²⁸⁸

Âyetteki “أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا أَغْوَيْنَا” ifadesinde teşbîh-i mürsel vardır.²⁸⁹ Âyetteki teşbîhin önemli bir Kur’ânî prensibi ortaya koyduğunu ifade eden Muhammed Esed’in âyet hakkındaki açıklaması şu şekildedir:

“Yani, “biz onları yoldan çıkardıysak, bu, kötü niyetimizden ötürü değildi; bizi nasıl bizden öncekiler yoldan çıkardıysa, biz de onlardan devraldığımız bakış açıları ve yaşam tarzıyla sonrakileri yoldan çıkarmış olduk”. Bu “cevap”, hiç şüphesiz, zevahiri kurtarmak için söylenmiş mesnetsiz bir sözdür; fakat burada bu söze, insanın kaba maddeciliğe dayanan sahte –ve böyle olduğu halde, yine de, yüceltmekten geri durulmayan- değer ve kavramlara karşı gösterdiği bağlılığın sadece bir “toplumsal sirayet” meselesi olduğunu; bir başka deyişle, bu maddeci sahte değerlere sırf öncekilerden sirayet ettiği ve sonraki nesiller tarafından da köprü körüne benimsendiği için zaman içinde reddedilemez gözüyle bakılır olduğunu göstermek için yer verilmiştir. En derin anlamıyla bu pasaj, Kur’ân’daki benzer başka ifadeler gibi, zihnî ya da ahlâkî bir önermenin doğruluğuna hükmetmek için öteki bütün şartları bir kenara bırakıp sadece onun önceki nesiller tarafından müteber görülmüş olmasını yeterli görmeyen zihnen ve ahlâken kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır.”²⁹⁰

(c) İnkâr edenlerin yaşayacağı pişmanlık

²⁸⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 363.

²⁸⁸ el-Kasas 28/62–63.

²⁸⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 443.

²⁹⁰ Esed, a.g.e., s. 797, not: 66.

İnkâr edenlerin âhiretteki hallerinin konu edildiği Yûnus sûresinin 27. âyetinde karşımıza çıkan teşbîhli anlatım, *el-Cümân*'da öncesindeki 26. âyetle birlikte ele alınır. İnsanların iyilik yapmalarının sonucunda ulaştığı mutluluk ve günahkârların, yaptıkları kötülükler sonucu içinde bulunacakları utanç, mahcûbiyet ve pişmanlık duygularının yüzdeki yansımalarının konu edildiği âyetlerde şöyle buyrulur:

﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

“İyi ve yararlı işler yapmakta sebatlı olanları karşılık olarak daha iyisi ve ondan da fazlası beklemektedir. Kıyâmet gününde onların yüzlerini ne bir kararma, ne de bir aşağılanma gölgelemeyecektir: İşte bunlardır cennetlikler; orada ebedî kalacak olanlar.” “Ama kötü işler yapmış olanlara gelince; kötülüğün karşılığı kendisi kadar olacaktır ve Allah’a karşı kendilerini savunacak kimseleri olmayacağına göre (utanç) ve aşağılanma onları, sanki yüzlerini kopkoyu bir gecenin karanlığı bürümüş gibi, gölgeleyecek: İşte bunlardır cehennemlikler; orada yerleşip kalacak olanlar.”²⁹¹ İnsanların Âhirette karşılaşacakları sonuca göre içinde bulunacakları hâlet-i rûhiyenin ifade edildiği âyetlerde, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.²⁹²

İbn Nâkıyâ, âyeti açıklamasına, “Mü’minlerin sevinci cennettedir ve yüzlerin kararması karalama o şahsa ulaşan azab ve dünya imtihanını kaybetme sebebiyledir,” diyerek başlar ve bu açıklamasına âyeti âyetle tefsir metoduna başvurarak Abese sûresinin ﴿وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ﴾ *(Bazı yüzler de o gün toz-toprakla kapanacak, her yanını kuşatan bir karanlıkla)*²⁹³ şeklindeki 40 ve 41. âyetlerini delil getirir.²⁹⁴

Şairlerin de şiirlerinde insanların başarısızlık durumunu ifade etmek üzere “yüzlerin karanlıklara bürünmesi” teşbîhine yer verdiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, açıklamalarını şiirle istişhat ile sürdürür:

وجاءت بنودُهُمْ كَأَنَّ وَجُوهَهُمْ إِذَا حَسَرُوا عَنْهَا ظِلَالٌ صَحُورٌ²⁹⁵

“Zühle oğulları geldiler, yüzlerini açıp gösterdiklerinde

²⁹¹ Yûnus 10/26–27.

²⁹² es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 584.

²⁹³ Abese 80/40–41.

²⁹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 86.

²⁹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 87; *el-Cümân* (Dâye)'de bu şiirin et-Tevezzi'den nakledildiği ifade edilmiştir. et-Tevezzi, Abdullah b. Muhammed b. Harun, künyesi Ebû Muhammed'dir. Kureyş'in kölelerinden biri ve lügat imamlarının büyüklerindedir. (Suyutî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, c. II, s. 61.)

Sanki kayaların koyu gölgelerine benziyorlardı.”

Şiirde anlatılmak istenenin siyahlık olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, bunu, kayaların gölgesinin yoğun koyu renkli olmasına dayandırır.²⁹⁶

Âyetteki teşbîhin diğer bir te'vîlinin, kendilerine isabet eden korku ve umutsuzluk sebebiyle gözlerinin hayretle kamaşması ve bunun hemen ardından karanlıklar içinde kalmaları şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, tercih edilenin ilk görüş olduğunu ifade ederek açıklamalarını sonlandırır.²⁹⁷

4. İnananlarla inanmayanların farkı

İnsan tasvirlerinin yapıldığı âyetlerden teşbîh sanatının kullanıldığı son âyet, inanan insan ile inançsız insanın farkının ortaya konduğu Hud sûresinin 24. âyetidir. Bu âyet *el-Cümân*'da ele alınmamıştır.

﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمِ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

“Bu iki bölük insanın kıyaslanması, kör ve sağır olan kimseyle gören ve işiten kimsenin kıyaslanması gibidir: Bu ikisi yapı olarak hiç bir tutulabilir mi? Hiç değilse bunu aklınızda tutmayacak mısınız?”²⁹⁸

Âyetteki “مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمِ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ” ifadesinde, edât-ı teşbîhin varlığı ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle mürsel mücmel teşbîh vardır. Yani; kâfir grubu, işitme ve görme yokluğunda sağır ve kör gibi; inanan grubun durumu ise işiten ve gören gibidir, demektir.²⁹⁹

D. Vahiy

Allah'ın insanları doğru yola ulaştırmak üzere peygamberlerine vahyettiği kitâblardan bahsedilen âyetlerden ikisinde, gönderilen vahyin sıfatı olarak kullanılan ifadede teşbîh sanatına yer verilir. Benzer ifadelerin yer aldığı bu âyetlerden, A'râf sûresinin 203. âyetinde bahis mevzuu Kur'an iken, Kasas sûresinin 43. âyetinde Tevrat'tır. *el-Cümân*'da ele alınmamış olan bu iki âyette hem Kur'an ve hem de Tevrat'a sıfat olarak kullanılan ifadenin ortak oluşu, vahyin kaynağının da bir olduğu hakikâtini ortaya koymaktadır.

²⁹⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 87.

²⁹⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 88.

²⁹⁸ Hüd 11/24.

²⁹⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 11.

A'râf sûresinin 203. âyetinde, Kur'an'ın Allah'tan bir vahiy olduğu gerçeğini kabul etmeyip, onu Resûlullah'ın (s.a.s.) uydurup derlediği şeyler olduğu imasında bulunanlardan bahsedilirken Kur'an'ın çok üstün niteliklerle dolu ilâhî bir kelâm olduğu şöyle ifade edilir:

﴿وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَآئِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

“Onlara bir âyet getirmediğin zaman: ‘öteki âyetleri şuradan buradan topladığın gibi bunu da toplasaydın ya!’ derler. De ki: ‘Ben, ancak Rabb’imden bana vahyolunana uyuyorum. Bu Kur’an Rabb’inizden gelen basîretler (gönül gözlerini açan nurlar)dır ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!”³⁰⁰

Âyette teşbîh-i belîğ vardır. Onun aslı, “Bu basîretler gibidir” şeklindedir; teşbîh edatı ve vech-i şebeh hazfedilmiş ve böylece belîğ olmuştur. Âlimlerin bazıları onun mecâz-ı mürsel kabîlinden olduğunu rivâyet etmiştir.³⁰¹

Kasas sûresinin 43. âyetinde ise, Hz. Mûsâ'ya verilen kitaptan bahisle; vahyin yol gösterici olması bakımından, nasıl ki karanlıkta kalmış bir insan ışık olmaksızın yönünü ve yolunu bulamazsa aynen öyle, dünyaya gelmiş ve bilinmezlikler karanlığında yolunu bulmaya çalışan insanlara Allah'ın rahmet eseri olarak yol ışığı hükmünde vahiylerin gönderildiğine işaretle Tevrat'la ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

“Ve gerçek şu ki, daha önceki günahkâr nesilleri ortadan kaldırdıktan sonra, insanlar için bir aydınlanma kaynağı, bir doğru yol bilgisi ve bir rahmet olarak Musa'ya vahyedilmiş kitâbı verdik ki, Bizi anıp düşünsünler.”³⁰²

Âyetteki “بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ” ifadesinde, teşbîh-i belîğ vardır. Yani, “Biz Tevratı, insanların kalpleri için nurlar olarak gönderdik,” demektir.³⁰³

E. Peygamberler Ve Mucizeleri

Teşbîhle anlatımın kullanıldığı bir diğer konu peygamberler ve mucizeleridir. Bu başlık altında ele alacağımız âyetlerin bir tanesinde teşbîh bizzat bir peygamber hakkında kullanılırken, çoğunda peygamberin mucizesini ifade etmek üzere kullanılır.

1. Peygamber tasviri

³⁰⁰ el-A'râf 7/203.

³⁰¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 490.

³⁰² el-Kasas 28/43.

³⁰³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 443.

Teşbihin bir peygamber hakkında kullanılmasının örneği, Hz. İbrahim'den bahsedilen Nahl sûresinin 120. âyetindeki ifadedir. *el-Cümân*'da ele alınmayan âyette, Hz. İbrahim, her iyiliği ve güzel karakter özelliklerini kendisinde toplaması sebebiyle bir şahıs olmasına rağmen "ümmet" lafzıyla vasıflandırılarak şöyle buyrulur:

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

*"Gerçek şu ki, İbrahim insana yakışan bütün erdemleri kendinde toplamasını bilen, yalan ve sahtelik taşıyan her şeyden yüz çevirerek Allah'ın iradesine yürekten bağlanıp boyun eğen biriydi; Allah'tan başkalarına ilahlık yakıştıran kimselerden değildi."*³⁰⁴

Âyetteki "كَانَ أُمَّةً" ifadesinde teşbih-i belîğ vardır. Yani, "O tek kişi olmasına rağmen yaratılışında kâmil vasıfları toplaması sebebiyle bir ümmet ve kalabalık bir cemaat gibidir," demektir.³⁰⁵

2. Mucizelerin tasviri

Her peygamberin, insanları doğru yola çağırarak üzere bir mucize ile gönderilmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Bu mucizeler, gönderildikleri topluma, onların değer yargıları ve üstün gördükleri olgulara göre değişiklik arz etmekle birlikte her peygamberin, peygamberliğini ispat amacına yönelik olma yönüyle ortak bir zemine sahiptir. Bu mucizelerin anlatımında teşbih sanatına yer verilenler peygamberlere göre başlıklandırılarak ele alınacaktır.

a. Hz. Musa

Hz. Musa'nın mucizelerinden, elindeki asasının yılan dönüşmesi olayı Neml sûresinin 10. ve Kasas sûresinin 31. âyetinde; Firavun ordusundan kaçışları esnasında denizin yarılması olayı ise Şuarâ sûresinin 63. âyetinde teşbih sanatı kullanılarak anlatılmıştır.

Neml sûresinin 10. âyetinde, Hz. Mûsa'nın asasının yere attığında sanki canlı bir yılanmışcasına hareket etmesinden bahisle şöyle buyrulur:

﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ﴾

*"Şimdi âsânı yere bırak!" Fakat Musa âsâsının yılan gibi hızla hareket ettiğini görünce korkuyla arkasına bakmadan dönüp kaçtı. 'Ey Musa, korkma!' (dedi, Allah), 'Çünkü, Benim katımda mesaj taşıyıcılar için korku yoktur!'"*³⁰⁶

³⁰⁴ en-Nahl 16/120.

³⁰⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 149.

³⁰⁶ en-Neml 27/10.

Âyetin “كَانَهَا جَانٌّ” kısmında, edât-ı teşbîh zikredilip vech-i şebeh hazfedildiği için teşbîh-i mürsel mücmel vardır.³⁰⁷

Âyeti incelemesine, “تَهْتَرُ” lafzını ele almakla başlayan İbn Nâkiyâ, “الاهتزاز” harekette hızla titreyip kıpırdamak demektir, dedikten sonra, canlılar konusunda hareket, hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde o varlığın canlılığına işaret eder, diyerek Hz. Musa'nın asasının gerçek bir yılanla dönüşmediğini iddia edenlere cevap verir. “العصا” lafzının, kaçınıp uzak durmak anlamındaki “الإمتناع” kökünden geldiğini ifade eden İbn Nâkiyâ, bir kimse bir şeyden kaçındığı zaman karşı çıkar denildiğini belirtir.³⁰⁸

Lafızları tahlil ettikten sonra, konuyu âyetle açıklama metodunu kullanan İbn Nâkiyâ, benzer olayın anlatıldığı A'râf sûresinin ﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ﴾ “*Bunun üzerine Musa, asâsını yere bıraktı: O! Bir de ne görsünler! Tam anlamıyla apaçık bir ylandı, bu.*”³⁰⁹ şeklindeki 107. âyetine ve Neml sûresinin 10. âyetinde bulunan teşbihin benzerinin yer aldığı, Kasas sûresinin ﴿وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ﴾ şeklindeki 31. âyetine yer verir. “*Ve sonra Allah, ona: ‘Asânı yere bırak!’ dedi. Fakat Musa, asâsının yılan gibi hızla hareket ettiğini görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Ve Allah ona:) ‘Ey Musa!’ dedi, ‘Geri dön, yaklaş, korkma! Çünkü sen bu dünyada da, öte dünyada da güvenlik içinde olan kimselersin!’*”³¹⁰ buyrulan âyetin “تَهْتَرُ كَأَنَّهَا جَانٌّ” kısmında, edât-ı teşbîh zikredilip vech-i şebeh hazfedildiği için teşbîh-i mürsel mücmel vardır.³¹¹

Âyetin lafızlarını ele alan İbn Nâkiyâ, “الثُعْبَانُ” kelimesinin, uzun, iri, kalın, büyük cüsseli yılan anlamında olup, suyu akıtmak anlamına gelen “ثُعْب” kökünden geldiğini ifade eder. Yılanın bu isimle isimlendirilmesinin, suyun kaynağından ilk çıktığındaki gür akışından alındığını belirtir. “مُبِينٌ” lafzının da, o yılanın bir canlı olduğu apaçıktır, manasına geldiğini söyler.³¹²

Âyetteki teşbihte “جَانٌّ” lafzı ile kastedilenin, onun hareketliliği ve hareketlerindeki hız ve çeviklik açısından yılanla benzerliği olduğunu ifade eden İbn Nâkiyâ, asanın görüntü açısın-

³⁰⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 405.

³⁰⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 155.

³⁰⁹ el-A'râf 7/107.

³¹⁰ el-Kasas 28/31.

³¹¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 435.

³¹² İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 156.

dan da “التُّعْبَانُ” a benzetildiğini ifade eder.³¹³ Ardından “الإفك” lafzının, yalan anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, Hz. Musa’ya karşı değneklerini yılan gibi gösteren kimselerin, ellerindekilerin yılan değil civa ile oluşturdukları bir yanılısama olduğunu belirtir.³¹⁴

Hz. Musa’nın mucizeleri ile ilgili âyetlerden teşbîhle anlatımın yer aldığı diğer âyet, Şuarâ sûresinin 63. âyetidir. İbn Nâkıyâ, bu âyete, Hz. Nuh’un (a.s.) gemisinin dev dalgalar arasında gitmesinden bahsedilen Hûd sûresinin 42. âyetini işlerken, bu âyetteki benzer bir teşbîh olarak yer verir. Hz. Mûsâ’nın (a.s.) kavmini Firavun ve askerlerinden kurtarma çabasının anlatıldığı kıssada, Kızıldeniz’le karşılaştıklarında ne yapacaklarını şaşkınlıkları ve Allah’ın onlara yol göstericiliğinden bahsedilen âyetlerde, denizin yarılması olayı ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴾

“Bunun üzerine, Musa’ya: ‘Asânla denize vur!’ diye vahyettik. (Musa söyleneni yapınca) deniz ortadan yarıldı; öyle ki, açılan yolun her iki yanında sular koca dağlar gibi yükseldi.”⁸¹⁵

Âyetteki “كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ” ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Yani, yerinde sağlam ve sabit bir şekilde durması yönüyle dağ gibidir, demektir. Edât-ı teşbîh zikredilmiş ve vech-i sebeh hazfedilmiştir.³¹⁶

b. Hz. Nuh

Hz. Nuh’un, gönderilecek ilâhî azaba tedbir olarak Allah’tan aldığı emirle inşa ettiği ve inananlarla birlikte bindiği gemiden, gönderilen tufandan ve Hz. Nuh’un oğlunun da içlerinde yer aldığı inanmayanların helâk edilmesinden bahsedilen Hûd sûresinde, suların artışı ile oluşan dalgaların vasıflandırıldığı 42. âyette teşbîh sanatına yer verilmiştir. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا وَلَا تَكُن مَعَ الْكَافِرِينَ ﴾

“Ve derken, onları götüren gemi dağ gibi dalgaların arasında seyre koyuldu. Ve o an kıyıda kalan oğluna Nûh: “Oğulcuğum” diye bağırdı, “Gel bin bizimle gemiye, o inkârcıların yanında kalma!”⁸¹⁷

³¹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 156.

³¹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 156.

³¹⁵ eş-Şu’arâ 26/63.

³¹⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 386.

³¹⁷ Hûd 11/42.

Âyette, edât-ı teşbîh zikredilip ve vech-i şebeh hazfedildiğinden teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Âyeti açıklamasına, âyetteki lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “الْجُورِي” kelimesinin yeryüzündeki suyun geçişi gibi hızla akmak anlamına geldiğini ifade ederek geminin suyla aktığını belirtir. “الْمَوْجُ” kelimesinin ise, özellikle rüzgâr şiddetli estiğinde çok miktarda suyun hep birlikte yükselmesiyle oluşan büyük su kütleli anlamındaki “الْمَوْجَةُ” kelimesinin çoğulu olarak dalgalar anlamına geldiğini ifade eder.³¹⁸

Âyetteki teşbîhin, suyun durumu, onun çoğalarak yeryüzünü kaplaması, bu konuyla rüzgârın bağlantısı ve bu şartların hep birlikte oluşmasıyla geminin hızla akması olayının ne derece büyük bir olay olduğuna işaret ettiğini belirten İbn Nâkıyâ, âyet lafzının kısa olmasıyla birlikte pek çok manayı ve açıklamayı içinde barındırdığını ifade eder.³¹⁹

Bu teşbîhin benzerinin Şuarâ sûresinin 63. âyetinde de yer aldığını ifade ederek âyeti zikreden İbn Nâkıyâ, Kur'an'da “dalga” lafzının büyüklük ve yükseklik özellikleriyle varid olduğunu belirterek bu duruma, Lokman sûresinin ﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَّجٌ كَالظَّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا﴾ şeklindeki 32. âyetini³²⁰ delil olarak sunar.

İbn Nâkıyâ, âyetteki ifadenin dalgaların büyüklük ve yüksekliğini ifade ettiğini belirterek konuyu işleyişini sonlandırır.³²¹ Düşünülünce, bir dalganın insanı gölgede bırakacak derecede yükselmesi, oldukça büyük bir dalga ile karşı karşıya bulunulduğunu göstermektedir ki, âyette bu durum çok belîğ bir şekilde tasvir edilmiştir.

c. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman'dan (a.s.) bahsedilen âyetlerden bünyesinde teşbîh bulunanlar, inşâ ettirdiği dev havuzların konu edildiği Sebe' sûresinin 13. âyeti ile Sebe melikesinin tahtının yer değiştirmesinin konu edildiği Neml sûresinin 42. âyetidir.

Sebe' sûresinde, Hz. Süleyman ve kendisine verilen mucizelerden bahsedilen âyetlerde, cinlerin kendisinin emrine verildiği ifade edildikten sonra, onların Hz. Süleyman için inşâ ettikleri havuzların büyüklüğü anlatılırken teşbîhe yer verilerek şöyle buyrulur:

³¹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 91.

³¹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 91.

³²⁰ Lokman 31/32: “Onları (denizde,) bir dalga gölgelikler gibi kuşattığında, o anda bütün içtenlikleriyle yalnız ve sadece Allah'a bağlanarak O'na sığınır: Fakat Allah onları sağ salım kıyıya ulaştırdığında da bir kısmı yolun ortasında inanmak ile inkâr etmek arasında kalırlar. Ama hiç kimse, haince bir nankörlüğe kapılmadıkça mesajlarımızı bile bile reddetmez.”

³²¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 94.

﴿وَلَسَلِيمَانَ الرِّيحَ غُدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحُها شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَن يَزِغْ مِنْهُم عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِن عَذَابِ السَّعِيرِ﴾ ﴿يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانَ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ﴾

“Biz rüzgârı Süleymanın emrine verdik: Sabahki hareketi bir aylık yolculuk mesafesinde, akşamki hareketi de bir aylık mesafede tamamlanan rüzgârı. Ve erimiş bakır membaini onun buyruğu altında akıttık; görünmeyen varlıklardan bir kısmı da Rablerinin izniyle onun için çalışmaya mecbur kılındılar ve hangisi emrimizden çıktıysa ona yakıcı ateşin azabını tattırdık.”
 “O’nun için isteğine göre mâbetler, heykeler, büyük tekneler kadar geniş havuzlar ve sağlamca tesbit edilmiş kazanlar yaptılar. (Ve dedik ki:) ‘Ey Davud kavmi, Bana karşı şükür duygusu içinde çalışın ve unutmayın ki kullarım arasında bile hakkıyla şükredenler çok azdır!’”³²²

Âyetteki “وَجِفَانَ كَالْجَوَابِ” ifadesinde, edât-ı teşbihin zikri ve vech-i şebihin hazfi sebebiyle teşbih-i mürsel mücmel vardır.³²³ Âyeti incelemesine lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkiyâ, “الْمَحَارِبَ” lafzının evlerin en şerefli anlamına geldiğini söyleyerek, bu sebeple de evlerdeki en şerefli üstün yer namaz kılınan yer olduğu için, namaz kılınan yerin “المحراب” diye isimlendirildiğini ifade eder. Akabinde “كَالْجَوَابِ” lafzının kıraat farklılıklarına değinen İbn Nâkiyâ, bu kelimenin büyük havuz anlamındaki “جائية” kelimesinin çoğulu olan “الجَوَابِي” olduğunu, ancak çoğu dilcilerin kelimedenin sonundaki “ي”yi okumadıklarını belirtir.³²⁴ “جِفَانَ” kelimesinin de, Araplarca kullanılan geniş kazan anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkiyâ, bu lafızla ilgili olarak tarihi bir olayı aktararak rivâyetle tefsir metodunu kullanır. Kureyş kabilesinin bir dönemde yaşadığı kıtlık, Hişam b. Abdulmenaf’ın kazanlarda et pişirerek ve çuvallarla develerin sırtında taşıdığı Ka’ke denilen un, şeker, yağ ve sütle yapılan yiyeceği pişen etlerin üzerine dökerek halka yedirdiği şeklindeki olayda etlerin pişirildiği büyük kazanların “جِفَانَ” lafzı ile ifade edildiği görülür.³²⁵

Hiz. Süleyman’ın ortaya koyduğu mucizelerden bahsedilirken teşbih sanatına yer verilen diğer âyet Neml sûresinin 42. âyetidir. *el-Cümân*’da ele alınmamış olan âyette, Hiz. Sü-

³²² Sebe’ 34/12–13.

³²³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 549.

³²⁴ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 171.

³²⁵ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 174.

leyman ve kendisine verilen mucizelerin sonucu olarak, Sebe Melikesi ve onun tahtıyla ilgili durum anlatılırken, melikenin tahtıyla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ قَالَ نَكُرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرُ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴾ ﴿ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴾ ﴿ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴾

“(Ve) dedi ki: ‘Onun tahtını tanınmaz hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayacak mı?’ ” “ Melike gelince (ona:) ‘Senin tahtın da böyle mi?’ dendi, ‘tıpkı o’ dedi. ‘Zaten bize daha önce bilgi verilmişti. (Allah’ın kudretini ve senin peygamber olduğunu anlamış) ve biz Müslüman olmuştuk’ ” “(Hayır), onun, Allah’tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin Müslüman olmasına mani olmuştu. Hakîkâtte o kâfirler topluluğundandı.”³²⁶

Âyetteki “كَأَنَّهُ هُوَ” kısmında teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Yani, sanki o şekli ve sıfatları bakımından benim arşımdır, demektir.³²⁷

d. Zülkarneyn

Zülkarneyn’in, kendisinden bozgunculukları sebebiyle şikâyetçi oldukları bir kavimden kendilerini kurtarmasını isteyen kimselere yardımı hakkındaki âyetlerde, Zülkarneyn’in iki dağ arasında demirden bir set yapmasından bahsedilen Kehf sûresinin 96. âyetinde teşbîhle anlatım kullanılmıştır. Âyet *el-Cümân*’da işlenmemiştir.

﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴾ ﴿ آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قَطْرًا ﴾ ﴿ فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴾

“(Zülkarneyn) ‘Rabbimin bana sağladığı güvenli durum (sizin bana verebileceğiniz her şeyden) daha hayırlıdır;’ dedi, ‘bunun içindir ki, siz bana sadece iş gücünüzle yardımda bulunun ki sizinle onlar arasında bir set yapayım!’ ” “ ‘Bana demir külçeleri getirin!’ Derken, demir (külçelerini) yığıp, iki yar arasındaki boşluğa doldurunca (onlara) ‘(bir ocak kurun ve) körükleyin!’ dedi. Nihayet, (demir iyice) kor haline gelince, ‘bana erimiş bakır getirin bunun üzerine dökeyim’ dedi. ” “Ve böylece (set inşa edilmiş oldu, öyle ki) artık onların düşmanları ne onu aşabilirlerdi ne de onda gedik açabilirlerdi.”³²⁸

³²⁶ en-Nem 27/41–43.

³²⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 411.

³²⁸ el-Kehf 18/95–97.

Âyette demirle ilgili olarak geçen “جَعَلَهُ نَارًا” kısmında teşbîh-i belîğ vardır. Yani, sıcaklık ve şiddetli kırmızılığı konusunda ateş gibi oldu, demektir. Edât-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedildiği için belîğ teşbîhtir.³²⁹

F. Âhlâkî değerleri yerleştirme

Mekkî sûrelerde bulunan teşbîhlerin son başlığını âhlâkî değerleri yerleştirme amacına yönelik olarak vahyedilen âyetlerdeki teşbîhler oluşturur. Bu âyetler nüzûl sırasına göre Fussilet (41/34), Nahl (16/92) ve Râd (13/17) sûresinde bulunur. Râd sûresinin 17. âyetinde insanların zihinlerine hak-batıl kavramları yerleştirilirken, diğer âyetlerde ahlâkî bir davranışı emretme ile hayata geçirme vardır.

1. Hak ve batılın ayırımı

İnsanın doğru davranışlar sergileyerek kişisel ve toplumsal açıdan huzur, mutluluk, denge ve ahenk içinde yaşamasının öncelikle zihin dünyasının dengede olmasıyla mümkün olacağı bilinen bir gerçektir. Bu sebeple, bir insanın doğruya yönelmesi, öncelikle “doğru” kavramıyla ilgili olarak zihnini donatması, yani doğru- yanlış ayırımını zihinsel olarak gerçekleştirdikten sonra nelerin doğru nelerin de yanlış olduğunu kavraması gereklidir. Râd sûresinin 17. âyetinde bizlere hak-batıl ayırımının son derece belîğ bir tarzda verildiği görülür. Allah (c.c.), burada hak ile batılı, hakkın kalıcı ve batılın gelip geçici olması özelliğini ve aralarındaki bu farkı, suyun ve erimiş madenin köpüğünün çer çöpü götürmesi benzetmesiyle ifade eder:

﴿ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حَلِيبٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ
كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُتُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾

“O gökten su indirdiğinde ve kurumuş nehir yataklarından her biri kendi hacimlerine göre dolup taşıklarında, akıntı yüzeydeki çerçöpü, tortuyu alır götürür; tıpkı süs eşyası ya da alet yapmak için ateşte eritilen madenlerin yüzeyinde açığa çıkan köpüklü tortudan arındırılması gibidir bu. Hak ile batılı Allah işte böyle bir benzetmeyle göz önüne koyuyor: Çünkü gerçekten de tortuysa, çerçöpse söz konusu olan, bu, bütün köpüksü şeyler gibi akar gider; ama insanlara yararlı olan şeylere gelince, o her zaman olduğu yerde, sapsasağlam ayakta kalır. Allah işte böyle benzetmelerle ortaya koyuyor.”³³⁰

Âyette Allahü Teâlâ hak ile batılı temsîli teşbîh ile benzetme yapmıştır. Hak, yeryüzünde akan sâfi su gibiyken batıl onun yüzeyinde akıp giden çerçöp gibidir. Ve yine hak, inanlara

³²⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 209.

³³⁰ er-Râd 13/17.

faydalı olan maden gibiyken batıl, o madenden ayrılarak kullanılmayıp atılan atık/pislik gibidir.³³¹ Taberî, âyeti Ebû Ca'fer'den naklettiği rivâyetle, Allah hak ile batılı, iman ve küfrü misalle ifade ederek hakkın sabit ve batılın da geçici olduğunu gösterdi şeklinde açıklar.³³² Âyet *el-Cümân*'da ele alınmamıştır.

2. Toplumsal huzura yönelik olumlu tavırlar

Ahlâklı bireyler ve ahlâklı bir toplum oluşturma amacına yönelik olarak vahyedilen âyetlerden teşbîhle anlatımın kullanıldığı iki âyetten Nahl sûresinin 92. âyetinde söz verildiğinde durmanın önemli bir çeşidi olan yemin ve yeminde durmadan bahsedilir ve yemin bozmak belîğ bir şekilde nehyedilir. Âyette şöyle buyrulur:

﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غُرْلَهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاتًا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَالًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيَسِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴾

“Ve sakın yeminlerinizi, sırf içinizden bir grubun diğerinden daha güçlü olmasına dayanarak aranızda bir aldatma aracı olarak ele alıp da ipliğini iyice büküp berkittikten sonra onu çözüp koparan kadın gibi olmayın. Allah bütün bunlarla sizi sadece sınavdan geçiriyor ki, üzerinde çekişip durduğunuz her şeyi kıyâmet gününde bütün açıklığıyla karşınıza koysun.”³³³

Âyetin “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غُرْلَهُمْ” kısmında temsili teşbîh vardır. Âyette Allahü Teâlâ söz verdikten sonra sözünü bozan kimseyi ipini bükükten sonra çözen kadına benzetmiştir.³³⁴ Âyetteki “أَنْكَاتًا” lafzının ahdi bozmak anlamına geldiğini belirten İbn Nâkıyâ, kelimenin “نَكَثَ” lafzının çoğulu olduğunu ve tabirin ip, halat ve büküldükten sonra çözülen her şey için kullanıldığını ifade eder. Bu bükülmüş ipi tekrar çözmenin ahdi bozma olayına benzetme yoluyla verildiğini söyler.³³⁵

Âyeti âyetle tefsir metodunu kullanan İbn Nâkıyâ, Nahl sûresinin 94. âyetini ele alır:

﴿ وَلَا تَتَّخِذُوا آيْمَانَكُمْ دَخَالًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا أَلْسُوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾

³³¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 84.

³³² et-Taberî, a.g.e., c. XIII, s. 134.

³³³ en-Nahl 16/92.

³³⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 145.

³³⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 112.

“Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın. Sonra sağlamca bastıktan sonra ayaklarınız kayar da Allah yolundan sapmanız sebebiyle kötü azabı tadarsınız. Âhirette de sizin için büyük bir azap vardır.”³³⁶

“الدَّخْلُ” lafzının bozukluk, şüphe anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, kelimenin düşmanlık, gizli kin ve hile, aldatma anlamlarına da geldiğinin rivâyet edildiğini belirtir.³³⁷ İbn Nâkıyâ, âyette, “فَقَتِرْ لَدَمًا بَعْدَ نُبُوْتِهَا” ifadesinin belirttiği üzere, Resûlullah’a (s.a.s.) biat edenlerin yeminlerini bozmalarının yasaklığına delil bulunduğunu ifade ederek konuyu işleyişini sonlandırır.³³⁸

el-Cümân’da ele alınmayan Fussilet sûresinin 34. âyetinde ise, ahlâklı insan tipini oluşturmada önemli bir konu vurgulanarak, iyilik ve kötülüğün mahiyet ve sonuçları itibariyle aynı olmadıkları ve iyiliğin yaygınlaştırılması için kötülükle karşılaşılan durumlarda bile iyilikten ayrılmamanın gereği anlatılır. Âyette şöyle buyrulur:

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾

“Madem ki iyilik ile kötülük bir değil, sen kötülüğü daha güzel olan ile sav; bak, o zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, eski bir dostun, gerçek bir arkadaşınmış gibi davranır!”³³⁹

Âyetteki “كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ” ifadesinde, edât-ı teşbîhin zikri ve vech-i şebihin hazfi sebebiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır.³⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, âyeti tebliğle ilgili yorumlayarak, âyette iyilikle kastedilenin, Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hak dine daveti, kâfirlerin cahilliklerine karşı sabrı, intikam almayı düşünmemesi ve o türlü hareketlere iltifat etmemesi; kötülük ifadesiyle kastedilenin de, o müşrüklerin “Bizi kendisine davet ettiğin şeye karşı kalplerimiz örtüler içindedir”³⁴¹ şeklindeki sözlerinin açıkça ortaya koyduğu boşluk ve manasızlık ile, “Bu Kur’ân’ı dinlemeyin. O okunurken manasız yaygaralar yapın!”³⁴² şeklindeki sözlerinin ifade ettiği kasıtlı, mesaja karşı olumsuz tavırları olduğunu belirtir. Böylece, Allah’ın, Resûlullah’ın (s.a.s.) hareketini güzellik, kâfirlerin tavırlarını da çirkinlikle vasıflandırdığını ifade eden Fahreddin er-Râzî, sonrasında “فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ” buyrulurken, Resûlullah’a (s.a.s.) “Onların kötü-

³³⁶ en-Nahl 16/94.

³³⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 113.

³³⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 113.

³³⁹ Fussilet 41/34.

³⁴⁰ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 130.

³⁴¹ Fussilet 41/5.

³⁴² Fussilet 41/26.

lüklerine iyilikle ve olumsuz tavırlarına da olumlu bir yaklaşımla muamelede bulunursan, onlar o kötü fiillerini bırakarak düşman konumundan dost konumuna geçerler” denildiğini ifade eder.³⁴³

II. MEDENÎ SÛRELERDE TEŞBÎH

Medine dönemi, Resûlullah'ın (s.a.s.) Medine'ye hicretinden vefatına kadarki dönemi içine alır. Bu dönemde vahyedilen âyet ve sûrelerin, içerdiği kavramlar, konular ve üslup bakımından Mekki sûrelerden belirgin farklılıklar göstermesine paralel olarak, teşbîhle anlatımın kullanıldığı âyetler de içerik açısından Mekke dönemi başlığında işlenen âyetlerden ayrılmaktadır. Bu dönemde, bir İslâm devletinin kurularak bir İslâm toplumunun oluşturulmasıyla itikâdî konulara ek olarak hukûkî konulara da yer verilmiş ve ibadet, ahlâk ve muamelât konularında hüküm bildiren âyetler vahyedilmiştir. Bununla bağlantılı olarak Medine dönemi sûrelerinde teşbîhle anlatımın kullanıldığı âyetler; iman, Hz. Muhammed (s.a.s.), dünya ve cennet tasvirleri şeklindeki itikâdî konular; inanan ve inanmayanlara ek olarak münâfık insan tipini anlatan insan tasvirleri ile ahlâkî, fikhî ve ictimâî konularda vazedilmiş hükümler hakkındadır.

A. İtikâdî Konular

Medine dönemi sûrelerinde, teşbîh sanatının bulunduğu âyetlerden ilk grubu Allah (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.s.), iman, dünyanın mahiyeti ve cennet gibi dinin temel kavramlarının konu edildiği âyetler oluşturur.

1. Allah (c.c.)

Allah'ın nuru tabirinin bir temsîlî teşbîhle anlatıldığı Nûr sûresinin 35. âyeti, Allah (c.c.) hakkında teşbîh sanatıyla anlatımın yer aldığı yegâne âyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyette şöyle buyrulur:

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru içinde kandil bulunan bir oyuktan yayılan ışığa benzer. O kandil ki sırça fânûs içindedir; o fânûs ki, inci gibi parıldayan bir yıldızdır sanki! Ve o kandilin yakıtı, ne doğuda ne de batıda eşine rastlanmayan mübarek bir zeytin

³⁴³ er-Râzî, a.g.e., c. XXVII, s. 126-127.

ağacından alınmaktadır. Ve o ağacın yağı öyle arı-duru, öyle parlak ki neredeyse ateş değmeden de ışık verecek: Nûr üstüne nûr! Allah, erişmek isteyen nûruna eriştirir; işte bunun içindir ki Allah insanlara örnekler vermektedir; çünkü her şeyi bütün boyutlarıyla yalnızca Allah bilir.³⁴⁴

Âyette temsîlî teşbîh vardır. Mü'min kulunun kalbinde parlayan Allah'ın nûru, cam bir fânûs içinde yanan lambaya ve saflıkla güzellikte parlak inci gibi bir yıldızla benzetilmiştir. Buradaki teşbîh vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîlidir.³⁴⁵

Konuyu işleyişine âyet parçalarını ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, "نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" kısmının, "Allah, göklerle yeryüzündeki gerçektir", anlamına geldiğini ifade eder ve bu görüşünü Arapların kullanımında, bir adam gerçekleri konuşurken ona, "على كلامك نور" yani "Senin sözlerinin üzerinde nur vardır" denilmesine dayandırır. Bunun ardından, rivâyetle tefsire geçen İbn Nâkıyâ, İbn Abbas'tan rivâyet edilen, âyetin bu kısmının "Allah gökyüzü ve yeryüzü halkını hidayete erdiren" anlamında olduğu ve yine İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî'den rivâyetle "Allah, yıldızları, güneşi ve ayı ile gökleri ve yeri aydınlatandır" anlamına geldiği rivâyetine yer verir.³⁴⁶

"مَثَلُ نُورِهِ" kısmının ise, "Mü'minlerin kalplerini imanla aydınlattı" anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, âyetteki nur lafzının, bu Allah'ın edeplendirmesidir, anlamında "Bu Allah'ın edebidir" denilmesinde olduğu gibi, Allah'a izafe edildiğini belirtir.

Açıklamalarını âyeti âyetle tefsir metoduyla sürdüren İbn Nâkıyâ, nur lafzıyla bizzat Kur'ân'ın kastedilmiş olmasının da caiz olduğunu ifade ederek, bu görüşünü Maide sûresinin 15. âyeti³⁴⁷ ile delillendirir.³⁴⁸

Âyet lafızlarını incelemekle konuyu açıklamasını sürdüren İbn Nâkıyâ, Arapların nazârında "مَشْكَاة" kelimesinin, kendisinde boşluk ya da çıkış yolu bulunmayan oyuk ve ya delik, gedik, menfez, pencere anlamına geldiğini ve küçük pencere anlamındaki bu kelimenin Habeş lisanına ait olduğunu ifade eder.³⁴⁹ Nahl sûresinin 103. âyetinin³⁵⁰ de ifadesiyle, apaçık bir

³⁴⁴ en-Nûr 24/35.

³⁴⁵ es-Sâbüni, a.g.e., c. II, s. 346.

³⁴⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 140.

³⁴⁷ el-Maide 5/15: "قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ" "İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir."

³⁴⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 141.

³⁴⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 141.

Arapça olan Kur'ân'ın nasıl olur da yabancı bir kelimeyi içinde bulundurması caiz olur, şeklindeki probleme de yer veren İbn Nâkıyâ, meseleyi, başlangıçta başka dillere ait olan kelimenin Arapçalaşmış olmasıyla açıklayarak Arapçalaşmış bir kelimenin Arapça kabul edildiğini ifade eder.³⁵¹

İbn Nâkıyâ, “مَشْكَاة” kelimesinin, içinde fitil bulunan kandilin direği anlamına da geldiği yolundaki rivâyeti naklettikten sonra, âyetin “يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ” kısmının açıklamasına geçer. Âyette sıfatlandırmanın en belîğ örneklerinden birinin yer aldığını ifade eden İbn Nâkıyâ, bu ifadeyle o yağın berraklığının kastedildiğini söyler. “كَاد” lafzının anlama katkısına da değinen İbn Nâkıyâ, burada, Bakara sûresinin 20. âyetinde³⁵² geçtiği gibi yaklaşma bildirdiğini ifade eder.³⁵³

Âyet lafızlarını incelemeyi sürdüren İbn Nâkıyâ, “دُرِّي” lafzının, Arapların nazarında, çokça parlayan ve ışık veren anlamında olup, saflık ve parlaklıkta kendisine benzetilerek inciye nispet edildiğini ifade eder. Aynı zamanda “دُرِّي” lafzının, beş yıldızdan birinin ismi olduğu ve Ferrâ'dan, Arapların isimlerini bilmediği büyük yıldızları “دَرَارِي” diye isimlendirdikleri şeklindeki rivâyetleri zikreder.³⁵⁴ “دُرِّي” lafzının kıraat farklılıklarına da imamları ve farklı görüşlerinin dayanaklarının açıklamasıyla birlikte değinen İbn Nâkıyâ, camın yıldızla benzetilmesinin, lambanın sıfatı ve onun ışığı konusunda bir arttırma ve o lambanın parlaklık sıfatında bir mübalağa olduğunu ifade eder.³⁵⁵

Âyetin “يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ” kısmının açıklamasına geçen İbn Nâkıyâ, “يُوقَدُ” lafzının kıraatlerine değinerek; fiili müzekker formda okuyan kimselerin onunla “الْمِصْبَاحُ”ı, müennes formda okuyanların ise “الرُّجَّاجَةُ”i kastettiklerini belirtir. “مُبَارَكَةٌ” lafzıyla ise, o ağacın nar ve zeytin gibi dalları baştan aşağı yapraklanan ağaçlardan olmadığını ifade edildiği rivâyetine yer verir.³⁵⁶

³⁵⁰ en-Nahl 16/103: “وَهَذَا لِسَانَ عَرَبِيٍّ مُبِينٌ” “Bu mesaj hem kendisi açık olan, hem de gerçeğin özünü apaçık gösteren Arapça bir söylemdir.”

³⁵¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 141–142.

³⁵² el-Bakara 2/20: “يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ” “Şimşek neredeyse gözlerini aliverecek.”

³⁵³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 142–143.

³⁵⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 143.

³⁵⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 144.

³⁵⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 149.

Âyetin “لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ” kısmını ise, güneşin o ağacı günün hiçbir vaktinde örtmemesi, böylelikle onun hem doğulu hem batılı ve görüntüsünün parlak ve tadının da daha lezzetli olduğu şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, Taberî'nin naklettiği³⁵⁷ Hasan-ı Basrî'ye ait “O ağacın doğuya da batıya da ait olmaması” onun dünya ağaçlarından değil, cennet ağaçlarından bir ağaç olduğu anlamına geldiği şeklindeki rivâyete yer vererek konuyu işleyişini sonlandırır.³⁵⁸

2. İman

el-Cümân'da ele alınmayan Âli İmrân sûresinin 63. âyetinde, Allah'a iman konusunda tevhid ilkesine vurgu yapılarak, şirk koşmama prensibi dillendirildikten sonra insanları da rab edinmeme emri Ehl-i Kitab'a hitabla şöyle ortaya konur:

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾

“Ey geçmiş vahyin izleyicileri! Sizinle bizim aramızdaki şu ortak ilkeye gelin: Allah'tan başka kimseye kulluk etmeyeceğiz, O'ndan başka hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayacağız ve Allah ile birlikte insanları rab edinmeyeceğiz. Ve eğer yüz çevirirlerse de ki: ‘Şahit olun ki biz kendimizi O'na teslim etmişiz!’³⁵⁹

Âyette geçen “أَرْبَابًا” lafzında teşbîh vardır. Mâverdî, âyetin Hasan-ı Basrî'ye göre Necran Hristiyanları, Katade'ye göre de Medine Yahudileri hakkında olduğuna dair iki görüş olduğunu naklettikten sonra, âyetteki teşbîh hakkında iki te'vil bulunduğunu belirtir. Rab edinme ile kastedilen, bunlardan ilki olan İbn Cüreyc'in görüşüne göre, onların, reislerinin Allah'a isyan konusundaki emirlerine itaatleri; İkrime'nin görüşü olan ikincisine göre ise, onlardan bazılarının birbirlerine secde etmeleridir,³⁶⁰ şeklinde açıklarken; Zemahşerî, âyette, “Allah'ın oğlu aziz” ve “Allah'ın oğlu mesih” diyecek derecede yücelttikleri şahısların kastedildiğini ifade eder.³⁶¹

3. Hz. Muhammed (s.a.s.)

³⁵⁷ et-Taberî, a.g.e., c. XVIII, s. 142.

³⁵⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 149.

³⁵⁹ Âli İmrân 3/64.

³⁶⁰ el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-nüketü ve'l-uyünü tefsîri'l-Mâverdî*, I-VI, c. I, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 399.

³⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 364.

Hiz. Muhammed'in (s.a.s.) konu edildiği iki âyetten Ahzâb sûresinin 46. âyetinde teşbih bizzat Peygamber Efendimizi vasıflandırmada kullanılırken, Tevbe sûresinin 103. âyetinde Resûlullah'ın (s.a.s.) mü'minler için ettiği duânın mahiyeti hakkında kullanılır.

a. Hiz. Muhammed'in (s.a.s.) ışık saçan bir kandil olduğu

el-Cümân'da ele alınmayan Ahzâb sûresinin 46. âyetinde, Rasûlullah'ın (s.a.s.) gönderiliş hikmetinden ve toplum için ehemmiyetli konumundan bahsedilirken, kendisi şöyle vasıflandırılır:

﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴾ ﴿ وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴾

*“Ey Peygamber, unutma ki Biz seni hakikâtin bir şahidi, bir müjdecisi ve bir uyarıcı olarak gönderdik, ” “herkesi O'nun izniyle Allah'a çağırarak ve ışık saçan bir kandil olarak.”*³⁶²

Âyetteki “سِرَاجًا مُنِيرًا” ifadesinde, edât-ı teşbih ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbih-i belîğ vardır. Teşbihin aslı, “Sen, Ey Muhammed hidayet ve irşat konusunda ışık saçan kandil gibisin” şeklindedir.³⁶³

b. Hiz. Muhammed'in (s.a.s.) duâsının sükûnet olması

Zekâtan bahsedilen ve *el-Cümân*'da ele alınmayan Tevbe sûresinin 103. âyetinde, Rasûlullah (s.a.s.)'in duâsının ne derece etkili ve gerekli olduğu belîğ bir teşbih ile ifade edilerek şöyle buyrulur:

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾

*“Bunun içindir ki, (Ey Peygamber, bundan sonra artık) onların mallarından Allah için sundukları şeyleri kabul et, ki belki bunu yapmakla onların salah bulmalarına, arınmalarına önayak olursun. Ve onlar için dua et; çünkü senin duan onlar için bir huzur (vesilesi) olacaktır. (Ve bütün bunların üstünde bil ki,) Allah her şeyin-herkesin özünü bilen mutlak bilgi sahibi olarak olup biten her şeyi işitmektedir.”*³⁶⁴

Âyetteki “إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ” ifadesinde teşbih-i belîğ vardır; görüşünü beyan eden Sâbûnî, “Âyette dua, mübalağa edilerek huzur ve itmi'nânın bizzat kendisi kılındı. Onun aslı, huzur gibidir şeklindedir. Edât-ı teşbih ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle belîğ teşbih olmuş

³⁶² el-Ahzâb 33/45-46.

³⁶³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 533.

³⁶⁴ et-Tevbe 9/103.

tur,³⁶⁵ derken, âyetteki ifadenin, dua emrini delillendirme sebebiyle geldiğini ifade eden Âlûsî ise, ifadenin iki şekilde anlaşılabilceğini söyler. Bunlardan ilkinde göre, duanın bizzat kendisinin sükûnet kılınarak mutmeîn olma konusunda mübalağa olduğunu belirten Âlûsî, ikinci görüşe göre ise, Resûlullah'ın (s.a.s.) duasının, sükûnetle ona yönelme konusunda teşbîh yapıldığını ifade eder. Âyetin amacına uygun olarak, Resûlullah'ın (s.a.s.) duasının, mü'minleri sükûnete erdirmeye ve onların kalplerini itmi'nâna ulaştırması anlamında, âyette kastedilenin ilk vecih olduğu sonucuna varan Âlûsî, âyette mübalağa olduğu kanaatindedir.³⁶⁶ Dolayısıyla âyetteki ifadenin teşbîh olup olmadığı konusu ihtilâflıdır.

4. Âhiret inancı

İslâm inancının temel esaslarının yerleştirilmesine yönelik âyetler Mekke döneminde öncelikli olarak vahyedilerek iman konusu büyük ölçüde yerleştirildiği ve değişen şartlar ve toplum yapısının sonucu olarak Medenî sûrelerde, ahlâk, muamelât konuları ağırlık kazandığından teşbîh sanatının kullanıldığı konuyla ilgili âyetlerde, Mekke dönemine nazaran büyük ölçüde azalma görülür. Âhiret inancı başlığında, dünyanın gerçek mahiyetinin konu edildiği ve cennetin tasvir edildiği sadece iki âyet yer alır.

a. Dünya

Medenî sûrelerde, dünya hayatının teşbîhle anlatım kullanılarak tasvir edildiği yegâne yer, İbn Nâkiyâ'nın, Yûnus sûresinin 24. âyetini işlerken bu âyetteki teşbîhin benzeri olarak değindiği,³⁶⁷ Hadîd sûresinin 20. âyetidir. İnsanoğlunun, görebildiği/hissedebildiği maddî boyutu tek gerçeklik kabul etme eğilimine karşın; hakikâtin böyle olmadığı, dünya hayatının gerçek mahiyetinin konu edildiği âyette şöyle buyrulur:

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتْرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾

“Bilin ki ey insanlar, bu dünya hayatı, sadece bir oyundan, geçici bir eğlence ve güzel bir gösteriden, birbirinizle büyüklük yarışına girmenizden ve daha çok servet ve çocuk sahibi olma hırsınızdan ibarettir. Bu dünyanın durumu, hayat getiren yağmurun hikâyesine benzer: Yağmurun yetiştirdiği bitki, toprağı ekenlere sevinç verir; ama sonra kurur ve sen onun sarardığını görürsün; sonunda toprak haline gelir. Ama öteki dünyada insanın durumu ile ilgili ebedî

³⁶⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 563.

³⁶⁶ Âlûsî, Mahmud Şükri el-Bağdâdî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, I-XXX, c. XI, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, ts., s. 14.

³⁶⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 86.

*hakikât açıkça ortaya çıkacaktır: Ya şiddetli azap yahut Allah'ın bağışlayıcılığı ve hoşnutluğu; çünkü bu dünya hayatı, kendini kandırmanın zevkini tatmaktan başka bir şey değildir.*³⁶⁸ Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîlî teşbîh vardır.³⁶⁹

Âyette, insanın dünya ve âhirette yaşayacağı hayat bir bütün olarak ele alındığında; dünya hayatının konumu, insanın nasıl ki bütün ömrüne nazaran çocuklukta oyun ile geçirdiği süre kısacıkça aynı şekilde kısa olduğu ve yine nasıl çocukluk gerçeklerin farkında olunmayarak geçiriliyorsa dünyanın da âhirete nazaran hükmünün oyun gibi olduğu çok belîğ bir şekilde ifade edilmiştir.

b. Cennet

Medenî sûrelerde, cennet tasviri yapılırken teşbîh sanatına yer verilen yegâne âyet olan ve *el-Cümân*'da ele alınmayan Âli İmrân sûresinin 133. âyetinde, inanan ve Allah'ın belirlediği sınırlara uygun yaşayanlara verilecek cennet hakkında şöyle buyrulur:

﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾

*“Rabbinizin affına mazhar olmak ve Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlar için hazırlanmış gökler ile yer kadar geniş bir cennete ulaşmak için birbirinizle yarışın.”*³⁷⁰ Gökler ve yerin genişliği gibi, çok geniş cennet demektir, edât-ı teşbîh ve vech-i şebih hazfedildiği için burada teşbîh-i belîğ vardır.³⁷¹

B. İnsan

Medenî sûrelerde, teşbîh sanatının en çok insan tasvirlerinin yapıldığı âyetlerde yer aldığı görülür. Mekkî sûrelerde vasıflandırılan, inanan ve inanmayan kategorisindeki insan tiplerine, Medenî sûrelerde bir yenisi daha eklenir. Bu, Medine döneminde, İslâm'ın güçlü konumunun sonucunda kişisel menfaat ya da farklı endişeler sebebiyle ortaya çıkan nifak olgusunun meydana getirdiği münâfık insan tipidir. Bu şekilde, bu dönemde üç sınıf insanın tanımlandığı âyetler yer alır.

1. Mü'min insan tipi

Medine döneminde, bizzat mü'minlerin konu edildiği âyetler, infakı hayatlarına güzel bir amel olarak geçirenlerin durumu ve mü'minlerin birbirlerine karşı konumlarının konu edil-

³⁶⁸ el-Hadîd 57/20.

³⁶⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 332.

³⁷⁰ Âli İmrân 3/133.

³⁷¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 232.

diği âyetlerde iki yönlü olarak karşımıza çıkar. Doğrudan mü'minleri tasvir etmeyen, ancak içeriğinin muhatap olunan vahyin gereklerini yerine getirmekle alakalı olması sebebiyle bu başlıkta ele aldığımız Cuma sûresinin 5. âyeti, Yahudiler bağlamında Allah'ın vahyine muhatap olan ve onu kabul edenlerin, sorumluluğunu yerine getirmemeleri durumunda düşecekleri durumu belîğ bir şekilde ortaya koyması ve mü'minlere “siz böyle olmayın” uyarısını bünyesinde barındırmasıyla mü'min insan tasvirini zımnen içerir.

a. İlâhî mesaja muhatap olmanın sorumluluğu

Cuma sûresinin 5. âyetinde, İlâhî mesaja muhatap olmasına rağmen onu hayatına geçirmeyen, mesajı yaşantı haline dönüştürmeyen kimsenin durumu, Yahudiler bağlamında teşbih sanatı kullanılarak şöyle ifade edilir:

﴿ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴾

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın mesajlarını yalanlamaya şartlanmış olanların durumu ne acıdır, çünkü Allah rehberliğini böyle zalim bir halka ihsan etmez!”³⁷²

Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîlî teşbih vardır. Yani, Tevrat’tan faydalanmanın yokluğu konusunda onların durumu, sırtında kendisine yalnızca yorgunluk ve zahmet veren büyük kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir, demektir.³⁷³

Âyeti açıklamasına, “كَمَثَلِ الْحِمَارِ” ifadesinin kıraat farklılığını zikrederek başlayan İbn Nâkıyâ, bu ifadeyi Ebû Amr’ın elifin kesriyle okuduğunu ve bunun, Arapların dilinde çokça rastlanan ra’nın kesreli olmasından kaynaklanan imale sebebiyle gerçekleştiğini belirtir. Akabinde, “أَسْفَارًا” lafzının kitap anlamındaki “سَفْرٌ” kelimesinin cem’i olduğunu ve kitaplar anlamına geldiğini ifade eder.³⁷⁴ Konuyu işleyişini âyet parçalarını açıklayarak sürdüren İbn Nâkıyâ, “ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا” kavlinin, sırtında kitaplar taşıyan ancak onda bulunanlar hakkında hiçbir şey bilme-

³⁷² el-Cuma 62/5.

³⁷³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 382.

³⁷⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 358.

yen eşekler gibi onu görmezden geldiler ve onun koyduğu sınırlardan yani emir ve nehiyelerinden yüz çevirdiler, anlamına geldiğini ifade eder.³⁷⁵

Âyetteki teşbîhle ifade edilenlerle mü'minlere bir ikazda bulunulduğunun da söylemenin caiz olduğunu belirten İbn Nâkıyâ, bu mesajın Kur'ân'ı anlayarak ve onun içinde bulunan ilme talip olarak okunmasının gerekliliği olduğunu vurgulayarak açıklamalarını sonlandırır.³⁷⁶

b. İnfak

İnfak, Bakara sûresinin 261–266. âyetleri arasında, infak eden mü'minin hayrının büyüklüğü, infakı başa kakmanın yanlışlığı ve infakını başa kakan kimsenin durumu konularında teşbîh sanatı kullanılarak ifade edilir. Âyetlerin ilkinde Allah yolunda harcananlarla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

“Allah yolunda mallarını harcayanların durumu, kendisinden yedi başak çıkan ve her başakta yüz tane bulunan bir buğday tohumuna benzer: Allah dilediğine kat kat verir ve Allah her şeyi kuşatan, her şeyi bilendir.”³⁷⁷

Âyetteki “كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ” ifadesinde, teşbîh edatının zikredilmesi ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle teşbîh-i mürsel mücmel vardır. Allah Sübhânehû kendi yolunda infak edilen sadakayı büyüyüp Allah'ın bereketlendirmesiyle yedi yüz tohum veren dâneye benzetmiştir.³⁷⁸

İbn Nâkıyâ, bu âyeti, kâfirlerin halinin anlatıldığı A'raf sûresinin 175 ve 176. âyetlerini incelerken, Arapların kastettikleri manaya işaret etmede hazfetmeyi bir metod olarak kullandıklarının örneği olarak zikrederek, âyetin anlamına, bu, infak edenlerin infakının benzeridir şeklinde kısaca değinmekle yetinir.³⁷⁹

Harcamalarını başa kakma ve karşısındakinin duygularını incitmeyle boşa çıkarırlar ise Bakara sûresinin 264. âyetinde şu temsîli teşbîh ile anlatılır:

³⁷⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 358.

³⁷⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 359.

³⁷⁷ el-Bakara 2/261.

³⁷⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 171.

³⁷⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 55.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ ثُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾

“Siz ey iman edenler! Servetini gösteriş ve övgü için harcayan, Allah’a ve Âhiret gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi, iyiliğinizi başa kakarak ve muhtaç kimsenin duygularını inciterek yardımlarınızı değersiz hale sokmayın: Onun hali, üzerinde biraz toprak bulunan yumuşak bir kayanın hali gibidir, bir sağanak vurunca onu sert ve çıplak bırakır. Bu gibilerin, yaptıkları hayırlı işlerinden hiçbir kazançları olmaz: Zira Allah, hakikâti reddeden bir toplumu hidayete erdirmez.”³⁸⁰

Âyetteki “فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ ثُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا” ifadesinde vech-i şebeh pek çok unsurdan oluştuğundan temsîlî teşbîh vardır.³⁸¹ İbn Nâkıyâ, bu âyete, kâfirlerin amellerinin âhirette kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağını konu edildiği İbrahim sûresinin 18. âyetini işlerken, âyette bulunana benzer bir teşbîh olarak yer verir. İki âyetin de, yapılanların yok olup gitmesini anlatması bakımından benzer olduklarını belirten İbn Nâkıyâ, açıklamasının ardından lügavî tahlile geçerek, “صَفْوَانٌ” lafzının, taş, kaya anlamına gelen “صفا” kelimesinin çoğulu olduğunu; “الصَّلدُ” kelimesinin de eğilip bükülemeyecek derecede sert ve pürüzsüz anlamına geldiğini ifade ederek konuyla ilgili açıklamalarını sonlandırır.³⁸²

c. Mü’minin vasıfları

Fetih sûresinin, mü’minlerin kendi aralarındaki ilişkileri ve kâfirlere karşı duruşları ile onların Tevrat ve İncil’de anlatılan özelliklerinden bahsedilen son âyetinde şöyle buyrulur:

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾

“Muhammed Allah’ın elçisidir ve sadakatle onun yanında olanlar, bütün hakikât inkârcılarına karşı kararlı ve tavizsiz, ama birbirlerine karşı merhamet doludurlar. Onların namazda rukû ve secde yaparak Allah’ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün: Onların işaretleri, yüzlerindeki secde izleridir. Şu, onların hem Tevrat’taki ve hem de İncil’deki temsilidir: Onlar

³⁸⁰ el-Bakara 2/264.

³⁸¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 171.

³⁸² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 99.

filiz veren bir tohum gibidirler, sonra Allah o filizi güçlendirir ki sağlam şekilde büyüsün ve sonunda kökü üzerinde dimdik dursun ve üreticileri sevindirsin. Allah böylece mü'minleri sağlam ve dayanıklı/dirençli kılar ki onlar aracılığıyla hakikât inkârcılarını şaşırtsın. Onlardan inanıp doğru ve yararlı işler yapanlara Allah mağfiret ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir."³⁸³

Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîli teşbih vardır.³⁸⁴ İbn Nâkiyâ, konuyu işleyişine âyetteki lafızları ele almakla başlayarak, "الشَّطُّءُ" kelimesinin, "شاطيء النهر" nehrin kıyısı, yan tarafı kullanımından alınmış bir kelime olup bitkinin yan tarafından çıkan bitki filizi anlamına geldiğini ifade eder.³⁸⁵ "فَارَزُهُ" kavlinin ise, o bitkinin küçükleri büyüklerini destekledi, onlara yardım etti anlamında olduğunu ve böylece onların bazıları kuvvetleninceye kadar diğerlerine eşit kılındı şeklinde açıklar.³⁸⁶ Ardından "فَاسْتَعْلَظَ" lafzına yer veren İbn Nâkiyâ, kelimenin kalınlaşma isteği anlamında olduğunu belirttikten sonra, "سُوقٌ" kelimesinin, ağacı taşıyan gövde, sap anlamındaki "ساق" kelimesinin cem'i olduğunu ifade eder.³⁸⁷

İbn Nâkiyâ, âyetteki teşbihi öncelikle, "Allah bu meselle, Resûlullah'a (s.a.s.) peygamber olarak ilk ortaya çıktığı zaman tek başına olduğunu sonra ashabıyla güçlendiğini açıkladı," şeklinde anlamlandırarak, Kureyş'in Resûlullah'ı (s.a.s.), ince hurma ağacının alt dalları kesildikten sonra dipte kalan ince kütük anlamındaki "الضُّبُور" lafzıyla vasıflandırmaları olayını nakleder. Kureyş'in Resûlullah'ı (s.a.s.), zayıflık ve yardımcılarının azlığı ve benzeri sebeplerle bahsedilen vasıftaki hurma ağacına benzetmelerine karşılık, Allahü Teâlâ'nın onların bu zanlarını yalanlayarak, bu âyette Resûlullah'ı (s.a.s.) onların teşbihinin aksine bir vasıfla vasıflandırdığını ifade eder.³⁸⁸ Bu rivâyette ilgili farklı görüşlere de değinen İbn Nâkiyâ, âyetteki teşbihin, teşbihlerin vakıya en uygunu ve en açık olanı ve temsillerin en beliğ ve en fasihi olduğunu belirttikten sonra, Arapların dilinde, insanları ortak oldukları durumlarda bitki ve ağaçların sıfatlarıyla vasıflandırmanın yaygınlığına işaret eder ve bu görüşünü Âli İmran sûresinin 37.³⁸⁹ ve Nûh sûresinin 17.³⁹⁰ âyetleri ile delillendirir.³⁹¹ Bu kullanıma hadisten de örnek veren İbn Nâkiyâ,

³⁸³ el-Fetih 48/29.

³⁸⁴ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 229.

³⁸⁵ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 276.

³⁸⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 277.

³⁸⁷ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 278.

³⁸⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 278-279.

³⁸⁹ Âli İmran 3/37: "Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi."

³⁹⁰ Nûh 71/17: "Ve Allah sizi yerden tedricî bir şekilde yeşertip büyüttüştür."

H. Peygamber'in (s.a.s.) ateşten çıkarılan bir kavim hakkında söylediği: "Onlar, sel suyunun getirdiği çerçöpte tohumun bitmesi gibi biterler." şeklindeki sözlerine yer verir.³⁹²

İbn Nâkiyâ, insanların bitkilerin vasıflarıyla sıfatlandırılmalarına örnekler verdikten sonra, Arapların dilinde, insanlara bitki adlarının isim olarak verilmesinin de yaygın olduğunu belirterek, insan ismi olarak kullanılan bitki adlarına, bunların anlamlarına ve kimlere isim olarak verildiğine değinir.³⁹³

Konuyu açıklamasını, insanların bitkilere teşbihine hadislerden örnek vererek sürdüren İbn Nâkiyâ, Resûlullah'ın (s.a.s.) mü'min ve münâfıklardan Kur'ân okuyanlarla okumayanları bir teşbihle anlattığı aşağıdaki hadisini nakleder:³⁹⁴

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَمَثَلِ الْأَثْرَجَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا طَيِّبٌ وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَمَثَلِ التَّمْرَةِ لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا حُلْوٌ وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ مَثَلُ الرِّيحَانَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَمَثَلِ الْحَنْظَلَةِ لَيْسَ لَهَا رِيحٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ

"Kur'ân okuyan mü'min, kokusu da tadı da güzel olan turunçgillerden (meyvesi limonu andıran) ağaç kavunu (الأثرجة) gibidir; Kur'ân okumayan mü'min ise kokusu olmayan fakat tadı güzel olan hurma gibidir. Kur'ân okuyan münâfik, tadı olmayan fakat kokusu güzel bir tutam fesleğen misalidir; Kur'ân okumayan münâfik ise, kokusu kötü ve tadı da çirkin/pis olan acı hıyar gibidir."³⁹⁵ İbn Nâkiyâ, konuyla ilgili başka hadislere de yer verir. Bu açıklamalarının ardından, tekrar âyet lafızlarını açıklamaya dönen İbn Nâkiyâ, âyetteki "سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ" ifadesini, secde izleri şeklinde açıklayarak, "Kıyâmet günü mü'minler alınlarında temizlik izinden bir nurla parlayan gurre ile diriltirler" şeklindeki rivâyete yer verir.³⁹⁶

Âyetin "ذَلِكَ مَنَلَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَنَلَهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ" kısmının, "Bu, Muhammed (s.a.s.) ve ashabının Tevrat ve İncil'deki sıfatlarıdır" anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkiyâ, "مثل" lafzının, sıfat anlamında kullanıldığı Muhammed sûresinin 15. âyetini³⁹⁷ zikrederek bu açıklamasını âyetle

³⁹¹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 280.

³⁹² Buhârî, "Rikak", 20: "فَيَبْتُونَ كَمَا تَنْبَتُ الْحَبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ" İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 280-281.

³⁹³ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 282-297.

³⁹⁴ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 299.

³⁹⁵ Buhârî, "Et'ime", 17.

³⁹⁶ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 301.

³⁹⁷ Muhammed 47/15: "مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ" "Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlara vaad edilmiş olan cennetin sıfatı, içinde zamanın bozmadığı sudan ırmaklar..."

delillendirir.³⁹⁸ Son olarak âyetin “يُعِيبُ الزُّرَّاعَ لِيُعِيبَ بِهِمُ الْكُفَّارَ” kısmını ele alan İbn Nâkıyâ, ifadenin “Hz. Muhammed’i (s.a.s.) ve İslam davetini onun ashabıyla güçlendirdi” anlamına geldiğini ve teşbîhin onların sıfatları hakkında varid olduğunu ifade eder. Âyetin, sahabenin medhedildiği sıfatlardan kâfirlere karşı kararlı ve tavizsiz, mü’minlere merhametli, rukû ve secde ile Rablerinin rızasını isteyenler olmalarını içerdiğini belirterek konuyu işleyişini sonlandırır.³⁹⁹

2. Kâfir-müşrik insan tipi

Medenî sûrelerde teşbîh sanatının kullanıldığı insan tasvirlerinin yer aldığı âyetlerde en yoğun olarak işlenen insan tipinin müşrik-kâfir insan tipi olduğu görülür. Bu insan tipi, yoğun olarak işlenmekle birlikte, kötü vasıfları, iç dünyalarının tasviri, mesaj karşısındaki tutumları, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) tepkileri ve inkârlarının neticesi gibi farklı konularda ele alınarak çeşitli yönleriyle ortaya konulmuştur.

a. İnkâr edenlerin vasfı

Medenî sûrelerde, inkâr eden kimselerin teşbîh sanatı kullanılarak vasfedilmesi yemek yeme konusunda hayvanlara benzetilmeleri şeklinde karşımıza çıkar. Allah’ı ve âyetlerini inkâr eden kimselerin, bu dünyada bolluk içinde olsalar da âhirette azapla karşı karşıya kalacaklarının konu edildiği Muhammed sûresinin 12. âyetinde, kâfirlerin yemeleri, insana yakışmayan tamah, aç gözlülük ve doymayacakmışçasına çok yeme özelliklerini taşıması sebebiyle hayvanlara benzetilerek zemmedilir. Âyette şöyle buyrulur:

﴿إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ﴾

“Gerçek şu ki, Allah, iman edip yararlı ve doğru işler yapanları içinden ırmakların geçtiği bahçelere koyacaktır; hakîkâti inkâra şartlanmış olanlar ise, bu dünyadaki hayatlarından zevk alıp hayvanlar gibi yiyip içseler de öteki dünyada yerleri ateş olacaktır.”⁴⁰⁰

Âyetin “وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ” kısmında, edat zikredilip vech-i şebeh hazfedildiği için teşbîh-i mürsel mücmel vardır.

³⁹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 301.

³⁹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 301.

⁴⁰⁰ Muhammed 47/12.

Âyeti açıklamasına, kâfirlerin yeme konusunda hayvanların yemesine teşbihinin manasını açıklamakla başlayan İbn Nâkıyâ, bu teşbihle hayvanlar gibi yiyen kâfirlerin bu durumları sebebiyle küçük düşürülüp hor görüldüğünü ve onların ahmaklık ve aşağılık olmakla vasıflandırıldığını ifade eder. Ardından yeme olayının iki türü olduğunu belirten İbn Nâkıyâ, bunların birincisinin tamahla yemek, ikincisinin ise hikmetle yemek olduğunu, tamahla yemek yalnızca istek sebebiyle gerçekleşirken, hikmetle yemenin istek ve fayda sebebiyle gerçekleştiğini ifade eder.⁴⁰¹

Arapların yemek yeme hakkındaki görüşlerine de değinen İbn Nâkıyâ, onların yemenin azlığını ve malın eksiltilmesini överken iştahı, yemekten aşırı doymayı ve aç gözlülüğü yerdiklerini ifade eder.⁴⁰² İbn Nâkıyâ, Arapların bu görüşünü ifade eden deyim ve sözlerinden örnekler de verir. Bazıları şu şekildedir:

أَلْبَطْنَةُ تَذْهَبُ بِالْفِطْنَةِ : “*Yemek yiyerek aşırı doymak anlayışı giderir.*”

أَلشَّيْبُ دَاعِيَةُ الْبِشْمِ، الْبِشْمُ دَاعِيَةُ لِلْسَّقْمِ. ⁴⁰³ : “*Doyma hissi yemekten bıkkınlığı davet eder; bıkkınlık da hastalık için davetçidir.*”

Hâris b. Kilde’den nakledilen bir söz ise şöyledir:

خَيْرُ الدَّوَاءِ الْأُزْمُ، وَ شَرُّ الدَّوَاءِ إِدْخَالُ الطَّعَامِ عَلَيِ الطَّعَامِ ⁴⁰⁴ : “*İlacın en hayırlısı hazmetmek, hastalığın en kötüsü ise yemek üzerine yemek yemektir.*”

İbn Nâkıyâ, bu sözleri aktardıktan sonra, bazı Arapların oğullarına, “*Ey Oğulcuğum! Kendini alçakgönüllülüğe ve isteklerinde mücadeleye alıştıır! Yemeyi yırtıcı hayvanların ısırmasıyla ısırma, beygirlerin ağızını doldurarak hapur hupur yemesiyle yeme, yemeğe dişi koyunun düşkünlüğüyle tutkun olma, develerin hızlı yemesi gibi çabuk yeme! Şüphesiz ki Allah seni insan olarak yarattı, kendini hayvanlara benzetme! Karnını nefes alamayacak kadar çok ve süratle doldurmaktan ve doymakta sınırı aşmaktan sakın!*” şeklinde vasiyette bulunduğunu nakleder.⁴⁰⁵

Açıklamalarını bu doğrultudaki nakillerle sürdüren İbn Nâkıyâ, Arapların nazarında insana yakışan özellik olarak görülenin az ve yavaş yavaş yemek olduğu, yemesi hayvanların yemesine benzeyen insanların ise hoş görülmemekle muteber sayılmadığı görüşünü örneklen-dirir. Konuyu açıklamasında Sahabe sözlerine ve hadislere de yer veren İbn Nâkıyâ, Hz.

⁴⁰¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 258.

⁴⁰² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 258.

⁴⁰³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 259.

⁴⁰⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 259.

⁴⁰⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 259–260.

Ömer'den içinde Ahkâf sûresinin 20. âyetinin⁴⁰⁶ de geçtiği yemeği azaltmakla ilgili rivâyete yer vermesinin sonrasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden yemek hususunda hayvanlara teşbihin yer aldığı, Müslim'in de benzer lafızlarla naklettiği,

”قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ لَا وَاللَّهِ مَا أَخَشَى عَلَيْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ إِلَّا مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّهَا الْخَيْرُ بِالْشَّرِّ فَصَمَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ كَيْفَ قُلْتَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّهَا الْخَيْرُ بِالْشَّرِّ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْخَيْرَ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ أَوْ خَيْرٌ هُوَ إِنْ كُلَّ مَا تُنْبِتُ الرَّبِيعُ يُقْتَلُ حَيْطًا أَوْ يُلْمُ إِلَّا أَكَلَةَ الْخَضِرِ أَكَلْتَ حَتَّى إِذَا امْتَلَأَتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتْ الشَّمْسُ نَلَطَتْ أَوْ بَالَتْ ثُمَّ اجْتَرَّتْ فَعَادَتْ فَأَكَلْتَ فَمَنْ يَأْخُذُ مَالًا بِحَقِّهِ يُبَارِكْ لَهُ فِيهِ وَمَنْ يَأْخُذُ مَالًا بِغَيْرِ حَقِّهِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ“⁴⁰⁷

“Resûlullah (s.a.s.) hutbe okurken şöyle buyurur: “*Ey cemaat, ben sizin için ancak Allah'ın size vereceği dünya zinetlerinden korkarım!*” bu söz üzerine bir şahıs: “Ey Allah'ın Resûlü, hiç hayır şer getirir mi?” diye sorar; sorunun ardından bir süre sükût eden Resûlullah (s.a.s.) cevaben: “*Şüphesiz ki hayır ancak hayır getirir, ancak mal hayır demek midir? Şüphesiz, derenin yetiştirdiği her nebat şişkinlikten ya öldürür yahut da ölüme yaklaşır. Sadece yeşillik yiyen hayvanlar bunun dışındadır. Onlar karın dolusu yeseler de karınları dolunca güneşe karşı durur, rahatça def-i hacet yapar yahut da bevleder sonra geniş getirirler; dönüp yine ot yerler. Şimdi, her kim hakkıyla mal alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Her kim de hakkı olmayan bir malı alırsa, onun misali yiyip yiyip de doymayan obur gibidir.*” şeklindeki hadisi naklederek konuyu hadis ile açıklama metodunu kullanır.⁴⁰⁸

Hadisi nakletmesinin ardından hadis metninde geçen “الْحَيْطُ” kelimesinin anlamını açıklayan İbn Nâkiyâ, kelimenin hayvanların karnı şişene kadar yemek yemesi ve ardından hastalanması anlamına geldiğini ifade eder. Yolculuk esnasında bu durum başına gelen Haris b. Mâzen b. Amr b. Temîm'in de “الْحَيْطُ” diye isimlendirildiğini nakleden İbn Nâkiyâ, o şahsın oğullarının da “الْحَيْطَاتُ” diye isimlendirildiğini söyler.⁴⁰⁹ Âyetin insan olma edebini ifade ettiği sonucuna ulaşan İbn Nâkiyâ, âyette belirtildiği üzere Allah'ın, Kur'an ve Sünnet'teki edeple

⁴⁰⁶ el-Ahkâf 46/20: “أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا : “*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."*

⁴⁰⁷ Müslim, “Zekât”, 121.

⁴⁰⁸ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 274.

⁴⁰⁹ İbn Nâkiyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 275.

edepleneni cennetiyle mükafatlandıracağını ifade ettiğine dikkat çekerek, konuyu işleyişini sonlandırır.⁴¹⁰

b. İnkâr edenlerin Kur’ân mesajı karşısındaki tutumları

İnkâr edenlerin İlahî mesaj karşısındaki tutumlarının konu edildiği âyetler, Bakara sûresinin 74, 146., 170 ve 171. âyetleri ile Enfâl sûresinin 22. âyetidir.

İnkâr eden kimselerin mesaj karşısındaki tutumlarının konu edildiği ilk yer olan Bakara sûresinin 74. âyeti, *el-Cümân*’da ele alınan ilk âyettir. İsrailoğullarının Hz. Musa’dan isteklerinin, Allah’ın onlardan bir inek kesmelerini istemesinin ve faili meçhul bir cinayet ile öldürülmüş kimseye o kurban edilen ineğe ait bir kemik ile vurulması ile o kimsenin diriltilmesi olayının anlatıldığı kıssanın sonunda yer alan âyette, İsrailoğullarının imana karşı kapalı olmaları durumu ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِن مِّن الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِن مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِن مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

“Ama, bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı; kaya gibi hatta daha da sert oldu. Çünkü unutmayın, öyle kayalar var ki içinden ırmaklar fışkırır ve öylesi de var ki yarıldığında içinden su çıkar; bazısı da Allah korkusuyla (yerinden kopup) aşağı yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁴¹¹

Âyetin “فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ” kısmında teşbih-i mürsel mücmel vardır. Çünkü teşbih edatı zikredilmiş, vech-i şebeh hazfedilmiştir.⁴¹² Âyeti incelemesine, âyetteki lafızları açıklamakla başlayan İbn Nâkıyâ, “قَسَتْ” kelimesinin, çok sert, kalın, kaba olmak, yaşken kurumak ve sertleşip kupkuru olmak anlamına geldiğini söyleyerek, bununla sanki kalplerdeki katılaşıma, ondan yumuşaklık, merhamet, huşu ve inceliğin gitmesi anlamını taşımaktadır açıklamasını yapar.⁴¹³ Akabinde âyetin, “مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ” kısmının açıklamasına geçerek, bu ifade ile kastedilenin, “İneğin uzuvlarından biri ile ölünün sizin için diriltilmesinden sonra,” anlamı olduğunu belirtir.⁴¹⁴ Âyeti, “Bu olay büyük bir işarettir, bu olayı ve bütün şüphelerden arınmış olarak Allah’ın kudretinin kainattaki eserlerini müşahade eden kimsenin, kalbinin yumuşaması gerekir,” şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, âyette yer alan “ذَلِكَ” lafzının, muhatabının cemaat

⁴¹⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 275.

⁴¹¹ el-Bakara 2/74.

⁴¹² es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 69.

⁴¹³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 5.

⁴¹⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 5.

yan İbn Nâkıyâ, âyette yer alan “ذَلِكَ” lafzının, muhatabının cemaat olduğunu, lafzın tekil kullanılmış olmakla birlikte cemaat manasını ifade ettiğini söyler.⁴¹⁵ Bu açıklamalarının ardından, âyetin “فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ” kısmını ele alan İbn Nâkıyâ, kelimelerin harekeleri ve “أَشَدُّ قَسْوَةً” kısmının kıraat farklılıklarına değindikten sonra, âyetteki teşbîhi, Allah, sertlik bakımından kalpleri taşa benzetti, zira taş anlatılmak istenen sertliği ifade etme gayesinde son noktadır, şeklinde açıklar.⁴¹⁶

Açıklamalarını şiirle iştişat ile sürdüren İbn Nâkıyâ, taşın kullanıldığı şiirlere yer verir. Bunlar arasında Ferezdak'ın⁴¹⁷ düşmanları karşısındaki tavizsiz tutumlarının ifade edildiği şiiri şöyledir:

418 أما العدو فإنا لا نلين له   حتى يلين لضرس الماضع الحجرُ

“Düşmana gelince, şüphesiz biz onların lehine, iki çenenin öğtücü dişleri arasında çiğnenen taş yumuşayınca dek yumuşamayız!”

Taş lafzının kullanıldığı, Bakara sûresinin 24. âyetine⁴¹⁹ de yer veren İbn Nâkıyâ, Allah'ın âyette cehennemnin sıfatı olarak taşları yemesini bildirmesiyle insanları ondan sakındırdığını ifade eder.⁴²⁰

Âyetin “وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ” şeklindeki devamını, Allah'ın kalplerin taştan daha katı bir sertlikte nasıl katılaştığının açıklaması olarak değerlendiren İbn Nâkıyâ, ayetteki nehirlerle kastedilenin kaynaklar olduğunu ifade eder.⁴²¹

İbn Nâkıyâ, inkâr edenlerin mesaj karşısındaki tutumlarının konu edildiği diğer âyet olan Bakara sûresinin 171. âyetine, A'raf sûresinin 179. âyetini işlerken, bu âyette bulunan teşbîhe benzer bir teşbîhin yer aldığı âyet olarak değinir.⁴²² İki farklı teşbîh çeşidinin yer aldığı âyette kâfirler şu şekilde tasvir edilmiştir:

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمُّ بِكُمْ عَمِي فِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

⁴¹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 5.

⁴¹⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 6.

⁴¹⁷ Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa' et-Temîmî ed-Dârimî, (ö. 110/728). Şair, Emevî döneminde eski üslubu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. (Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *DİA*, c. XII, ss. 373–375, s. 373.) Basra halkındandır. Lügat olarak büyük bir eseri vardır. Basra'nın bir köyünde vefat etmiştir. Yüzünün soğuk, somurtkan ifadesi ve sertliği sebebiyle, Ferezdak (hamur parçası) diye lakablandırılmıştır. (Zirikli, *el-A'lâm*, c. IX, s. 96–97.)

⁴¹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 6.

⁴¹⁹ el-Bakara 2/24: “وَقُرْذُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ” “O halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının.”

⁴²⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 7.

⁴²¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 11.

⁴²² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 54.

*“İnkâr edenleri imana çağırın (Peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırp çağır-
madan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.
Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.”⁴²³*

Âyetin ilk bölümünde, edatın zikredilmesi ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teş-
bîh-i mürsel mücmel vardır. Kâfirler, kendisine sesleneni, sözlerini anlayıp onun muradı-
nı/kastettiğini bilmeksizin işiten hayvanlara benzetilmiştir. Âyetin sonundaki “صُمُّ بَكْمٌ عُمِيٌّ” ifa-
desinde ise, teşbîh edatının ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır. Yani,
onlar gerçeği işitmenin yokluğu sebebiyle sağır gibi ve Kur’ân nurundan faydalanmanın yoklu-
ğu sebebiyle de kör ve dilsiz gibidirler demektir.⁴²⁴

İbn Nâkıyâ, âyette ifade edilen körlük ve sağırlık lafızlarının anlamını, “Görme işini ya-
pamayan göze, görmeyen kimsenin konumu yüklenerek “الأعمى” denilmesi gibi, işitmeye karşı-
lık vermeyen kimseye de “أصم” denilmiştir,” şeklinde açıklayarak, bu lafızların Kur’ân’daki
kullanımına Neml sûresinin, ﴿إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (Şüphesiz sen
ölülere duyuramazsın. Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağırışı duyuramazsın).⁴²⁵
şeklindeki 80. âyetini ve Muhammed sûresinin, ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ (Onlar
Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?)⁴²⁶ şeklindeki 24. âyetini
örnek vererek, âyeti benzer anlamın ifade edildiği âyetlerle açıklayarak örneklendirir.⁴²⁷

Âyetteki teşbîhi, “Mananın, kendilerine Kur’ân vazedilirken inkâr edenlerin durumu,
çağırının söylediğinden, sestem başka bir şey anlamayan hayvanların durumu gibidir şeklinde
olması sebebiyle, Allah, “كالغمم” demeyerek, “المثل” lafzını “الذين كفروا” kısmına ilave etmiş sonra
çağıranı teşbîh etmiştir,” şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, anlamın “Kâfirlere vazedenin durumu
duymayanlara seslenenin durumu gibidir,” şeklinde olduğunu ifade eder.⁴²⁸ Akabinde, Arapla-
rın mana kastedilene işaret ettiğinde hazfı kullandığını belirten İbn Nâkıyâ, bu hazfe Bakara
sûresinin 93. âyetini⁴²⁹ örnek göstererek, âyette mana bilindiğinden “الحُبُّ” lafzının gizlendiğini

⁴²³ el-Bakara 2/171.

⁴²⁴ es-Sâbüni, a.g.e., c. I, s. 116.

⁴²⁵ en-Neml 27/80.

⁴²⁶ Muhammed 47/24.

⁴²⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 54.

⁴²⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 54.

⁴²⁹ el-Bakara 2/93: “وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ” “İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti.”

ifade eder.⁴³⁰ Rivâyetle tefsir metodunu da kullanan İbn Nâkıyâ, mananın kendilerini anlamayan ilahlara ve putlara dua eden kâfirlerin durumu, dua ve çağırmaı işitmeyene seslenenin durumu gibidir şeklinde olduğunu belirten rivâyete yer verir ve “يُنْعِقُ” lafzının, koyuna yüksek sesle bağırmak anlamına geldiğini ifade ederek açıklamalarını sonlandırır.⁴³¹

İnsanı, fıtrat doğrultusunda hareket edildiğinde imana götürecek yeteneklerinden ve donanımlarından olan işitme, görme ve dilin; inançsızlığı tercih edenlerin üzerinde işlevini yerine getiremeyeişinin beliğ bir tarzda ifade edildiği âyetlerin bir diğerisi Enfâl sûresinin 22. âyetidir. Âyette inananmayanların mesaj karşısındaki tutumlarının ifadesi olan “sağır, dilsiz” lafızları, farklı bir ağıyla ortaya konarak şöyle buyrulur: ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾

“Gerçek şu ki, Allah katında canlıların en şerlisi aklını kullanmayan sağırlar ve dilsizlerdir.”⁴³²

Âyette, kâfirler hayvanlara benzetilmiştir. Bu belâgat ve îcâzın son noktasıdır. Çünkü kâfirler gerçeği işitmezler, hayvanlar da işitmez; konuşmazlar, hayvanlar da konuşmaz ve yemek yerler hayvanlar da yer; kâfirler ona zarar vermeye devam eder, hayvanlar zarar vermez; bundan daha şerri nasıl olabilir?⁴³³ Bu âyet *el-Cümân*'da işlenmemiştir.

İnkâr edenlerin mesaj karşısındaki tutumlarının konu edildiği son âyet olan Bakara sûresinin 146. âyetinde, kâfirlerin tutumlarının bile bile inkâr olduğuna işaret edilerek “İslâmın hak din, Muhammed'in (s.a.s.) hak peygamber olduğunu oğullarını bilir gibi bilirler” denilerek teşbih sanatına yer verilir. Âyette şöyle buyrulur:

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَكْبِرِينَ﴾

“Daha önce kendilerine vahiy verdiklerimiz, onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanır- lar: Ancak bilin ki, onların bazıları hakikâti bile bile örtbas eder;” “Rablerinden gelen hakikâti! O halde sen şüphe edenlerden olma.”⁴³⁴

el-Cümân'da ele alınmayan bu âyette, teşbih-i mürsel mufassal vardır. Yani, Muhammed'i (s.a.s.) kendi sulblerinden gelen oğullarını bildikleri gibi apaçık bir bilmeye bilirler, demektir.⁴³⁵

⁴³⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 55.

⁴³¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 55.

⁴³² el-Enfâl 8/22.

⁴³³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 499.

⁴³⁴ el-Bakara 2/146–147.

c. İnkâr edenlerin Peygamber'e (s.a.s) hitapları

Medenî sûrelerde, kâfirlerin konu edildiği âyetlerden teşbîhle anlatımın kullanıldığı bir diğer âyet, Tevbe sûresinin 61. âyetidir. *el-Cümân*'da ele alınmayan âyette teşbîh, Rasûlüllah (s.a.s.) hakkında onu incitmek için söylenen bir söz olarak şöyle geçmektedir:

﴿ وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾

*“İçlerinden bazıları da Peygamber’i incitirler: ‘O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır’ derler. De ki: ‘O, sizin için bir hayır kulağıdır. Allah’a inanır, mü’minlere inanır. Sizden hakikâten inananlar için de o, bir rahmettir, Allah’ın Elçisi’ni incitenlere acıklı bir azab vardır.”*⁴³⁶

Âyetteki “هُوَ أُذُنٌ” lafzının aslı, “O, kendisine söylenen her şeyi dinleyen bir kulak gibidir” şeklindedir. Bu ifadeden edât-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle teşbîh-i beliğ olmuştur.⁴³⁷

d. İnkâr edenlerin iç âlemlerini tasvir

Kâfirlerin iç âlemlerine dair tasvirlerin yer aldığı iki âyette teşbîhle anlatım karşımıza çıkmaktadır. *el-Cümân*'da ele alınmayan bu âyetlerden Bakara sûresinin 165. âyetinde ilahları sevmek konu edilirken, Tevbe sûresinin 28. âyetinde inkârın sebep olduğu kirlilik konu edilir.

İmanın, iç âlemdeki yansımalarından olan sevginin konu edildiği Bakara sûresinin 165. âyetinde, mü’minler ile müşriklerin imanlarının sevgi olarak iç âlemlerine yansımaları hakkında şöyle buyrulur:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴾

*“İnsanlardan kimi, Allah’tan başka eşler tutar, Allah’ı sever gibi onları severler. İnananlar ise en çok Allah’ı severler. Zulmedenler, azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çetin olduğunu anlayacaklarını keşke bilselerdi!”*⁴³⁸

⁴³⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 105.

⁴³⁶ et-Tevbe 9/61.

⁴³⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 549.

⁴³⁸ el-Bakara 2/165.

Âyette, teşbîh edatı olan “ك” zikredilip vech-i şebeh hazfedildiği için teşbîh-i mürsel mücmel vardır.⁴³⁹

Kâfirlerin, kalplerinde ve hayatlarında inkâra yer vermeleriyle yaşadıkları manevî kirlenmenin konu edildiği Tevbe sûresinin 28. âyetinde ise şöyle buyrulur:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنِ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾

“Siz ey imana erişenler! Bilin ki, Allah’tan başkasına tanrılık yakıştıranlar düpedüz kirlenmiş kimselerdir; bu yüzden bu yıldan sonra artık Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksul düşmekten kaygı duyuyorsanız, o zaman bilin ki Allah, dilerse sizi bolluk ve cömertliğiyle zengin kılacaktır: Çünkü Allah mutlaka doğru hüküm ve hikmetle edip-eyleyen sınırsız bilgi sahibidir!”⁴⁴⁰

Âyetteki “إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ” (*Müşrikler ancak pisliktir*) ifadesinde teşbîh-i belîğ vardır. Yani, batınî pislik ve itikatlarındaki kirlilikte pis, kirli gibidirler demektir. İfadeden edat-ı teşbîh ve vech-i şebeh hazfedildiğinden teşbîh, belîğ olmuştur.⁴⁴¹

Neces (kirli, pis, murdar) terimi Kur’ân’da bir tek kere ve burada geçmekte ve münhasıran manevî bir yüklem taşımaktadır. Bugün doğu ve merkezî Arabistan’da yaşayan ve modern şehir ve kasabalardaki Arapların tersine Arapça deyimleri son derece aslına uygun bir düzeyde dillerinde yaşatan bedevîler ahlâken düşük, sadakatsiz ve güvenilmez kimseleri *neces* sıfatıyla nitelendirirler.⁴⁴² Âyette bu manevî alçalış belîğ bir teşbîh ile ifade edilmiştir.

e. İnkâr edenlerin amelleri

İnkâr edenlerin dünya hayatında yapıp ettikleri iyi amellerin, imanları olmaması sebebiyle, Âhiret’te kendilerine bir fayda sağlamayacağı gerçeği Âli İmran sûresinin 117., Nûr sûresinin 39 ve 40. âyetlerinde konu edilmiştir.

Konuyu Nûr sûresinin 39. ve 40. âyetleri çerçevesinde ele alan İbn Nâkıyâ, eserinde Âli İmran sûresinin 117. âyetine yer vermemiştir. 39. âyette, amellerin âhirette güzel bir sonuç vermesi, kişide iman bulunma şartına bağlanarak inkârı tercih eden kimselerin iyi davranışlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı şöyle ifade edilir:

⁴³⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 112.

⁴⁴⁰ et-Tevbe 9/28.

⁴⁴¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 532.

⁴⁴² Esed, a.g.e., s. 354; not: 37.

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ

الحِسَابِ﴾

“Fakat Hakki inkâra şartlanmış olanlara gelince, onların yapıp ettikleri çölde görülen serap gibidir; susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir.”⁴⁴³

Âyette temsili teşbih vardır.⁴⁴⁴ Âyeti incelemesine, âyetteki lafızları ele almakla başlayan İbn Nâkıyâ, “القِيَعَةُ” lafzının, “üzerinde hiçbir bitki olmayan geniş düzlük” anlamındaki “قَاع” kelimesinin cem’i olduğunu ifade eder. Böyle geniş bir düzlükte yürüyen kimsenin, orada akan bir su gördüğünü zannetmesine “السراب” dendiğini belirten İbn Nâkıyâ, bu görüntünün kuşluk vaktinde güneş ışıklarının etkisiyle oluştuğunu ve gökle yer arasında su varmış izlenimine kapılındığını söyler.⁴⁴⁵ Bu açıklamalarının ardından âyetteki “يَحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً” ifadesiyle ilgili kıraat farklılıklarına değinen İbn Nâkıyâ, “يَحْسِبُهُ” lafzını “يَحْسِبُهُ” (yahsibühû) şeklinde sin harfinin kesriyle ve “الظَّمَانُ” (ez-zam’ânü) lafzını da “الظَّمَانُ” (ez-zamânü) şeklinde hemzenin cezmiyle okumanın caiz olduğunu belirtir. Akabinde âyetin “حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا” kısmının açıklamasına geçen İbn Nâkıyâ, âyetin, “Kişi ilerlediğinde orada bir şey bulamaz yani serap bölgesine geldiğinde orada su değil toprak görür” anlamını ifade ettiğini belirtir.⁴⁴⁶

Âyetteki teşbihi, Allah’ın bu ifadelerle, kâfirin, amellerinin Allah katında kendisine fayda sağlayacağı zannının serabı su zannetme gibi olduğu ve böylece amellerinin boşa çıkıp gittiğini bildirmesi olarak açıklayan İbn Nâkıyâ, Allah’ın bu meselle kâfirlere amelleriniz bu, su zannettiğiniz ama hiç olan serap gibidir, dediğini ifade eder.⁴⁴⁷

İbn Nâkıyâ, bu açıklamalarının ardından Nûr sûresinin 40. âyetini ele alır. Temsili teşbihle anlatımın yer aldığı⁴⁴⁸ âyette şöyle buyrulur:

⁴⁴³ en-Nûr 24/39.

⁴⁴⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 346.

⁴⁴⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 150.

⁴⁴⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 150.

⁴⁴⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 150.

⁴⁴⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 346.

﴿ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا
وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ ﴾

“Yahut onların amelleri engin bir denizin kopkoyu karanlıkları gibidir; öyle bir deniz ki üst üste kopan dalgalar ve tepedeki kara bulutlar o karanlığı daha da artırıyor: Kat kat, üst üste karanlıklar! İnsan, çıkarıp baksa, neredeyse kendi elini dahi göremez; öyle ya, Allah'ın aydınlatmadığı kimse için ışık bulma umudu yoktur!”⁴⁴⁹

İbn Nâkıyâ, âyetin, Allah'ın kâfirlerin amellerinin serap benzetmesiyle yok hükmünde olduğunu belirtmesinin ardından, onları karanlıkla vasıflandırmasının mü'minleri nurla vasıflandırmasıyla bağlantılı olduğunu ve Allah'ın bu âyetle, kâfirlerin kalplerinin ve amellerinin karanlıklar hükmünde olduğunu bildirdiğini ifade eder.⁴⁵⁰ Buradan anlaşılan, imanın nur diye vasıflandırılmasına karşılık imansızlığın karanlık olarak vasıflandırılmasının, insanın âhirette karşısına çıkacak neticeyi de bünyesinde barındırdığıdır. Mü'minleri aydınlık bir gelecek beklerken, kâfirler imansızlıkla kararttıkları kalp ve hayatlarının sonucunu âhirette de karanlıklar içinde kalmakla göreceklerdir.

Karanlıklar ifadesi ile kâfirlerin kalplerinin ve amellerinin vasıflandırıldığı görüşünü, şiirde çok koyu karanlıkların kâfir kalbi benzetmesi ile ifade edildiğini söyleyerek delillendiren İbn Nâkıyâ, Tâî'nin şiirine yer verir:

سوداءٌ مظلمةٌ كقلبِ الكافرِ
في ليلةٍ فيها السماءُ مُضِرَّةٌ⁴⁵¹

“Gökyüzünün, alçalmış ve kâfirin kalbi gibi kapkaranlık olduğu bir gecede...”

Âyetteki vasıflandırmanın, vasıflandırmaların en beliği olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, Allah'ın nur ile vasıflandırması gibi karanlıkla vasıflandırmasının da belâgatın en ileri derecesi olduğunu belirterek açıklamalarını sonlandırır.⁴⁵²

Nur sûresinde açıklanan, kâfirlerin amellerinin âhirette hiçbir netice vermemesi gerçeği, İbn Nâkıyâ'nın ele almadığı Âli İmran sûresinin 117. âyetinde, farklı bir teşbîhle şöyle ifade edilmiştir:

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِن
أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

⁴⁴⁹ en-Nûr 24/40.

⁴⁵⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 153.

⁴⁵¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 153.

⁴⁵² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 154.

“Onların bu dünya hayatı için harcadıkları, kendi kendilerine zulmeden bir halkın ekinlerine musallat olan ve onu mahveden dondurucu bir rüzgâra benzer: Onlara haksızlık yapan Allah değildir, fakat onlar kendi kendilerine haksızlık yapıyorlar.”⁴⁵³

Burada temsîlî teşbîh vardır. Büyüklenip böbürlenerek ve çokça övünerek infak edenlerin durumu, kendisine soğuk ve dondurucu bir rüzgâr isabet edip helâk olup kuruyan tohuma benzetilmiştir.⁴⁵⁴

3. Münâfık insan tipi

Medenî sûrelerde, Mekkî sûrelerde konu edilen kâfir ve mü'min insan tiplerine ek olarak, münâfık insan tipinin teşbîh ve tasvirlerle ortaya konduğu görülür. Medine döneminin kendine has şartları ve İslâm'ın bu dönemde güçlenerek etkili bir boyut kazanmasının sonucunda kalpten inanma ya da inancı kalpten reddetme anlayışının aksi bir durum olan, menfaat icabı ya da başka bir sebeple güçlüye mecburen boyun eğme olgusunun bir sonucu olarak ortaya çıkan münâfık insan tipinin teşbîh sanatı kullanılarak tasvir edildiği âyetler, Bakara (2/17, 18, 19, 20), Nisâ (4/77), Enfâl (8/6), Ahzâb (33/19), Haşr (59/15, 16) ve Münâfikûn (63/4) sûrelerinde bulunur.

a. Münâfıkların Kur'ân mesajı karşısındaki tutumları

Münâfık insan tipinin iç âleminde imanın gerçek manada bulunmayışının ve Allah'ın vahyine karşı duyarsız kalmalarının konu edildiği Bakara sûresinin 17, 18, 19 ve 20. âyetleri *el-Cümân*'da Bakara sûresinde bulunan ikinci teşbîh başlığında ele alınır.

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾

“Onların hali, ateş yakan öyle kimsenin haline benzer ki, o (ateş) çevrelerini aydınlatır aydınlatmaz Allah, göremesinler diye ışıklarını alıp onları zifiri karanlığa gömer;”⁴⁵⁵ Münâfıkların, aydınlanmak için ateş yakan bir kimseye benzetildiği bu âyette temsîlî teşbîh vardır. Ateşin yanması neticesinde aydınlığın ortaya çıkması imanı temsil etmektedir, ateş sönünce kişinin aydınlıktan faydalanması da kesilir.⁴⁵⁶

Sûredeki, ﴿صُمُّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾: *“Onlar, sağır, dilsiz, kördürler ve (artık) geriye dönüşleri de yoktur.”⁴⁵⁷* âyetinde teşbîh-i belîğ vardır. Yani “Onlar, bu duyularından istifadele-

⁴⁵³ Â-i İmrân 3/117.

⁴⁵⁴ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 226.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/17.

⁴⁵⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 39.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/18.

rinin yokluğu sebebiyle sağır, dilsiz, kör gibidirler” demektir. Teşbîh edatı ve vech-i şebeh hazfedildiğinden belîğ teşbîh olmuştur.⁴⁵⁸

Bakara sûresinin münâfıklardan bahseden 19 ve 20. âyeti ise şu şekildedir:

﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾
﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

“Ya da onların durumu, gökten zifiri karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle gelen şiddetli bir sağanağa benzer: Ölümün dehşeti içinde yıldırımlardan korunmak için parmakları ile kulaklarını tıkalar, ama Allah hakikâti inkâr edenleri (kudreti ile) kuşatır.” “Çakan şimşekler neredeyse gözlerini alıverir; ışık verince hareket ederler, karanlık üzerlerine çökünce oldukları yerde çakılıp kalırlar. Şayet Allah dileseydi, onları işitme ve görme yeteneklerinden yoksun bırakabilirdi: Çünkü Allah her şeye kâdirdir.”⁴⁵⁹ Bu âyette de temsîlî teşbîh vardır. Âyette İslâm, yeryüzünün suyla hayat bulması gibi, kalplerin kendisiyle hayat bulduğu bir yağmura ve kâfirlerin şüpheleri de karanlığa benzetilmiştir.⁴⁶⁰

Bu dört âyeti birlikte zikrettikten sonra, âyetlerde konu edilen kimselerin münâfıklar olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, münâfıkların ateş yakmak isteyen kimseye benzetilmesi ya da sağnak yağmurla gelen şimşeğe benzetilmesinin her ikisinin de onların durumunu çok iyi ifade eden teşbîhler olduğunu belirtir. Münâfıkların İslâm’ın zahiriyle süslenmiş olmaları hakkındaki bu teşbîh, yani onların zahirde mü’min sayılmaları onların öldürülmesini men eder şeklindeki açıklamasıyla, münâfıklar hakkındaki fikhî hükme değinen İbn Nâkıyâ, temsilin, iman edip İslâm’la güzelleşen kimsenin içindeki imanın, yakarı ışık saçarak aydınlatan ateş gibi olduğu gerçeğini ortaya koyduğunu ifade eder.⁴⁶¹

Buradan anladığımız, İbn Nâkıyâ, âyette ortaya konan ışık kavramının iman anlamına geldiğini ve münâfıkların zahiren iman etmiş görünmelerine rağmen iç dünyalarının iman hakikâtinden yoksun olması sebebiyle, ateş yakmaya uğraştığı halde bu ateşin yanar yanmaz yok olduğu ve şiddetli sağanak altında karanlıklarda kaybolmuş kimsenin şimşek çaktıkça etrafını gören sonra karanlıklar içine gömülen ve hareketsiz kalan kimse gibi sürekli aydınlık ve huzurdan yoksun olduğu gerçeğini ifade ettiğini belirtmektedir.

⁴⁵⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 39.

⁴⁵⁹ el-Bakara 2/19–20.

⁴⁶⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 39.

⁴⁶¹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 13.

Açıklamalarını âyet parçalarını ele almakla sürdüren İbn Nâkıyâ, âyetteki “ ذَهَبَ اللَّهُ ” ifadesinin, Allah’ın mü’minlere; münâfıkların Allah’ı inkâr etmeleriyle apaçık ortaya çıktığı üzere, Allah’ın onlardan İslam nurunu gidermiş olduğu şeklindeki gerçeği bildirmesi anlamına geldiğini belirtir. Bu açıklamasından sonra ikinci vecih olarak âyetin, Allah’ın âhirette onlardan İslam nurunu gidereceğini yani onları azablandıracağını da ifade ettiğini söyler. Bu görüşünü, Hadîd sûresinin 13. âyetine⁴⁶² dayandıran İbn Nâkıyâ, âyette belirtildiği üzere, münâfıkların gerçekte bir iman ışığına sahip olmadıklarını, Allah’ın âhirette iman nurunu iman edenlere has kıldığını ve kâfirlerin bundan faydalanmak istediğini, dolayısıyla kâfir için âhirette de bir ışığın bulunmadığını ifade eder.⁴⁶³

Bakara sûresinin 19. âyetine geçerek, âyet lafızlarını açıklamayı sürdüren İbn Nâkıyâ, “أَوْ كَصَيْبٍ” lafzının şiddetle dökülen sağnak yağmur anlamına geldiğini söyleyerek, mananın “o şiddetli sağanak altında kalan kimseler gibi” olduğunu belirtir.⁴⁶⁴

Âyetteki teşbihin, İslâm dininin, onların iç âlemlerindeki şiddetli korkuya ve etrafı aydınlatan şimşegün, iman eden kimseyi aydınlatan İslâm’a misal kılındığını belirten İbn Nâkıyâ, onları saran şimşek korkusunun, onların korktuğu öldürülme kaygısı olduğunu ifade ederek bu görüşünü, münâfıkların iç âlemleri hakkında başka bir teşbihin yer aldığı Münâfikûn sûresinin 4. âyetinde geçen, “Her çıktığı kendilerine yönelik sanırlar.”⁴⁶⁵ ifadesine dayandırır.⁴⁶⁶

İbn Nâkıyâ, 20. âyetteki “يَخْطِفُ أَبْصَارَهُمْ” ifadesinin, şimşek çakmasıyla gözü almak, kamaştırmak anlamına geldiğini ifade ederek, “يَخْطِفُ” lafzının kıraat farklılıklarına yer verir. Lafzın Hasan-ı Basrî’den hı ve tı’nın kesriyle “يَخْطِفُ” şeklinde, diğerlerinden ye ve hı’nın fethi, tı’nın kesriyle “يَخْطِفُ” şeklinde olduğu gibi ye, hı ve tı’nın kesriyle “يَخْطِفُ” şeklinde okunduğunun da rivâyet edildiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, başka bir sözlükte hı ve tı’nın sükûnu ile “يَخْطِفُ” şeklinde okunduğu rivâyetinin de bulunduğunu, ancak bu okunuşun, iki sâkinin bir araya gelmesinin imkânsızlığı sebebiyle caiz olmadığını söyler. “يَخْطِفُ” kelimesinin aslının

⁴⁶² el-Hadîd 57/13: “انظُرُونَا نَقْتَبِسُ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَاتَمِسُوا نُورًا”: “O gün ikiyüzlü erkekler ve kadınlar imana ermiş olanlara: “Bizi bekleyin!” diyecekler, “Sizin nurunuzdan bir parça ışık alalım!” Ama onlara: “Geriyeye dönüp gidin ve kendinize ait bir ışık arayın!” denilecek. Bunun üzerine onlarla müminler arasına kapısı olan bir duvar çekilecek: İçinde rahmet ve şefkat bulunacak, dışında ise azap.”

⁴⁶³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 13.

⁴⁶⁴ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 14.

⁴⁶⁵ el-Münâfikûn 63/4.

⁴⁶⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 14.

“يَخْتِطِفُ” olduğunu ve kelimenin, te'nin ti'da idgamıyla “يَخْطِفُ” şekline dönüştüğünü ifade eden İbn Nâkıyâ, kelimeyi lügavi tahlile de tabi tutar.⁴⁶⁷

Açıklamalarını âyetin “كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا” kısmındaki lafızları ele almakla sürdüren İbn Nâkıyâ, “أَضَاءَ” kelimesinin, “ضَاءَ يَضِيءُ” kökünden gelerek aydınlık ve parlak olmak anlamına geldiğini, “أَظْلَمَ” kelimesinin ise, gece kararı anlamındaki “ظَلِمَ” kökünden gelerek, kararı, karanlık oldu anlamına geldiğini ifade eder.⁴⁶⁸

Âyette, bu iki zıt kavramın kullanılmasının, zihinlere özel bir mesaj verdiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, bunun anlamını açıkça söyleyerek, her akıl sahibinin anlayacağı bu vurgunun üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir husus olduğunu belirtir.⁴⁶⁹ Buradan anlaşılan, dikkatimizin çekildiği husus, âyetin, lafızlarındaki nur ile imanın, karanlıkla da inkârın kastedilmesine ek olarak, iman ve inkârın insanın iç âlemindeki yansımalarını ve insanda, toplumda, hayatta ve âhirette gerçekleştirdiği dönüşümü çok beliğ bir şekilde ifade ediyor olmasıdır.

Bakara sûresinin 20. âyetinin “وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ” kısmının açıklamasıyla konuyu işleyişini sürdüren İbn Nâkıyâ, âyetteki “بِسَمْعِهِمْ” lafzının tekil formda gelmiş olmakla birlikte, masdar manasında olması sebebiyle “أَسْمَاعِهِمْ” (onların işitmeleri) anlamının kastedildiğini söyler; bununla birlikte, işitme onlara izafe edildiğinde lafzın, onların işitmesi manasına işaret etmesinin de caiz olduğunu belirtir.⁴⁷⁰

Açıklamalarında, *Meâni'l-Kur'ân* sahibi Ferrâ'dan nakilde bulunan İbn Nâkıyâ, onun, Bakara sûresinin 17. âyetinin “كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا” kısmıyla ilgili: “Bu âyet nifakın bir temsilidir, Allahü Teâlâ bu âyette, Ahzâb sûresinin 19. âyetinde “تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ”⁴⁷¹ ve Lokman sûresinin 28. âyetinde, “tek bir kişiyi yeniden dirittiğim gibi” anlamında “مَا خَلَقْتُمْ وَلَا مَا خَلَقْتُمْ وَلَا”⁴⁷² buyurduğu gibi “كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا” buyurmuş, “الَّذِينَ اسْتَوْقَدُوا” dememiştir;

⁴⁶⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 14–15.

⁴⁶⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 16.

⁴⁶⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 16.

⁴⁷⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 17.

⁴⁷¹ el-Ahzab 33/19: “Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm bağınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.”

⁴⁷² Lokman 31/28: “Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir.”

daha sonra Allahü Teâlâ, münâfıkları kastettiğinden “بُنُورِهِمْ” buyurarak çoğul sigası kullanmıştır.” şeklindeki açıklamalarını nakleder.⁴⁷³ Bu açıklamaların akabinde, “الَّذِي” lafzının, Zümer sûresinin 33. âyetindeki⁴⁷⁴ gibi cem’i manasında olduğu şeklindeki bir rivâyete de değinen İbn Nâkıyâ, bu görüşe itibar etmediğini belirterek “الَّذِي” lafzının tekil formda geldiğini ve onunla çokluğun kastedildiğini, çünkü lafızda hazfedilmiş bir nun bulunmadığını ifade eder.⁴⁷⁵

İbn Nâkıyâ, bölümün sonunda, Kur’ân’da teşbîh edatı olan “ك”nin teşbîh dışında bir sebeple kullanıldığı âyetlerin de bulunduğunu söyleyerek bu âyetlerden örnekler verdikten sonra, eserinin bu âyetleri incelemeyi amaçlamadığını ifade ederek konuyla ilgili açıklamalarını sonlandırır.⁴⁷⁶

b. Münâfıkların hallerinin tasviri

İkiyüzlü insanların özelliklerinden bahsedilen Münâfikûn sûresinin 4. âyetinde, onların iyi bir dış görünüme sahip olmalarıyla birlikte inançsızlığa saplanmışlıkları ve bu sebeple inanca karşı duyarsızlıkları teşbîh ile şöyle ifade edilir:

﴿ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَدَدٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعُدُو فَاخْذِرْهُمْ فَآتَاهُمُ اللَّهُ أَيُّ يُؤْفَكُونَ ﴾

“Şimdi sen onları gördüğünde dış görünümleri hoşuna gider ve konuştuklarında ne söylediklerine kulak vermek istersin. Onlar, yere sağlam şekilde dikilmiş kütükler gibi (olduklarına emin görünseler de) her çığı kendilerine (yönelik) sanırlar. Onlar (bütün inançlara) düşmandırlar, öyleyse onlara karşı dikkatli ol. (İşte bu bedduayı hak ediyorlar:) ‘Allah kahretsin onları!’ Akılları nasıl da (hakîkâten) sapıyor!”⁴⁷⁷

Âyetteki “كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَدَدٌ” ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel vardır.⁴⁷⁸ Allah’ın, bu âyetin ilk bölümüyle münâfıkları görünümlerinin mükemmelliği ve açıklamalarının güzelliğiyle

⁴⁷³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 18.

⁴⁷⁴ *ez-Zümer* 39/33: “وَالَّذِي جَاء بِالصَّدَقِ وَصَدَقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ”: “Dosdoğru Kur’ân’ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır.”

⁴⁷⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 18.

⁴⁷⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 19.

⁴⁷⁷ *el-Münâfikûn* 63/4.

⁴⁷⁸ *es-Sâbûnî*, a.g.e., c. III, s. 388.

vasıflandırdığını belirten İbn Nâkıyâ, bundan sonra “كَانَهُمْ خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ” diyerek onları, kütük seviyesine indirerek aklî yeteneklerinin azlığını bildirdiğini ifade eder.⁴⁷⁹

Âyetteki teşbihin, Allah'ın münâfıkları, içten içe çürümüş, yıpranmış ve delik deşik olmuş bir kütüğe benzetmesi olduğu; böylece de o kütüğü ancak, onu görenin kendisini yok olmanın eşiğinde sanması sebebiyle, “dayanmış” olarak nitelemesinin de bunu gösterdiği şekildeki rivâyete de yer veren İbn Nâkıyâ, bu açıklamasından sonra, Arapların kullanımında, anlayış ve görme yeteneğini terk eden kimsenin “o sanki hayvandır, sanki o puttur, o sanki taşdır v.b.” şeklindeki ifadelerle tanımlanmasının yaygın olduğunu belirtir.⁴⁸⁰

Açıklamalarını, konuyu hadisle tefsir metoduyla sürdüren İbn Nâkıyâ, Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına girmek için izin istediğinde, bir süre sonra izin verilmesi üzerine söylediği: “مَا كَذَبْتَ تَأْذِنَ لِي حَتَّى تَأْذِنَ لِي أَجْلَهُمَانِ” (Bana, vadinin iki yakası izin verinceye dek izin vermedin) sözlerine cevaben Resûlullah'ın (s.a.s.): “أَنْتَ كَمَا قِيلَ : كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا” : “*Sen şöyle tasvir edilen bir konumdasın: Her av yaban eşeğinin karnındadır.*” dediğini nakleder.⁴⁸¹ Bu söyleyişi nakletmesinin ardından, hadisle ilgili açıklamalarına devam eden İbn Nâkıyâ, Ebû Süfyan'ın Resûlullah'ın (s.a.s.) bu sözleriyle kalbinin İslam'a ısındığını ve müellefe-i kulûbdan olduğunu ve bu kavlin, sen avlanma konusunda insanlar içinde yaban eşeği gibisin, yani bu konuda tüm insanlar senden daha aşağı derecededir, anlamına geldiğini ifade eder.⁴⁸²

Konuyu işleyişini “خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ” kavlinin kıraat farklılıklarına değinerek sonlandıran İbn Nâkıyâ, lafzın, “بَدَنَةٌ وَ بُدْنٌ” örneğinde olduğu gibi, şın'ın sükûnuyla “خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ” şeklinde de okunduğunu; “شَجَرٌ وَ شَجْرَةٌ” örneğinde olduğu gibi, “خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ” şeklinde okumanın da caiz olduğunu belirtir.⁴⁸³

c. Münâfıkların iç dünyalarının tasviri

Münâfıkların iç dünyalarında imanın tam manasıyla yerleşmemiş olmasının bir sonucu olarak, kendilerine savaş emredildiğinde, İslam uğrunda savaşmanın anlamını idrak edememiş olmalarından dehşetli bir korkuyla sarsıldıklarının konu edildiği Ahzâb sûresinin 18 ve 19. âyetleri ile Enfâl sûresinin 5 ve 6. âyetlerinde, bu korku teşbih sanatı kullanılarak ifade edilmiş-

⁴⁷⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 360.

⁴⁸⁰ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 361.

⁴⁸¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, c. I, s. 290.

⁴⁸² İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 362.

⁴⁸³ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 362.

tir. İbn Nâkıyâ'nın da eserinde ele aldığı Ahzâb sûresinin 18 ve 19. âyetlerinde Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte savaşmak gerektiğinde ve savaşılırken kalplerine imanın tam olarak yerleşmediği kimselerin yaşadığı korku ve içinde buldukları durum şöyle ifade edilir:

﴿ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَاتِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ ﴿ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴾

“Allah, içinizden başkalarını O'nun yolunda savaşmaktan alıkoyanları da; kendileri savaşa pek az katıldıkları halde kardeşlerine, ‘Bizimle gelin!’ diyenleri de iyi bilir,” “ve (böyleleri) size yapılan yardımı kıskanırlar. Ama sonra bir tehlike ile karşılaşıncı da, ölümün gölgesinde yaşayan biri gibi, (korkuyla) gözleri dönmüş bir şekilde, (Ey Peygamber, yardım dilemek için) sana baktıklarını görürsün: Tehlike geçince de iyiliğinizi çekemeyip siz mü'minleri sivri dilleri ile incitirler! Bu (gibi) insanlar, iman etmiş değillerdir, bu yüzden Allah onların yaptıklarını boşa çıkarır: Bu Allah için kolaydır.”⁴⁸⁴

Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsili teşbih vardır.⁴⁸⁵ Âyeti, “Burada, Resûlullah (s.a.s.) kendilerine savaşmayı ve savaşa hazırlığı emrettiği zaman, ona, renkleri değişmiş ve gözleri bir yerde sabitlenmiş halde bakan münâfıklardan bir kavim kastedilir, onların savaştan korkuları ölmekten korkana teşbih edilmiştir” şeklinde açıklayan İbn Nâkıyâ, âyetteki teşbih ile, “Ey Muhammed, sen onlara savaş için hazırlığı emrettiğinde sana, kendisine ölüm geldiğinde korkudan baygın halde bakan adam gibi bakarlardı,” anlamının ortaya konduğunu ifade eder ve ayrıca, âyetteki teşbihin, korkanın sıfatı hakkında teşbih-i belîğ olduğunu belirtir.⁴⁸⁶

Ahzâb sûresinin 18. âyetindeki “قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ” ifadesiyle kastedilenler hakkında rivâyetle tefsir ile sebep-i nüzûl naklederek konuyu işleyişini sonlandıran İbn Nâkıyâ, onların Abdullah b. Ubey b. Selül ve arkadaşları olduğunu ve onların Hendek savaşı zamanında mü'minleri Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte harekete geçmekten alıkoyduklarını nakleder.⁴⁸⁷

Münâfıkların Allah yolunda savaşmak söz konusu olduğunda yaşadıkları dehşetli korkunun teşbih ile anlatıldığı diğer âyetler Enfâl sûresinin 5 ve 6. âyetleri ile Nisâ sûresinin 77. âyetidir. *el-Cümân*'da ele alınmayan bu âyetlerden, Enfâl sûresinin 5 ve 6. âyetlerinde Bedir savaşının yaşanacağı günlerde savaş karşıtı olanlara işaretle şöyle buyrulur:

⁴⁸⁴ el-Ahzâb 33/18–19.

⁴⁸⁵ es-Sâbüni, a.g.e., c. II, s. 518.

⁴⁸⁶ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 168.

⁴⁸⁷ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 170.

﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴾ ﴿ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَافِرُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴾

“Sanki Rabbin seni, inananlardan bazıları buna karşı oldukları halde, hak yolunda (savaşmak üzere) evinden çıkarmış gibi,” “(bu yüzden,) hem de hak ortaya çıktıktan sonra, seninle neredeyse tartışacaklardı; sanki ölüme doğru sürüklenmişler de onu kendi gözleriyle görmüşler gibi.”⁴⁸⁸ Buradaki teşbih temsîlidir.⁴⁸⁹

Münâfıkların ölüm korkusuna benzer bir korkunun konu edildiği ve bu korkunun boyutunun teşbih sanatı kullanılarak vurgulandığı Nisâ sûresinin 77. âyetinde ise şöyle buyrulur:

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلَّمُونَ فِتْيَالًا ﴾

“Kendilerine ‘Ellerinizi çekin,⁴⁹⁰ namazlarınızda dikkatli ve daim olun, zekâtınızı verin!’ denilenlerden haberdar değil misin? Ama onlara (Allah yolunda) savaşmaları emredilir emredilmez, bazıları, Allah’tan korkması gerektiği gibi -hatta daha da büyük bir korkuyla- insanlardan korkmaya başlar ve ‘Ey Rabbimiz! Neden bize savaşmayı emrettin? Keşke bize biraz mühlet verseydin!’ derler. De ki: ‘Bu dünyanın keyfi ve rahatlığı çok kısa ömürlüdür –ama âhiret, Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar için en iyisidir- çünkü hiç biriniz, kıl kadar haksızlığa uğramayacaksınız.’⁴⁹¹

Âyetteki “يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً” ifadesinde teşbih-i mürsel mücmel vardır.⁴⁹²

d. Münâfıkların iç (gerçek) yüzlerinin tasviri: Aldatıcılıkları

İnsan tasvirinin yapıldığı bir diğer teşbih, Yahudilerin mü’minlere ihanetinin ve münâfıkların, iman etmiş ve mü’minlerden yanaymış gibi görünmelerinin arkasındaki gerçek yüzlerinin konu edildiği Haşr sûresinde yer alır. Münâfıkların içinde buldukları nifak durumunun şeytanın insanı aldatma tavrı ile benzerlik gösterdiğine dikkat çekilerek onların âhiretteki sonuçlarının vurgulandığı Haşr sûresinin 15 ve 16. âyetlerinde, teşbih sanatı kullanılarak şöyle buyrulur:

⁴⁸⁸ el-Enfâl 8/5–6.

⁴⁸⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 499.

⁴⁹⁰ Yani, insanın genellikle yatkın olduğu haksız şiddetten çekinin. (Esed, a.g.e., s. 154, not: 91)

⁴⁹¹ en-Nisâ 4/77.

⁴⁹² es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 293.

﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ ﴿لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ﴾ ﴿كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ ﴿فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾

“Onların kalplerinde sizden duydukları korku, Allah’tan korkmalarından daha ileridir. Bu böyledir, çünkü onlar, gerçeği bilip anlamayan kimselerdir. Onlar sizinle toplu durumda savaşmazlar, ancak sağlam kaleler içinden veya duvarların arkasından sizinle savaşmak isterler. Kendi aralarındaki çatışmaları pek şiddetlidir. Sen dışardan onları birlik içinde sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan, düşünmeyen bir gürühtür. Bu Yahudilerin hâli, kendilerinden az önce, yaptıkları işlerin vebalini tatmış olan, âhirette de ayrıca gayet acı bir azap çekecek olan kimselerin durumuna benzer. Yahudileri savaşa teşvik eden münâfıkların durumu ise tıpkı şeytanın durumuna benzer ki o, insana: “Dine inanma, reddet!” diye telkin eder. O kendisine kulak verip kâfir olunca da şöyle der: “Ben senden uzayım. Çünkü ben âlemlerin Rabbinden korkarım!” Neticede ikisinin âkıbeti de, ebedî kalmak üzere cehenneme girmek olur, işte zalimlerin cezası budur.”⁴⁹³

Âyette, vech-i şebihin pek çok unsurdan oluşan bir tablo olması sebebiyle temsîli teşbih vardır.⁴⁹⁴ Âyeti açıklamaya, şeytana atfedilen sözlerin anlamını vermekle başlayan İbn Nâkıyâ, bu sözlerle şeytanın, kişiyi, “Şüphesiz ben, tevhidi inkâr eden bir kimseyim, öyleyse o gerçek değildir ve peygamberliği de inkâr ederim, çünkü o aldatmaca ve hiledir.” demeye sonuçlanan ayartma durumuna çağırıldığının kastedildiğini ifade eder.⁴⁹⁵

Âyetteki teşbihin, öncesindeki 11. âyetle⁴⁹⁶ bağlantılı olarak münâfıkların Benî Nadir Yahudilerini aldatmaları hakkında olduğunu ifade eden İbn Nâkıyâ, bu örnek ile onların durumunun, insanı inkâra yöneltmek isteyen şeytanın durumu gibi olduğunu bildirdiğini belirtir ve bu görüşünü, şeytanın insanı kandırmasının konu edildiği bir başka âyet olan Enfâl sûresinin 48. âyetiyle⁴⁹⁷ delillendirir.⁴⁹⁸

⁴⁹³ el-Haşr 59/13–17.

⁴⁹⁴ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 357.

⁴⁹⁵ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 346.

⁴⁹⁶ el-Haşr 59/11: “Bakmaz mısın şu münâfıklık yapanlara? Onlar Ehl-i kitaptan kâfir kardeşlerine: “Vallahi,” diyorlar, “Eğer siz buradan çıkarılacak olursanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinizde olan bir durumda asla kimseye itaat etmeyiz, eğer size savaş açan çıkarsa mutlaka size yardım ederiz.” Ama Allah şahittir ki onlar yalan söylemektedirler.”

⁴⁹⁷ el-Enfâl 8/48: “Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve, “Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım.” demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince

İbn Nâkıyâ, âyeti daha da anlaşılır kılmak için Taberî'den sebab-i nüzûl olarak şu bilgiyi naklede: ⁴⁹⁹

"Beni Nadir, mü'minlerle müşrikler arasındaki savaş durumunu haber aldığı anda, Resûlullah (s.a.s.) Medine'ye geldi ve Yahudilerle, tarafsız kalmaları konusunda anlaştı. Müşrikler, Müslümanların karşısına çıkınca anlaşmayı bozdular ve Ka'b b. el-Eşref başkanlığında altmış kişi Mekke'ye yola çıktı ve Hz. Muhammed'e (s.a.s.) karşı açıkça müşriklerle anlaştı. Bunun üzerine Allah (c.c.) Peygamberini bu konuda bilgilendirdi. Muhammed (s.a.s.) Medine'ye varınca, Ka'b b. el-Eşref'in sütkardeşi Muhammed b. Mesleme'ye ve beraberindeki topluluğa yöneldi ve bulunduğu yerden inmesini istedi. Sadaka alma konusunda onun aleyhinde bulunmasından şüphelendi ve indiğinde iki taraftan onu kuşattı ve ashâbı çıkararak onu öldürdü. Resûlullah (s.a.s.) Benî Nadir ile gaza etti ve mü'minler savaşıma imkanından yoksun kalmaları için onların evlerini tahrip etti. Taşınabilir mallarını alarak Şam'a göç ettiler, böylece bu Şam'da gerçekleşen ilk toplanma oldu."

Bu şekilde rivâyetle tefsir metodunu kullanan İbn Nâkıyâ, bu açıklamalarıyla konuyu işleyişini sonlandırır.

C. Hükümler

Medenî sûrelerde teşbîh sanatının kullanıldığı bir diğer âyet grubunu, Mekki sûrelerde çok raslamadığımız hüküm bildiren âyetler oluşturur. Mekke döneminde insanların zihin ve kalbleri tevhid ve iman esaslarıyla donatıldıktan sonra, Medine döneminde sıra, hayatlarının İslâmî esaslara göre düzenlenmesine gelmiş ve bu dönemde İslâm devletinin ve müslüman bir toplumun oluşmasının da bir sonucu olarak insanların ahlâkî, hukûkî ve ictimâî problemleri ele alınarak bunlara cevaplar verilmiştir. Bu problemlerin ve cevaplarının teşbîh sanatı kullanılarak ifade edildiği hüküm bildiren âyetler; ahlâkî, fikhî ve ictimâî olmak üzere üç yönlüdür. İbn Nâkıyâ'nın eserinde, bu başlıkta ele alınan âyetlerin hiç birine yer vermediği görülür.

1. Ahlâkî hükümler

İnsanın ahlâkî olgunluğa erişmesine yönelik gönderilen âyetlerden Hucurât sûresinin 2. âyetinde, toplumda Rasûlullah'ın (s.a.s.) özel konumundan bahsedilir ve mü'mine yakışan edebin gereği olarak sesini Peygamber'in (s.a.s.) sesini bastıracak kadar yükseltmemesi vurgulanarak şöyle buyrulur:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾ ﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُعْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴾

(şeytan), gerisin geriye dönüp, "Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah'tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır" demişti."

⁴⁹⁸ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 346.

⁴⁹⁹ İbn Nâkıyâ, *el-Cümân* (Zerzur-Dâye), s. 347-348.

“Siz ey imana ermiş olanlar! Allah’ın ve Elçisi’nin emrettiği şeyin önüne kendinizi koymayın, Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: Çünkü Allah, kuşkusuz her şeyi işiten, her şeyi bilendir!” “Siz ey imana ermiş olanlar! Sesinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla konuşmayın, yoksa bütün (güzel ve iyi) işleriniz, siz farkında olmadan boşa gitmiş olur.” “Allah’ın elçisinin huzurunda seslerini kısarlar, Allah’ın, gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıadığı kimselerdir. Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”⁵⁰⁰

Âyette, edât-ı teşbihin varlığı sebebiyle teşbih-i mürsel mücmel vardır.⁵⁰¹ Taberî, ilk âyette geçen “لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ” ifadesinin, “Savaşlarınızda ya da dini konularda Allah’ın ve Resûlü’nün hüküm vermesinden önce hüküm vermekte acele etmeyin ki Allah ve Resûlü’nün emrinin aksine bir hüküm vermeyin,” anlamına geldiğinin söylendiğini ve ayrıca, İbn Abbas’tan, “Kitab ve sünnetin aksine bir söz söylemeyin,” anlamının rivâyet edildiğini nakleder.⁵⁰² “وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ” âyetiyle ilgili olarak da, bu emr-i İllâhî ile Arapların birbirlerine isimleriyle seslendikleri gibi Resûlullah’a (s.a.s.) seslenmeleri nehyedilmiş; O’na saygı, vakar ve incelik, yumuşak bir dille ve güzel bir hitapla “Ya Resûlullah, Ya Nebiyyallah” demeleri emredilmiştir, denildiğini nakleder.⁵⁰³ Zemahşerî de âyette, “O’na ismiyle bağırmanın, peygamberliği ile hitap edin” anlamının kastedildiğini ifade ederek, bu âyetin indirilmesinden sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in bu konuda çok hassas davrandığını nakleder.⁵⁰⁴ Fahreddin er-Râzî ise, sesin yüksek tonda çıkmasının insanın duygularıyla bağlantılı olduğu ile ilgili, insanın saygı duyduğu ve korkup çekindiği kimse karşısında heyecanı sebebiyle yüksek sesle konuşmasının mümkün olmadığı, ancak çekinmediği ve korkmadığı kişi karşısında rahat nefes almasının bir sonucu olarak sesinin yüksek tonda çıkabileceği şeklindeki açıklamalarının ardından, âyette ifade edilenin, insanın sözünü ve sesini, Nebî (s.a.s.)’in kelâmından ve sesinden üstün kılmasını yasaklama olduğunu ve bu Peygamber ile diğer insanları aynı muameleye tabi tutacak şekilde aynı kefeye koyma tavrının yasaklanmasıyla Allah, “Peygamber (s.a.s.) ile kendi aranızda ve akranlarınızla konuştuğunuz gibi yüksek sesle konuşmayın, aksine O’nun sözlerine özel önem gösterin, sözlerini yüce tutun” buyurur, açıklamasını yapar.⁵⁰⁵

2. Fıkhî hükümler

⁵⁰⁰ el-Hucûrât 49/1–3.

⁵⁰¹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 238.

⁵⁰² et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-beyân an te’vil’i Âyi’l-Kur’ân*, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, c. XXI, Dârü Âlemi’l-Kütüb, Riyad, 2003, s. 335.

⁵⁰³ et-Taberî, a.g.e. (et-Türkî), c. XXI, s. 338.

⁵⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 343.

⁵⁰⁵ er-Râzî, a.g.e., c. XXVIII, s. 112-113.

Fıkhî hükümler tanımlaması ile kastedilen, İslam hukuku alanına giren ibadet ve muamelatla ilgili konulardır. Fıkhî hüküm bildiren âyetlerde teşbîh kullanılanlar Bakara sûresinin oruçla ilgili 183 ve 187., hacla ilgili 200., hayızla ilgili 222. ve faizle ilgili 275. âyetleridir. İbn Nâkiyâ, *el-Cümân*'da bu âyetlerle ilgili her hangi bir yorum yapmaz.

a. Oruç

Bakara sûresinin 183. âyetinde orucun farziyeti ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

*“Siz ey imana ermiş olanlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı, ki Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varasınız.”*⁵⁰⁶

Âyette keyfiyet değil farziyet bildirme teşbîhi bulunduğunu belirten Reşid Rıza, âyetin öncesine bağlı ve orucun hükmünü tamamlayıcı olduğunu ifade eder.⁵⁰⁷ Buradaki teşbîhin, keyfiyet değil farziyet bildirme teşbîhi olduğu konusunda Reşid Rıza ile aynı görüşü paylaşan Sâbûnî, âyetteki “كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ” ifadesinde teşbîh-i mürsel mücmel olduğunu ifade eder.⁵⁰⁸ Âyeti, “Oruç, Hz. Adem'den (a.s.) sizin asrınıza kadar bütün peygamberler ve milletlere farz kılınmıştır,” şeklinde açıklayan Zemahşerî ise, Hz. Ali'den rivâyet edilen “İlk oruç tutan Adem'dir” yani oruç, eskiden beri var olan temel bir ibadettir” rivâyetine yer vererek, orucun yalnızca Müslümanlara has olmadığını belirtir.⁵⁰⁹

Bakara sûresinin 187. âyetinde ise oruca başlanıp, orucun tamamlanacağı vakitlerin tesbitiyle ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

“Gündüz tutulan oruçtan sonraki gece boyunca hanımlarınıza yaklaşmanız helâldir. Onlar sizin için bir elbise gibidirler ve siz de onlar için bir elbise gibisiniz. Allah bu konuda

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/183.

⁵⁰⁷ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm eş-şehîr bi Tefsîri'l-Menâr*, I-XII, c. II, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1373, s. 174.

⁵⁰⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 123.

⁵⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 223.

kendinizi sıkıntıya sokacağınızı bilir; bu yüzden O size mağfireti ile yönelmiş ve bu zorluğu üzerinizden kaldırmıştır. Şimdi öyleyse onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için uygun gördüğünden yararlanabilirsiniz ve şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için; sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın. Ama mescidlerde itikâfta iken hanımlara yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır: O halde bu sınırları ihlal etmeyin; işte böylece Allah mesajlarını insanlara açıklıyor ki O'na karşı sorumluluklarının bilincinde olabilsinler.⁵¹⁰

Zemahşerî'ye göre, âyette “مِنَ الْفَجْرِ” ifadesinin bulunması sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır.⁵¹¹ Taberî âyetteki “الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ” ifadesi ile gündüzün aydınlığı, “الْخَيْطُ الْأَسْوَدُ” ifadesi ile ise, gecenin karanlığının kastedildiğini belirtir ve bu görüşü destekleyen rivâyetleri nakleder.⁵¹² Fahreddin er-Râzî ise, âyette yapılan teşbîhte kullanılan “beyaz iplik” ifadesinin, fecr-i kâzibin mahiyetini yani bir iplik gibi uzanır halde ufukta belirmesini anlatması sebebiyle, hangi aydınlanmanın kastedildiği ile ilgili bir problem olduğunu belirttikten sonra, teşbîhin hemen ardından ışığın yayılması demek olan “مِنَ الْفَجْرِ” ifadesinin gelmesiyle bu problemin ortadan kalktığını ve beyaz iplik benzetmesi ile kastedilenin fecr-i sâdık olduğunu ifade eder.⁵¹³

b. Hac

Bakara sûresinin 200. âyetinde hac ibadetinin tamamlanmasının ardından mü'minlerin Allah'ı anmaları emri, Hac ibadetinin sonunda, İslâm öncesi Arapların Mina'da durup atalarının iyiliklerini saymalarına atıfla şöyle ifade edilir:

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن

﴿خَالِقٍ﴾

“Hac ibadetinizi bitirince atalarınızı andığınız gibi hatta daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın.”⁵¹⁴

Âyetteki “فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا” ifadesinde mücmel ve mürsel olan temsîlî teşbîh vardır.⁵¹⁵ Âyetin, Cahiliye döneminde Arapların haccı tamamladıklarında cemrenin

⁵¹⁰ el-Bakara 2/187.

⁵¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 229; ayrıca bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 123.

⁵¹² et-Taberî, a.g.e., c. II, s. 171-172.

⁵¹³ er-Râzî, a.g.e., c. V, s. 110.

⁵¹⁴ el-Bakara 2/200.

⁵¹⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 131.

yanında, başka bir rivâyete göre de Mina'da mescid ile dağın arasında ayakta durarak babalarını anmak sûretiyle nesepleriyle övünmeleri geleneğini sonlandırmak üzere indirildiğini ifade eden Reşid Rıza, Resûlullah'ın (s.a.s.) Veda Haccı esnasında teşrik günlerinin ikinci gününde mü'minlere hitab ederek onları bu övünmeyi terk etmeye çağırdığını belirtir ve Resûlullah'ın (s.a.s.), hacda teşrik günlerinin ortasında gerçekleştirdiği hutbesinde nakledilen, “*Ey insanlar! Şüphesiz ki Rabbiniz birdir, babanız da! Arap olanın Arap olmayana ya da Arap olmayanın Arap olana; kırmızı tenlinin siyah tenliye yada siyah tenlinin kırmızı tenliye takvadan başka bir üstünlüğü yoktur!*” şeklindeki sözlerinin de bu gerçeğe işaret ettiğini ifade eder.⁵¹⁶ Fahreddin er-Râzî de Arapların bu geleneğine işaret ettikten sonra, âyetteki “فَاذْكُرُوا اللَّهَ” ifadesinin “Haccı tamamladığınızda daha önce atalarınızı andığınız gibi Allah'ı zikredin,” anlamına geldiğini ve bu emrin Arapların bu yerleşik adetlerini kaldırmaya yönelik olduğunu ifade eder. Âyetteki “كَذَكِّرْكُمْ آبَاءَكُمْ” kavliyle ilgili olarak da farklı vecihler bulunduğunu söyledikten sonra, Arapların baba-ata kavramına atfettikleri değere dikkat çekerek âyette özellikle baba lafzının kullanılmasının, onlara verdiğiniz değerden daha fazlasını Allah'a verin ve onları anmanızdan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın anlamının kastedildiğini belirtir.⁵¹⁷

c. Hayız

Bakara sûresinin 222. âyetinde ise hanımların özel halleri ve bu hallerinde onlara muamelenin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

“*Sana (kadınların) ay halleri hakkında soruyorlar. De ki: ‘O, bir zaıflık halidir. Bu yüzden, ay hali sırasında kadınlardan uzak durun ve onlar temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın; temizlendiklerinde ise Allah'ın emrettiği şekilde onlara yaklaşın. Doğrusu, Allah pişmanlıkla kendisine yönelenleri ve özlerini temiz tutanları sever.*”⁵¹⁸

Âyetteki “هُوَ أَذَىٰ” ifadesinde edat-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesiyle teşbîh-i belîğ vardır.⁵¹⁹ Bu teşbîhli ifadeyi, Zemahşerî, hayız kirli görülen bir şeydir ve bu durumda kurulan yakınlık kişiye eziyet ve tiksinti verir, bu yüzden de bu durumdaki hanımla ilişki kerih görü-

⁵¹⁶ Reşid Rıza, a.g.e., c. II, s. 235.

⁵¹⁷ er-Râzî, a.g.e., c. V, s. 184-186.

⁵¹⁸ el-Bakara 2/222.

⁵¹⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 143.

lür şeklinde açıklarken,⁵²⁰ Reşid Rıza, âyetin, “Sana hayızdan soruyorlar” kısmının ortaya koyduğu üzere, o dönemde Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecusilerin hayızlı hanımlar karşısındaki tavır ve uygulamalarının farklılık arzemesi sebebiyle, mü’minlerin bu konuda İslâm’ın verdiği hükmü öğrenmek istediklerini, Resûlullah’a (s.a.s.) sordukları “Hanımlarımız hayızlı iken bize ne helaldir” vb. sorularla ifade etmeleri üzerine bu probleme cevap olarak indirildiğini belirttikten sonra, “هُوَ أَدَى” ifadesinin bu sorulara cevaben “hayızlı durumdaki hanımla ilişki eziyetli” anlamına geldiğini ifade eder.⁵²¹

d. Faiz

Bakara sûresinin 275. âyetinde faiz yiyenlerin durumuyla ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

*“Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: ‘Alış-veriş de faiz gibidir’ demelerinden ötürüdür. Oysa Allah alış-verişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak faizden) vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve işi de Allah’a kalmıştır (Allah onu afveder). Kim tekrar (faize) dönerse onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.”*⁵²²

Âyetteki “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ” ifadesinde temsîlî teşbîh yer alırken, “إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا” ifadesinde, müşebbeh ile müşebbehün bihin yer değiştirmesiyle teşbîh-i maktûb bulunur.⁵²³ İkinci teşbîh olan “إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا” ifadesinin, aslında “إِنَّمَا الرِّبَا مِثْلُ الْبَيْعِ” şeklinde olduğunu, ancak mübalağa olarak aksiyle ifade edildiğini söyleyen Zemahşerî, ilk kısımdaki teşbîhin de Arapların inanışlarında yer alan, delirmiş kimseye şeytan ya da cinin dokunduğu ya da çarptığı bu sebeple de aklını kaçırdığı şeklindeki görüşü yansıttığını ifade eder.⁵²⁴ Kurtûbî âyetin koyduğu faizle ilgili hükümleri sıraladıktan sonra, âyetteki ilk teşbîhi rivâyetle tefsir metoduyla açıklayarak bu kalkma ile kastedilenin, öldükten sonra diriltimedeki kabirden kalkma olduğunu belirtir⁵²⁵ ve İbn Atiyye’nin, âyet lafızlarının,

⁵²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 262.

⁵²¹ Reşid Rıza, a.g.e., c. II, s. 359.

⁵²² el-Bakara 2/275.

⁵²³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 176.

⁵²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 315.

kabirden kalkma olduğunu belirtir⁵²⁵ ve İbn Atiyye'nin, âyet lafızlarının, dünyada ticaret ve faize hırs ve cesaretle atılan ve bu yolda hiçbir şeyi gözü görmeyen kimsenin durumunun deli insana benzetildiği manasını taşıdığı⁵²⁶ şeklindeki görüşünü nakleder. İbn Atiyye'nin âyetle ilgili açıklamalarının, malın kendileri için bir fitne, daha çok mala sahip olma kıskırtması ve malın bizzat hayatlarının amacı haline gelmesiyle maddi kazancın kölesi olmuş insanların durumunu açıkça ortaya koyduğunu ifade eden Reşid Rıza, bu insanların hareketleri ile deli insanın hallerindeki benzerliği âyetteki teşbihin vech-i şebehi olduğunu belirtir.⁵²⁷

3. İctimâî hükümler

Medenî sûrelerde, toplumsal konular hakkındaki hükümlerin yer aldığı âyetlerden manayı ortaya koymada teşbîh sanatı kullanılanlar, Resûlullah (s.a.s.) ve ailesinin toplum içindeki özel konumu, aile huzuru ve mü'minlerin diğer insanlarla ilişkileri konularında yer almaktadır. *el-Cümân*'da bu konuları içeren âyetlerin yorumuna yer verilmemiştir.

a. Resûlullah (s.a.s.) ve hanımları

Resûlullah'ın (s.a.s.) bir peygamber, mü'minlerin önderi, ilâhî mesajın taşıyıcı ve açıklayıcısı, hayat tarzı ile mü'minlerin örneği olması ve daha pek çok özelliği ile inananların nazarındaki üstün değeri sebebiyle özel bir saygı ve hürmet, edep içeren özel bir muameleyi hak ettiği gerçeğinin vurgulandığı Hucurât sûresinin 2. âyetinden sonra, Ahzab sûresinin 69. âyetinde bu temel prensip, olması gereken davranış şeklinin dışında bulunan İsrailoğulları bağlamında zikredilerek şöyle buyrulur:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴾

*“Siz ey imana ermiş olanlar! Musa'ya eziyet eden (İsrailoğulları) gibi olmayın; unutmayın ki Allah, onu ileri sürdükleri iddialardan temize çıkardı; çünkü o, Allah katında büyük şeref ve itibar sahibiydi.”*⁵²⁸

Âyette, teşbîh-i mürsel mücmel vardır.⁵²⁹ Âyeti, Allah, kendisine ve Resûlüne eziyet edenlerin lanetlendiğini ve azaba uğratılacaklarını bildirerek, Allah'ın Resûlüne eziyetin küfür olduğuna işaret etmiştir, şeklinde açıklayan Fahreddin er-Râzî, âyette ifade edilen İsrailoğullarının Hz. Musa'ya yaptıkları eziyet hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu belir-

⁵²⁵ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u'l-ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, c. III, 3. bs., Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Kahire, 1967, s. 354.

⁵²⁶ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endülîsî, *el-Muharrarü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-XV, thk. İlmî Meclis, c. II, Fas, 1975, s. 345.

⁵²⁷ Reşid Rıza, a.g.e., c. III, s. 95.

⁵²⁸ el-Ahzâb 33/69.

⁵²⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 541.

tir.⁵³⁰ Allah'ın Hz. Musa'yı temize çıkarmasını, onu İsrailoğullarının söylediği suçlardan kurtuluşu çıkardı, şeklinde açıklayan Beydâvî ise, bu olayın Karun'un Hz. Musa'ya iftira atmak üzere bir kadınla anlaşmasına karşılık Allah'ın onu engellemesi ya da onun Harun'la birlikte dağa çıktıklarında insanların kendisini Harun'u öldürmekle itham etmeleri olabileceğini söyler.⁵³¹ Âyette, ne şekilde olursa olsun, Peygamber'i en ufak bir şeyle bile incitmemenin ve ona özel bir hürmetle muamele edip, onun uyarılarına, sözlerine itaat etmenin gerekliliği vurgulanarak Hz. Peygamberin toplum içindeki özel konumuna dikkat çekilir.

Toplumsal düzendeki hak-hukuk sisteminden bahsedilen Ahzab sûresinin 6. âyetinde ise, Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgili teşbîhle anlatım kullanılarak şöyle buyrulur:

﴿ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَن تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُم مَّعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴾

*“Peygamber, mü'minler üzerinde, onlar(ın kendileri üzerinde sahip olduğun)dan daha büyük hak sahibidir, ve (O'nu bir baba gibi gördüklerinden) Peygamber'in eşleri onların anneleridir: (Bu şekilde) yakın olanlar, Allah'ın buyruğu gereğince, birbirleri üzerinde (Yesrib'deki) mü'minlerden ve (Allah rızası için oraya) göç etmiş olanlardan daha fazla hak sahibidirler. Ancak (öteki) yakın dostlarına karşı da en güzel şekilde davranmalısınız: Bu (da) Allah'ın buyruğu gereğidir.”*⁵³²

Âyetteki “وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ” ifadesinde, kendisinden edât-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır. Sözün aslı, Peygamberin eşleri, kendilerine hürmet ve saygının gereği konusunda onların anneleri gibidir, şeklindedir.⁵³³ Âyeti, “Peygamberin hanımları, onlara hürmet ve saygı ile onlarla nikahlanmanın haramlığı şeklindeki hükümlerde mü'minlerin kendi annelerine teşbîh edilmiştir” şeklinde açıklayan Zemahşerî, bu hükmü Ahzab sûresinin 53. âyetini⁵³⁴ zikrederek delillendirir ve Hz. Aişe'den “Biz hanımların anneleri değiliz” şeklindeki rivâyeti naklederek, bu rivâyetin “Yani, kendi anneleri ile nikahlanmalarının haramlığı gibi bizlerle nikahlanmanın haram olması konusunda mü'min erkeklerin anneleriyiz” anlamına geldiğini ifade eder.⁵³⁵ Fahreddin er-Râzî ise, âyeti, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hz.

⁵³⁰ er-Râzî, a.g.e., c. XXV, s. 233.

⁵³¹ el-Beydâvî, Nâsuruddîn Ebî Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-II, c. II, Dersaadet, İstanbul, ts., s. 253.

⁵³² el-Ahzâb 33/6.

⁵³³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 517.

⁵³⁴ el-Ahzâb 33/53: “Allah'ın Resûlünden sonra onun hanımlarını nikahlamanız ebediyen söz konusu olmaz.”

⁵³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 508.

Zeynep ile evliliğiyle ilgili yorumlayarak, bu âyet ile mü'minlere Peygamber hanımları ile evlenmenin yasaklandığı konusunda diğer müfessirlerle aynı görüşü beyan eder.⁵³⁶

Toplumsal ahlâkın sağlanmasında kadınların rolüne, Peygamber eşleri bağlamında değinilen Ahzab sûresinin 30-33. âyetlerinde ise, kadının kadın kimliğinin evine has olması ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾ ﴿وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا﴾ ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ ﴿وَقُرْنِ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ ﴿وَأذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا﴾

“Ey peygamber hanımları! İçinizden kim çirkinliği aşikâr bir günah işlerse, onun cezası, iki kat olur. Bu, Allah’a göre kolaydır. Ama kim Allah’a ve Resûlüne itaat eder, güzel ve makbul işlere devam ederse ona da mükâfatını iki misli verir ve ona cennette kıymetli bir nasip hazırlar. Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Takvâ sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklere hitab ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide kapılmasın. Ciddi, ölçülü konuşun. Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtınızı verin, hülâsa Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor. Oturun da evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmetlerini anın. Allah muhakkak ki latîf ve habîrdir (ilmi en gizli şeylere bile nüfuz eder).”⁵³⁷

Âyetteki “وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ” ifadesinde, edât-ı teşbîh ve vech-i şebihin hazfedilmesi sebebiyle teşbîh-i belîğ vardır. Yani, cahiliye halkı gibi câzibenizi sergilemeyin, demektir.⁵³⁸ Âyetteki “قُرْنٌ” lafzının okunuşunda ihtilaf bulunduğunu ifade eden Taberî, Medineli ve bazı Kufeli imamların, evlerinizde oturun anlamında “قُرْنٌ” şeklinde okuduklarını; Kufe imamlarının çoğunun ve Basra imamlarının ise, “Vakar ve sükûnet ehlerinden olun” anlamında “وَقَرَّ” kökünden “قُرْنٌ” şeklinde okuduklarını, kendisinin de bu görüşü tercih ettiğini belirtir.⁵³⁹

⁵³⁶ er-Râzî, a.g.e., c. XXV, s. 194-195.

⁵³⁷ el-Ahzâb 33/30-34.

⁵³⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., c. II, s. 525.

den “قَرْنٌ” şeklinde okuduklarını, kendisinin de bu görüşü tercih ettiğini belirtir.⁵³⁹ Fahreddin er-Râzî de kelimenin “vakar”dan geldiğini nakleder.⁵⁴⁰ Âyeti açıklamasına, “قَرْنٌ” lafzının okunuşu ve anlamını incelemekle başlayıp cahiliyye kavramını açıklamakla sürdüren Zemahşerî, bunun, ilk cahiliyye olan İslâm’dan önceki küfür dönemi yada diğer cahiliyye olan İslâm döneminde gerçekleşen fiske ve günahkarlık olabileceğini ifade ettikten sonra, teşbihin manasının, “İslâm’da iken, küfür dönemi cahiliyye ehline benzer şekilde cahiliyye yürüyüşüyle ortaya çıkmayın!” şeklinde olduğunu ifade eder. “Sizi tertemiz yapmak istiyor” kavlinin de, günahın pislik ve takvanın da temizlik şeklinde istiâre yapıldığını belirterek, ifadenin “sizin takva ile günahlardan korunmanız için” anlamına geldiğini söyler.⁵⁴¹

b. Aile

İslâm aile kurumuna özel bir önem verir. Bununla bağlantılı olarak Kur’ân’da, huzurlu, sevgi ve saygıya dayalı ilişkilerin hâkim olduğu mutlu ve sağlıklı bir toplumun oluşturulmasında, işe aileden başlanması gerekliliğinin işareti olarak, ailede hak, adalet, şefkat kavramlarının yerleştirilmesine yönelik âyetler yer alır. Bunlardan Nisâ sûresinin 129. âyetinde Allahü Teâlâ, eşler arasında adaleti emrederek ev içinde eşin ilgisizlikle boşlukta bırakılmasını çok belîğ ifadelerle yasaklar. Âyette şöyle byrulur:

﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

“Eğer bir kadın, kocasının kötü muamelesinden veya kendisini terk etmesinden korkarsa, iki taraf aralarında anlaşarak sorunlarını çözebilirler; zira karşılıklı anlaşma en iyi yoldur ve bencillik, insan ruhunda her zaman mevcuttur. Fakat iyilik yapar ve O’na karşı sorumluluğunun bilincinde olursanız, bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” “Ne kadar isterseniz de eşlerinize adaletle davranmak elinizde değildir. Dolayısıyla diğerlerini dışlayarak ve onları kocası hem var hem de yokmuş gibi bir durumda bırakarak (içlerinden sadece) birine yönelmeyin (lafzen: onu boşluktaymış gibi bırakarak bütün ilginizi diğerine yöneltmeyin). An-

⁵³⁹ et-Taberî, a.g.e. (et-Türki), c. XIX, s. 96.

⁵⁴⁰ er-Râzî, a.g.e., c. XXV, s. 209.

⁵⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 521-522.

*çak her şeyi yoluna koyar ve O'na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.*⁵⁴²

Âyetteki “فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ” ifadesinde teşbih-i mürsel mücmel vardır.⁵⁴³ “Onları askıda gibi bırakmayın” ifadesini, ailede gerçekleştirilmesi gereken adaletin gereği olarak açıklayan Reşid Rıza, birden fazla eş alan mü'min erkeklerin sevgi, ilgi ve diğer konularda eşleri arasında adaleti sağlamaları gerektiğinin ifadesi olarak “فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ” buyrulurak, “Onları ne evli ne de boşanmış gibi bir durumun arasında bırakmayın, eşinizi ihmal etmeyin” denilmek istendiğini belirtir.⁵⁴⁴ Kurtübî, âyetin Hasan-ı Basî'den rivâyetle, “Ne boşanmış ne de evli gibi kalsın” anlamına geldiğinin söylendiğini aktardıktan sonra, bunun ilgisiz kalan hanımı asılı duran bir şeye teşbih olduğunu belirtir. Bu teşbihin, Arapların kullanımında bulunduğunu ifade ederek, Um Zer' hadisi diye bilinen rivâyetteki, bir hanımın, “زَوْجِي الْعَشِيقُ، إِنْ أَنْطَقَ أَطْلَقُ، وَإِنْ أَسَكَتَ أُعَلِّقُ.” (*Kocam, çirkin bir sırtık gibidir, konuşursam beni boşar, susarsam askıda kalırım.*) şeklindeki sözlerinin bunun örneği olduğunu ifade eder. Kıraat farklılıklarına da değinerek, Katade'nin bu ifadeye “hapisteymiş gibi” anlamını verdiğini, Ubey'in “فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ” şeklinde okuduğunu, İbn Mesud'un ise “فَتَذَرُوهَا كَأَنَّهَا مُعَلَّقَةٌ” şeklinde “onu askıdaymış gibi bırakmayın” anlamında okuduğunu, nakleder.⁵⁴⁵

c. Sosyal ilişkiler

İslâm dini ferdi zihni, iç dünyası, karakteri ve davranışları açısından dönüştürmeyi amaçlayan âyetler vazetmesiyle birlikte, sadece ferd plânında kalmayarak toplumsal kurallar da koyar ve tek tek fertlerin huzur ve mutluluğu ile birlikte toplum huzurunu da oluşturmayı hedefler. Bu anlamda, İslâm dini hem ferdi ve hem de toplum olarak yaşanılacak bir hayat tarzı sunarak tek tek şahıslara yönelik kurallar vazederken, toplum huzurunu sağlamaya yönelik kurallar da vazeder. Bu konuya tahsis edilen âyetlerden, bünyesinde teşbihle anlatım kullanılanlar, Hucurât sûresinin 10 ve 12. âyetleri ile Mümtehine sûresinin 13. âyetidir.

(1) Toplumsal huzurun sağlanması

Toplum huzurunun tesis edilmesinde, tek tek fertlere düşen sorumluluğun konu edildiği Hucurât sûresinin 12. âyetinde, huzuru bozucu ve kişiler arası saygı ve sevginin yitirilmesin-

⁵⁴² en-Nisâ 4/129.

⁵⁴³ es-Sâbûnî, a.g.e., c. I, s. 309.

⁵⁴⁴ Reşid Rıza, a.g.e., c. V, s. 448-449.

⁵⁴⁵ el-Kurtubî, a.g.e., c. V, s. 407-408.

de çok önemli bir payı olan olumsuz tavır ve davranışlar tek tek zikredilerek nehyedilir. Bunlar arasında, gıybet hastalığından bahsedilirken teşbihle anlatım kullanılarak şöyle buyrulur:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾

“Siz ey imana ermiş olanlar! Birbiriniz hakkında yersiz zanda bulunmaktan kaçınınız; çünkü bu şekildeki zannın bir kısmı günahtır; birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın, ve aranızdan birbirinizi çekiştirmeye kalkışmayın. Aranızdan, hiç ölmüş kardeşinin etini yemek isteyen kimse çıkar mı? Hayır, siz ondan öğrenirsiniz! Ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edendir, rahmet kaynağıdır!”⁵⁴⁶

Âyetteki “أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا” ifadesinde temsîlî teşbih vardır. Gıybet yapanın, ölü eti yiyen kimseye benzetildiği âyette durumun kötülüğü ve zihinlere gıybetin çirkinliğini göstermek gayesiyle mübalağa yapılmıştır.⁵⁴⁷

Taberî âyeti, “Ölmüş haldeki kardeşinizin etini yemekten hoşlanmazsınız çünkü Allah bunu size haram kılmıştır, aynen bunun gibi hayatta bulunan kardeşinizin gıybetini yapmaktan da hoşlanmayın ve ölü eti yemeyi çirkin gördüğünüz gibi gıybeti de çirkin görün; çünkü Allah ölü etini yemeyi haram kıldığı gibi gıybeti de haram kılmıştır” şeklinde açıklayarak, gıybetin çirkinliğini onun haram kılınmış olmasına bağlar⁵⁴⁸ ve İbn Abbas’tan, “Allah, mü’mine ölü eti yemeyi haram kıldığı gibi başka bir mü’minin gıybetini de haram kılmıştır” şeklindeki rivâyete yer verir.⁵⁴⁹ Mâverdî ise, âyetteki iki vecihten birincisinin onun haramlığı sebebiyle çirkinliği olduğunu ifade ederken, ikinci vechin ise, bir kardeşinizin öldüğünde etini yemekten uzak olduğunuz gibi, o hayattayken onun gıybetini yapmaktan kaçınım anlamı olduğunu belirtir.⁵⁵⁰

(2) Mü’minlerin birbirlerine karşı konumu

Hucurât sûresinin 10. âyetinde, mü’minlerin birbirleriyle olan ilişkilerinden bahsedilirken mü’minlerin birbirlerine karşı konumu “kardeşlik” şeklinde tanımlanarak şöyle buyrulur:

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾

⁵⁴⁶ el-Hucûrât 49/12.

⁵⁴⁷ es-Sâbüni, a.g.e., c. III, s. 239.

⁵⁴⁸ et-Taberî, a.g.e. (et-Türki), c. XXI, s. 380.

⁵⁴⁹ et-Taberî, a.g.e. (et-Türki), c. XXI, s. 381.

⁵⁵⁰ el-Mâverdî, a.g.e., c.V, s. 335.

“Bütün mü’minler kardeştir. O halde, her ne zaman araları açılırsa iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki O’nun rahmetine nail olasınız.”⁵⁵¹

Âyetteki “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ” ifadesinde, vech-i şebeh ve edât-ı teşbihin hazf edilmesi sebebiyle teşbih-i belîğ vardır. Sözün aslı, mü’minler birbirlerine merhamet etme ve birbirleriyle yardımlaşma konusunda kardeşler gibidirler, şeklindedir.⁵⁵²

Taberî âyetin, Ebû Cafer’den rivâyetle din konusunda kardeşirler, eğer iki mü’min birbiriyle savaşırsa o ikisini Allah ve Resûlü’nün hükmüne ulaştırın anlamına geldiğini nakleder ve bu konudaki iki kardeşin anlamının, iman dairesinde olup da savaşan her mü’min olduğunu belirtir.⁵⁵³ Kurtûbî de, âyette zikredilen kardeşliğin nesepte değil de din ve birbirlerinin haklarına saygı konusunda kardeş olmayı ifade ettiğini; bu şekildeki kardeşliğin de, nesep farklılığı dolayısıyla kesintiye uğramadığından nesep kardeşliğinden üstün olduğunu söylediğini nakleder.⁵⁵⁴

(3) Mü’minlerin diğer inanç sahipleri ile ilişkisi

Mü’minlerin, inkâr edenlerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğinin konu edildiği ve bu konudaki temel prensiplerin vazedildiği Mümtehine sûresinin, Allah’ın gazab ettiği kimselerle dostluk kurulmasının nehyedildiği 13. âyetinde, bu kimselerin âhîret inancının olmayışı teşbih sanatı kullanılarak şöyle ifade edilmiştir:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَنسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَبْسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴾

“Siz ey iman edenler! Kendilerine Allah’ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kesdikleri gibi tamamen âhîretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.”⁵⁵⁵

Âyetteki “كَمَا يَبْسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ” ifadesinde, teşbih-i mürsel mücmel vardır.⁵⁵⁶

Taberî, âyette bahsedilen Allah’ın kendilerine gazap ettiği kimselerin kimler olduğu hakkında ihtilaf bulunduğunu, bu kimselerin kendi görüşüne göre Yahudiler, İbn Abbas’a göre inkâr ediyor haldeyken ölen kimseler, Katâde’den rivâyetle öldükten sonra dirilişi ümit etmeyen kâfirler olduğunu nakleder.⁵⁵⁷ Ümit kesen kimselerin ise, âhîret hayatının gerçekliğinden ümi-

⁵⁵¹ el-Hucûrât 49/10.

⁵⁵² es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 239.

⁵⁵³ et-Taberî, a.g.e. (et-Türkî), c. XXI, s. 363.

⁵⁵⁴ el-Kurtubî, a.g.e., c. XVI, s. 322-323.

⁵⁵⁵ el-Mümtehine 60/13.

⁵⁵⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., c. III, s. 368.

⁵⁵⁷ et-Taberî, a.g.e. (et-Türkî), c. XXII, s. 602.

dini kesmiş bulunan kabir halkı olduğunu, Mücâhid'den rivâyetle bunların, âhiretin gerçekliğinden ümidini kesmiş olan kâfirlerden amelleri kendilerine apaçık ortaya konulup da ateşle yüzyüze gelen kimseler olduğunu nakleder.⁵⁵⁸ Âyetin sebab-i nüzûlü olarak, bazı fakir Müslümanların ihtiyaç içinde olmaları sebebiyle Yahudilere yakınlaşması üzerine bu âyetin indirildiği rivâyetini zikreden Zemahşerî, âyeti, “O mü'minlere “Allah'ın gazabına uğramış kimselerle dost olmayın” denildi ki, onlar inatları sebebiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) peygamberliğini reddederék âhiret hayatlarını ifsat ettiler,” şeklinde açıklar.⁵⁵⁹

---

⁵⁵⁸ et-Taberî, a.g.e. (et-Türki) , c. XXII, s. 604.

⁵⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 508.

SONUÇ

Teşbihâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'daki her olgunun dikkatle incelendiği, Kur'ân İlimleri alanının, Kur'ân'ın i'câzı ve belâgatıyla ilgili bir ilmidir. Konu, Kur'ân ilimlerine dair genel nitelikli eserlerde ve *İ'câzü'l-Kur'ân* alanında yazılmış eserlerde incelenmiş olmakla birlikte, teşbihin yer aldığı âyetler tefsirlerde de incelenmiş ve açıklanmıştır. *Kur'ân'da teşbih* konusu, müstakil olarak ise, İbn Nâkıyâ tarafından "*el-Cümân fi teşbihâtü'l-Kur'ân*" adlı eserinde ele alınmıştır.

Kur'ân'ın, Müslümanların rehberi olarak hayatlarının merkezinde durması sebebiyle doğru okunması ve anlaşılması hayâtî öneme sahiptir. Bu önemli konumu nedeniyle, onun anlaşılmasına yönelik çalışmalar Resûlullah (s.a.s.) döneminden başlayak günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmalardan her biri Kur'ân'ın anlaşılmasına ayrı katkılar sağladığı gibi, yazdıkları dönemin Kur'ân'a bakışının ve ilmî birikiminin günümüze ulaşmasında köprü olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Kur'ân ilimleri alanında yapılacak bir çalışmanın ilk dönem ve o döneme yakın tarihlerde meydana getirilmiş bir kaynakla irtibatlı yürütülmesi, konunun doğru anlaşılması, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemin dilinin, anlayışının, kavramlarının ve kavramlarla ifade edilen manaların kavranması açısından önemlidir. İbn Nâkıyâ'nın "*el-Cümân fi teşbihâtü'l-Kur'ân*" adlı eseri de, Kur'ân İlimlerine dair eserlerde, "Kur'ân'da teşbih" konusu müstakil olarak ele alan bilinen ilk eser olması yönüyle önemli ve çalışmaya değer olduğu gibi, müellifinin Arapça'ya belâgatıyla birlikte hâkim bir dil âlimi ve şâir olması sebebiyle de çalışılması önemlidir. Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir yeri olan *Teşbihâtü'l-Kur'ân* konusunu, İbn Nâkıyâ'nın eseri çerçevesinde inceleyen elinizdeki çalışma, konuyla ilgili temel bir kaynakla irtibatlı yürütülmüş olmasıyla, iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına yönelik onun dili ve belâgatıyla ilgili teşbih konusunun, âyetler mekkî ve medenî diye ayrıldıktan sonra konularına göre tasnif edilerek ele alınması; ikincisi ise h. V. asra ait söz konusu eserin incelenmesini, tanıtılmasını, konuyla ilgili açıklamalarını ve döneminin ilmî birikiminin günümüze taşınmasıdır.

Kur'ân'da teşbih, Allah'ın, kelâmını, sonsuz ilim ve hikmetinin neticesinde, gönderdiği kullarının zihin yapıları, algı alanları, bakış açıları ve kavrama yöntemlerine uygun olarak vahyetmesinin bir sonucu olarak yaklaşık yüz kırk iki âyette yer almaktadır. Bu âyetlerde mana, insanın düşünce âlemindeki tasavvurları da kullanılarak ifade edilmekte, böylece konunun zihne yerleştirilmesi ve insanı derinden etkilemesi sağlanmaktadır.

Mekkî ve medenî sûrelerde bulunan âyetleri konularına göre tasnif ederek gerçekleştirilen tez çalışmasında, anlatımında teşbih sanatı kullanılan âyetlerin indirildiği dönemin şartları,

öncelik ve gereklilikleri ile muhatapları açısından belirgin farklılıklar arzemesi sebebiyle muhtevâ ve üslûp açısından farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Mekkî sûrelerde teşbîh yoğun olarak, tevhid ve âhiret inancının yerleştirilmesine yönelik âyetlerde kullanılmış; bu âyetlerde dünyanın mahiyeti, kıyâmet ve kıyâmetin kopuşu, haşr, cennet ve cehennem insanı derinden etkileyen tasvirlerle anlatılmıştır. Dünyanın da iki yönlü olarak konu edildiği Mekkî sûrelerde, onun Allah'ın kudretinin, eserlerinin sergilendiği mekân olduğu vurgulanmış ve gerçek mahiyeti, yok olup gideceği açıklanmıştır. İnsan tasvirlerinin de bulunduğu Mekkî sûrelerde, tasvirler yoğun olarak inanmayan insan tipini tanımlamaya yöneliktir. Burada Peygamber ve mucizelerinin de konu edildiği âyetler ile ahlâkî değerleri yerleştirmeye yönelik âyetler teşbîhle anlatımın kullanıldığı diğer bir grubu oluşturur.

Medenî sûrelerde ise teşbîh, itikâdî konulara ek olarak, insan tasvirleri ve hüküm bildiren âyetlerde yoğun olarak kullanılmıştır. İnsan tasvirlerinde, inanan ve inanmayan insan tipine ek olarak, dönemin kendine özgü şartlarının meydana getirdiği nifak olgusunun sonucu olarak ortaya çıkan münafık insan tipi de, çeşitli yönleriyle konu edilmiştir. Medenî sûrelerde teşbîhle anlatımın kullanıldığı son âyet grubunu, hüküm bildiren âyetler oluşturur. Toplumun çeşitli problemlerine cevap olarak indirilen bu âyetlerde, ahlâkî, fikhî ve ictimâî hükümler teşbîh kullanılarak ortaya konmuştur. İbn Nâkiyâ'nın eseri *el-Cümân*'da bu âyetlere yer vermediği görülmüştür.

Hicrî V. asırda Bağdad'da yaşamış olan İbn Nâkiyâ, siyâsî yönden çalkantılı ve yoğun karışıklıkların yaşandığı bir dönemde eserini te'lif etmiştir. Bu şartlarda yetişmiş ve yaşamış olmasına rağmen, eserini, Allah'ın âyetlerindeki harikulâde belâgatın göstergelerinden biri olan teşbîhle anlatımını ortaya koyma amacına yönelik olarak hazırlamış ve eserinde siyâsî mülâhazalara yer vermemiştir. Eserinde, Kur'an'da teşbîhin yer aldığı yaklaşık yüz âyeti sûre tertibine göre ele alan İbn Nâkiyâ, âyetleri açıklarken, âyeti âyetle, hadisle ve rivâyetle tefsir metodunu kullanmış, lügavî tahlil ve şiirle istişhat yapmış; yer yer de kendi görüşünü ortaya koymuştur. Açıklamalarında sebab-i nüzûl bilgisine, kıraat farklılıklarına ve kelâmî açıklamalara da yer vermiştir. Kendisinin de bir şair olması sebebiyle açıklamalarında şiiri yoğun bir biçimde kullanan İbn Nâkiyâ, zaman zaman şiirlerdeki belâgatın hiçbir şekilde Kur'an'ın belâgatına ulaşamadığına işaret ederek Kur'an âyetlerine karşı duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.

Âyetleri açıklarken lügavî tahlillere de yoğun olarak yer veren İbn Nâkiyâ, kelime ve kavramları kök ve kullanım bilgileri, çekimleri, anlamları, Kur'an âyetlerinde ve şiirdeki dayanaklarıyla ele almasıyla, dil alanında ciddi bir birikime sahip olduğunu ortaya koymuştur. "*el-Cümân*", tez çalışmasının Giriş bölümünde dile getirilen, Kur'an'ın anlaşılmasında, nâzil olduğu dönemin Arapçasına, kelimelerinin kökenine, kullanım bilgisine, kelimelerin ifade ettiği

farklı anlam boyutlarına, söz sanatlarına ve bunların manaya etki ve katkılarına vakıf olmanın zorunlu olduğu şeklindeki görüşü destekler mahiyette örnekler ihtiva etmektedir. Bu önemli ve dikkat çekici açıklamalardan biri, Fil sûresinin 4. âyetinde geçen “سَجِيلٌ” lafzının kullanım bilgisidir ve bu ve benzeri bilgilerin anlamı doğru bir biçimde ortaya koymada ne derece ihmal edilemez bir rol oynadığının örneğidir. Türkçe meallerde “*pişkin tuğladan yapılmış taşlar* (S.Yıldırım)”, “*balçıktan pişirilmiş taşlar* (Diyanet meali)”, “*siccilden katı sert taşlar* (Elmalılı)”, “*çamurdan sertleşmiş taşlar* (S.Ateş)” vb. şekillerde ifade edilen “بِحِجَارَةٍ مِّنْ سَجِيلٍ” âyetinin manası, lafızların kullanım bilgisi dikkate alındığında oldukça farklılık arz etmektedir. İbn Nâkıyâ, âyette geçen “سَجِيلٌ” lafzının Allah’ın insanlara gönderdiği azabının şiddeti anlamına geldiğini ifade ederek, Arabın çirkin gördüğü bir şeyi “سَجِيلٌ” lafzıyla vasıflandırdığı zaman bununla şiddeti kastettiğini ve çirkin görmedikleri durumları bu lafızla vasıflandırmadıklarını belirtmiştir.

Bu şekildeki, anlamı ortaya koymada kullanım bilgisinin önemini ortaya koyan diğer açıklama, Nûr sûresinin 35. âyeti ile ilgilidir. Âyetin “نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” kısmının, “Allah, göklerle yeryüzündeki gerçektir”, anlamına geldiğini ifade eden İbn Nâkıyâ, bu görüşünü Arapların kullanımında, bir adam gerçekleri konuşurken ona, “على كلامك نور” yani “Senin sözlerinin üzerinde nur vardır” denilmesine dayandırır.

Eserdeki kullanım bilgisine dair bu açıklamalar gibi, bahçe sahiplerinin imtihanından ve ürünlerin yok edilmesinden bahsedilen Kalem sûresinin 20. âyetinde geçen “صَرِيمٌ” kelimesinin anlamına dair bilgi de dikkat çekicidir. İbn Nâkıyâ, âyetteki bu ifadeyi, “Bitkiler ya da bahçe, simsiyah gece gibi oldu” şeklinde anlamlandırmış, bu anlamı vemesini de, Arapların kullanımındaki “Geceye, kendisindeki karanlık sebebiyle, tasarrufun kesilmesi anlamında “صَرِيمٌ” denilir, şeklinde temellendirmiştir. Daha sonra da, “صَرِيمٌ” lafzının anlamının, “قطع” anlamındaki “صَرْمٌ” kökünden gelen “الْمَصْرُومُ”, yani kendisinde bulunan meyve yok olan/giden kelimesi olduğunu ifade etmiştir. Böyle olunca, âyetin anlamı, “Bahçe, kendisinde toplanacak hiçbir şey kalmayacak şekilde kurudu, sahiplerinin ondan istifade imkanı yok oldu”, şeklinde olur. Ancak, İbn Nâkıyâ, âyetin anlamında tercih edilen te’vîlin ilki olduğunu ifade ederek, âyeti “Bahçe gece gibi simsiyah kesildi” şeklinde anladığını ifade etmiştir. Bu ve benzeri açıklamalar mananın anlaşılmasında kök ve kullanım bilgisinin, başka bir deyişle bir dilin iç mantığını kavramanın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışma sonucunda ulaşılan, Kur'ân'ın bir belâgat ve dil mucizesi olarak vahyedilmiş İlahî bir kelâm olmasının sonucunda, Allahü Teâlâ'nın kelâmında, mesajını muhataplarına ulaştırmada vâsıtâ olarak seçtiği Arapçayı edebî bir tarzda kullandığı gerçeğinin, Kur'ân'a dair yapılan her çalışmada öncelikle ve özellikle göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğudur. Bu husus, yani Kur'ân'da dilin edebî tarzda kullanılmış olması sonuç olarak, dilinde söz sanatlarının da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Teşbîh bu söz sanatlarından yalnızca bir tanesidir. Kur'ân'ın her harfi her âyeti gibi onda kullanılan söz sanatları da bir hikmete binâendir. Bu hikmetin araştırılması, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda yolumuzu daha da aydınlatacak güzel neticelerin ortaya çıkmasını sağlayacak olması açısından önemlidir. Özellikle de Kur'ân âyetlerine mana verilirken bu husus göz önünde bulundurulmalı, âyetlerde ifade edilen mananın murâd-ı İlahî'ye uygun olması için, Kur'ân'ın dili dikkâtle çözümlenmeli ve dile, İbn Nâkıyâ'nın eserinde bir çok örneğini verdiği gibi, kelimelerinin kök, anlam ve kullanım bilgisiyle ve o kelimelerle ifade edilen anlayış, bakış açısı ve dünya görüşüyle birlikte; söz sanatlarına ve edebî dil inceliklerine de, bunların ifadeye katkılarını ortaya koyacak şekilde hâkim olunmalıdır. Kur'ân ancak bu şekilde hakkıyla anlaşılabilir olur. Ancak bu şekilde, olması gerektiği gibi, zihinlerimizin, gönüllerimizin ve hayatımızın nuru/ışığı olarak yolumuzu aydınlatabilir.

KAYNAKLAR

- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-Ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, I-II, 3. bs., Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1351.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgatü'l-Osmâniye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul, 1987.
- Ahmed Hâşim, *Cevâhiru'l-belâga*, Dârü Kahraman, İstanbul, 1984.
- Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Âlûsî, Mahmud Şükrî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, I-XXX, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, ts.
- Ahmed Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, I-V, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beynel-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü Dâri'l-Türâs, Kahire, ts.
- el-Beydâvî, Nâsuruddin Ebî Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-II, Dersaadet, İstanbul, ts.
- Birişik, Abdulhamit, "İ'râbü'l-Kur'ân", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, ss. 376-379.
- _____, "Mecâzü'l-Kur'ân", *DİA*, c. XXVIII, Ankara, 2003, ss. 223-225.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 3. bs., İFAV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahîh-i Buhârî*, I-IX, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Kahire, 1958.
- el-Cârim, Ali- Emîn, Mustafa, *el-Belâgatü'l-vâzıha*, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1999.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-Arabiyye*, I-VII, thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr, 2. bs., Dârü'l-İlmi Lil'Melâyin, Beyrut, 1979.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'ân-ı Anlama'nın Anlamı*, Kitabevi, y.y., ts.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Hanefî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşâlî, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2003.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs: Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, I-VII, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharrem Önder, Vahdetin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dölek, Adem, *Edebî Açından Hadîslerde Teşbîh Ve Temsiller*, Ekev Yayınevi, Erzurum, 2001.
- ed-Dûrî, Abdülaziz, "Bağdad", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, ss. 425-433.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, I-IV, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Kahire, ts.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mu'cizetü'l-Kübrâ: el-Kur'ân*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts.
- Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, ss. 373-375
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'ân*, I-III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1980.

- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, ss. 22–23.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endülîsî, *el-Muharrarü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-XV, thk. İlmî Meclis, Fas, 1975.
- İbnü'l-Esîr, el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadis ve'l-eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tinâhî, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire, 1965.
- İbn Hacer, Şihâbeddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, Müessesetü'l-İlmî Li'l-Matbûât, Beyrut, 1986.
- , *Fethü'l-bârî şerhü Sahîh-i Buhârî*, I-XIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, I-VIII, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977.
- İbn Manzur, Ebû Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, ts.
- İbn Nâkiyâ, Ebû Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *el-Cümân fî teşbîhâti'l-Kur'ân*, thk. Adnan Muhammed Zerzur-Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Kuveyt, 1968.
- , *el-Cümân fî teşbîhâti'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2002.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Ebû Nüvâs”, *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, ss. 205–207.
- Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, I-II, der. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, 5. bs., yay.y., y.y., 1980.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XV, Mektebetü'l-Mesnâ, Beyrut, ts.
- el-Kuraşî, Muhyiddîn Ebî Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulû, Hicr, y.y., 1993.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u'l-ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Kahire, 1967.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve'l-uyûnü tefsîri'l-Mâverdî*, I-VI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kureysî el-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim*, I-V, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1955.
- er-Râgıb el-İsfahânî, el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Encelû el-Mısriyye, y.y., 1970.
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistanî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I-XXXII, el-Matbaatü'l-Beyhetü'l-Mısriyye, Kahire, ts.
- , *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Bekrî Şeyh Emin, Dârü'l-İlmi Lil-Melâyin, Beyrut, 1985.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm eş-Şehîr bi Tefsîri'l-Menâr*, I-XII, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1373.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dersââdet Kitabevi, İstanbul, ts.

- es-Safedî, Salâhüddîn Halil b. Eybek, *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXII, thk. Eymen Fuad Seyyid, Dâru Franz Steiner Weisbaden, Stuttgart, 1988.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kub Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm*, Matbaatü'l-Hayr, Mısır, 1321.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekir, *Bugyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîne ve'n-nühât*, I-II, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1964.
- _____, *el-Câmiu's-sağîr fi ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, I-II, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1954.
- _____, *el-Fethu'l-kebîr*, I-III, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1351.
- _____, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk. Mustafa Deyb el-Begâ, Dârü İbni Kesîr, Beyrut, 2000.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vil'i Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, 3. bs., Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire, 1968.
- _____, *Câmi'u'l-beyân an te'vil'i Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dârü Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefî, *el-Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- et-Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u's-Sahîh Sünen'üt-Tirmîzî*, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Riyad, ts.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, c. XV, İstanbul, 1997, ss. 309-312.
- et-Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim el-Bağdâdî, *el-İksîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdülkadir Hüseyin, el-Matbaatü'l-Nemûzeciyye, y.y., 1977.
- Tüccar, Zülfikar, "İbn Nâkiyâ", *DİA*, c. XX, İstanbul, 1998, ss. 224-225.
- Wensinck, A. J.-Mensing J. P., *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-hadîsi'n-Nebeviyye*, I-VII, E. J. Brill, Leiden, 1955.
- Yıldız, Hakkı Dusun, "Abbâsiler", *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, ss. 31-48.
- Yüksel, Azmi, "Ahtal", *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, ss. 183-184.
- ez-Zâvî, Tâhir Ahmed, *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhîr alâ tarîkati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâga*, I-IV, İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1972.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-Belâga*, I-II, Matbaatü Dârü'l-Kütüb, Mısır, 1976.
- _____, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, I-IV, 3. bs., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- ez-Zencânî, Abdülvehhâb b. İbrahim b. Abdülvehhâb el-Hazrecî, *Mi'yâri'n-nazzâr fi ulûmi'l-eş'âr*, I-II, thk. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, Dârü'l-Meârif, Kahire, 1991.
- ez-Zerkeşî, İmam Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Babî el-Halebî ve Şürekâühû, Kahire, 1972.
- Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-XI, 3. bs., yay.y., Beyrut, 1957.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Bursa - 1981

Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	: 1995	1999	Bursa İmam-Hatip Lisesi
Lisans	: 1999	2003	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	: 2003	2007	Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	:		
Medeni Durum	: Evli		
Bildiği Yabancı Diller	: Arapça		

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
1.	05.07.2004 05.09.2004	Akçalar Yaz Dönemi Kur'an Kursu

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar : Türkiye Diyanet Vakfı Bursu (1999–2000 öğretim yılı)

16.Mart.2007
Fatma SEYMEN GÖKDAĞ